

ગુજરાતી જનતાનું માનીવું તથા આદર સત્કાર પામેલું

લવાજમ:

મુંબઈ અને હિંદુ
સ્તાન માટે રૂ.૬.
અર્ધ માટે રૂ.૩.૭૫

“ગુજરાતી” પત્ર

લવાજમ:

હિંદુસ્તાન બહાર
રૂ. ૧૧ અથવા
શિર્લોખ ૧૮

દર રવિવારે પ્રકટ થાય છે.

(નિયમે તથા લાભો)

ગુજરાતી માટે કોઈ પણ માસથી બાર માસના ગ્રાહક થઈ શકાય છે,
બાર માસથી ઓછા મહિના માટે ગ્રાહક કરતા નથી.

ગુજરાતીનું લવાજમ અર્ગપર-પ્રથમથી જ લેવાનો રિવાજ છે.

ગુજરાતીની એક વાર્ષિક ભેટ, ગ્રાહકને મફત મળે છે.

ગુજરાતીનો દિવાળીનો એક ખાસ સાદિત્વ અંક, પ્રજ્ઞાંક અને બીજા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ મંથાલય

| ગુજરાતી બુકીંગ્સ વિભાગ |

પ્રત્યક્ષમાક

૨૧૪૨૪

વિસ્તર

૩.૦૦

વંચનામ

જી.આર.દિ

વર્ગિક ૬ - ૩

ગુજરાતીને સચિત્ર બનાવવામાં આવ્યું છે.

લખો-મેનેજર, “ગુજરાતી” પત્રની ઓફીસ,

સાસુન બીલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

જળસમાધિ
યાને
દરિયાલાલની દિલાવરી
(સચિત્ર ઐતિહાસિક નવલકથા)

લેખક
ગુણવંતરાય આચાર્ય

પ્રકાશક
'ગુજરાતી' પત્રના માલિકો
ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, કોટ, સુબઈ

સંવત્ ૧૯૯૫

સત ૧૯૩૬

શકે ૧૯૯૦

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

પાકું પૂરું રૂ. ૩-૬-૦

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—

‘ગુજરાતી’ પત્રની ઓફીસ

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

સાસુન બિલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ

કોટ, મુંબઈ

Printed and Published by Natverlal Itcharam Desai n. A., at

THE “GUJARATI” PRINTING PRESS

Sassoon Buildings, Elphinstone Circle, Fort, BOMBAY

‘ગુજરાતી’ પત્રે આપેલી ૫૬ ઐતહાસિક ભેટો

નામ	ક. સન.	કિંમત.
અ. પુનર્વિવાહ શાસ્ત્રસંમત છે. (૧૮૮૬) મળતી નથી		
બ. ગૃહધર્મ (૧૮૮૬) મળતી નથી		
૧ શાસેલાસ અથવા એબિસિનિયાનો રાજપુત... (૧૮૮૬) મળતી નથી		
દીનાર્થસ અથવા ઉત્તર શાસેલાસ... .. ૦-૧૦-૦		
૨ હિન્દ અને ખ્રિસ્તીનિયા(રાજમજિતવિડંબણ-એક બાણ સહિત)(૧૮૮૭) ૨- ૦-૦		
૩ ગંગાગોત્રિદસિદ્ધ અથવા વૉરન હેસ્ટિંગ્સનો જમણો હાથ(૧૮૮૮) ૧- ૮-૦		
૪ મહારાણીનું જીવનચરિત્ર... .. (૧૮૮૮) ૧- ૮-૦		
૫ સવિતા સુંદરી અથવા ઘરડા વરનો ફળેતો... (૧૮૮૯) ૦- ૪-૦		
૬ દીપુ સુલ્તાન અથવા શ્રીરંજપટ્ટણનો ઘેરો (પ્રથમ ભાગ)(૧૮૯૦)મળતી નથી		
૭ દિલીપરહસ્યો અથવા ભરતખંડના પરવરાપણાનો પ્રારંભ(૧૮૯૫) ૨- ૦-૦		
૮ અરાધમી સતીનું હિન્દુસ્તાન અથવા		
સૂર્યનો અસ્ત અને ચન્દ્રનો ઉદય ... (૧૮૯૬) ૨- ૦-૦		
૯ ઔરંગઝેબ અને રાજપૂતો (૧૮૯૭) મળતી નથી		
૧૦ શાહનંદો અને ભીખારી અથવા		
ઇલાહુદાન ગાજવંશનો એક અદ્ભુત ઇતિહાસ (૧૮૯૮) ૧- ૮-૦		
૧૧ હેસ્ટિંગ્સની સોદી અથવા પ્લાસીના યુદ્ધ પછીનું બંગાળ(૧૮૯૯) ૨- ૦-૦		
૧૨ પાણીપતનું યુદ્ધ અથવા નાના ફાત્તલીસ... (૧૯૦૦) મળતી નથી		
૧૩ બેગમ સાહેબ અથવા અરબવાનું પતન ... (૧૯૦૧) મળતી નથી		
૧૪ નૂરજહાન અથવા સૈનદર્યત્રિવિધ (૧૯૦૨) મળતી નથી		
૧૫ બાહરાવ બરાણ અથવા પેશવાનો કટકાળ (૧૯૦૩) મળતી નથી		
૧૬ રૂપનગરની રાજકુંવરી અથવા મહારાણા રાજસિદ્ધ (૧૯૦૪) મળતી નથી		
૧૭ ઇન્દુકુમારી અથવા બંગાળમાં મરેઠાની દોડ (૧૯૦૪) મળતી નથી		
૧૮ જ્વામીનું યુદ્ધ અથવા લૉર્ડ કલાઈવર્ગનું કપટતંત્ર (૧૯૦૫) મળતી નથી		
૧૯ શિવાજીનો વાઘતખ અથવા અફઝુલખાનનું ખૂન (૧૯૦૬) ૦-૧૨-૦		
૨૦ હજીઠીયાઠનું યુદ્ધ અથવા અફઝરનો પરાજય (૧૯૦૬) ૦-૧૨-૦		
૨૧ નંદનવનનો નાશ અથવા આ તે રામની અયોધ્યા! (૧૯૦૭) ૩- ૦-૦		
૨૨ પેશ્વાની યડનીનો પ્રસાવ અથવા લાલચુ વેરાગજી (૧૯૦૮) મળતી નથી		
૨૩ ઔરંગઝેબનો ઉદય અથવા આ તે મહાન મોગલ ! (૧૯૦૯) ૨- ૦-૦		
૨૪ પશ્ચિની અથવા બસ્મીમૂત ચિત્તોડ... .. (૧૯૧૦) મળતી નથી		
૨૫ કલ્દેઆમ અથવા દિલીનો ડગમગનો રાજમુકુટ (૧૯૧૧) ૨- ૦-૦		
૨૬ પુરાતન દિલ્હી ૪૦ ચિત્રો સાથે (૧૯૧૧) ૨-૦-૦		

“ગુજરાતી” પત્રે આપેલી ઐતિહાસિક ભેટે.

	નામ	ક્ર. સં. કિંમત.
૨૭	ચુંબનમીમાંસા... ...	(૧૯૧૧) મળતી નથી
૨૮	ભદ્રકાળી અથવા પાવાબદનો પ્રલય ...	(૧૯૧૨) ૨-૦-૦
૨૯	જગન્નાથની મૂર્તિ અથવા ભારતનું બલિષ્ઠ... ..	(૧૯૧૩) મળતી નથી
૩૦	હમીર હક અથવા રણુચંભોરનો ઘેરા ...	(૧૯૧૪) મળતી નથી
૩૧	બુજબળથી ભાગ્યપરીક્ષા... ..	(૧૯૧૫) ૨-૦-૦
૩૨	પાટણની પ્રભુતા	(૧૯૧૬) ૨-૮-૦
૩૩	ચાણક્યનંદિની અથવા ચન્દ્ર અને સુંહધી... ..	(૧૯૧૭) મળતી નથી
૩૪	અનંગબદ્રા અથવા વર્લ્લીપુરનો વિનાશ ...	(૧૯૧૮) ૩-૦-૦
૩૫	રૌનક મહેલની રાજખટપટ અથવા: બ્રાહ્મણી વંશના વિધ્વંસનો પ્રારંભ ...	(૧૯૧૯) ૩-૨-૦
૩૬	બાહ્યાહ બાબર અથવા નૂર ઈસલામ ...	(૧૯૨૦) ૩-૨-૦
૩૭	ચક્રવર્તી હમીર અથવા ચિત્તોડનો પુનરુદ્ધાર ...	(૧૯૨૧) ૩-૦-૦
૩૮	કચ્છનો કાર્તિકેય અથવા જડેજ વીર ખેંગાર ...	(૧૯૨૨) ૩-૦-૦
૩૯	અનારકલી અથવા અપરાધી અકબર... ..	(૧૯૨૩) ૩-૦-૦
૪૦	મહારાણી મયણુદેવિ અથવા ગુજરાતની માતા ...	(૧૯૨૪) ૪-૮-૦
૪૧	પરાધીન ગુજરાત અથવા ચાવડા વંશનો ઉદય ...	(૧૯૨૫) ૩-૦-૦
●	પ્રતાપી પ્રતાપ	(૧૯૨૫) ૨-૦-૦
૪૨	નાનાસાહેબ અથવા સ્વધર્મ માટે પ્રાણપાશ ...	(૧૯૨૬) ૩-૦-૦
૪૩	મુરીદે શયતાન અથવા મલબારનો મોપલા અભ્યાસ... ..	(૧૯૨૭) ૩-૦-૦
૪૪	સિતમગર સુલતાન અથવા તક્વાર અને કુરાન ...	(૧૯૨૮) ૩-૦-૦
૪૫	કચ્છનો કેસરી અથવા ધોધો અને ચનેસર... ..	(૧૯૨૯) ૩-૦-૦
૪૬	અમરગર્જના અથવા સુષુપ્તિ અને જાગરણ... ..	(૧૯૩૦) ૩-૦-૦
૪૭	અમરેશરી કટારી... ..	(૧૯૩૧) } ૩-૦-૦
૪૮	તોજારી તલવાર અને રાયસિંહજીરી હથેલી... ..	(૧૯૩૧) }
૪૯	રાત્રુંજયનો રથામ અને જોગણીનું ખપ્પર... ..	(૧૯૩૨) ૩-૦-૦
૫૦	પાટણની પ્રતિષ્ઠા	(૧૯૩૩) ૩-૦-૦
૫૧	મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ અથવા ખલસાનું ખપ્પર ...	(૧૯૩૪) ૩-૦-૦
૫૨	મહારાજાધિરાજ	(૧૯૩૫) ૩-૦-૦
૫૩	ગુજરાતનો બુઝારો દીપક અને ઇસ્લામી સત્તાનો ઉદય... ..	(૧૯૩૬) ૩-૦-૦
૫૪	ગુજરાતના વેરની વસુધાત	(૧૯૩૭) ૩-૦-૦
૫૫	રક્તપિપાસુ રાજકુમારી... ..	(૧૯૩૮) ૩-૦-૦
૫૬	જળસમાધિ	(૧૯૩૯) ૩-૦-૦

ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સામુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફિન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

પ્રકાશકનું નિવેદન

‘ગુજરાતી’ પત્રની ઈ. સ. ૧૯૩૯ ના વર્ષની નવી ભેટની ઐતિહાસિક વાર્તાનું પુસ્તક સુત્ર સહૃદયી વાંચનારાઓના હાથમાં મુક્તા આનંદ થાય છે. આ વાર્તાના લેખક રા. ગુણવંતરાય આચાર્ય ગુજરાતના જાણીતા સાહિત્ય સેવક છે. તેમની કલમથી આ જોરદાર વાર્તા લખાઈ છે, અને તેમાંનો વિષય નવી જ દિશા ખોલે છે. અત્યાર સુધીમાં ઐતિહાસિક વાર્તાઓ માટે ભૂમિના પ્રદેશોનો ઇતિહાસ ખોળાતો હતો, પણ બાઈ ગુણવંતરાયે આ વાર્તામાં હિન્દી મહાસાગર ડોહાવ્યો છે, અને નવી જ દિશા ખેડી છે. તે માટે તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે. ઉપર આકાશ ને નીચે પાણી એવા ક્ષેત્રમાં દિવસ અને રાત હિંદી ખારવાઓ, ખલાસીઓ અને સાહસિક ચાંચીઆઓ કેવું સમુદ્રનું ખડતળ જીવન ખેડતા તેનો સારો આછો ખ્યાલ તેમણે આપ્યો છે. એઓમાં પણ પ્રેમનો અંશ છે અને પાછલા ભાગમાં હિન્દની પડતી માનો કે ચઢતી માનો, જે માનો તે, તેના કારણરૂપ એવા પશ્ચિમ દેશવાસીઓના દરિયા માર્ગના પ્રવાસોનો આરંભ થયો છે; જીલ્લોના ગણેશ ત્યારથી મંડાયા છે. હિન્દની જાહોજલાલી ત્યારથી વિખરાવા માંડી છે. તેજ સમયથી પરદેશીઓએ કેવા દગાફટકા કરી હિન્દીઓને દુઃખો દેવા માંડ્યાં હતાં (અને રાજ્યો સ્થાપવા માંડ્યા હતાં,) તેનો ચિતાર આ પુસ્તકમાં છે. અન્યત્ર અમે સ્વ. દી. બા. રણછોડભાઈના એક પુસ્તકમાંથી પોર્ટુગીઝ સાહસિક વીર વારકો ડી ગામા કેવી રીતે હિન્દમાં ખેવાર આવ્યો, ફાળ્યો અને પાછો ગયો તેનું વર્ણન લીધું છે. રા. ગુણવંતરાયે, ખજાની માફક, આટલી શૂન્ય જેવી વિગતમાંથી વીજળી કાનમની સંસારસૃષ્ટિ ઉભી કરી છે, તે ખરેખર ધન્યને પાત્ર છે. હિન્દના દરિયાઈ સાહસ અને ખેડની વાર્તા લખાવાની જરૂર છે.

કુળ્લઈ
વસંત પંચમી
૧૯૯૫

પ્રકાશકો

મારા વાળની
ખુબ સુરતી
ધાર્યા કરતાં
વધી ગઈ છે.

કામીનીઆ ઓઇલ (રજસ્ટર્ડ)

દરરોજ નિયમીત વાપરવાનું એ પરીણામ છે
ખરે સાન્દ્ય, કુદરતી તેજ, વાળની ભગવાદાર
સુંદર કરતીઓ અને વાળનો રંગ એ બધું
તમે જે તેલ વાપરો તે ઉપર આધાર રાખે છે.

તમારા વાળને સુંદરતા આપનારા રક્ષણ-
ત્મક વૃદ્ધિકારક અને સુંદર રંગ લાવનાર તલો
આ તેલમાં રહેલાં છે.

કામીનીઆ ઓઇલ

ખીલ ખળડ તેલો કે જે ખોપરેલ તથા ખીલ
સુગંધી મીશ્રીત તેલોનાં બનાવેલાં હોય છે

તેના કરતાં જુદાજ પ્રકારનું ઉત્તમ ક્વોલિટીનું તેલ છે. ખીલ તેલો તમારા વાળને કંઈ
ફાયરો કરતાં નથી, એટલુંજ નહીં પણ તે તમારા વાળની તંદુરસ્તીને હાની કરે છે.

કામીનીઆ ઓઇલમાં નાંખેલી ઔષધિમય વસ્તુઓ તમારા વાળને અચૂક ફાયદાકારક
છે. લાખી માણસોને આજ સુધીમાં તેથી ફાયરો થયો છે. છાં. ખાટલી ૧ નો ૩. ૧),
ત્રણના ૩. ૨-૧૦ વી. પી. ખરચ જુદું. નમુના માટે અરધા આનાનો સ્થાપ મોકલો.

એંગ્લો ઈન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું. લિ. જુમા મસજીદ, મુંબઈ ૨

પ્રસ્તાવના

આ પુસ્તક ઐતિહાસિક છે અને નથી. એની વસ્તુની પાછળ ઇતિહાસ ઉપરાંત હંતકથાઓ પણ છે. એમાં કલ્પનાના પણ રંગો છે, ઇતિહાસનો થર ક્યાં પૂરો થાય છે, હંતકથાઓનો થર ક્યાં પૂરો થાય છે અને કલ્પનાનો થર ક્યાંથી શરૂ થાય છે એનો મારે અહીં નિર્દેશ કરવો જોઈએ.

પ્રમાણભૂત ઇતિહાસ ગ્રંથોમાં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે:-
વાસ્કો ડા ગામા પોર્ટુગલથી હિન્દ જવા માટે નીકળ્યો, દક્ષિણ આફ્રિકાની 'કેપ ઓફ ગુડ હોપ' નામની ભૂમિ પર આગળ એને સખત તોફાન નડ્યું તે એનાં ત્રણ વહાણો ખિસ્માર હાલતમાં આવી પડ્યાં. આ વહાણોની મરામત કરવાને માટે એ માડામારકરના ટાપુ ઉપર ઉતર્યો. ત્યાં એના ત્રાસેલા, કંટાળેલા ખલાસીઓએ એની સામે બંડ જેવું ક્યું અને

ત્યાંથી પાછા ફરવાનું એની પાસેથી વચન લીધું. પણ ત્યાં એને એક હિન્દી મહાસાગરના પાકા ભોમિયા સમો હિન્દી ખલાસી મળી ગયો ને એ ખલાસીએ એનાં ત્રણ જહાજોને કલીકટ બંદરે પહોંચાડ્યાં.

કલીકટમાં વારકો ડા ગામા ઉતર્યો. એ બંદર ધનવાન હતું; પરંતુ વસતી શાંતિપ્રિય હતી ને રાજ નિર્બળ હતો. એટલે પોતાના ખલાસી-ઓની માંગણી ઉપરથી વારકો ડા ગામાએ એમને ત્રણ દિવસ કલીકટ લૂંટવાની મંજૂરી આપી હતી. વારકો ડા ગામાને અને એના શીરંગી સાથીઓને ઉસ્કરાયેલી રૈયતે પાછા કાઢ્યા ને વારકો ડા ગામાને લૂંટનો માલ પડતો મૂકીને જીવ લઈને ભાગવું પડ્યું હતું.

આટલો છે ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ. કંતકથાઓમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે, કાનજી માલમ નામનો એક હિન્દી ખલાસી દરિયાલાલનો* સફરખાર† થયો હતો. કાનજી માલમ એક વાર યવનોને મલખારના કંઠા ઉપર લાવ્યો હતો. આ યવનોએ મલખારમાં દેવનિન્દા કરી અને દેવમંદિરો ભ્રષ્ટ કર્યાં કે કાનજી માલમે કંઠાળની વસતીની આગેવાની લીધી હતી ને યવનોને હરાવીને નસાડ્યા. ત્યાર પછી યવનોને હાથે ચેલા અધર્મનું પાપ પોતાનું જ સમજીને અને એ પાપનો ભોજો અસલ જાણીને કાનજી માલમે જળસમાધિ લીધી. આજ પણ કાનજી માલમે જે વહાણમાં જળસમાધિ લીધી એનું ભૂત દેખાય છે. જે વહાણ દરિયાઈ આક્રમકો નાશ પામવાનું હોય તે વહાણ ઉપરના જે ખલાસીઓ પણ વહાણ સાથે નાશ પામવાના હોય તેઓને કાનજી માલમનું ભૂત અચૂક દેખાય છે.

* દરિયાલાલ: (હિન્દી) મહાસાગર. † સફરખાર: માંચિયાઓનો મુખી. પણ કરીને અરબી ચપ્પ સહ-અલ-બહરનો અપભ્રંશ. સહ-અલ-બહર એટલે દરિયાઈ યત્રો. છે સત્તરમી સદી મુખી માંચિયાઓના મુખીઓ 'સફરખાર'ના ઉપનામથી ઓળખાતા હતા.

આ ઉપરાંત ખીજું જે કંઈ આ કથામાં છે તે કલ્પનામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે.

આમ વારકો ડા ગામાનું આગમન, કલીકટની લૂંટ, વારકો ડા ગામાનો પરાજય, અને વારકો ડા ગામાનું લૂંટનો માલ મૂકીને જીવ બચાવવા નાસવું, એ ઐતિહાસિક બનાવો છે.

કાનજી માલમનું વારકો ડા ગામાને દોરી લાવવું ને કાનજી માલમે જળસમાધિ લેવી, એ દંતકથાઓમાંથી મળેલી વસ્તુ છે.

વીજળી અને ગોરીઘો એ બે પશુ દંતકથાના પાત્ર છે. વીજળીને માટે ગોરીલાની આગેવાની નીચે ચાંચિયાઓનું સ્વાર્પણ એ પશુ દંતકથામાંથી મળી આવતી વસ્તુ છે.

લાલો, સંબલ, કેસર અને ઉપરની દંતકથા બહારની વીજળી ને ગોરીઘો એ કલ્પનાનાં સજ્જનો છે.

પુસ્તકની મૂળ વસ્તુમાં ઇતિહાસ, દંતકથા ને કલ્પનાના મિશ્રણમાંથી હરેકનું માપ અહીં આપ્યા પછી મારે થોડીએક વાત ખીજી કહેવાની છે.

મારા લખ્યા મિત્રો-ખાસ કરીને જેઓને મારા લેખનમાં સહૃદય રસ છે તેમાંથી બે ત્રણ મિત્રો મને કહે છે કે, જેઓ સામાજિક વાર્તાઓ લખી શકે છે તેઓએ ઐતિહાસિક વાર્તાઓ લખવી નહિ જોઈએ. એમની દલીલ એ છે કે, ઐતિહાસિક કથાઓ વાંચકોમાં નાપાયાદાર આત્મસ્થાપના ને મિથ્યાભિમાન જન્મવે છે. જૂતકાળના બનાવોમાં વાંચકોને મૌરવ લેતા કરવા એ વાંચકોને પાછળ આંખો રાખીને આગળ આલવાનું કહેવા બરાબર છે. જે તરફ જમ્મએ છે તે તરફ જ આંખો બંધ રાખવાથી આગળનો રસ્તો સ્પષ્ટતો નથી. ને જે રસ્તો જવાનું જ નથી તેના તરફ આંખો ચોટાડી રાખવાથી કંઈ વળવાનું નથી.

મારી મનોદક્ષા આવા મિત્રો આગળ ગોદસ્મીયના (Deserted Village) પરિત્યક્ત ગ્રામ ના પાદરી જેવી છે. 'A man convinced against his will is of the same opinion still.' 'એને નવી વાતની ખાતરી થઇ હતી. પણ એ એને ગમતું ન હતું એટલે એનો અભિપ્રાય તો મૂળ હતો તે જ કાયમ રહેતો।' દરિયાઇ કથાઓ આલેખવાનો મને શોખ છે. એને માટે મેં વાંચ્યું છે, સાંભળ્યું છે ને એ વિષે લખવામાં મને આનંદ ઉપજે છે. આ સિવાય આ અને આવી કથાઓ લખવા માટે મારો ખીજો કામ બચાવ નથી.

મુંબઈ
તા. ૧૪-૧-૩૯
મકરસંક્રાંતિ
સં. ૧૯૯૫

ગુણવંતરાય આચાર્ય

જરૂરી-વાચકોને

છાપાંના જૂતને કારણે કથાનાયકનું નામ આરંભમાં પૃષ્ઠ ૧૦-૧૩ પર 'રાનજી' છપાયું છે, તે 'કાનજી' જોઈએ. જ્યાં જ્યાં 'રાનજી' હોય ત્યાં ત્યાં 'કાનજી' વાચવા વિનંતિ છે.

-પ્રકાશક

અમારા
સ્વાદીય

હલવાઓ અને મીઠાઈઓના

એક વખત ટેસ્ટ કરવા લલામણુ છે !

અમીચંદની સ્વાદીય મીઠાઈઓ અને હલવાઓ તંદુરસ્તીની ખાચતમા હંમેશને માટે એક અવાજે વખણાયેલાં છે, તે ખરેખર શુભ પ્રસંગ માટે એક શ્રેષ્ઠ વસ્તુ છે. ખીજી ફાઇપણુ મીઠાઈ કરતાં જમણુમાં લહેજત અને વીવીધ સ્વાદ આપવામાં અમારી મીઠાઈ અને હલવાઓ ચઢીઆતાં છે.

પ્રાઇસલીસ્ટ માટે લખો અગર ટેલીફોન કરો નં. ૨૦૬૭૬.

સુખદીઆ અમીચંદ ગોવનજી હલવાવાળા અને મીઠાઈવાળા.

૩૦૦, શેખ મેમણુ સ્ટ્રીટ, સુબંધર.

બહારગામના ઓરડેના સંભાળપૂર્વક પેક કરી રવાના કરવામાં આવે છે. ઓર્ડર સાથે એડવાન્સ મોકલવું.

જીવન રસાયન દવાઓ-Twelve Tissue Remedies.

નવા ઉમેરેલા ત્રણ ક્ષારો સાથે ૧૫ ક્ષારો બૂકા તથા ટીકડીરૂપે દરેક માણસ માછ પ્રિ. જે. જે. કણ્ડીઆ બી. એ. ફૂત જીવનરસાયનશાસ્ત્ર કિં. ૩. ૧. અથવા તેનું તારણ કિં. ૦-૬-૦ અથવા Manual of Biochemistry (Eng.) (1-8-0) કિ. ને આધારે સરલતાથી વાપરી શકે તેવા અનેક ડાક્ટરો-વૈદ્યો-ચિકિત્સકોએ વાપરી ખાતરી કરેલા ૨ પાવર થી ૪૦૦ પાવર સુધીના અમારે ત્યાં મળે છે. તેમાંથી બતાવેલા ૧૨ ચુઓ-અજી-અંધકાંઠા-અવર-પ્રમેહ-મદર-પુષ્ટિ વગેરે ૦-૧૧-૦ ઓંસ મળે છે. દવા ૬x૩x૧૨x૧ ઓંસ ૦-૮-૦, ૨ ઓંસ ૦-૧૪ આ., ૪ ઓંસ ૧-૮-૦ તથા ૩૦x-૬૦x ૦-૧૨ આ. ૧ ઓંસ બીન ભાવ માટે પ્રાઇસ લીસ્ટ માગો.

બાવનગર-મગનલાલ તાપીદાસ-કુશ્મુનગર.

પ્રાણલાલ અધસ-શરાફ બનર.

સુરત-પ્રાણલાલ અધસ-ભાગતજીવ,

રાજકોટ-પ્રાણલાલ અધસ-શાકપીઠ સામે.

પુરતકા-વડોદરા-શ્રી વિશ્વવંદ ઉદ્યાન કારેલી બામ.

સુબંધ-એન. એમ. ત્રિપાઠીને ત્યાં પણ મળશે.

દરેક દવાઓનું સુચિપત્ર મંગાવો.

તમારા દરદનો સાચો ઉપાય
(પત્ર બહેવાર ખાનગી રાખવામાં આવે છે.)

અમીરી યાકુતી (પેટન્ટ)

ધાતુ ત્રિકારના તમામ દરદો મટાડી, વીર્ષ ધટ્ટ બનાવી, પુરુષવ શક્તિ આપનાર અનુભવ સિદ્ધ આયુર્વેદિક ઔષધિનો મહાન અમલકાર. મગજના માનવતંતુને બળવાન બનાવે છે. શરીરમાં નવું જોમ પેદા કરે છે. એક અજબ ગુણકારી છે.

કિંમત ૫૦ ગોળીની બાટલી ૧ ના રૂ. ૬૫.

નમુનાની ૨૦ ગોળીની બાટલી ૧ ના રૂ. પાંચ.

વીર્ય સ્થંભન ગુટિકા (પેટન્ટ)

ટકાવ શક્તિની નબળાઈ, વૈદકમાં જોને શીઘ્ર પતન કહેવામાં આવે છે. તેવા બેદ પામતા પુરુષને માટે એક આશીર્વાદ સમાન. પહેલે દિવસે અસર કરનાર.

કિંમત ૫૦ ગોળીની બાટલી ૧ ના રૂ. ૨)

ખાંસી માટે

શ્વાસ કાસવટી (પેટન્ટ)

કોઈ પણ પ્રકારની ઉધરસ ઉપર અકસીર ગુણ ધરાવે છે અને પહેલેજ દિવસથી તેની અસર થાય છે. વિલાયતી પેટન્ટ દવાઓને ટક્કર મારે તેવી છે. વાપરી ખાત્રી કરો.

તોલા ૨૫ (ગોળી લગભગ ૨૫૦ ઉપર) બાટલી ૧ ના રૂ. એક.

જીવન આયુર્વેદિક ફાર્મસી, મોરબી

સંચાલક-વૈદ્ય જીવનલાલ હરિશંકર ભટ્ટ એલ. પી. (મોરબી સ્ટેડ).

વાસ્કો ડી ગામાનો વૃત્તાંત

[નોંધ: સ્વ. દી. બા. રજીસ્ટ્રારબાઈ ઉદયરામે “યૂરોપિયનોને પૂર્વદેશ સાથે વ્યાપાર, ભાગ ૨ ને, અથવા સ્પેન અને પોર્ટુગાલ એ બંને દેશોનો ભૂમિશોધ, વ્યાપાર અને વૃત્તાંત” એ નામનું એક પુસ્તક લખ્યું છે. તેમાં “પોર્ટુગીઝોનો પૂર્વ પ્રદેશ સાથે વ્યાપાર” એ નામના વિભાગમાં વાસ્કો ડી ગામાની દરિયાઈ સફરનો અહેવાલ છે, તેમાંથી ઉપયોગી ભાગ અત્રે આપ્યો છે, તે વાંચનારાઓને આ જળસમાધિની વાર્તામાં ઐતિહાસિક સંબંધ કેટલો છે તેનો આછો ખ્યાલ આવશે.

પ્રકટકર્તા.]

(૧)

પોર્ટુગાલના રાજાના હુકમથી ત્રણ ન્હાનાં વહાણમાં ૧૬૦ માણસનો કાફલો વાસ્કો ડી ગામાના ઉપરીપણા નીચે તૈયાર કર્યો. આ માણસ એક કેળવાયેલો વહાણવટી હતો, તેથી તેના હાથ નીચે રહીને જવાને માટે ડિયાઝ પણ તૈયાર થયો. તા. ૮ મી જુલાઈ ૧૪૯૮ ને દિવસે સિસ્થોનથી ટેમસ આગળ થઈ ત્રણે વહાણો ઉપડ્યાં. સાન્ટામેરિયા આવતાં ડિયાઝ ત્યાં ઉતરી પડ્યો, અને વાસ્કો ડી ગામા, તા. ૨૦ મી નવેમ્બરને રોજ કેપ એફ ગુડ હોપને કઠિ કઠિ હંકારીને આગળ આપ્યો, તે ત્યાં વહાણો દુરસ્ત કરી, અને કુઆમા (Cuama) ધ્યાને ગુડ

સાઇન્સ (શુભ ચિહ્ન) નદી આગળ આવીને ઠેર્યો. અગ્નિકોણના કિનારા ઉપર, નાતાલના તેહેવારોમાં પોહોંચી જતા, ત્યાં જે જખ્યાનો શોધ લાગ્યો તેનું નામ ‘ટીરા ડી નાટાલ’ પડ્યું. તાં ૨૨ મી જન્યુઆરી ૧૪૯૮ ને રોજ આગળ જતાં, દરિયાનો પ્રવાહ જખરો લાગવાથી, વધારે દૂર સમુદ્રમાં જવું પડ્યું, તે દરમિયાન, સોફાયા નામનું હિંદનું વ્યાપારનું બંદર હતું તે પડખે રહી ગયું, અને તાં ૧ લી માર્ચે મોઝામ્બીક નામનું મુસલમાની બંદર હતું ત્યાં આવી પોહોંચ્યો. અર્થાથી પછી તાં ૧૩ મી માર્ચે મિલીન્દે ગયો. તાં ૭ મી એપ્રિલે મોમ્બાસા આવ્યો. આજસુધી જે શહેર તેમના જોવામાં આવ્યાં હતાં તે બંધા કરતાં આ મહોટું હતું, જમીન ફળદ્રૂપ, અને રળિયામણી હતી, વસ્તી મુસલમાનની હતી, અને વેપારને લીધે તેઓ ધનાઢ્ય હતા. હિંદી કારીગરીની ચીજો, અને વ્યાપારની જિન્સોથી ભરેલાં હિંદનાં વહાણ આવેલાં, એ બંદરમાં નાંગરેલાં તેમના જોવામાં આવ્યાં.

અહિંયાનો રાજા મુસલમાન હતો; તે વ્યવહારકુશળ હોતાં, ગામાને શહેરમાં આવવા તેડું મોકલ્યું; પણ તેણે સમયસચકતા વાપરીને કહાવ્યું કે, અમારા પોર્ટુગાલના રાજાનો હુકમ છે કે, અમારે પારકા શહેરમાં પેસવું નહિ. આ સાંભળીને તેને આશ્ચર્ય લાગ્યું, અને તેની બેટ લેવા એક નાવમાં બેસીને ચાલ્યો. ગામા પણ લલકડો બતાવવા માટે, ખારવાએને સારાં વજ્ર સળવી એક હોડીમાં બેસી તેની સામે આવ્યો; અને પોતાનો પ્રતાપ જણાવવા તેણે વહાણો પરથી તોપોના બહાર કરાવ્યા. આથી એ રાજા એવો તો ડરી ગયો કે, તે અધવચ્ચેથી પાછો વળવા માંડ્યો, તે જોઇને ગામાએ તોપોના બહાર બંધ કરાવ્યા, અને તેની પાસે પોહોંચી જઇ, એક ખીજને બેટીને આનંદ પામ્યા. વહાણ ઉપર જતાં તેની બંધણી, અને તે બંદરની સારી સોઇ જોઇને રાજા ધણો રાજી થયો, અને તે વિષેની તેણે કેટલીક માહિતી મેળવી. રાજાના વળી આવ્યા પછી, શહેરના કેટલાક લોકો પણ એ વહાણો જોવા ગયા હતા, તેમાં કેટલાક ગૂજરાતી વાણિયા પણ હતા. ગામાને હિન્દુસ્થાન

જવું હતું તેથી ત્યાંના રાજાએ માલમ કાઢવાન નામનો કાષ્ટ ગૂજરાતી માલમ તેને સોંપી દેતાં, તેણે નાકર રાખી લીધો, અને તેની સ્થળના પ્રમાણે તા. ૨૮ મી એપ્રિલ સન ૧૪૯૮ ને રોજ હિન્દ બહુ હંકારી ગયો.

કાનજી માલમ

ગૂજરાતી માલમ વહાણ હંકારવામાં ઘણો હોંશિયાર હતો. તેમજ પોર્ટુગીઝ તૂર્કીયંત્ર, (cannatrant) અને સુકાન ચલાવવામાં પૂરો નિપુણ હતો. એક લેખ એવો છે કે, મિલીન્દાના રાજાએ માયા ખતાવીને સિંધુ નદીના મુખ પાસેના પ્રદેશનો રેડેવાસી એક ખારવો હતો તે તેને સોંપ્યો. જો આમ હોય તો તે કાષ્ટ કચ્છી ખારવો હશે. મેની ૧૭ મી તારીખે અને શુક્રવારે હિન્દની ઉંચી જગ્યાનાં તેમને દર્શન થયાં અને લગભગ ૧૧ મહિના પછી, તા. ૨૦ મી મેએ મલબાર કાઠાના શોભાયમાન કલિકોટ નગર આગળ તેમણે લંબર નાખ્યાં. જે હિન્દના શોધ માટે ભૂગોળશાસ્ત્રજ્ઞ વિદ્વાનો અનેક તર્ક વિતર્ક કરતા હતા; જે હિન્દની જાણવાની વિચારમાં લોકો નિમમ થઈ ગયા હતા; જે હિન્દનો માર્ગ શોધવાને અનેક પ્રયત્ન થઈ રહ્યા હતા તેવા હિન્દનાં દર્શન થતાં આ પોર્ટુગીઝોને કેટલો અધો આનંદ થયો હશે તે સહજ ધારી શકાય છે. ગામાની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ તેથી તેણે મહા-પ્રભુની અંતઃકરણપૂર્વક, સર્વે સાથે મળીને પ્રાર્થના કરી.

અહીંના રાજાને કેવી રીતે મળવું, તેનાં દર્શન કેવી રીતે કરવાં, વ્યાપાર કરવાની પરવાનગી કેવી રીતે મેળવી લેવી, એ આદિ વિષય ઉપર ગામાના મનમાં તરંગ ઉઠવા લાગ્યા. સપડાઈ જવા જેવા પ્રસંગ ઉપર, હોળીના નાળિયેરની પેટે કામ લાગે તેને માટે વારકો ડી ગામાએ પોતાની સાથે આરોપિત કેદિયો આણ્યા હતા, તેમાંથી એક જણને કિનારે ઉતાર્યો. આ માણસની બોલી ચાલી ત્યાંના લોક સમન્યા નહિ એટલે તેને ટુનિસના મૂરને ત્યાં લઈ ગયા, કેમકે, તે પોર્ટુગીઝ અને સ્પેનની ભાષા બોલી જાણતો હતો. આ માણસ, ડી ગામાના વહાણ બહુ ગયો, અને

તે પાસે આવતાં પોતાની હોડીમાંથી બોલી ઉઠ્યો કે (Good Luck ! Good Luck !) “સારું ભાગ્ય ! સારું ભાગ્ય ! ધણું માણુક, ધણી મણિ, ધણું પાનાં ! તને પરમેશ્વરે અહીં આણ્યો તેથી તેની પ્રાર્થના કર, કેમકે, અહીં તેળના મૂલ્યવાન હીરા (જવાહીર) અને આખા જમતની દોલત છે.” આ પ્રમાણે પોતાની ભાષા બોલતાં માણુસનું કથન સાંભળીને, બધા પોર્ટુગીઝો રાજ થઈ ગયા.

આ વેળાએ મલબાર કિનારાનો અધિપતિ સામરિન (રાજધિ-રાજ) જેને વિદેશિયો ઝામોરિનના નામથી ઝોળખે છે, તે હતો. તેનું રાજ્ય વિશાળ હતું. તે નાયર જાતિનો હોવાથી તેને હિંદુધર્મનું બહુ અભિમાન હતું. તે પણુ તે પોતાના દેશમાં વિવિધ ધર્મના લોકોને વેપાર કરવાની છૂટ આપતો હતો. અહીં મિસર દેશમાંથી તથા આબિ-સીનિયામાંથી વ્યાપાર અર્થે મુસલમાનો આવતા હતા. આ લોકો, ખ્રીસ્ત પરદેશી ત્યાં આવતા તેની અદેખાઈ કરતા હતા, એવો આ સમયે માન્યો હતો.

ગામાએ પૂર્ણ વિચાર કરીને, કાહાન માલમ સાથે એક બીજો માણુસ આપીને પેલા મૂરની સંગાતે રાજ પાસે મોકલ્યો. તે તે દિવસે પાછો આવી શક્યો નહિ. કેમકે, રાજ આ વેળાએ પોતાની રાજ-ધાનીથી વેગળો હતો.

કાહાન પાછો વળી આવ્યો નહિ તેથી ગામાને ધણી ચિંતા થવા લાગી. બીજો દિવસે કાહાન રાજનો ખુલાસો લઈને એક મુસલ-માન ગૃહસ્થ સાથે પાછો આવ્યો ત્યારે ગામાને જંપ વળ્યો. રાજએ પોતાને મળવાને બોલાવ્યો છે એવી પેલા ગૃહસ્થ પાસેથી હકીકત સમજતાં તા. ૨૮ મીએ ગામાએ જવાની તૈયારી કરવા માંડી, પણુ તેના ખલાસીઓ વગેરેને ભરોસો આવતો ન હતો, તેથી પોતે કદાપિ સપડાઈ જાય તો કેમ કરવું તેની અગાઉથી સમજીતી કરી રાખીને મામા કિનારે ઉતર્યો. બેંડાબાળું સાથે હતું તે વગડાબું અને

રાજ્યએ સામી પાલખી મોકલી હતી, તેમાં બેસીને, પોતાના ૧૨ માણસ સહિત નદી ઉતરી મોહોલાત બણી રવાને થયો.

સમીપ આવતાં, એક વૃદ્ધ માનકારી બ્રાહ્મણ તેને લેવાને ઉભો હતો તેણે તેને કરાલિંગન દીધું ને રાજ્યની પાસે લઇ ગયો. ઉચ્ચ રાજ્યાસન પર રાજ્ય બિરાજેલો હતો; રેશમી પાલડી બાંધી હતી, તે ઉપર હીરાજડિત શિરપેચ આવી રહ્યો હતો; કાને અકચકિત કુંડલ શોભી રહ્યાં હતાં; એક બાજુએ એક વૃદ્ધ માણસ પાનસેપારીની આંખો લઇને ઉભો હતો. રાજ્યએ તેનો આદરસત્કાર કર્યા પછી કહ્યું કે, અવકાશે હું તમારો માલ જોવાને વહાણ ઉપર આવીશ. તેને રહેવાને માટે એક સુરક્ષિત બંધુ ઉતારો આપવા વગેરેની સોંપ કરાવી દીધી. આ પ્રમાણે ખુલા દરવાજામાં તેની મુલાકાત લીધા પછી, તેને ખાનગી ઓરડામાં લઇ ગયા, ત્યાં ગામાએ પોતાનું આવવાનું કારણ કહી સંબળાવ્યું, તે સારી રીતે સાંભળવામાં આવ્યું.

ખીજે દિવસે ગામા તરફથી ભેટ આપવામાં આવી. તે આ શ્રૌતપિયન નવતર લોકોના ધનાઢયપણાવિષે, અથવા તો, તેમની મ્હોટાઇ કે પ્રતાપવિષેનો ખ્યાલ ઝામેરિનના મનમાં કરાવે એવા પ્રકારની ન હતી. કાપડના ચાર સિન્દુરિયા તાકા, છ ટોપિયો, ચાર પરવાળાના મુચ્છા, છ આદાસાર (diamonds), એક પિત્તલનો પાસદો, ખાંડની એક પેટી, તેલનાં બે પીપ, અને મધનું એક પીપ, એટલું હતું. સ્વાભાવિક રીતે આપણે ધારિયે કે આ બધું તેમણે તો પોતાના સોજા માલમાંથી પસંદ કર્યું હતું, પણ અહીં તો તે માલવિનાનું સમજીને હતી કહાડવામાં આવે એમાં કાંઈ નવાઇ નથી.

એક તરફ અહિં આવો અભિપ્રાય થયો, અને ખીજ તરફ, શ્રુત લોકો અથવા આરમોના મનમાં અદેખાઇને લીધે એવો વિચાર આવ્યો કે, બાપારની આપણને છૂટ મળી છે, અને આખા મલબાર કિનારાનો બાપાર આપણે કબજે છે, તેમાં વચ્ચે વળી આ લકરું અડચણ કરનારું, અને આપણા લાભમાં ભાગ પડાવનારું કયાંથી આવી પડ્યું? દરવાર

સાથે અનુરાગ કરાવવાને મૂરોએ હવે ખટપટ સાધવા માંડી, અને વાત એવી અડાતી દીધી કે, વાસ્કો ડી ગામા તો દરિયામાં ભૂટ કરનારો એક ચાંચિયો છે. આટલું છતાં પણ, પોર્ટુગાલના રાજ્યએ તેમને ખરીતા લખી આપ્યા હતા, તેમાં લાગ્યેયોગે એક અખીં લાખમાં લખેલો હતો તે સહિત સર્વે ઝામોરિને માનપૂર્વક સ્વીકાર્યા; અને વ્યાપારનો વ્યવહાર ચલાવવાની તેને પરવાનગી આપી; અને પોતા ઉપરના ખરીતાના જવાબમાં પોર્ટુગાલના રાજ્ય ઉપર ઝામોરિને નીચે પ્રમાણે કાગળ લખી આપ્યો:—

“તમારે ત્યાંના ઉમરાવ, વાસ્કો ડી ગામાએ મારા રાજ્યની મુલાકાત લીધી છે અને હું રાજ થયો છું. મારા રાજ્યમાં તજ, લવિંગ, સૂંઠ, મરી પાકે છે, અને (હીરા માણિક્ય આદિ) જવાહીરની ખાણો પુષ્કળ છે. તમારા દેશમાંથી સોનું, રૂપું, પરવાળાં અને સિંદુરનું વહન થાય એમ હું ઇચ્છું છું.”

આ પછી જે બન્યું તેની હકીકત પોર્ટુગીઝોએ લખેલી છે, તે જરા રમુજ છે, અને એક ન્હાના દેશી રજવાડાની રીતભાત અને દગાઈકાનો મામલો ઉઘાડો પાડવાના હેતુથી તે લખાણ કયું છે, પણ તેમની સાથે એ લોકે કેવાં અધોર કાવત્રાં કર્યાં છે તે વાતો ઉપર અખાડા કર્યાં છે.

વાસ્કો ડી ગામાના ડિયાઝ અને બ્રાગા એવા નામના બે આફ્રિકા સર હતા, તેમને દરબારમાં રોકી રાખવામાં આવ્યા, અને તા. ૧૦ મી આગસ્ટ સુધી તેને અનેક બાહનાં બતાવીને રવાને થવા દીધો નહિ. છેવટે પેલા બે આફ્રિકાને પાછા જવા દીધા, એટલે, ત્યાંના ચાર દેશિયોને પોતાની સાથે લઇને ગામાએ લંગર ઉપાડ્યા, અને ચાલતો થયો. તેવામાં ચાળીસ વહાણ તેને પકડવાને તૈયાર રાખ્યાં હતાં, તે તેની પૂઠે લાગ્યાં. પોર્ટુગીઝોએ તેમના ઉપર તોપોનો મારો ચાલતો રાખ્યો, અને અનુકૂલ વાવડો લાગવો શિસ્ત થયો એટલે તે નિર્બાધ છટકી ગયો. તે સન ૧૪૯૯ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૧૪ મી તારીખે ઘેર જઇ પોહોંચ્યો.

(૨)

હિંદુસ્તાનની મુલાકાતે બીજી વાર ગામાનું આગમન

વાસ્કો ડી ગામા બીજી વાર આવવાને તૈયાર થયો. વીસ વહાણોમાં ફરિયાઈ ફોજનો જમાવ કરાવીને તેના અધિપતિનો અધિકાર ગામાને આપ્યો. તેણે પોતાની સાથે પોતાના લાઈ સ્ટીફન અને વિન્સેન્ટો સોફ્રેને ક્રેપ્ટન તરીકે રાખ્યા. આ બે જણને હિંદીમહાસાગર અને રાતા સમુદ્રના મુખમાં ભ્રમણ કરવાને મોકલ્યા અને મુરોનાં વહાણુ આવે તેનાં નાશ કરવાને ફરમાવ્યું; અને પોતે હિંદને કિનારે જવું એવી જોઠવણુ કરી.

મિલીન્દા આગળ દરિયાઈ લશ્કર એકઠું થયું, અને આફ્રિકાના કિનારા ઉપર કોઈથોની સ્થાપના કરીને હિંદના પશ્ચિમ કિનારા બહુ ચાલ્યું. ન્યારે ગામા કાનાનુરની પાસે આવી પોહોંચ્યો ત્યારે ધ્રુમના મુલતાનનું એક વહાણુ મઠ્ઠે હજ કરવા જનારા મુસલમાનોનું ભરેલું તેને હાથ લાગ્યું, તે પકડ્યું. બચાવ કરનારા સાથે ઝપાઝપી બહુ થઈ; છેવટે કાપાકાપી અને લૂંટલૂંટનો ધંધો ચાલ્યો, અને યાત્રાળુનાં છોકરોને પકડીને પોર્ટુગીઝ વહાણુમાં ક્રિશ્ચિયન કરવાને કે ગુલામ કરવાને ઉતારી લીધાં. અને બાકી બધાને તેમના જ વાહાણુના બંડારામાં પૂરીને, તે વહાણુ સળગાવી દીધું. પ્રારંભમાં, આગ બરાબર લાગી નહિ, એટલે ફરીને સળગાવી, તેમાં ૩૦૦ નિરપરાધી માણસો બળી મુવાં. આ વાત માનવામાં આવે નહિ એવી કદાપિ ગણાય, પણ પોર્ટુગીઝ ઇતિહાસક ફેરિયા સાઉઝાએ પોતે ખરા આકારમાં વિચારપૂર્વક લખી છે. આ ઘોર કર્મ કર્યા પછી, ગામા કાનાનુર ગયો, ત્યાં માનપૂર્વક તેનો સત્કાર થયો. ત્યાંથી ઝામોરિનના ઉપરનું વૈર વાળવા માટે કલિકોટ પોહોંચી ગયો.

ઝામોરિનને મુસલમાનોએ ભમાવ્યો હતો, તેથી તે વિશ્વાસપાત્ર હતો નહિ, ને શત્રુવટ ધરાવતો હતો, એ વાત ખરી, પણ એક જંગલી જેવો ફર ન હતો. અખાતમાં પેસતાં વાંત જ, માછલાં પકડનારાં,

અને ખીજાં ન્હાનાં વહાણો ગામાના જોવામાં આવ્યાં, તે ઉપરનાં બધાં માણસોને પોતાના વહાણમાં ઉતારી લીધાં, અને ઝામોરિનને કેટલીક માગણિયો કરીને કહાવ્યું કે “તું જે અમારી ઇચ્છાપ્રમાણે ચાલીશ નહિ, તો અમે તારી રૈયતનાં જે માણસો પકડ્યાં છે તે બધાંને મરદન મારીશું.” ગામાએ કયું પણ તેમજ. તેણે કેટલાએકને વહાણ ઉપર ફાંસી દીધી, અને કેટલાકના હાથ પગ કાપી નાંખીને કિનારે ઉતારી મૂક્યા, અને કાંઈ પણ કેહેણ ચલાવ્યા વિના, શહેર ઉપર તોપોનો મારો ચલાવીને, ધણા ભાગનો નાશ કરી નાંખ્યો, ને કાચીનબણી તે હંકારી ગયો. ઝામોરિને ત્યાં સંદેશહાર મોકલી, ગામાને પોતાની પાસે આવવાની વિનંતિ કરી, ને કહાવ્યું કે, તમે આવશો એટલે બધું નક્કી થઈ જશે. ગામા પોતાનું એક વહાણ લઈને ચાલ્યો, તેને રસ્તામાં એક ન્હાનો સરખો કાફલો મળ્યો, તેના સપાટામાં આવી જતો સહજમાં તે બચી ગયો. પણ આથી કરીને બંને વચ્ચે વૈરભાવ જામવાને કાંઈ બાકી રહી નહિ. વારકો ડી ગામાએ ધાતકી કર્મ કર્યાં હતાં, તેથી પોતાનો જીવ જોખમમાં છે, એમ સમજી, છેવટે તે હિન્દમાં વધારે રહ્યો નહિ. સન ૧૫૦૩ ના ડિસેમ્બર માસની તા. ૨૦ મીને રોજ તે પોર્ટુગાલ બંણી પાછો જતો રહ્યો.

(રણછોડભાઈ ઉદયરામ)

(૩)

વારકો ડ ગામા હિંદુસ્તાન પહોંચે છે.

(હિંદુસ્તાન અને પૂર્વ તરફના પ્રદેશોનો દરિઆઈ માર્ગ શોધી કાઢવાનું) આ આરંભેલું કામ પૂરું કરી ‘કેપ ઓફ ગુડ હોપ’ની આસપાસ સફર કરી હિંદુસ્તાન પહોંચવાનું કામ પૂરું કરવા એક તરુણ નાવિક વારકો ડ ગામાને પસંદ કરવામાં આવ્યો. ઇ. સ. ૧૪૯૮ માં નાતાલને દિવસે તે નેટલ બંદરે જાતર્યો. ત્યાંથી દક્ષિણ તરફ વધી તેણે આફ્રિકાને પૂર્વ કિનારે ડેલા-ગોઆનો ઉપસાગર ને મોઝામ્બિકની પેલી

તરફ છેક મોઝાસા સુધી વહાણ હંકાયું. ત્યાંથી તે પાછો બર દરિયામાં પડ્યો ને ઇ. સ. ૧૪૯૯ ના મેની ૨૦ મી તારીખે કાલીકટમાં જતર્યો. તેને ઝામોરિનને એટલે તે દેશના રાજાને મળવા દીધો. તે રાજા પહેલાં તો તેની તરફ બહુ માયાળુ હતો અને પોતાની પ્રજા સાથે જૂટથી વેપાર કરવાનું તેને વચન આપ્યું, પણ આરબ નાવિકો અને વેપારીઓ, મંપિલા, અથવા યુરોપના લોકો જેમને મૂર કહેતા હતા, તેમના હાથમાં સેંકડો વરસ થયાં હિંદુસ્તાનનો પશ્ચિમ કિનારો અને રાતા સમુદ્ર પરનાં બંદરો તેમ જ આફ્રિકાના પૂર્વ કિનારા વચ્ચેનો દરિયામાર્ગનો તમામ વેપાર હતો, તેઓ ખૂબ જોરથી પોર્ટુગીઝની સામા થયા અને તેમને વેપાર કરતાં અટકાવવા પોતાથી બન્યું તેટલું કયું, પણ તેમાં ફાળો નહિ. આખરે બે વરસ ને બે માસ રહીને ૩ માસાએ પોતાનાં બે વહાણો મસાલા ને મરીચી બધાં અને લિસ્બન પાછો ફર્યો.

x

x

x

x

૩ માસાની પેઠે એને(કેબલ)ને પણ ઝામોરિને બહુ માયાળી આવકાર દીધો અને કાલીકટમાં એક વખાર ખોલવા દીધી, પણ અમાઉની પેઠે મૂર લોકો પોર્ટુગીઝ લોકોની સામા થયા અને ઝામોરિનને તેમની વિરુદ્ધ ઉશ્કેર્યો. તેથી કિનારા પરના પોર્ટુગીઝ વેપારીઓ પર આખરે હુમલો કરવામાં આવ્યો, અને અરમારના નાવિકોની નજર આગળ તેમને મારી નાખ્યા. પછી કેબલે તેનું બચકર રીતે વેર વાળ્યું. તેણે બારામાંનાં તમામ મૂર વહાણો પકડી બાળી મૂક્યાં, તેમાંનો માલ લઈ લીધો, નાવિકોને મારી નાખ્યા, અને કાલીકટ શહેર પર તોપોનો માર થોડાક કલાક જારી રાખી કાચીન તરફ સફર કરી. કાચીનનો રાજા ઝામોરિનને તાબે હતો, પણ તેને ધિક્કારતો હતો, તેથી તેણે કેબલનો ખુશીથી આવકાર કર્યો. કેબલે પોતાનાં વહાણો યુરોપમાં જેની બધી કિંમત ઉપજતી હતી એવાં મરીચી બધાં અને સ્વદેશ પાછો ફર્યો.

કેમ્બલની ફતેહથી પોર્ટુગલનો રાજ્ય એટલો બધો પુલ્કાર્ય ગયો કે તેણે “અરબસ્તાન, ઇરાન, અને હિંદુસ્તાનમાં સફર કરનાર, વિજય મેળવનાર, અને વેપાર કરનારાનો અધિપતિ” એવો ખિતાબ ધારણ કર્યો. ખીજી અરમારો મોકલવામાં આવી, પહેલી ફરી ૩ ગામીની સરદારી નીચે તે ખીજી આદમીડાની સરદારી નીચે. તેઓ પણ મૂરતી સામા લડ્યા, તેમના નાવિકોને કતલ કર્યા, કાલીકટ પર તોપનો માર ચલાવ્યો, અને કાચીન ગયા, ત્યાંથી સહેલાઈથી તેમને મસાલા ને મરી મળ્યાં. ઝામોરિનની સામા બચાવ કરવા સાર પચેકાની સરદારી હેઠળ ૪૦૦ પોર્ટુગીઝનું નાનું લશ્કર કાચીનમાં રહેવા દીધું; કેમકે પોર્ટુગીઝ અરમાર ગયા પછી ઝામોરિને એ પ્રદેશ પર વારંવાર ચઢાઈ કરી. કેળવાયલા યુરોપીઅન લશ્કરની નાની ટુકડીએ તેને દરેખ વખતે પૂરેપૂરો હરાવ્યો. “ખ્રિસ્તિય સામ્રાજ્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.”

રાજારજવાડા અને ગ્રહસ્થો માટે

રહેવા જમવાની આલીશાન સગવડોવાળું જીવન અને જાણીતું

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી હિંદુ લૉજ

ટે. નં. ૨૭૩૯-૬. ટે. અ. જોશી લૉજ

ઠે. ગ્રવેરી ખજાર. મુળજી જેઠા મારકેટ સામે મુંબઈ

છઠ્ઠામાં છેલ્લી ઢબની સુંદર સજવર તમારું આકર્ષણ કરશે.

સેન્ટનો રાજ

ઓટો દીલખહાર (૧૯૨૮૬)

આ જનમશહુર સેન્ટનાં ફક્ત બે ટીપાં રૂમાલ અથવા
કપડાં ઉપર લગાડવાથી મોહક મીઠી ખુશબો
ફૂલના ઢગલા માફક ફેલાઈ જાય છે. લગ્ન
પ્રસંગમાં અગર માંગલિક પ્રસંગે “ઓટો
દીલખહાર” વાપરી જુઓ.

આજકાલ ઓટો નામની નકલો નીકળી પડી છે. માટે
ખરીદતી વખતે ઓટો-દીલખહાર જે કાયદા મુજબ ૧૯૨૮૨
કાયદે છે તે નામ વાંચી સીલબંધ ખાટલી ખરીદશો.

કિંમત-૦૧ ઓંસની ખાટલીના રૂ. ૧-૪-૦, ૦૧ દ્રામની ખાટલીના રૂ. ૦-૮-૦
સુગંધી કાર્ડ ૧ નો એક આનો, વી. પી. ખર્ચ જુદું.

ઓટો મુસ્કખહાર (૧૯૨૮૬)

નવીન પ્રકારનું કસ્તૂરી મીશ્રિત મોહક સેન્ટ ફક્ત બે ટીપાં લગાડવાથી
મનને ઉત્સાહ અને આનંદ આપે છે. એક જ દ્રાવણથી ખાત્રી થઈ આવશે.

કિંમત-૦૧ ઓંસની ખાટલીના રૂ. ૧-૪-૦ } વી. પી. ખર્ચ જુદું.
૦૧ દ્રામની ખાટલીના રૂ. ૦-૮-૦ }

ઉપરના બેજ નમુના બે આનાની ટીકીટ મોકલવાથી મોકલી આપવામાં આવશે.

સોલ એજન્ટસ:-

ધી એંગલો ઇન્ડિઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું૦

૨૮૫ જુમા મસીદ, મુંબઈ નં. ૨.

જળ સ મા ધિ

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	નામ	પૃષ્ઠ	પ્રકરણ	નામ	પૃષ્ઠ
૧	સકરબાર	૧	૧૫	ઝોરીલાલું મૃત્યુ	૧૩૩
૨	ચરત	૧૦	૧૬	દ્રોહીનો ચિરપાવ	૧૪૩
૩	વીજળી	૧૪	૧૭	બહાદુરતા	૧૫૦
૪	સંબલ	૩૪	૧૮	વારકો ડા ગામા ક્ષીકટમાં	૧૬૧
૫	ઝોરીલો પગલાં ભરે છે	૪૬	૧૯	ક્ષીકટમાં લૂંટ	૧૬૭
૬	ચકરાની ચોટ	૫૬	૨૦	ફિટકાર	૧૮૧
૭	ઝોરીલો અને કેસર	૬૧	૨૧	કેસરોહી	૧૯૧
૮	કાનછ અને વીજળી	૬૫	૨૨	શિવદ્રોહ !	૨૧૩
૯	બળવો	૭૨	૨૩	વીરનાં સન્માન	૨૩૪
૧૦	ભતિદ્રોહ	૮૫	૨૪	કેવડાસી	૨૪૧
૧૧	દ્રોહ પૂરો થયો	૯૬	૨૫	મૃગવૃષ્ટા	૨૫૦
૧૨	કેસર	૧૧૦	૨૬	વિરામ	૨૫૭
૧૩	કાનછ કે કુનાહોલ ?	૧૧૮	૨૭	જળસમાધિ	૨૬૪
૧૪	ક્ષીકટ	૧૨૬			

ચિત્રાનુક્રમણિકા

	પૃષ્ઠ
૧	ઝામેરીનનાં વહાણો
૨	કાલા જહાજ
૩	સારંગપાણીનું જહાજ
૪	'કપ જોડે ગુડ હોપ'
૫	વારકો ડા ગામા
૬	,, ,, અને ઝામેરીન

જળ સ મા ધિ

—૦૦૦૦૦૦—

પ્રકરણ ૧ છું

‘સકર બાર’

કમની પંદરમી સદીના આરંભનાં વર્ષોમાં એક દિવસે દ્વારકાના વૈશ્ય શેઠ સારંગધરની પેઢીના બારણા આગળ એક જુવાન માણસ આવીને ઉભો. હજી તો એની ઉગતી જુવાની હતી. એના સ્થામલ ચહેરા ઉપર નરી આજ્ઞવતા હતી. યાચકના ચહેરા ઉપર હોય છે એવી પરાવલંબી દીનતા હતી. સારંગધર શેઠ બીજા ચાર પાંચ માણસો સાથે વાત કરી રહ્યા હતા. એ ચાર પાંચ માણસો એક સાધુ જેવા હતા. એઓ અંદર, અંદર વાત કરી રહ્યા હતા. બહાર રસ્તા ઉપર ઉભેલા જુવાન તરફ એમનું ધ્યાન પણ નહોતું. એ ધ્યાન ખેંચવાને બહાર કરગરતા જુવાને વધારે દીન અને વધારે ઉંચા સાદે બ્રમ પાડી.

‘અરે શેઠ! અમ ગરીબને ન સતાવો. અમે કાંઈ જાણતા નથી. અમારો કાંઈ અપરાધ નથી. અમ ગરીબને સતાવવામાં તમને હાંસલ નથી ને અમારું કમોત ઉભું થાય છે!’

સારંગધર શેઠ વાત કરતાં કરતાં બહાર નજર ફેરવી. એ નજરમાં બહાર ઉભેલા જુવાનના દિદાર ને વચન પ્રત્યેની સદંતર ખેદરકારી હતી.

‘અમે તને એક વાર કહ્યું, માના!’ સારંગધર શેઠ કડક શબ્દોએ જવાબ આપ્યો કે; ‘તારા બેલની, તારી આજીજીની, અમારા ઉપર અસર નથી. આજું દ્વારકા ગ્રામ તારા બાપને જ ચોર માને છે.’

‘રણુછોડરાયના શપથ લખને.....’

માનાજી બોલવા જતો હતો: એને સાધુ જેવા દેખાતા માણસે વાર્યો. ‘રણુછોડરાયનાં કમાડ સમૂળમાં ઉપાડી જાય એને રણુછોડરાયના શપથનો શો ભો હોય?’

‘અરે બ્રહ્મચારીજી! તમે દેવ જેવા દેવના પૂજારી થઇને આવું બોલો છો? અમે ચાવડા! અમારી મથરાવડી મેલી, પણ અમે નિર્દોષ છીએ.’

‘તો ચોર બતાવ.’ સારંગધર શેઠે સ્વર પુરાવ્યો.

‘અરે શેઠ! ચોરની જો અમને ખબર હોત તો અમે શું કામ અમારા બાપને હેડમાં રહેવા દીધો હોત? મારો બાપ માંદો છે. ધર છોડીને આજ મહિનાથી ક્યાંય ગયો નથી. વળી તમે બધાએ અમારા ધરની જડતી પણ લેવરાવી છે. હવે તો મારા બાપનો કેડો મૂકો. હવે એને છોડી મૂકો.’

‘તે તારા ધરમાં કમાડ ન નીકળ્યા એટલે તું નિર્દોષ! એ વળી ક્યાંની વાત? નાનું છોકરું જે સમજે કે દેવમંદિરનાં કમાડ ચોરે એ માણસ એ કમાડ ધરમાં ન રાખે. રૂપું ઉતારીને કમાડ ફેંકી લે. રૂપું ગાળી નાંખે.’

‘મારો બાપ હેડમાં મરી જશે!’

‘તો કાં કમાડ પાછાં લાવ ને કાં કમાડનો ચોર બતાવ.’ બ્રહ્મચારીજીએ આખરી નિર્ણય જાહેર કર્યો. પછી બીજા તરફ ફરીને એ બોલ્યો: ‘આ ચાવડાઓ જન્મના ચોર. ગુજરાતનું રાજ એમને ઘેર હતું તોય દરિયા ઉપર ને જમીન ઉપર ચોરી કરતા.’

‘હેરાલ્ડે* ચાવડા માર્યા માર્યા ને થોડાકને શું કામ જીવતા રહેવા દીધા?’ એક બીજા માણસે પણ ચાવડા ઉપર બળાપો કાઢ્યો.

* વિક્રમની ચૌદમી સદીમાં હેરાલ્ડ નામની એક રાજપૂત ભવિષ્ય જોખામંડળમાં વસતા ચાવડાઓની એક જ દિવસે કારમી કતલ ચલાવી હતી.

માનાને લાગ્યું કે, આ દુકાનમાં બેઠેલામાંથી કોઈનાથી કોઈના દિલ ઉપર એ અસર કરી શકશે નહિ. મારે હૈયે એ ત્યાંથી ચાલ્યો.

X X X X

વાત બની હતી એવી કે, દ્વારકાના દેવમંદિર રણુછોડરાયનાં રૂપાનાં કમાડ બે દિવસ પહેલાં રાત્રે ઉપડી ગયાં હતાં. કમાડ કાંઈ નાનાં ન હતાં. સહેલાઈથી ઉઠાવાય એમ ન હતાં, સહેલાઈથી ઢૂપાવાય એવાંયે ન હતાં. આ કામ કેનું? આ કાંઈ કેવળ સામાન્ય ચોરી ન હતી, પરંતુ દેવની ચોરી હતી!

લાગવગવાળા ને અગ્રણી લોકોએ આસપાસ નજર નાંખી જોઈ. આ કાણું કામ કેનું? આવી ચોરી કરવાનું કોઈ સાધારણ ચોરનું ગળું નહિ. નક્કી આ કામ ચાવડાનું જ. ચાવડાએ જ ચોરી ગળ-થૂંથીમાં પીધેલી. એમ ક્રો. એકાદ અગ્રણી ગણાતા ચાવડાને ચોર લેખીને હેડમાં પૂરો. એ જાતે ચોર નહિ હોય, તો પણ ચોર સામે આંગળી તો ચીંધી શકશે.

‘જોઈ ચડાવો શુળાએ જાડા નરને જોઈ’ ના આ ન્યાયે પૃથ્વી ચાવડાને હેડમાં પુરાવ્યો હતો. પૃથ્વી ચાવડો વૃદ્ધ હતો. વળી ખિમાર હતો. એ ચોરને બતાવી શક્યો નહિ ને હેડને જીરવી શક્યો નહિ. પોતાના પિતાને બચાવવા માતો સારંગધર શેઠ પાસે ગયો હતો. ત્યાંથી નિરાશ થઈને તે પાકો ક્ર્યો.

X X X X

પૃથ્વી ચાવડાને રણુછોડરાયના મંદિરની સામે હેડમાં નાખવામાં આવ્યો હતો. હેડ એટલે લાકડાના સાણસામાં એવી રીતે એમાં ગોળ કાણું પાડી ગોઠવ્યાં હોય કે, એક મોટો સાણસો ગરદન ઉપર લગાવાય. સાણસાના પાટિયામાં ગોળ કાણું હોય એમાં ગરદન આવી જાય. પછી સાણસો બંધ કરી દેવાય. બીજો સાણસો એવી રીતે બે પગ ઉપર વાસી દેવાયો હોય કે સાણસા વાસી દીધા પછી એને તાળાં મારી દેવામાં આવે, બેય સાણસાના એક એક છેડા લાકડાના ચાંબલા ઉપર

જડી દેવામાં આવ્યા હોય. ખીજા છોડા છૂટા હોય. આ ખીજો છોડા છૂટા હોવાને કારણે સાણસાનો ખોળો ગરદન ઉપર ને પગ ઉપર પડે. વળી પુરાનારથી ન તો શરીર ખસેડાય, ન તો પગ ફેરવાય. અપોરનો તડકો, રાતની ઠંડી, બધું એણે આ દશામાં જ વિતાવવાનું. પ્રાચીન કાળમાં શકદારોને મનાવવા જ આ ત્રાસ યુક્ત હેડના નામે ઓળખાતી.

માનાજી પોતાના પિતા પાસે ગયો. ખુદ્દી જગ્યામાં સેંકડો માણુ-સોની અવહેલના, ઉપાલંબ ને ઉપહાસની વચ્ચે પૃથ્વી ચાવડો બે દિવસથી હેડમાં જકડાયો હતો. એ વૃદ્ધ હતો. વળી બિમાર હતો. હેડ એને વસમી પડતી હતી. હેડમાં પુરાનારને ખાવાપીવા આપવાનો કોઈ વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન નહિ. કોઈ રાહદારીને દયા આવે તો ખાવાનું આપે ને પીવા પાણી આપે. કોઈને ખાસ તિરસ્કાર ઉપજે, તો માથે થૂંકે પણ ખરા. હેડમાં પુરાનારનાં નજીકનાં સગાવહાલાં એને ખાવા પીવાનું આપી શકે નહિ. દ્વારકામાં સામાન્યતઃ દયા ઓછી ન હતી; પણ પૃથ્વી ચાવડો તો રણછોડરાયને લૂંટનાર હતો ને ? પૃથ્વીને એવ દિવસ ભૂખના ગયા હતા. વૃદ્ધ અને અશક્ત શકદાર ઉપર હેડ બહુ જ વિષમતાથી બેઠી હતી.

માનો પોતાના પિતા પાસે ગયો. પાણી વગર પિતાના હોઠ સુકાઈ ગયા હતા. ડોસાના કંડમાં શોષ હતો. ગરદન ઉપર, પગ ઉપર લોહીના ડાઘ હતા. પિતા લગભગ બેશુદ્ધ જેવો બન્યો હતો. એનો ચહેરો પીળો પડી ગયો હતો !

માનાએ પોતાના પિતા સામે જોયું ને એના મનમાં ત્રાસ છૂટ્યો. પિતા વતી એણે રાહદારીઓ પાસે પાણી માગ્યું, પણ કોઈએ પાણીનું ટીપું સરખું યે ન આપ્યું. જવાબમાં માત્ર મળ્યો-તિરસ્કાર, ઉપહાસ અને ઉપાલંબ !

માનો ત્રાસી ઉઠ્યો. એનું ઝગ્ગુ અંતર એના આંત્ર્યે આંત્ર્યમાંથી થરથરી ઉઠ્યું. અકારણ સતામણી, ગેરધન્સાફ સામે એના અંતરમાં મહારોષ જાળ્યો.

માનો દોડ્યો. રણછોડરાયના મંદિરની બરાબર સામે રસ્તા ઉપર બેસી ગયો.

‘દેવ ! દેવાધિદેવ ! જરા સાદ થો ! જરા મવાહ થો !’ માનાએ બૂલંદ અવાજે બૂમ પાડી.

એ બૂમના પડધા મંદિરમાં ગૂંજીને ત્યાં મૌન જોઈને બહાર ઘેરાયેલી મેદિની ઉપર ફરી વળ્યા અને મેદિનીમાં હાસ્ય ફેલાયું : ‘માળા ચોર પણ જૂઓને સતા થાય છે ! બીજા કોઈની સાક્ષી ન મળી તે દેવની સાક્ષી શોધવા નીકળ્યા. દેવ તે વળી કદિ સાચનીયે ગવાહ ન આપે, તો જૂઠાની તો ક્યાંથી આપે ?’

માનાએ ચપ્પુ કાઢ્યું : ‘દેવ ! જવાબ દે. દેવ ! સાચ જુઠની તાર-વણી કર. અમે ય તારી ઓથે છીએ. શાખ દે, નહિ તર તને હું મારું લોહી છાંટું, દેવ ! ઓ દેવ !’

એ અવાજે સમસ્ત મેદિનીને ક્ષણભર મૂક બનાવી. માનાએ પોતાની આંગળી કાપી લોહી છાંટ્યું. ‘દેવ ! ઓ દેવ ! શું તારે મારા પ્રાણ જોઈએ છે ? જવાબ દે બાપજી, જવાબ દે.’

‘ઉઠ ભાઈ ! ઉઠ !’ માનાના કાકાએ માનાના ખભા ઉપર હાથ મૂક્યો. ‘દેવે જવાબ દઈ દીધો. તારા બાપા હેડમાં મરી ગયા !’

‘મરી ગયા !’ માનો ઉભો થયો. એની આંખો ફારી ગઈ. એ ક્ષણનું એનું રૂપ સહુ કોઈને બિહામણું લાગ્યું. ક્ષણભર માનાએ કમાડ વગરના દેવમંદિર સામે જોયું. ક્ષણ એક પોતાના મૃત પિતા સામે જોયું. બિભીષણ હાસ્ય એના કંઠમાંથી ઉઠ્યાં. અત્યાર સુધીને એનો દીન ચહેરો ક્ષણમાત્રમાં પલટાઈને સમૂત રંગનો બની મયો.

‘અરે, જે દેવ પોતાના કમાડનું ચે જતન નથી કરી શકતા, એ માણસનું તે શું જતન કરી શકશે ?’ મધરાતે ધવડ ગર્જતું હોય એવા અવાજે એણે ચીસ પાડી.

તે રાતે માનાએ ‘પ્રગરીનું ખૂન કયું’. સારંગધરનું ખૂન કયું’. યજ્ઞ એ દ્વારકામાંથી અદસ્ય થઈ ગયો.

૬ : જળસમાધિ

માના ચાવડાએ તે રાતે દેવની અને જમીનની વાટ મૂકી તે મૂકી. એ કાળે રાજ, સમાજ વગેરેથી ત્રાસેલાને ત્રાસ અપાવનારાઓ, દિલેર દિલવાળાઓ ને ચાર દિલવાળાઓ, બંકાઓ અને મવાલીઓ જે વાટે જતા હતા એ વાટ એણે પકડી. એ ચાંચિયો બન્યો.

X

X

X

X

વિક્રમની પંદરમી સદીમાં દરિયાકાલ-હિન્દી મહાસાગરને ખલાસીઓ દરિયાકાલના વહાલસોયા નામથી ખોલાવે છે-તેના કાંઠાના પ્રદેશોના ઇતિહાસના ઉલ્કાપાત શરૂ થતા. રૂદ્રના અવતાર શા દરિયાકાલમાં આકસ્મિક ઝંઝાવાત ચડી આવે એમ ઇતિહાસના પદ ઉપર એક ઝંઝાવાત ચડી આવ્યો હતો અને એણે ચોમેર સીતમગારોની, સૂતાધારીઓની ભારે ભયાનક બરબાદી કરી હતી. એ ઝંઝાવાત હતો તૈમૂર લંગડો.

એંગોરાના સંહારક સંગ્રામમાં તુર્ક સલ્તનતને શિકસ્ત આપીને એણે ચે આબને થોભ દેવાને હામ બીડવા મથતી સલ્તનતની આગેકદમ બંધ કરી દીધી હતી અને ભાંગી ગયેલા સ્વમના દૂકડા સમે તુર્કસલ્તાન તૈમૂરનો કેદી બનીને એના પટાવાળાનું કામ કરતો હતો. ઇરાનની સલ્તનતની પાંખો એણે સદાને માટે કાપી નાંખી હતી ને ઇરાનની વીર શ્રી શિરાજના મેદાનમાં એવી ઉંઘમાં પોતી હતી કે જે ઉંઘમાંથી એ કદિ જાગવાની ન હતી. હિન્દની તથાજ સલ્તનત ચીન ઉપર દિગ્વિજય કરવાના ને બ્રહ્મ દેશને તાબે કરવાનાં સ્વપ્નોને જલતા અંગારાની જેમ છોડી દઇને દિલ્હીથી નાસીને દોલતાબાદમાં ભરાઇ હતી. રાજાઓની દિગ્વિજિષા તૈમૂરે ડામી દીધી હતી. ઇતિહાસના ઉલ્કાપાત આવતા સો વર્ષ માટે શરૂ થતા.

પ્રજા વેપાર રોજમારના વિકાસ કરતી થઇ હતી ને યમન, મરુકત, કલીકટ, વિજયનગર, સિયામ ને જાવાના નાના પથુ શાહુ રાજાઓ પ્રજાને એ માર્ગે વાળવામાં સમયવર્તીપથું જોઇ શક્યા હતા. પરિણામે સુની

પહેલી દરિયાવાટો જાગતી થઈ હતી. હતવીય અનેલી વહાણવટમાં નવું જીવન આવ્યું હતું. થરા વેપારીઓ, સાહસિક ખલાસીઓ, કાબેલ નાખૂદાઓનો યુગ ભેટો હતો. હિન્દી મહાસાગરને કોઠે કોઠે દેશદેશની પેદાશોની જાગીરો બંદર માટે રચાઈ હતી. કંતાન, આંજી, જાવા, લંકા, કલીકટ, ભરૂચ, કાવિ, સુરત, દ્વારકા, સોમનાથ, ચોમાન, મસ્કત, અસર જેવાં મોટાં મોટાં ધીકતાં બંદરો હિન્દી મહાસાગરને કોઠે વસ્યાં હતાં. એ કાળે મસ્કત, હયાત દુનિયાના આયાત નિકાસ વેપારનું મોટામાં મોટું બંદર અને યુરોપ, આફ્રિકા ને એશિયાના મુખદ્વારસમું મનાતું હતું.

વેપાર ખૂબ ખીલ્યો. ને પ્રજા વહાણવટને પણ ખૂબ ખિલાવતી ચાલી—ને સાથેસાથ દરિયાના ચોરો અને ઠગો અને બહારવટિયા સમા ચાંચિયા પણ ખુબ ખીલ્યા. વહાણવટની સાથે ચાંચિયાવટ પણ ખૂબ ફાલી.

હિન્દી મહાસાગરને કોઠે એ કાળમાં નાનાં મોટાં મળીને ચોરાસી જાણીતાં બંદરો હતાં. આ ચોરાસી બંદરોમાંથી એક દેશનાં બંદરોથી ખીજા દેશોમાં જતી લાંબી ને ધીકતી દરિયાવાટો હતી. દરિયાલાલનો તમે નકશો જોશો, તો તમને દેખાશે કે, આ દરિયાવાટોમાંથી મોટા ભાગની વાટો એકખીજા સાથે ચાકડી પાડે છે. એ દરિયાઈ પ્રદેશનો પરીધ બસો અઢીસો જોજનનો હતો. એટલે કે ધણીખરી ધીકતી ને જાગતી દરિયાવાટો એ બસો અઢીસો જોજનના પ્રદેશમાંથી પસાર થતી હતી.

કુદરતની કોઈ અજબ કરામતે કરીને આજ પ્રદેશની બાજુમાં નાના મોટા અનેક બેટ બેટડાઓ આવ્યા છે. આ બેટ બેટડાઓ એમની ગૂંચને કારણે, એની વિપુલતાને કારણે અને એના સામીપ્યને કારણે ચાંચિયાઓનાં મથકો બની રહ્યાં હતાં.

આ ચાંચિયાઓ તમામ દેશના હતા. ચિનાઈ પણ હતા ને આરબ પણ હતા; હિંદી પણ હતા ને જાવાઈ પણ હતા. સમાન ધંધાએ એમનામાં દેશ પરદેશના ભેદથી પર એવો સમાન કોમવાદ

જન્માવ્યો હતો. દરેક ચાંચિયા પાસે પોતાના સાગરીતો, પોતાના જહાજો, પોતાના ગુલામો હતા. દરેક ચાંચિયો જુદા જુદા બેટમાં રહેતો હતો. દરેક પોતાની જોખમદારીએ ચાંચિયાવટ કરતો ને લુંટતો સુવાંગ માલિક હતો. કાંઈ ચાંચિયો ખીજના કામમાં આડે આવતો નહિ, બલકે બીડ પડ્યે મદદ કરી છુટતો.

આમ ચાંચિયાઓમાં આંતરિક સ્વાધીનતા પુષ્કળ હતી, છતાં તેઓ જ્યારે વતનના સિમાડાના ભેદ બૂલીને એક અલાહેદી જમાત તરીકે વસતા હતા, ત્યારે એમને એક પટેલની જરૂર દેખાઈ હતી. ચાંચિયાઓની જમાતનો પટેલ ચાંચિયાની પરિભાષામાં સક્કર* બાર કહેવાતો. સક્કર-બારની કામગીરી અંદર અંદરના વાંધાઓ પતાવવાની, અસૂચાઓ ફિટાવવાની, સમસ્ત જમાત ઉપરની આપત્તિ વેળાએ જમાતની આગેવાની લેવાની. સક્કર-બારને એની આ કામગીરી સખખ કાંઈ વેતન કે બદલો મળતો નહિ. બલકે એનો ધણો સમય એમાં વ્યતીત થતો. પરંતુ એમ છતાં જ્યાંનો મોહ કાંઈ ઓછો ન હતો. માથું હાથમાં રાખીને અને ખાપણ ખડિયામાં રાખીને ફરનાર જમાતમાં પણ સર્વ શ્રેષ્ઠ તરીકે પસંદગી પામવું, એ અન્ય કાંઈ કારણે નહિ, તો કેવળ એ પસંદગીને કારણે પણ મોહ ઉપજાવનારું છે.

x x x x

માનો આવડો પણ ચાંચિયાની જમાતમાં ભળ્યો. દ્વારકાથી એ જ્યારે ખૂન કરીને નાઠો હતો ત્યારે પહેલાં તો ભરૂચમાં એક જહાજમાં એ ખલાસી રહ્યો. એકદા લાગ જોઈને વહાણુવટીની જુવાન પુત્રી ને એનું ધીંગું વહાણુ લખને એ ભાગ્યો. ભાગીને એ ચાંચિયાઓની જમાતમાં ભળ્યો. ચાંચિયાઓના સનાતન શિષ્ટાચાર મુજબ નવું અને કૃત્રિમ નામ ધારણ કરીને એ પોતાને લાલે એ નામે ઓળખાવવા લાગ્યો.

* સક્કર-બાર એ ધણું ખરું તો અરબી શબ્દ-પ્રયોગ, શકે-અલ બેહરનો અપભ્રંશ હશે. શકે-અલ-બેહરનો અર્થ યાત્ર કરિયાઈ શકશો.

ઉજળી કીર્તિ કમાતાં વાર લાગે છે. કાળી કીર્તિ કમાતાં વાર નથી લાગતી. એમ છતાં યે લાલાએ જેટલી ત્વરાથી લયાનક, રક્ત પિપાસુ, નિર્ભીક અને નિહુર ચાંચિયા તરીકેની કીર્તિ મેળવી એટલી ત્વરાથી તેા અન્ય કાષ્ટએ નહિ મેળવી હોય. એણે જહાજો લૂંટવામાં બાકી રાખી ન હોતી. મુસાફરોને, વેપારી ખલાસીઓને કુબાવવામાં મર્યાદા સ્વીકારી ન હોતી. જેતજેનામાં તેા ચોરાસી બંદર ગાહ તેમાં લાલાનું નામ નામચીન બની ગયું. એ નામચીની ઉપર પણ કળસ ચડાવતો હોય એમ એણે ચાંચિયાગીરીના ઇતિહાસમાં અજોડ ગણાય એવી એક નહિ પણ બે બે બંદરોમાં લૂંટ કરી, પહેલી લૂંટ દ્વારકામાં કરી તે એ બે બંદરને આગ લગાડીને આવતો રહ્યો. બીજી વાર એણે મરકત બંદર લૂંટયું. હજાર હજાર માથાભારે ચાંચિયાઓમાં પણ લાલો અગ્રગણ્ય મનાતો થયો: ને પછી તેા એની ‘સકર-આર’ તરીકેની સૈધિક પસંદગી પણ થઈ.

લાલો રાજસી કાઠ માઠથી એક મોટા ખેટમાં રહેતો હતો. એ પોતાની સાથે જે બાઈ લાવ્યો હતો, એનાથી એને એક પુત્રી અવતરી હતી. એનું નામ વીજળી. લાલાને પુત્ર ન હતો, પણ વીજળી પુત્રનું કામ પાર ઉતારે એવી પુત્રી હતી.

આપણી કથાકાળમાં લાલો સકર આર હતો. વૃદ્ધ થયો હતો. એની જીવાન પુત્રીની પાછળ એ પાગલ સમો બન્યો હતો. પુત્રીના ભવિની ચિન્તાથી તે ખૂબ ખૂબ વ્યથ બનતો હતો.

અને એના એક સાગરીતે દરિયા ખંડમાંથી પાછા ફરીને લાલાને બાતમી આપી હતી કે, લાલાએ જે છેલ્લું વહાણ ચાર મહિના ઉપર લૂંટ્યું હતું, એ વહાણ તેા ખુદ ઝામેરીન-કલીકટના રાજાનું હતું. ઝામેરીન, લાલા ઉપર રોષે ભરાયો હતો. લાલાને જીવતો યા મૃતો પકડી લાવનારને ઝામેરીને મોટું ધનામ આપવા કાઢ્યું હતું. વીજળીના ભવિષ્યની ચિન્તાની સાથે લાલાને પોતાના ભવિષ્યની પણ પાકી ચિન્તા થવા માંડી.

શરત

લાનો ખેટ વિશાળ હતો. મધદરિયાના એ એક ચોરસ માપે જોડલા આશ્રમાં લાલાએ સફર-પારનું ઉપનામ જેને ઘટે એવા ચાંચિયાને લાયક શોભા પાથરી હતી. ખેટની વચમાં ઉંચા ટેકરા જેવું હતું. એના ઉપર લાલાનો 'મહેલ' હતો. મહેલને ફરતી સાત, દેવદાર અને નાળિયેરીની ઉંચી ને જાડી ઘટા હતી. દરિયાના કાંઠાને ફરતો ધોળી રાસ માટીનો કિલ્લો હતો. કિલ્લામાંથી બહાર જવા માટે ભોંયરાનો માર્ગ હતો ને એ માર્ગ ઉપર જરૂરત હોય ન હોય તોય ચોવીસે કલાક ખડા પહેરા હતા. શકરો સદા સાવધ હતા. દરિયાના કાંઠા ઉપર લાકડાના તરતા ધક્કા હતા. ને એમાં લાલાનાં દશ ચાંચિયાષ્ટ જહાજો નાંચરતા. પાંચસો માણસ લાલાના 'કાલા ઝંડા'ની પાછળ ચાલતું. શકરાના માળા ઉપર મીટ સરખી માંડવી સહેલી ન હતી.

એક દિવસે લાલાએ પોતાના આવાસમાં બે જુવાનોને આમંત્રણ. બેય નાના નાના ખેટડામાં રહેતા. હતા તો સાવ એકલા, પણ એક એક વહાણના ધણી હતા. કોઇ વાર અંહીથી કોઇ વાર તહીંથી પંદરવીસ માણસોને માગીબીખીને તેઓ પોતાનું જહાજ ચલાવતા. એકાદ બે વેપારી વહાણો લૂંટી આવતા. લૂંટના માલમાંથી માગી આપ્યા માણસોને મહેનતાણીને ભાગ આપતા. કદાચ કોઇ ખપી મર્યું હોય તો જેનો એ માણસ હોય એ ચાંચિયાને એનો બદલો આપતા. આમ ચાંચિયાષ્ટ જમાતની બિજાતના છેવટના ભાગમાં એઓ રહેતા ને ઉભડ ચાંચિયા તરીકે મળજોમ રળી ખાતા. આ બેનાં નામ હતાં રાનજી અને સંબલ. લાલાએ એ બેને આજ પોતાને ત્યાં ખાસ જમવાને બોલાવ્યા હતા.

વીજળી પીરસતી હતી. લાલો, રાનજી ને સંબલ ભોજન કરતા હતા. ભોજન કરતાં કરતાં લાલાએ વાત ઉપાડી.

‘તમને બેને મેં ખાસ કામે બોલાવ્યા છે!’

‘મને થયું કે, સક્કર ખારાએ બોલાવ્યા છે તે કાંઈ વાંક ગુનામાં તો નથી આવ્યા ને?’ સંબલે જરા હસીને કહ્યું.

રાનજીના ચહેરા ઉપર પહેલાંની સ્વસ્થતા ન ડગી. એણે કહ્યું: ‘મને તો મનમાં હતું કે, ખાસ કામ વગર અમને સક્કરખારા યાદ ન કરે.’

‘હું કેટલાક સમયથી કોઈ લાયક જુવાનની શોધ કરતો હતો. આખરે મારી નજર તમારા બે ઉપર ઠરી છે.’

‘શો હકમ છે?’ સંબલે ફરીને વિવેક કર્યો.

લાલો એટલો મહાન હતો કે એની સામે વિવેક કરવામાં સંબલને શોભા અને સલામતી બેય એક સાથે સૂઝ્યાં હતાં. રાનજીને આવી ઝીણી વાતોની પરવા કે કદર બેમાંથી જે કહો તે, એક્રે ન હતાં. એ સંબલના જેટલો વિનય કરી શકતો ન હતો. એ કેવળ ચૂપ રહ્યો.

‘જાણે વાત એમ છે કે, હું વીજળીને માટે કોઈ લાયક જુવાન શોધું છું. હવે જે માણસ વીજળીને પરણે એ મારો પણ વારસદાર બને, માટે મારે બહુ કાળજીપૂર્વક પસંદગી કરવી જોઈએ.’

સંબલ તો વાત હજી પોતાનાથી દૂર છતાં એની ઉંમરથી ઓગળી મથો. ‘તદ્દન સાચી વાત છે આપની.’

‘કેમ રાનજી તમે કાંઈ બોલતા નથી?’ રાનજીને હજી પણ ચૂપ જોઈને લાલાએ સીધો સવાલ કર્યો.

‘મારે બોલવા જેવું હજી કાંઈ તમે કહ્યું નથી.’

‘સાચું, સાચું.’ લાલાએ કહ્યું; ‘પણ હવે કહું છું. મારો વિચાર તમારા બેમાંથી એકને પસંદ કરવાનો છે. તમારા બેય ઉપર મારી

ધણા વખતથી નજર છે. તમારી ચિકાશ મને ખૂબ ગમે છે. તમે બેય બહાદૂર છો. પણ માશાસ્લા ! કાંઈ તમને બેયને તો વીજળી પરણાવાય નહિ. ને મારો વારસો મારી વીજળીથી વેગળો પણ જાય નહિ.’

‘ખરી વારસદાર પણ વીજળી જ ગણાયને ?’ સંબલે ચાલતી ગાડીમાં બેઠક લીધી.

‘હવે મારી શરત સાંભળો. તમે બન્ને જણ પોતાપોતાના બેટકા છોડીને અહીં મારી સાથે રહેવા આવી જાઓ. ત્રણ મહિના મારી સાથે રહો. ત્રણ મહિના મારી નજર તળે રહો. ત્રણ મહિનામાં તમારા બેમાંથી હું એકની આખરી પસંદગી કરીશ. જેની પસંદગી હું કરીશ એને વીજળી પરણાવીશ. એને મારો વારસો આપીશ. જેની પસંદગી નહિ કરું એને એક જહાજ, જહાજ ભરાય એટલો દારૂગોળો, બે તોપ ને હથીઆર બંધ પચીસ માણસો આપીશ.’

સંબલ અને રાનજી બેમાંથી કાંઈ કાંઈ બોલ્યું નહિ.

લાલાએ સવાલ કર્યો, ‘કેમ સંબલ ! તમે શું કહો છો ?’

‘આપની શરતો આપને જેમ આપે એવી છે, ઉદાર છે.’

‘તમારે કબૂલ છે ?’

‘હા, બેલાશક. આવી શરત કયા બેવફૂરને પસંદ ન હોય ?’

‘અને તમે રાનજી ?’ લાલાએ સવાલ પૂછ્યો.

‘મારે એ ના કબૂલ છે !’ રાનજીએ ઠંડે કલેજે જવાબ આપ્યો.

લાલાની આંખમાં સિન્દૂરનો રંગ છાયો : ‘કેમ મારી શરતો પરત્વે તમારે શું કહેવાનું છે ?’

‘કશું જ નહિ’.

‘ત્યારે ?’

‘તમારી નજરે એ શરતો બરાબર છે, મારી નજરે એ શરતો બેવફૂરીની શરતો છે.’

‘બેવફૂરી ?’ લાલાનો મિઝગ મહાપ્રયાસે કાબૂમાં રહેતો હતો.

‘હા. કયો પાણીદાર જુવાન એક ઓરતના બદલામાં ત્રણ મહિનાની નજરકેદ કબૂલ રાખે? કયો જુવાન ગમે એવડા વિશ્વાળ વારસાને માટે એક ઓરતને પરણે?’

‘મારી વીજળીની તમને કદર નથી?’

‘મને મારી સ્વાધીનતાની કદર વધારે છે, સંબલને તમારી વાત ખૂબ ગમતી લાગે છે. મને તો તમે આવી ગણતરીમાંથી બાદ જ રાખજો.’

લાલાની આંખમાં ખૂન આવ્યું. વીજળીનો, પોતાના વિશ્વાળ વારસાનો, સમુદ્રના વર્યાસ્વનો આટલો તિરસ્કાર! અને તે પણ એક ઉલડ જુવાનને હાથે!

‘બલે’, લાલાએ રોપથી કહ્યું: ‘હવે એક સંબલ ઉપર જ મારી ગણતરી રહેશે.’

થોડી વાર લાલાએ રાનજી ને સંબલ સામે વારાફરતી જોયું. પછી રાનજી સામે જોઈને એણે બ્રમ જેવા અવાજે કહ્યું: ‘હવે તમે જાઓ.’

આ ઉઘાડા અપમાનથી રાનજીને રોષ ચઢ્યો, પણ પોતાનો રોષ એણે કાબૂમાં રાખ્યો. એની આંખમાં માત્ર લાલપ ચમરી ગઈ.

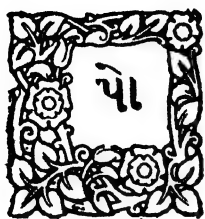
રાનજીની સ્થિર રહેવાની વાતનો લાલાએ ખીજે અર્થ કર્યો. ‘સાબિતતા નથી? જાઓ અહીંથી અને મારા આટલા અપમાન પછી તમે મારા તરફથી કોઈ જાતનીયે આશ્વા ન રાખશો.’

રાનજી ગયો. એના ગયા પછી લાલો પોતાના દિલને સાંત્વન આપતો હોય એમ જોત્યો. ‘કેટલો અભિમાની માણસ છે. કોડામાં એક માણસ નથી. દરિયામાં એક વહાણ નથી ને મિનજ અરબખી સુલ્તાન જેટલો.’

સંબલને તો પોતાનો રાહ નિરંતરાય ને બિનહરીફ લાગ્યો. એ મનમાં ખૂબ રાજ થયો.

ભાવિ મહત્તા ને સમૃદ્ધિનાં સુખસ્વપ્નો અત્યારથી એની આંખ સામે નાચી રહ્યાં.

વીજળી

તાના એકલવાયા ખેટ ઉપરથી પોતાનો પડાવ ઉપાડીને સંબલ લાલ્લાને ત્યાં વસવાને આવી ગયો હતો. લાલ્લાની ત્રણ માસની અવધિ તો ઉભી હતી, પણ સંબલને એની કશી ચિંતા ન હતી. હવે એના માર્ગમાં કોઈ હરીફનો પડછાયો પડતો ન હતો. સંબલને ખેટ ઉપર પગ મૂકતાં જ તમામ વસ્તુઓ પોતાની માલિકાની લાગી. વીજળી એની આજુમાં જ સૂતેલી દેખાઈ. સફરખારાનો તાજ એના માથા ઉપર ભમતો દેખાયો. સંબલના ચિત્તમાં અનાયાસે પોતાનાં ભાવિ પરાક્રમે અને ભાવિ અલિલાવાઓની ઇમારત રચાતી ચાલી.

એકદા સંબલની આ ઇમારતમાં ધરતીકંપનો આંચકો આવ્યો. અને તે અણધારી દિશામાંથી આવ્યો. લાલો પોતાના આવાસમાં ન હતો. એ બહાર એકાદ દરિયાખેડની પૂર્વ તૈયારીઓ કરવા ગયો હતો. દરમિયાન ભોજનનો સમય થઈ ગયો અને વીજળીએ સંબલને ભોજન કરવાને બોલાવ્યો. સંબલ ઉડીને ભોજન કરવા ગયો. નિયમ મુજબ વીજળી પીરસતી હતી.

સંબલ જીવાન હતો. અને રંગીલો જીવાન હતો. વળી એ વીજળી સાથે લગ્ન કરવાની પ્રગટ સમજૂતી અને સંભાવના સાથે જ લાલ્લાને ત્યાં રહેવા આવ્યો હતો. એના દિલમાં વિચાર આવ્યો કે, જેવી તક એ શોધતો હતો એવી તક એની કશી જ મહેનત સિવાય એની સામે આવીને ઉભી છે. તકનો અર્થજ દરિયાની બરતી થાય છે. બરતી કોઈની રાહ નથી જોતી. આવી તેવી પકડવામાં ન આવે તો કોઈને માટે ઉભી રહેતી નથી. તક પણ કોઈની રાહ નથી જોતી. હાથમાં આવેલી તક એક વાર જો ગુમાવી દેવામાં આવે તો ફરીને એ સાંપડતી નથી. વીજળીનું દિલ માપવાનો સંબલના મનમાં મનસૂઓ જાગ્યા.

અને દિલ માપવાનું ગમે એવી વીજળી હતી. વહાલ ઘેલા પિતાના છાડમાં, દરિયાની મુક્ત હવામાં અને બેટના નિરંકુશ વાતાવરણમાં ઉછરેલી એ બાળા હતી. એ સુંદર હતી એટલાથી જ એના રૂપની નોંધ પૂરી થતી ન હતી. દરિયાના ખારા પાણી કહોળનાર સંબલને અલંકારો સુગમ્ય ન હતા, બાષા સુલભ ન હતી. એણે વીજળીને જોઇ હતી અને એને લાગ્યું કે, વીજળી કેવળ સુંદર કરતાં ધણી વધારે છે. મોટા મોટા સંત મહંતોનું માથું ભમાવી નાંખે એવી એનામાં મોહિની છે. કશો જ ઉપસ્કર ન હોય તોયે વીજળી દિલને લોભાવે એવી હતી. તેા પછી લાલ્લાની વિશાળ સંપત્તિને વિશાળ સત્તાના ચોક્કામાં જડા-યેલી આ રમણી સંબલ જેવા નિર્ભીક પરંતુ નિઃકિંચન માનવીને ભાન બુલાવી દે એમાં કોઇ કરતાં કોઇ નવાઇ ન હતી.

સંબલે વાતનો આરંભ કર્યો. એનું હૃદય તેા અંદરથી ભયાનક વેગથી થડકતું હતું. જાણે કૂદીને વીજળીના કદમમાં આઘાટવા માગતું હોય એમ. પરંતુ એના ચહેરા ઉપર સ્વસ્થતા હતી. વીજળી ગમે તેવા રૂપનો રાશિ હોય તોય આખરે સ્ત્રી હતી. સંબલ ગમે તેવો અકિંચન હોય તોય આખરે મરદ હતો ! ને મરદે હૃદય ભડે ફાટી જતું હોય તોય ચહેરાની સ્વસ્થતા ગુમાવવી જોઇએ નહિ. હા, મરદ જેવા મરદ પશુ સ્ત્રીઓ સાથે દિલ્લગી કરી શકે ખરા.

સંબલે કહ્યું : 'તમે કેમ કાંઇ બોલતાં નથી ?'

સંબલના ચહેરા ઉપરના હાસ્યનો જરા સરખોયે પડછાયો વીજળીના ચહેરા ઉપર ના પડ્યો. વીજળીએ ગંભીર વદને જવાબ આપ્યો : 'શું બોલવા જેવું છે ?'

'આપણે ત્રણ માસ પછી પરણવાનાં છીએ.'

વીજળીનો સુંદર ચહેરો તિરસ્કારથી મરડાયો.

સંબલ એ તિરસ્કાર જોઇ કાંઇક છોભીલો પડ્યો.

'કેમ ?' એણે સવાલ કર્યો.

‘કાંઈ નહિ. મારા બાપાની એ ગણતરી છે, એ મને ખબર છે.’
‘ત્યારે?’

‘મારી ગણતરી નથી!’ વીજળીનો જવાબ ઘણો ઠંડો હતો. સંબ-
લના ચહેરામાં વહેતું લોહી ગરમ થવા લાગ્યું હતું.

‘તમારી ગણતરી નથી?’

‘મુદ્દલ નહિ.’

‘તમે...તમે...મારો અસ્વીકાર કરો છો?’

જવાબમાં વીજળી હસી. એ હાસ્યમાં જ એટલો તો પ્રગટ
અસ્વીકાર હતો કે વીજળીને શબ્દો બોલવાની જરૂર ન હતી.

સંબલ શરીરે અસુંદર ન હતો. એ પોતે પણ એ વાતથી વાકેફ
હતો. સંબલ બહાદુર હતો. ખુદ લાલાની પસંદગી એની મવાહ પૂરતી
હતી. સંબલે સવાલ કર્યો:

‘મારા સામે તમારે શું કહેવું છે?’

‘તમારી સામે કાંઈ કહેવા જેવું છે કે નહિ, એનો પણ મેં
વિચાર નથી કર્યો.’ વીજળીએ જવાબ દીધો: ‘માત્ર એક વાત મારા
મનમાં રહી ગઈ છે.’

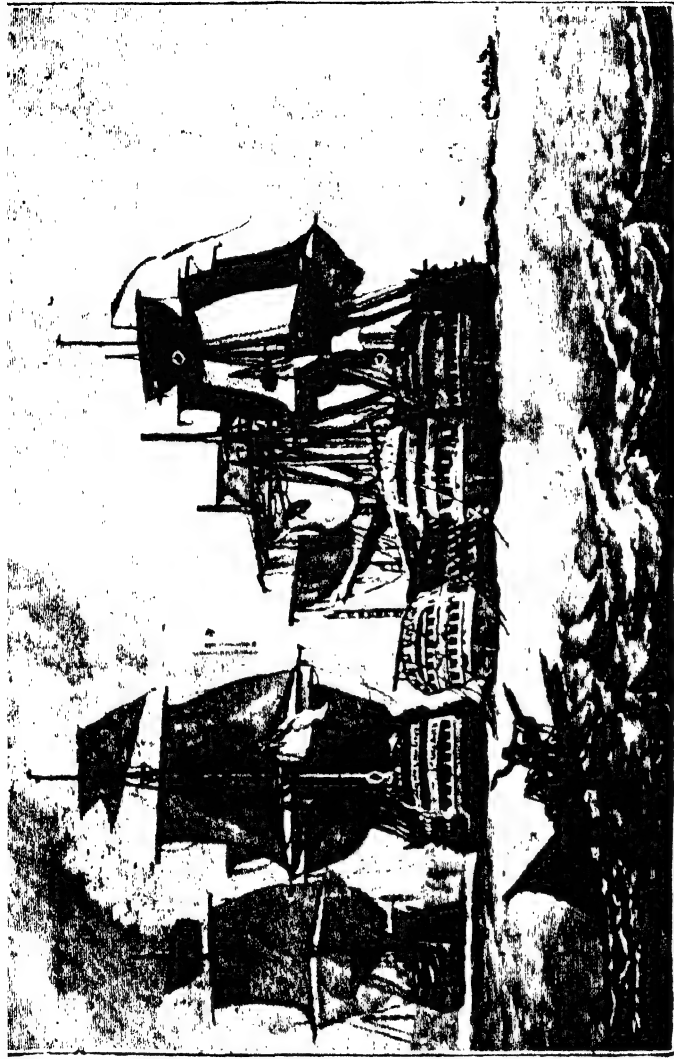
‘શી છે?’

‘મારા પિતાનું દાસત્વ તમે કબૂલ કર્યું છે.’

‘તમારા પિતાનું દાસત્વ મેં કબૂલ કર્યું છે?’

‘હું જુલો. તમે કેવળ કબૂલ નથી કર્યું, વધાવી લીધું છે અને
વીજળી કદિયે એના પિતાના દાસને નહિ વરે!’

સંબલના દિલમાં જગેલી દિલ્લગી દબાઈ ગઈ. એનું સ્થાન
રોષે લીધું: ‘અને તમને હું મારા બનાવ્યા સિવાય હવે જ પ-
વાનો નથી. અત્યાર સુધી મારા મનમાં એ ભાવ હતો કે, તમારા
પિતા મને ત્રણ માસ પછી ના પસંદ કરે તો મારે વગર બોલ્યે દૂર
હટી જવું. એ ભાવ મને નહિ રહે.’

પાંચે ફત્તહમારીઓનો રાજસ્થી કાફલો દેખાયો

[પૃષ્ઠ ૨૧]

‘એમ કે ?’ વીજળીએ કહ્યું.

‘હા. હું જાતનો ખલાસી રહ્યો ને એટલેજ તોફાની વહાણુ, તોફાની પવન ને તોફાની મોજાંને મહાત કરવાનો મને શોખ છે અને મહાવરો પણુ છે,’ સંબલે રોષથી કહ્યું: ‘અને મારી મહેતલ પૂરી થશે એના પહેલાં તમને પણુ એ ખ્યાલ આવશે.’

‘બહુ સારું, પણુ હું લાલ્લા સફર ખારની પુત્રી છું.’

‘એટલે ?’

‘મારા પિતાનો કાઠ દાસ ઉદ્ધત થાય તો એને ડેકાણે લાવવાનો મને શોખ છે—અને મહાવરો પણુ છે.’

સંબલ હાડે હાડમાં આ દુઃસહ અપમાનથી જળી ગયો. જોજનની થાળી સાથે અત્યાર સુધી એ રમત કરતો હતો. થાળીનો વીજળી ઉપર ધા કરીને એ એકદમ ઉભો થઈ ગયો: થાળી વીજળી પાસે પડી અને એનો રણકાર હજી પૂરો શરૂયો પણુ નહિ, ત્યાં વીજળીએ એ ઉપાડી લીધી અને સંબલ ઉપર સામી ફેંકી. સંબલ થાળીને આવતી દેખીને નીચે નમી ગયો અને થાળી સંબલના નમેલા માથા ઉપર થઈને વાગી—લાલ્લાને, લાલો બહારથી આવતો હતો. એના માથામાં થાળી વાગી.

× × × ×

સંબલ એક શબ્દ બોલ્યા સિવાય બહાર નીકળી ગયો. લાલ્લાએ તાબુખીથી વીજળી સામે જોયું: ‘કેમ, કેમ ?’

વીજળીના ચહેરા ઉપર રોષની લાલીમા હતી, પરંતુ કવેળાએ અને કંઠેકાણે પોતાનો રોષ ઉતરેલો જોઈ, એ જરા ક્ષોભીલી પડી ગઈ: ‘બાપાણ! તમને વાગ્યું.’

‘ના વાગ્યું નથી. પણુ હતું શું ?’

‘એ તો તમારો ગુલામ બનીને આવેલો પેલો સંબલ ઉદ્ધત બનતો હતો.....’

‘સંબલ મારો ગુલામ ?’

‘ગુલામ નહિ તો બીજું શું ?’ વીજળીએ સામો સવાલ કર્યો.

‘જરા વિચારીને બોલ, છોકરી !’ લાલાએ શિખામણ આપતો હોય એવા અવાજે કહ્યું; ‘એની સાથે તારાં લમ થવાનાં છે. લમ થયા પછી ગમે તેમ થાળીઓ ઉછાળજો ને. પણ લમ પહેલાં તો હસી રમીને બોલો ને વર્તો તો શું જાય છે ?’

વીજળી એના પિતા પાસે આવી. ‘આપા ! જડેજમાં દીકરી દૂધ પીતી કરતા હતા ખરું ને ?’

આ અપ્રસ્તુત સવાલ સાંભળીને લાલાને નવાઈ લાગી. ‘હા, એનું કેમ છે ?’

‘એ પિતાઓ તમારા કરતાં વધારે ડાહ્યા હતા.’

‘એટલે ?’

‘આપા ! તમે મને દૂધ પીતી કરી હોત તો મને કાંઈ રંજ ન રહેત, પણ જળની રાખી એ આટલા માટે ?’ વીજળીએ પોતાના હોઠ પીસ્યા. ‘તમે મને છૂટમાં ઉછેરી, છૂટમાં ખેલવા દીધી, તમારી સાથે દરિયાખેડો કરાતી. તમારી ચાંચિયાવટમાં કંઈ વાર મને તમે તમારી આંબુમાં ઉભી રહેવા દીધી. કંઈક ધીંગાણામાં મને તમારા સાથીદારો સાથે ખબેખબા મિલાવીને લડવા દીધી. તમારાં વહાણોમાં મને કંઈ વાર તમે નાનપૂદા તરીકે મૂકી ને કંઈ વાર એકલે હાથે પણ મને દરિયા-ખેડ કરવા મોકલી. આ બધું તમે કર્યું, મને કરવા દીધું અને આજ તમે મને એક દાસને ઘેર ખીંચે બાંધવા માગો છો ?’

લાલો વીજળીના આ પ્રકારના પુણ્ય પ્રકોપ માટે તૈયાર ન હતો. એનામાં આ પ્રકારનો પુણ્યપ્રકોપ હોવાની એને સંભાવના સરખી પણ નહિ સ્પષ્ટેશી. એને લાગ્યું કે પુત્રી એના મનોભાવ જ સમજી નથી.

‘પણ બેટા ! જરા ભવિષ્યનો વિચાર કર. હું હવે વૃદ્ધ થયો છું. મારા માથા ઉપર ભારે મોટું ઇનામ લટકે છે. મારો હવે તારે

‘બરોસો જ કરવો નહિ જોઇએ. મારે પુત્ર હોત તો મને ચિન્તા ન રહેત પણ મારે પુત્ર નથી. અને મને કાંઈ આશ્માની સુસ્તાની અકરમાવ થાય તો તારું શું? મારે એકાદ પણ પુત્ર હોત તો મને તારી ઉપાધિ ન રહેત.’

‘મને તમે તમારા પુત્રની જેમ રાખી છે. હવે મને જ તમારો પુત્ર સમજી દ્યો.’

લાલાને હવે સમજાયું કે, પોતે જ પોતાની પુત્રીને બરાબર સમજી શક્યો નહોતો. એણે જવાબ આપ્યો; ‘સંબલ ઉપર તારી પસંદગી નહિ હોય તો હું કાંઈ તને એની સાથે બળજોરીથી નથી પરણાવવાનો. પણ તારી પાસે મારી માગણી એક છે. સંબલ સાથે દિલ મેળવવાની તું કોશિષ કરજે. તું સમજી નહિ શકે, પણ સંબલની સાથે તારા લગ્ન એ મારે માટે તો હવે વટનો સવાલ થઈ પડ્યો છે.’

‘મારા લગ્ન કરી નાંખવાની તમારી વટ?’

‘મેં કહ્યું નહિ એ તું સમજી નહિ શકે! હજી કહું છું કે, તને એ વાત નહિ સમજાય. પણ એક વાત તું જૂઠીશ નહિ. તું પોતે જ જે નારાજ હોઈશ તો મારી વટને હું આગળ નહિ કરું.’

‘પિતાજી! મારી એક વાત માનશો?’

‘શી?’

‘આજની દરિયાખેડમાં મને પણ આવવા દ્યો.’

‘તને?’

‘હા. મારે તમને બતાવવું છે કે વીજળી એ તમારી દીકરી નથી, પણ દીકરો છે. અને તમારી આત્મરત્ની બળવણી કરવાને પ્રતી તાકાતવાળી છે.’

‘બહે. તારે આવવું હોય તો મારી ના નથી. હું તો હવે વૃદ્ધ થયો છું ને સાચા વારસદારની મને હવે ખૂબ લાગી છે.’

×

×

×

×

જે દરિયાખેડની તૈયારી થતી હતી. એ દરિયાખેડ કાંઈ સાધારણ નહોતી, એકલિયાઓની નહતી. સક્કર ખારની અંગત દેખરેખ નીચેની, જાતદોરવણી નીચેની એ ચાંચિયાઓની જમાતની સહકારી સાહસ યાત્રા હતી. જેટલા એ યાત્રામાં સાથ આપવાના હતા, એ બધા જ એમાંથી સલામત પાછા ફરવાના પણ ન હતા.

લાલાને હવે આશાયેશ લેવો હતો. લાંબી મજલ પછી એ જૈફ નરને હવે આરામ જોઈતો હતો. પરંતુ આરામ લેતાં પહેલાં એક કામ એવું કરી જવાની એની ખેવના હતી કે, એવું નામચીન નામ અમર બની જાય. આવા અવસરની એ રાહ જોતો હતો.

અને એવો અવસર આવ્યો. કલીકટમાં ઝામોરીન*ને ત્યાં યુવરાજનો જન્મ થયો હતો. અને એના હર્ષનિમિત્તમાં દ્વાદશ જ્યૈતિ-લિંગોને મહામૂલ બક્ષિશ જતી હતી. સાથેસાથ બીજા પણ એ અવસરો આવી મળ્યા હતા. ધરાનના શાહને ત્યાં પણ યુવરાજનો જન્મ થયો હતો. બગદાદના ખલીફાની શાદી થઈ હતી. એ એ અવસરોએ રાજરીત પ્રમાણે ઝામોરીનને ભેટ સોગાદો મોકલવાની હતી. પાંચ સશસ્ત્ર ફત્તેહમારીઓ આ બધો રાજ્યલક્ષ્મીના નૈવેદ્યનો ભાર વહી જવાની હતી. લાલાના આખરી સાહસને ખાતર જ આ ત્રણે અવસરોનો સન્નિપાત થયો હતો.

લાલાની મુરાદ આ ફત્તેહમારીઓ લૂંટવાની હતી. એમાં દેવ-મંદિરોની ભેટો હતી, એ એને પણ અંતરાય કરનારી વાત ન હતી. રાજાઓની રાજરીત એમાં હતી, એ પણ એને શંકાશીલ બનાવવાને કમતરી ન હતી. કલીકટના લાંબા હાથવાળા અને સામુદ્રિક સામર્થ્ય-વાળા ઝામોરીનને એની સાથે સીધી નિરખત હતી, એ વાત પણ એને

* ઝામોરીન એ પહેલી નજરે અરબી નામ લાગે છે, પણ વાસ્તવમાં સમુદ્રરાયનો અપભ્રંશ છે: સમુદ્રરાય-સામુરાય-સામોરીન-ઝામોરીન. ઝામોરીન એ કોઈ વ્યક્તિનું નામ નથી, પરંતુ કલીકટની ગાદીનો ઇલકાબ છે.

કંપાવનારી ન હતી. બદકે આ બધી વાતો તો એની કીર્તિની ભૂખને સજવાની સરાણુસમ બની હતી.

આ દરિયાખેડ તો રાજાઓની તાકાત સામે સફરખારની તાકાતનો વિજયડંકો બળવવા માટે હતી. એક રીતે જુઓ તો એમાં સમાયેલા જોખમના પ્રમાણમાં એમાં વળતર હોવા વિષે વાજબી શંકાને સ્થાન હતું. પણ સાથેસાથ દરિયાલાલના આઠે ખૂણામાં ચાંચિયાઓની હાક વાગે એવી એમાં કીર્તિ હતી.

આ સાહસમાં સામેલ થવાની કોઈને ફરજ ન હતી. તેમ સામેલ થવામાં અંતરાય ન હતો. બાર જહાજો તૈયાર થતાં હતાં. ધણી ખરા ચાંચિયાઓ એમાં સામેલ થયા હતા. ચુનંદા માણસોને પસંદ કરીને લાસ્કર તરીકે ભરતી કરવામાં આવ્યા હતા. દારૂગોળો ઠોરે ઠોર ભરવામાં આવ્યો હતો.

× × × ×

આવા જોખમી સાહસમાં વીજળી કેમ? એનો ખુલાસો તદ્દન સાદો છે. કામ જોખમનું હોય કે સહેલગાહનું હોય, લાસો વીજળીને કદિ ના કહી શક્યો ન હતો. ને ના કહેવા જેવું વીજળીએ કદિ કયું ન હતું.

ચડતી વેળમાં ચાંચિયાઓનાં જહાજો ઉપડ્યાં. એ દિવસની દોડખોજ પછી એમને પાંચે ફતેહમારીઓનો રાજસી કાફલો દેખાયો. લાસો કદિ લાંબા અંતરની લડાઈમાં માનતો નહિ. એને જેટલો તોપ ઉપર વિશ્વાસ હતો એટલો જ બદકે વધારે વિશ્વાસ લોઢાની બિલાડી ને કર્ડા ઉપર હતો. બારે જહાજોને લાલાએ ફતેહમારીઓના તોપના આક્રમણનો જવાબ સરખો દેવાની પરવા કર્યા વગર કે જવાબ દેવા રોકાયા સિવાય ફતેહમારીઓ સાથે બેટાડી દીધાં. આ વાતમાં વેપારી કે દરખારી જહાજો કરતાં ચાંચિયાઓની સ્થિતિ વધારે સારી ને સદ્દર હતી. વેપારી ને રાજસી જહાજોને તો પોતાની ગતિ અમતિ

માટે પવન ઉપર નિર્ભર રહેવું પડતું. ચાંચિયાઓ તો દરેક વહાણની સાથે ગુલામો રાખતા. પવન પડી જાય ત્યારે આ ગુલામો વહાણને હલેસાં મારીને આગળ લઈ જતા. ચાંચિયાઓ જે વહાણો પકડતા. એમાંથી મજબૂત ખલાસી કે વેપારી કે મુસાફરને પકડતા. એમનું મૂલ્ય નક્કી કરતા. એ મૂલ્ય ભરપાઈ ન થાય ત્યાં સુધી એને પોતાના વહાણના ગુલામ બનાવતા. કદાચિત કોઈ ગુલામ મરી જાય તો વિશાળ ઉદરવાળો દરિયાલાલ હાજરાહજુર હતો. આવા ગુલામોને જીવતા રહેવા કરતાં મરવાની વધારે તકો હતી. એ તરફ ચાંચિયાઓ બેદરકાર હતા. ને ગુલામોને દરકાર હોય તો તેનો કાંઈ અર્થ ન હતો! ચાંચિયાઓ, શું પકડાયેલા કે શું પોતાના જહાજમાંથી એક પણ નિરપયોગી મનુષ્ય, જાંતુને કાચી ધડી પણ સંવરતા નહિ. એક લાલા ઉપર જ પાંચ હજાર માણસોને દરિયામાં ફેંકી દેવાનો આક્ષેપ ઉભો છે.*

ચાંચિયાઓનાં જહાજોને ધજા થઈ ન થઈ ને ફોતેહમારીઓ ઉપર બિલાડીઓ પડી ને કડાં જકડાયાં. અને પછી તો જોડાજોડ પડેલાં ને બિડાયેલાં જહાજો ઉપર ચાંચિયાઓએ કુહાડીઓ, છૂરાઓ અને ટૂંકી તરવારો વતી આક્રમણ કર્યું.

ચાંચિયાઓની ત્રિપુલ જનસંખ્યા, આની જાતની લૂંટની લડાઈ કરવાની એમને આવી ગયેલી ફાવટ, વર્ષોના અનુભવ પછી આવી જાતની લડાઈ માટે એમણે નક્કી કરેલાં હથિયારો બધાએ એક સામટા મળીને સફરખારના ધોળી ખોપરીવાળા કાળા ઝંડાને વિજય અપાવ્યો.

* Perhaps the most notorious of the whole of this human Pest of the Indian Ocean was Lala, who, for one reason or other, made no less than five thousand persons walk the Plank.

લડાઈના આરંભ પછી એક કલાક તો ધાવપડધાવના કારમાં કોલાહલ સિવાય બીજું કંઈ ન દેખાયું. પછી એક પ્રચંડ જયધોષ ઉઠ્યો. એ જયધોષ ચાંચિયાઓના વિજયની વધાઈનો હતો.

વિજય મળ્યા પછી પાંચે ફત્તેહમારીઓના ખલાસીઓ, સારંગો, નાખૂદાઓ વગેરેમાંથી જે કાંઈ જીવતા હતા એમને કેદ કરવામાં આવ્યા.

એને એમને પાટિયે ચલાવવામાં આવ્યા. પાટિયું એટલે વહાણના તૂતક ઉપરથી દરિયામાં એક લાંબું પાટિયું જૂલતું રાખવામાં આવે. અને એના ઉપર માણસને ચલાવવામાં આવે. માણસ આપ મેળે ન ચાલે તો ચાંચિયાઓ પાછળથી હથિયારો ઘોંચીને ચલાવે. પાટિયું પૂરું થાય એટલે ચાલનાર માણસ દરિયામાં પડે. એના હાથ પાછળથી બાંધી રાખ્યા હોય. એટલે જોવો એ પડે એવો પથરની જેમ ડૂબી જાય. જીતાયેલા દુશ્મનોનો કાયમને માટે મૂંગો રહે એવો નિકાલ કરવા માટે પાટિયું એ ચાંચિયાનો જમાના જૂનો ઉપાય છે. અને હિન્દી મહાસાગરની ચાંચિયાગિરીની નોંધાયેલી તવારીખ ને સંલગ્નાયેલી દંત-કથાઓમાં લાલા જેટલો પાટિયાનો આશંક બીજો કાંઈ ચાંચિયો ન હતો.

પાંચ ફત્તેહમારી ઉપર મલબારી પાટિયાં જડાયાં હતાં ને આસરે સોથી સવાસો માણસ પાટિયાં ઉપર ચાલ્યું હતું. હવે લૂંટનો માલ ચાંચિયાઓએ પોતાનાં વહાણોમાં ભર્યો. એ માલ તમામ ભરાઈ ગયા પછી તેઓએ નીચે ભંડારમાં જઈને પાંચે કલીકટની ફત્તેહમારીમાંથી ખૂંટા કાઢી નાખ્યા. ફત્તેહમારીઓમાં ઝપાટાબંધ પાણી ભરાવા લાગ્યું. કાલીકટના સમુદ્રાયની સિદ્ધિ અને શક્તિની આ ભવ્ય લાકડાની મહો-લાતો ઝપાટાબંધ પાણીમાં ગરકાવ થવા માંડી. ડૂબતાં વહાણોનો શોષ પોતાને એની પાછળના જળમોળામાં ખેંચે નહિ એટલે દૂર ચાંચિયાઈ જહાજો લઈ જઈ, દૂર તરીને ચાંચિયાઓ ઉભા ઉભા ફત્તેહમારીઓને ડૂબતી જોઈ રહ્યા. ફત્તેહમારીઓ ડૂબી એટલે પોતાના વિજયને સાંગો-પાંગ માનીને ચાંચિયાઓએ હવામાં તોપના બાર કર્યા.

×

×

×

×

એ તોપોનો પડો પાછો પડતો હોય એમ હવામાં ખીજ તોપના અવાજો ગાજી ઉઠ્યા. એ અવાજો ખાલી તોપોના પણ ન હતા. ભરેલી તોપોની કારમી ડણક જેવા હતા. ચાંચિયાઓ ચમક્યા. એમણે જોયું તો દૂર ક્ષિતિજ ઉપર વીસ જહાજોની કાર નીકળતી એમણે જોઈ.

ચાંચિયાઓ સ્તબ્ધ બનીને ઉભા રહ્યા. દૂરથી આવતાં જહાજો નજીક આવ્યાં. જેમ જેમ વહાણો નજીક આવ્યાં એમ એમ એમની તાલુખીની સાથે હૃદયના થડકારોના પણ ઉમેરો થવા લાગ્યો.

એ જહાજો જંગી જહાજો હતાં. એમનો દેખાવ ને દિમાગ લક્ષ્મી હતો ને એમની માથે કક્ષીકટના સમુદ્રાયનો નેજો ફરકતો હતો.

લાલાને પરિસ્થિતિ ગંભીર લાગી. શું બન્યું હતું એ એના જેવા ચક્રાર માણસના કળ્યામાં આવ્યા સિવાય ના રહ્યું. આવું કાંઈક થવું જોઈએ એની પોતે પહેલેથી જ કેમ ગણતરી ન રાખી, એજ એને સમજાયું નહિ. સમુદ્રાયની બેટ સોગાદો લઈને પાંચ ફત્તેહમારીઓ એકલી ન હોતી જતી. આ ફત્તેહમારીઓનો બોજો ચાંચિયાઓને લોભાવનારો થઈ પડવાનો સંભવ સમુદ્રાયના નૌકાધિપના ખ્યાલ બહાર ન હતો. એટલે ફત્તેહમારીઓ ઉપર ચાંચિયાઓ હુમલો કરે તો તે સમયે ફત્તેહમારીની મદદે આવી પહોંચાય એ ગણતરીથી સમુદ્રાયનો દરિયાઈ કાફલો પાંચે ફત્તેહમારીઓની પાછળ પાછળ ચાલ્યો આવતો હતોઃ ઝામોરીનના કાફલાની ભૂલ એક જ થઈ હતી. ચાંચિયાઓને આખા ફસાવવાના એમના આ ફરેબમાં રહેલી નબળી કડી એમણે લક્ષમાં જ લીધેલી નહિ. એ નબળી કડી એ હતી કે, નૌકાદળ ફત્તેહમારીઓની મદદે પહોંચી જાય એ પહેલાં જ ચાંચિયાઓ ફત્તેહમારી સાથેના હિસાબ ચૂકતે કરી નાખશે તો શું ? તેની તેમણે ગણતરી કરી ન હતી. કાફલાની ગણતરી એટલી અવળી પડી. પાંચ ફત્તેહમારીઓ કાફલો આવી પહોંચે ત્યાંસુધી ટકી શકી નહિ.

×

×

×

×

પરંતુ તોય એની ચિન્તા નહિ. સમુદ્રરાયનો નૌકાધીપ સારંગ-પાણી ધણો ચીકણો, ધણો આગ્રહી અને ધણો જ સાવધ અફસર હતો. ફત્તેહમારીઓ ફૂખી ગઈ એ એને મન નજીવી વાત હતી. ફત્તેહમારીઓ અંદરનાં માણસો તમામ જીવનાં ગયાં એ એની નજરે લડાઈનો અકસ્માત હતો. સમુદ્રરાય અને સફર બાર એ વચ્ચેની અથડામણમાં અમુક માણસોએ મરવાનું જ રહ્યું. એટલા માટે તો એમને વેતન મળતું હતું. ફત્તેહમારીઓએ એક મહત્વનું કામ પાર પાડ્યું હતું. પાંચ પાંચ વર્ષથી જે તકને એ જામતો હતો એ તક સારંગપાણીને એણે આપી હતી. સારંગપાણીની જીવનની એક મુશ્કેલી ચાંચિયાઓ સાથે ખુદલા દરિયામાં મુકાબલો કરવાની હતી. પછી દરિયાલાલની સાક્ષીએ એમનો ભાગીને ભૂક્કો કરવાની પોતાની તાકાતમાં એને મુદ્દલ અશ્રદ્ધા ન હતી. એણે હરોલના વહાણના મોરના તૂતક ઉપર પોતાનું સ્થાન લીધું અને ત્યાંથી એણે ચાંચિયાઓના કાફલા ઉપર હુમલો કરવાની પોતાના કાફલાને આજ્ઞા આપી.

તોપો ધણુધણી ઉડી. લોઢાના ગોળાઓ તોપોમાંથી વહૂટીને દરિયાના પાણી સાથે પછડાઈને કોહેટ* થતા આગળ ફૂધા. સારંગપાણી પાસે જહાજોની સંખ્યા વધારે હતી, દારૂગોળો અખૂટ હતો, આત્મશ્રદ્ધા અખૂટ હતી. પરિણામ વિશે એને રંજ માત્ર પણ શંકા ન હતી. સહી શકાય આટલા સટોનો એજ વહેતો કાફલો આગળ ધધ્યો.

સારંગપાણીને જેમ પરિણામની શંકા ન હતી, તેમ લાલને પણ ન હતી. જે મુકાબલો એની સામે પવનની પાંખ ઉપર ને તોપના અવાજ ઉપર ધસતો આવતો હતો એ કાલાગ્નિ સમો દુઃસહ અને દુર્ધર્ષ હતો. પોતાનાં જહાજો બાર હતાં. એ જહાજોનો મોટો ગુણ

*કોહેટ—પાણી ઉપર કોઈ વસ્તુ તીરકસ પછડાઈને પાણીમાં ફૂલવાને બદલે ઠપો ખાઈને આગળ ફૂટે એ. એને માટેનો અંગ્રેજી શબ્દ Recoher છે.

ઝડપનો હતો. દુશ્મનનાં જહાજો વીસ હતાં. એમનો મોટો ગુણ દડ-
પનો હતો. લાલો કાંઈ મરણિયો જોદો ન હતો. એ તો મણતરીબાજ
સફરખાર હતો. જોહરનો સાદ એના લોહીમાં ન હતો. હારનો સંગ્રામ
નહિ વહોરવાની એનામાં આત્મપરસ્તી હતી. એણે સૌથી છેલ્લા વહા-
ણના વંદારના તૂતક ઉપર પોતાનું સ્થાન લીધું અને ચાંચિયાના
કાફલાને મેદાન છોડી જવાનો હુકમ આપ્યો. પોતાના વહાણોની ઝડ-
પમાં એને વિશ્વાસ હતો. પોતાનાં વહાણોના સદ અને ઓલાદ ઉપર
એને શ્રદ્ધા હતી. દયાવાય એટલા સદો દયાવીને ચાંચિયાના કાફલાએ
પાછો જળકેડો પકડ્યો.

સારંગપાણી લાલની રમત સમજી ગયો ને એના ચહેરા ઉપર
તિરસ્કારનું હાસ્ય છવાયું. એક વહાણને એણે કલીકટ તરફ પાછું રવાના
કર્યું. એમાં ઝામેરીનને સદેશો મોકલ્યો; ‘મારી ગણતરી સાચી પડી
છે. ચાંચિયાઓનો મેં પીછો પકડ્યો છે. લાલા અને એના સાગરીતોને
આપના કદમમાં બહુ જ થોડા સમયમાં હું ધરીશ.’

X

X

X

X

સારંગપાણીએ પોતાના કાફલાના બે ભાગ કર્યા. એક ભાગને
એણે છૂટો પાડીને નીચે વાસ મોકલી દીધો. લાલાને આ સમજાયું
નહિ. આ ચાંચિયાઓની સામે પોતાના અર્ધો અર્ધ કાફલાને
છૂટો પાડનાર નૌકાધિપ એને મૂર્ખ લાગ્યો. નીચે વાસનો કાફલો દૂર
ગયો એટલે જ સારંગપાણીના નબળા પડેલા કાફલા સાથે લડાઈ બીડ-
વાનો એણે ઇરાદો કર્યો. પહેલે જ ધડાકે લાલાને પોતાની ગણતરી-બૂલ
દેખાઈ સારંગપાણીનો કાફલો પહેલાં કરતાં હવે નબળો હશે-હતોજ,
પણ હજીયે ચાંચિયાઓના કાફલા ઉપર તે ગોલંદાજી ને નિશાનબાજીમાં
અચૂક વચરેન ધરાવતો હતો !

હવે લાલાને વધારે સચોટતાથી સમજાયું કે, ચાંચિયાઓ સાથેનો
તમામ હિસાબ પતાવી લેવા માટે જ કલીકટના ઝામેરીને ભારે પાકી
તળવીજ તેજારી કરી રાખી છે અને પહેલી નજરે નિદોષ લાગતી પાંચ

અમૃદ્ધ અને અરક્ષિત કૃત્તેહમરીઓના છટકમાં એ આબાદ ફસાશે હતો. ચાંચિયાઓએ વધારે સઢને દબાવ્યા. વધારે ઝડપ કરી. અને—

સારંગપાણીએ બે દિવસ પહેલાં મોકલેલા પોતાના અર્ધાં કાફલા સાથે લાલાનો બેટો થયો. લાલાને કપાળે પરસેવો વાઝ્યો. ખીજ ચાંચિયાઓના હાડેહાડ થરથરી ઊઠ્યાં. સારંગપાણી મૂર્ખ ન હતો. મૂર્ખ તો ચાંચિયાઓ હતા. ચાંચિયાઓ હવે બે બાજુએ ઘેરાયા હતા.

અને સારંગપાણીએ પોતાના કાફલામાંથી ફરીને અર્ધાં કાફલો છૂટો કર્યો. એ અર્ધાં કાફલો ફરીને એકલો પડ્યો. પણ હવે ચાંચિયાઓ સારંગપાણી ઉપર હુમલો કરવાની ગફલત કરે એમ ન હતા. ગમે તે બાજુએ તેઓ હુમલો કરે તો પાછળ તો એક કાફલો રહેજ. ચાંચિયાઓ હુમલો કરવા રોકાયા તો એમનો ખોરદૂટો નીકળી જાય. બેય બાજુએ ઝામોરીનનાં જહાજો ચાંચિયાની તોપોના મારથી દૂર દૂર રહીને ચાંચિયાઓ સાથે સમાન્તરે ફર કરતા આવતા હતા. ચાંચિયાઓને માટે સલામતીનો એક માત્ર રાહ ઝડપ અને વધારે ઝડપ કરીને દૂર નીકળી જવાનો જ રહ્યો હતો.

લાલાએ ઝડપ કરી અને સારંગપાણીએ તોપો ચલાવી. લાલો ઝડપ કરીને જે દિશા તરફ જવા માગતો હતો એ દિશા તરફ જતાં એણે એને રોક્યો. લાલાએ પૂર્વ તરફ મારો ફેરવ્યો. સારંગપાણીએ એને જવા દીધો. લાલાએ એ દિશા તરફ ઝડપ કરી—અને સારંગપાણીએ આગલે દિવસે છૂટા પાડેલાં પાંચ જહાજોએ તોપો વતી એની ઝડપ નરમ પાડી.

હવે લાલાને પોતાના કાફલા કિપરના બચનું સાચું લાન થયું. હવે એને સારંગપાણી જરાયે મૂર્ખ ન લાગ્યો. બલકે બચકર શયતાની ગણતરીબાજ લાગ્યો. સારંગપાણી એને અમારાન્તના બેટ તરફ ધકેલતો હતો. એ બેટમાં ધકેલી દેવા માગતો હતો. બેટની ખાડીમાં પૂરી દેવા માગતો હતો. અને પછી વગર લડાઈએ, જનના જરા પણ જોખમ વગર ચાંચિયાઓને કેવળ ભૂખમરાથી કચરી નાંખવા માગતો હતો!

પરંતુ સારંગપાણીને લડાઈ જોઈતી ન હતી તે લાલાને વહોરવી પાલવે એમ ન હતું.

અને એક દિવસે લાલાના ગમે એટલા પછાડા છતાં, ચાંચિયા-ઓના પોતાનાં જહાજોની ઝડપના ગમે એટલા ગુમાન છતાં સારંગ-પાણીએ લાલાને અને એના બાર જહાજના કાફલાને અમારાન્ત બેટની ખાડીમાં ધકેલી દીધો.

સારંગપાણીએ ઝામોરીનને બીજો જસૂસ મોકલ્યો. ‘લાલાને અને ધણુખરા નામીયા ચાંચિયાઓને એમનાં બાર જહાજ સાથે અમારાન્ત ટાપુમાં ધકેલી લીધા છે. ટૂંક સમયમાં એ આ તમામ દરિયાચોરોને હજૂરના કદમમાં હાજર કરશે.’

×

×

×

×

સારંગપાણીની આત્મશ્રદ્ધા અસ્થાને ન હતી. ચાંચિયાઓ અને એમનાં જહાજોને જીવતાં પકડવા માટે જ કુદરતે બણે અમારાન્તનો બેટ સરળ્યો છે.

આ બેટની અંદર એક મોટી ખાડી વહી જાય છે. બીજા મધ્યમાં ઉંચું મેદાન છે ત્યાંસુધી આ ખાડી જાય છે. ત્યાંથી તે સામા કાંઠા સુધી બીની ચીકણી જમીન ને ચેરના રોપાઓ ઉગ્યા છે. બેટ ઉપર સોએક જેટલા મૂળવતની માણસોની વસતી છે. પણ તે માછલીઓ પકડીને એને મલબાર કે લક્ષદ્વીપના ટાપુમાં વેચી એના દાણા લાવે છે. ટાપુમાં કાંઈ નિષ્પત્તિ નથી.

એક વાર ચાંચિયાઓનાં જહાજો આ ખાડીમાં ધકેલાયા પછી એમને બહાર નીકળવાનો બીજો રસ્તો જ નથી. બેટમાં કાંઈ ખોરાક નથી. ચાંચિયાઓ જીવ પર આવીને લડે તો હારે તો ખરાબ, પણ સામા કાફલામાં પણ બારે ખુવારી કરે. એટલે સારંગપાણીએ પોતાનાં જોરાવર વચસ્વનો ઉપયોગ સીધી દરિયાઈ લડાઈમાં કરવાને બદલે ચાંચિયાઓને આ બેટમાં ધકેલવામાં જ કર્યો હતો. બેટમાં ગયા

પછી ચાંચિયાઓને ખોરાકની તંગી પડવાની છે. અને એમનો દાર્ગોળો પણ ખૂટવાનો છે.

ખોરાકી કરતાં પણ દાર્ગોળો વહેલો ખૂટશે એમ સારંગ-પાણીને લાગ્યું. લાલાએ ખાડીની એય બાજુએ રાતો રાત માડીના ઓટા ઉભા કરાવ્યા ને એના ઉપર તોપો ગોઠવી. એ તોપોવતી એ ખાડીના મુખમાં દુશ્મનો પેસી ન આવે એ માટે એ ચોકી કરવા લાગ્યો.

સારંગપાણીએ આ તોપો ખડકાતી નેષ્ટ અને એ મૂંછમાં હસ્યો: ‘મારે ક્યાં ઉતાવળ છે? ઉતાવળ તો તારે જ આવવાની છે!’ સારંગપાણીએ પોતાના કાફલાને તોપોના મારથી દૂર રહેવાને હુકમ આપ્યો.

અને પછી જોના મનુષ્યાવતાર સમો નૌકાધીપ સારંગપાણી બેટની ખાડીના મુખ ઉપર દૂરથી જ કડક પહેરો રાખવા લાગ્યો.

x x x x

જે સાહસ લાલાને પોતાની લાંબી કીર્તિરેખાની યશકલગી જેવું પહેલાં દેખાયું હતું, તે હવે જીવન મરણના જોખમથી પ્રચૂર ખન્યું. સારંગપાણી કેટલે સુધી પહેરો ભરશે, તે પોતે ક્યાં સુધી ટકી રહી શકશે? ચાંચિયાઓ હોઠ પીસીને હાથની મરણ મૂડીઓ વાળીને બેસી રહ્યા. મૃત્યુ કરતાં યે જીવન ન્યાં વધારે ભયાનક લાગશે, એવી કલીકટની જીવન ભરની તુરંગ સહુની આંખ આગળ નાચી રહી. લાલો રોજ સવારે ને સાંજે દરિયાલાલ ઉપર નજર નાંખતો હતો! ‘સારંગપાણી કંટાળીને ચાલ્યો ગયો છે? ચાંચિયાઓ સાથે તાકાત મિલાવવા બેટ ઉપર એ કુચ કરવાનો હુકમ આપે છે?’

લાલાને આ તખ્તે કેવળ રાહ જ જેવાની રહી હતી. ને જીવનમાં પહેલી જ વાર રાહ જેવાનો થતો અનુભવ લાલાને જરાયે સુખકર લાગતો ન હતો.

ચાર દિવસ વીત્યા પછી એક દિવસે ચાંચિયાઓ લાલાના જહાજ ઉપર જમા થયા હતા અને હવે શું કરવું એનો વિચાર કરતા હતા.

‘આપણે ભેટમાંથી નીકળીને હલ્લો કરીએ તો ?’ એક ચાંચિયાએ દરખાસ્ત મૂકી.

‘નકામું.’ લાલાએ માથું ધુણાવ્યું : ‘આપણે પહેંચીએ એના પહેલાં બધા ડુંકાઈ જઈએ.’

‘ત્યારે ?’

‘આપણે રાહ ભેવી.’

‘પણ ક્યાં સુધી ? આ તો કંટાળી ગયા છીએ.’

‘તમને નથી ગમતું ને મને ગમે છે ?’ લાલાએ જવાબ આપ્યો : ‘પણ ખીજે રસ્તો જ નથી. સારંગપાણી આપણા કરતાં વહેતો કંટાળે એ એક જ આશા છે.’

‘એ આશા ધણી દૂરની છે.’ એક ખીજ ચાંચિયાએ કહ્યું.

‘પકડી રાખવા માટે એ એક જ આશા છે.’ લાલાએ આખરી નિર્ણય આપ્યો.

રોજ રોજની આ ચર્ચા આજ પણ રોજની જેમ ચાલી ને રોજની જેમ પૂરી થઈ.

X

X

X

X

બધા પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા પછી લાલો અને વીજળી એ જ રહ્યાં. વીજળીએ કહ્યું : ‘પિતાજી ! તમે સંબલની સલાહ કેમ નથી લેતા ?’

‘સંબલ મને તે શું સલાહ આપવાનો હતો ?’

‘તો પણ એને તમે તમારા પછી સકરખાર ખનાવવા માગ્યો છે તે એને કાંઈક કહેવાનું તો હશે ને ?’

‘એને કહેવાનું હોત તો આજ દિવસ સુધી એ ચૂપ કેમ બેઠો રહે ? કાંઈનેય કહેવાનું હોય તો ચૂપ કેમ બેઠો રહે ? હકીકતમાં કાંઈનેય કાંઈ કહેવાનું જ નથી. શું થાય છે, એ જોવાનું જ છે.’

‘અને ધારો કે હું તમને માર્ગ બતાવું તો ?’

લાલો વીજળીના ખભા પકડીને એને જોરથી હલાવતો બોલ્યો:
'તું માર્ગ બતાવે, તું !'

વીજળીએ અભિમાનથી પોતાની કાયા ટટાર કરી: 'હા, હું.'

'તું મને માર્ગ બતાવે એમને ?' લાલાના દિલમાં કસો વ્યંગ હોય કે ન હોય પણ અવાજમાં અશ્રદ્ધા હતી.

'હા, હું બતાવું અને તે પણ એવો કે સારંગપાણીની પૂરી મસ્કરી થાય એવો.'

વીજળીના અવાજમાં લાલાએ કાંઈક સાર પારખ્યો. એ ધીમે સાદે બોલ્યો: 'જો તું માર્ગ બતાવી શકે-બલેને સારંગપાણીની મસ્કરી ન થતી-પણ આપણો બધાનો ઉગાર થાય એવો તો, સમસ્ત ચાંચિયા કામનો અહેસાન તને મળશે.'

વીજળીએ માથું ધુણાવ્યું: 'મને એટલાથી સંતોષ નથી'.

'ત્યારે ?'

'મને તમારી જગ્યાએ સફરખાર બનાવો.'

'તને...તને ! પણ એ કેમ બને ?'

'તો તમારી મરજી.' વીજળીએ ટાઢાશથી જવાબ આપ્યો.

'પરંતુ મને વાત તો કર.'

'પહેલાં મારી શરત મંજૂર કરો. પછી વાત કરં.'

'જો તું મને માર્ગ બતાવી શકે, એ માર્ગ આપણા બધાનો ઉગાર થઈ શકે, તો સફરખાર બનવાને માટે તારાથી બીજો કોઈ વધારે લાયક ન કહેવાય.'

વીજળીએ માથું ધુણાવ્યું: 'ના એમ નહિ. તમે સાફ સાફ કહો કે તારા માર્ગ દ્વારા અમે બધા જ સલામત આપણા સ્થાનકે પહોંચીએ કે તરત જ મારું સ્થાન તને સોંપીને હું નિવૃત્ત થઈશ.'

'પણ મારું સ્થાન આમ ઝૂંટવી લેવાનું તને કાંઈ કારણ ?'

‘હું ચાંચિયાની દીકરી છું ને ! એટલે મને જૂંટ જૂંટના જ સંસ્કાર છે; તમારું સ્થાન હું જૂંટવી લઉં તોજ હું સંબલ સાથેના લગ્નમાંથી બચું.’

‘પણ તને તો મેં કહ્યું છે કે, તારી ઇચ્છા વગર હું તને નહિ પરણાવું.’

‘ના.’ વીજળીએ કહ્યું: ‘હું ચાંચિયાની દીકરી તો જન્મથી છું, પણ કમથી દીકરો છું, એમ મારે તમને બતાવવું છે એટલે મારી શરત મંજૂર હોય તો જ મારી વાત કરું.’

લાલાએ થોડી વાર મૂંગા રહીને પછી કહ્યું: ‘મંજૂર !’

‘પછી ફરશો તો નહિ ? મારાથી તમારી સામે છાને ખૂણે બળવો ચે થાય ને સોદો ચે થાય, પણ બહાર જાહેરમાં તો ન ઉઠાય.’

‘તારો માર્ગ જો અમલી હશે તો તારી શરત મને કબૂલ, પછી છે કાંઈ ?’

‘બસ તો ચાલો.’

વીજળી ઉડી અને પાછળ લાલો પણ ઉઠ્યો. બંને ખેટના મધ્ય ભાગ તરફ ગયાં. ઉંચા મેદાન ઉપર આવીને બંને ઉભાં. એમની સામે વિશાળ નિર્જન દરિયો અને ચેરનું કાંપ દેખાતાં હતાં. વીજળીએ ચેરના કાંપ તરફ આંગળી બતાવીને કહ્યું: ‘આ રહ્યો તમારો માર્ગ !’

લાલો હસ્યો. એ હાસ્યમાં કાંઈક તિરસ્કારની છાંટ હતી. ‘મૂખ છોકરી ! વહાણોને તે કાંઈ પાંખ છે કે ઉડીને જશે ?’

‘ના. પણ તમે નહેર તો ખોદી શકો ને ?’

લાલો ચમરી ગયો. ‘હા...આ...આ...’ એણે ધીમેથી જવાબ દીધો. ‘એ સાચું !’

વળતે દિવસે ખાડીના મોઢા ઉપરનાં ચાંચિયાનાં તોપખાનાં અવારનવાર ગર્જવા લાગ્યાં. સારંગપાણી એ ગડગડાટ સભિળીને હસ્યો: ‘લાલાજી ! બળવો ફટાકિયા બળવવા હોય એટલા. અમારે

એટલું જોખમ ઓછું. આખરની ધડિયે લાલાનાં વહાણો ખાડીના બારામાં દેખાયા—જાણે બહાર નીકળવા માગતા હોય એમ. સારંગ-પાણીએ બારાની જગતી ચોકી ગોઠવી.

અને સારંગપાણીને રમાડવાની આ ફરેખી હિલચાલની પાછળ પાંચસો માણસ રાતદિવસ ચેરના બીના કાંપમાં ખોદકામ કરી રહ્યું હતું. ગાળો કાંઈ લાંબો ન હતો. જમીન કાંઈ સખત ન હતી. જીવન મરણનો સવાલ હતો.

ત્રીજે દિવસે રાતે લાલાનાં દશેદશ જહાજ પાછલી નેજમાંથી ભરદરિયામાં બહાર નીકળ્યાં.

ખાડીના બારા ઉપરનાં તોપખાનાં મૃગાં બન્યાં હતાં, પણ સારંગપાણીને એમાં ઉડો ફરેખ દેખાયો. એ પોતે એટલો તો મણુત્રી-બાજ હતો કે સામે માણસ ગણતરી વગર કાંઈ કરે એ એના માન્યામાં જ આવતું નહિ. એ સમજ્યો કે, ચાંચિયાઓ મારા કાફલાને વધારે નજીક લાવવા માટે જ તોપખાનું ચૂપ કરીને બેઠા છે. ચાંચિયાઓ પાસે હવે દારૂગોળો નથી એમ સમજીને હું આગળ જઈ ને નજીક જઈ એટલે તેઓ તોપ વછોડે ને મારાં ચાર પાંચ જહાજ ડૂબાવે. સારંગપાણી ચાંચિયાઓના ફરેખ પોતે પામી ગયો છે એવો આત્મસંતોષ અનુભવતો ત્રણ દિવસ હતો ત્યાં જ દૂર પડ્યો રહ્યો.

ચોથે દિવસે એને પણ શંકા ગઈ. એણે તપાસ કરાવી પણ—

ત્યાં તો ચાંચિયાનાં જહાજો એમના પોતાના મુકામે પહોંચીને લૂંટનો માલ કઠિ ઉતારતાં હતાં!

આ રીતે વીજળી લાલાને સ્થાને સફરબાર બની!

અને સંબલ એનો પડ્યો બોલ ઝીલવા લાગ્યો.

લાલો વીજળી સાથે રહેતો—પણ હવે સલાહકાર તરીકે.

પ્રકરણ ૪ થું

સંબલ

બલ એ જીવાન હતો. ને એના લોહીમાં વીજળીનો સાદ પુકારતો હતો.

તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે કે, ઈશ્વરે પહેલાં સર્વ જડ સૃષ્ટિ રચી, પછી પશુ સૃષ્ટિ રચી. પશુ સૃષ્ટિ રચ્યા પછી ઈશ્વર પોતે જ બૂલી ગયા કે એણે કેટલા

પ્રકારના જીવો રચ્યા છે ને એમની ખાસિયતો શી છે? એટલે પોતાની સકળ પશુસૃષ્ટિના પ્રતીક સમી માનવસૃષ્ટિ રચી. દરેક માનવીમાં કોઈ ને કોઈ પશુની ખાસિયત હોય છે. દરેક માનવી કોઈ ને કોઈ જાતનું એ પશુ જનાવર છે.

સંબલમાં એકલદંલ ગેંડાની ખાસિયત હતી. ગેંડાને એક વાર ધૂન ચડે છે પછી એ બીજા કશા સામે જોતો નથી. જેની એને ધૂન ચડે છે એ વસ્તુની પોતાને જરૂરત છે કે નહિ, એનો એને ખ્યાલ નથી હોતો. એતો એ વસ્તુ એ જીરવી શકશે કે નહિ એ પણ જાણવા માગતો નથી. એ તો એ વસ્તુની પાછળ દોટ મૂક્યે જાય છે. સંબલને આવી ધૂન ચડી હતી વીજળીની. લાલાએ સામે ચાલીને દરખાસ્ત કરી નહિ ત્યાં સુધી વીજળી જેવી કોઈ છોકરીની હયાતી સરખીનો પણ સંબલને ખ્યાલ હતો કે નહિ એ શંકાસ્પદ છે. ધૂન ચડ્યા પછી વીજળી સિવાય દુનિયામાં બીજું કંઈ છે કે નહિ, એનો સંબલને ખ્યાલ રહ્યો કે નહિ એ શંકાસ્પદ છે.

એટલે લાલાના જીવનમાં પરિવર્તન થઈ ગયું, તોય સંબલ એ પરિવર્તનથી અલિપ્ત જેવો રહ્યો. એ પરિવર્તનને કારણે સંબલને લાલાએ કરેલી દરખાસ્ત જડ મૂળથી નાબૂદ થઈ ચૂકી હતી એનો સંબલને વિચાર સરખો પણ ઉપજ્યો નહિ. હવે વીજળીનો હાથ દેવાનું લાલાના અધિકારમાં ન હતું એનો પણ સંબલને વિચાર

આવ્યો નહિ. સંખલને વીજળી જોઈતી હતી ને એ માટે એ લાલાના બેઠમાં રહેતો હતો.

પરંતુ વીજળીના લોહીમાં કાષ્ટ પ્રકારના નારી તત્ત્વનો જાણે વાસ જ ન હતો. વીજળીને તો દરિયો કબજે કરવો હતો. દરિયાલાલ ઉપર હકુમત મોગવવી હતી. દરિયાલાલને ખૂણેખૂણે પોતાનું નામ મળવનું હતું. વહાણમાં જેટલી લોહીની તરસ હોય એટલી તરસ વીજળીમાં હતી.

અને સારંગપાણીના અનેક પ્રયાસો છતાં, ઝામેરીનના અનેક પછડાટો છતાં, વેપારીઓના અનેક કદપાંતો છતાં વીજળીની હકુમત દરિયાલાલ ઉપર વીજળીના પાત જેવી પડી. દરિયાવાટો ઉપર જાણે આલની વીજળી પડી હોય એમ દરિયાવાટો ફરીને ઉઝડ થઈ ગઈ. વેપાર રોજગાર જાણે થઈ ગયા. વેપારી ક્ષેત્રમારીઓ અંદરમાં જકડાઈ ગઈ. કલીકટ, ધનુષકોડી, રામેશ્વર ને દખ્ખણના જવા, ને કંતાનનાં અંદરો ઉપર જાણે તાળાં દેવાઈ ગયાં. લાલાની હકુમત ત્રાસ સમાન હતી. પરંતુ વીજળીની હકુમત સામે તો સલામતીની પરાકાષ્ઠા સમી લાગતી હતી. અને ફરી ફરીને સમુદ્રરાયનાં શાસનો છૂટવા લાગ્યાં; ‘લાલાને પકડીને છવતો કે મૂવો મારી પાસે લાવો. એ માથા ફરેલી એની છોકરીને પકડીને અહીં દાખર કરો. ચાંચિયાઓના રહેઠાણનો પતો મેળવો. ઝામેરીનની રિયાસત ટુલ થઈ જાય તોય હરકત નહીં, પણ દરિયાલાલની પીઠ ઉપરથી ચાંચિયાવટ આખી ઉથલાવી નાખો.’

×

×

×

×

બિચારા સંખલને દિલ્લગી કરવાનો મોકાજ મળતો ન હતો. વીજળી જાણે વીજળીની ધાર જેવી જ હોય એમ એને સળગાવવા, પ્રયાસ કરવા સિવાય બીજી કાંઈ ભૂખ જ ન હતી. સંખલ ઘણી વાર લાલા પાસે જતો અને વીજળી પોતાને કશે અવસર નથી આપતી એનું દુઃખ ગાતો. લાલો એને ધીરજ આપતો, આશ્વાસન આપતો, આશ્વા આપતો અને વીજળીના નવા પ્રગટેલા ચંડી અવતાર સામે પોતે

કાંઈ નિશ્ચયાત્મક પગલું ભરી શકવાની લાઇલાજી જાહેર કરતો હતો. સંબલ વીજળીની સાથે રહેતો. એના સાહસમાં એનો જમણો હાથ બની રહેતો. સંબલની સદંતર નિર્ભીકતા વિષે એ મત ન હતો. વીજળી તરફની એની લાગણી વિષે કોઇની શંકા ન હતી. સંબલને આશા હતી કે, કોઇક ને કોઇ દિવસ આ કાચી ફેરી પાકશે ને આપ-ભારે જ નીચે પડશે. જ્યારે એ નીચે પડશે ત્યારે પોતાના જ હાથમાં એ પડશે, કેમકે એ સદાકાળ ફેરી પડવાની આશામાં નીચે ઉભો રહેતો હતો ને ખીજા કોઇને ઉભવા દેતો ન હતો. ચાર પાંચ ચાંચિયા જીવાનોએ સંબલના રાહ જોવાના અધિકાર ઉપર પેશકદમી કરવાનો વિચાર કરી જોયેલો. અત્યારે તેઓમાંથી કોઇ દરિયાને તળિયે ન હોય તો કોઇ મંત્રમુગ્ધના પેટમાં હોવા જોઈતા હતા. આ ઇર્ષ્યા ન ઉપજાવે એવા સ્થાન માટે સંબલ સાથે હરિકાંઈ કરવી નકામી હતી. વીજળીનું ધ્યાન ખેંચવાની આશા ન હતી, ને સંબલનું લક્ષ જરા સરખુંયે દૂર હત-વાની સંભાવના ન હતી. શેષ દુનિયાને લાગતું વળગતું હતું ત્યાં સુધી સંબલ વીજળીનો માલિક હતો. માત્ર વીજળી પોતે એ માલિકી ક્યારે કબ્જા કરે એટલે જ સંબલને માટે સવાલ હતો. વહેલા કે મોડા પણ વીજળીને એ સિવાય છૂટકો નથી એમ લાલો માનતો હતો-સંબલ પણ માનતો હતો.

×

×

×

×

પર્વતની ટોચે બેઠેલું ગરૂડ જેમ ખીણમાં ખદબદતી કીટસૃષ્ટિ ઉપર નજર સરખીયે ન નાંખે તેમ આ બધી દુન્યવી તાલાવેલી ને ગણતરીથી પર એવી વીજળીની આંખો તો દરિયાલાલ ઉપર ભમતી હતી. અત્યાર સુધી ચાંચિયાઓને અક્ષય પાત્ર સમી બનેલી દરિયાવાટો ઉજ્જડ બનતી જતી હતી. પહેલાં જ્યાં મહિનામાં પચાસ વહાણોનાં સઠ ફરકતા ત્યાં આજ લાગે જ એકાદ સઠ દેખાતો. વીજળીનો હિસાબ સાવ સાદો હતો. વહાણો એ ચાંચિયાઓ પાસે ન આવે તો ચાંચિયાઓએ વહાણો પાસે જવું જોઈએ-જેમ ધૂમકેતુ પાસે પૃથ્વી

જતી નથી ત્યારે ધૂમકેતુ પૃથ્વી પાસે આવે છે એમ; જેમ ચંદ્ર રાહુ પાસે જતો નથી ત્યારે રાહુ ચંદ્ર પાસે આવે છે એમ.

આવી દરિયાખેડ એ દરિયાદોડ સમી બની રહે. એમાં ચાંચિયા-ઓએ એકલા પવન ઉપર વિશ્વાસે ન રહેવું જોઈએ. એમાં ચાંચિયા-ઓનાં વહાણોમાં પવન ન હોય તોયે ગતિ કરવાની તાકાત જોઈએ. વહાણોને કાં તો પવન ચલાવે ને કાં માણસો તરાવે. પવન ઉપર તો વીજળી જેવાનીયે હુકમત ન ચાલે. ધનસાક્ષી! વીજળી પવન ઉપર ભરોસો રાખવાને બદલે માણસો ઉપર હુકમ ચલાવશે. વીજળીએ તમામ ચાંચિયાધ જહાજોમાં ગુલામ હલેસાંઓ ભરી દેવાનો નિર્ધાર કર્યો.

સામે વિશાળ આફ્રિકા ખંડ હતો. ત્યાં જંગલો હતાં. ને એનાં માણસો ભોળાં અને તાકાતવાળાં હતાં. ચાંચિયાઓ જો શિકારી પશુ હતા તો હબસી લોક ભાર વહેનારાં ઢોર જેવા હતા.

માથે આખર આવતી હતી. ચાર માસ દરિયાલાલ ઉપર ધીંગાં તાળાં લાગવાનાં હતાં. વીજળીએ ચાંચિયાધ કાફલો તૈયાર કર્યો અને આભમાંથી વીજ ઉતરે એમ એ આફ્રિકાના કાંઠા ઉપર ઉતરી.

ચાંચિયાઓ હમણાં સુસ્ત રહ્યા હતા. એમના હૈયામાં અસંતોષ હતો. એમના હાથમાં સળવળાટ હતો. એ અસંતોષ અને એ સળવળાટને અહીં નિરંતરાય માર્ગ મળ્યો. ભૂંડ જેમ ઉકરડામાં આળોટે તેમ ચાંચિયાઓ આ સાહસમાં આળોટવા લાગ્યા.

ભયાનક ચીસો ઉઠી ને સંહારક આગ પ્રજળી. આફ્રિકાના જંગલની પગદંડીઓ શિકાર અને શિકારીઓની દોડધામના કાલાહલથી ગાજી ઉઠી. લોહી ઝરતી પીઠવાળા ગુલામો ચાંચિયાધ વહાણોનાં હલેસાં સાથે બંધાવા લાગ્યા. માતાપિતાઓની સામે બાળકો રહેસાયાં ને પતિઓ સામે પત્નીઓનું સર્વસ્વ લૂંટાયું. ત્રાસ, અત્યાચાર, લોહીની ખાસ અને હૈયાં વરાળનો ભયાનક ચર જાણે ઉકળી ઉઠ્યો.

અને કાંઈ જલ્દીમ જોગણી ખપ્પર ભરવા આવી હોય એમ વીજળીનો પડછાયો આ સર્વ ઉપર પડી રહ્યો. એ પડછાયો નીચે બૂરાં

કામો તો અનેકાએ કર્યાં. પણ ભયાનકમાં ભયાનક કામો કરવા માટેની તાકાત જોગણીની દાનવી અસ્પર્શતાવાળી આંખોમાંથી એક સંબલે જ ઝીલી-ખેંચી.

x x x x

વીજળી ઉભી હતી અને એની પાછળ ચાંચિયાઓ ઉભા હતા. આખર પૂરી થવા આવી હતી. આફ્રિકાની કામગીરી ખતમ કરીને જેમ અચાનક આવેલી મરડા પાછી અચાનક ઉપડી જાય એમ ચાંચિયાઓ આફ્રિકાનો કાઠો છોડી જતા હતા.

તે સમયે વીજળી અને ચાંચિયાઓ પાસેથી આફ્રિકાની એકંદર કમાણીનો ખ્યાલ મેળવવા માટે પકડાયેલા ગુલામોને ચલાવવામાં આવ્યા. માથે પડી વસમી વિપદ સમજતી જ ન હોય એમ ગુલામો જડ જેવા ચહેરા સાથે એક પછી એક ચાલવા લાગ્યા. ને એક પછી એક વહાણમાં ચડવા લાગ્યા. વહાણમાં ચડતાં જ એમને તૂતક સાથે કમરમાંથી બાંધી લેવામાં આવતા, ને એમના હાથમાં હલેસાં આપવામાં આવતાં.

એક પછી એક ગુલામો પસાર થતા જાય છે. વીજળી એની ફાળવણી કરતી જાય છે.

એવામાં એક જુવાન નારી આવી. નારીઓ તો કાંઈક આવી હતી ને એમની ફાળવણી થઈ ગઈ હતી. પણ આ નારીની પીઠ ઉપર પછેડી હતી ને એમાં કાંઈક હતું.

‘આની પીઠ ઉપર શું છે? રસોળા છે? ખૂંધ છે?’ વીજળીએ પૂછ્યું: ‘આ નારી કેમ ચાલી શકશે.’

સંબલ આગળ આવ્યો. એણે એ નારીને આગળ આંચકા મારીને ખેંચી. બાઇ પડતી પડતી રહી ગઈ. સંબલે પછેડી ખેંચી. બાઇ પછેડીને બે હાથે વળગી રહી.

‘ના. ના. ના.’ બાઇ ચીસ પાડી ઉઠી.

સંબલ હસ્યો. આઈનો નકાર એના દિલમાં બીજી કોઈ ભાવ-
નાજ પેદા ન કરી શક્યો. ગુલામ ને વળી સંબલને પછેડી ખેંચવા ના
પાડે? સંબલે આઈને લાત મારી ને બીજે હાથે પછેડી ખેંચી.

અંતે એમાંથી એક ધાવણું બાળક નીચે પડ્યું.

સંબલ બધા માટે તૈયાર હતો. આને માટે તૈયાર ન હતો.
એના અવાજમાં રોષ આવ્યો. ‘આ લપ તું કેમ સાથે લાવી?’ સંબલે
નારીની સામે જુમ પાડી.

બાઈ ઉઠી. ઉભી થઈ, દોડી. એણે પોતાના બાળકને ઉપાડી
લીધું. ચમકી ઉઠેલાં બાળકને ચૂમી ભરી.

અને પછી દોડીને એણે વીજળીના પગમાં એ બાળક મુકી દીધું.

સંબલ વીજળીની સન્નિધિમાં એની સેવા ઉઠાવવાને તૈયાર
હતો. એણે બાળક ઉપાડી લીધું. બાળકે એ પકડમાં કોઈ અસીમ
પ્રેરણાથી મોત પારખ્યું ને એક ચીસ પાડી. સંબલે બાળકને એ
પગવટે પકડ્યું. ક્ષણ એક વીજળીની આંખો તગતગી રહી. બીજી
ક્ષણે એ દોડી અને સંબલના હાથમાંથી એણે બાળક ઝૂંટવી લીધું.

ક્ષણ એક વીજળીએ બાળક હાથમાં પકડ્યું. ક્ષણ એક એ
ફૂલ જેવા દેહમાં એણે ત્રિભુવનનો ભાર જોયો. લયથી છળેલી, લવિત-
વ્યતાથી જડ બનેલી માતાના હાથમાં એણે બાળક મૂક્યું.

અને સંબલને એણે હૂકમ કર્યો. ‘આ બાઈને છોડી મૂકા.’

‘છોડી મૂકું?’

‘હા, છોડી મૂકા. એને જવું હોય ત્યાં એ જાય.’

×

×

×

×

તે રાત્રે ચાંચિયાઓમાં પહેલી વાર વીજળી માટે અસંતોષના
ઉદ્ગારો નીકળ્યા. વીજળીની સફર બારગીરી ચાંચિયાઓને પ્રેરક થઈ
પડી હતી. અત્યાર સુધી ચાંચિયાઓમાં અંદર અંદર એક માન્યતા
હતી કે સફર બાર તો કંઈક થઈ ગયા પણ લાલા જેવો સફર બાર

દરિયાલાલને પારણે આજ દિન તક થયો નથી ને હવે થવાનો નથી. પરંતુ વીજળીએ એમને એમની માન્યતા નાપાયાદાર હતી એમ બતાવી આપ્યું હતું.

દરિયાલાલમાં જેની હાક ગાજતી હતી, એ સારંગપાણી હાથ ધસતો રહી ગયો હતો અને એક ભયાનક છટકામાંથી વીજળી એમને સલામત પાર લાવી હતી. એ એક જ કામ એવું હતું જે ચાંચિયાઓમાં વીજળીનું વર્ચસ્વ સ્થાપવાને પૂરતું હતું. પરંતુ વીજળીએ તો થોડા દિવસમાં બીજું ઘણું કરી બતાવ્યું હતું. ચાંચિયાગીરીના આખા યે ઇતિહાસમાં જૂની ધીકતી દરિયાવાટો સાવનિર્જન બની હોય તો વીજળીના રાજમાં. દરિયાવાટો નિર્જન પડી એટલે વીજળીએ ચાંચિયાની દરિયાદોડ લંબાવી હતી. વીજળીએ ઘાળે દહાડે ભર્ય લૂંટ્યું હતું. સૈશલને અરબ્બી ટાપુ લૂંટ્યો હતો. સારંગપાણી એક બાજુ જ્યારે દરિયો વલોવી રહ્યો હતો ત્યારે વીજળીએ કલીકટના ખારાને નાકે ઉભા રહી દાણુ લીધું હતું ! ચાંચિયાઓને લૂંટારા માત્ર તરીકે દિટાવીને વીજળીએ એમને હકૂમત તરીકે સ્થાપ્યા હતા.

વીજળી તો વીજળી હતી. બલભલા મરદ ચાંચિયાના હાડ પણ ખરે સમયે થથરાવી નાંખે એવી. ‘પણ આજે એને આ શું થયું ? બે માસના બાળકને માટે એણે એક ગુલામ નારીને છોડી મૂકી ! બલા આ તે કાંઈ વીજળી જેવી જાજરમાન બાઇને છાજે ? આવી નરમાશ આખા દરિયાનાં વેર પોતાના માથે ખેંચનાર સક્કરખારને છાજે ?’

×

×

×

×

ગુલામોને પકડીને ચાંચિયાઓનાં જહાજો પાછાં ફરતાં હતાં. વીજળીનું જહાજ પણ પાછું ફરતું હતું.

એવામાં વીજળીના જહાજ ઉપરથી એક વેપારી ફત્તેહમારી દેખાઇ. શકરો જેટલી સચોટતાથી શિકાર ઉપર પડે એટલી સચોટતાથી વીજળીનું વહાણ એ ફત્તેહમારી ઉપર પડ્યું.

વહાણે વહાણની આનુઓ અથડાઈ કે બિલાડીઓ નાંખવામાં આવી. બિલાડી એટલે લોહાના વળેલા ખીલાઓ. આવા દશખાર ખીલાઓને ખીજે છેડે વાળીને એક જખરા કડામાં ભરાવ્યા હોય. વહાણે વહાણની આનુ અથડાય ત્યારે આ ખીલાઓ અવળા કરીને બેય વહાણ ઉપર જવાય. પરિણામે ઉંધા વળેલા ખીલા વહાણની આનુએ આનુ સાથે જકડાઈ જાય.

અને પછી ચાંચિયાઓએ ભરેલા વખારી જહાજ ઉપર હુમલો કર્યો. કુહાડા, છૂરા અને પરશુ લઈને ચાંચિયાઓ પકડાયેલા વહાણની અંદર ઉતરી પડ્યા. જહાજ વેપારી હતું, પણ એના ખારવા પાણીદાર હતા. અને એમનો અને ચાંચિયાઓની વચ્ચે જંગ જમ્યો. ખારવાઓએ બે વાર ચાંચિયાઓને પાછા ધકેલી દીધા. બે વાર ચાંચિયાઓએ એમના ઉપર ફરીને હુમલો કર્યો.

વહાણનાં તૂટક લપસણાં બની ગયાં ને એની બેય આનુએથી લોહી નીતરવા માંડ્યું. જખમાયા તો કંઈક, પણ ચીસો પાડતા એમના દેહ ઉપર ઉભા રહીને જીવતાંઓએ જુદાં ખેટ્યાં. કેટલાક કાળ સુધી યાદ રહી જાય અને કેટલાક કાળ સુધી એની અસર રહે એવું ધીંગાણું જ્યારે પૂરું થયું ત્યારે વેપારી જહાજ ચાંચિયાઓના કબજામાં આવ્યું હતું ને એના જે કાંઈ ખલાસીઓ ને સારંગો જીવતા રહ્યા હતા એ કેદ પકડાયા હતા.

આ ધીંગાણામાં પણ સંખલ વીજળીની આનુમાં હતો. સંખલને જે કાંઈ ભય હતો એ કેવળ વીજળીને માટે હતો. વીજળીને માટે નિર્માણ થયેલા ધા એણે પોતાને માથે બોરી લીધા હતા ને એવા ધાવ ઉગારનારમાંથી કાંઈ સલામત રહ્યો ન હતો.

×

×

×

×

જહાજ પકડાય ત્યારે પહેલું કામ તો એમાંથી કીમતી ને જરૂરનો માલમતા ચાંચિયાઓના વહાણ ઉપર ફેરવી નાખવાનું ગણાય. જ્યાં સુધી આ વારફેર ન થાય ત્યાં સુધી ખીજું કાંઈ કામ ન થાય.

મરેલાની લાસો દરિયાલાલમાં પધરાવવામાં આવી. જખમી થયેલા સાથીઓને પાટાપીંડી કરવાને વહાણ ખસેડવામાં આવ્યા અને પછી વારાફર કરવાનું કામ હાથ ઉપર લેવાયું.

આ વેપારી જહાજ ઉપર એક વેપારીની દીકરી હતી. શા માટે એ આ જહાજ ઉપર હતી એ તો કાંઈ સમજાયું નહિ. સોળ સત્તર વરસની એ વૈશ્ય કન્યાને પોતાને પણ ખ્યાલ ન હતો—એને જોનારાઓને પણ ખ્યાલ ન હતો કે આ વૈશ્ય કન્યાના તકદીરમાં હિન્દુભરના ઇતિહાસને સદાકાળને માટે એક નવાજ ચીલે ચડાવવાનું સરજત છે ! રાષ્ટ્રના દાણાથી નાનું એવું બીજ જોઈને કોને ખ્યાલ આવે કે આ બીજના ગર્ભમાં તો કો કબીર વડ છુપાયો છે ? મધદરિયે સંસ્કૃતિના સાદથી સેંકડો જોજન દૂર એ ચાંચિયાઓની લૂટમાં એકદા એક વૈશ્ય કન્યા એક ચાંચિયાના હાથમાં પડી. એ સામાન્ય માંહેનો સામાન્ય બનાવ હિન્દુ જેવા વિશાળ દેશની તવારીખ આખીયે ચીર-કાળને માટે પલટાવી શકે એનો પણ કોને ખ્યાલ હોય ?

આ વૈશ્ય બાળાનું નામ કેસર. આ વેપારી જહાજ ઉપર એ આવી હતી શા માટે એ વિષે ઇતિહાસ ચૂપ છે. સંભવ એ છે કે એના પિતાજી, માતા ને અન્ય સગાં સંબંધી વગરની એકની એક એ અપરિણીત પુત્રી હોય, અને એનો પિતા આ વેપારી ફત્તેહમારી ઉપર નોકર હોય. વેપારી ફત્તેહમારી ઉપર નોકરી કરતા નાખૂદા, સારંગ કે ભંડારીઓ પોતાની સ્ત્રી કે પુત્રીને સાથે રાખવાના પ્રસંગો અસામાન્ય છતાં સાવ અશક્ય ન હતા. કદાચ એ કાંઈ રસિક પતિની નવ પરિણીત પત્ની પણ હોય. ઐતિહાસિક બનાવોમાં બ્યાં ઇતિહાસ ચૂપ હોય અને કદ્દપના ઇતિહાસના મમને ધાતક ન હો, અથવા તો ઐતિહાસિક પાત્રને અસંમત ન હો, ત્યાં કદ્દપનાના તરંગોની લગામ છૂટી મૂકવામાં આ લેખક માનતો નથી એમ પણ નથી. પરંતુ કેટલાક સંયોગોમાં ઇતિહાસ ચૂપ હોય ત્યાં લેખકે પણ ચૂપ રહેવામાં મગ્ન છે. આ પ્રસંગે લેખકે સદંતર છૂટ નથી લીધી એમ નથી. ઇતિહાસે તો આ બાળા

કર્તાથી આવી, કેમ આવી એ વિષે જેમ મૈન સેવ્યું છે તેમ એના નામ વિષે પણ મૈન સેવ્યું છે. ઇતિહાસમાં એ અનામ બાળા છે. લેખકે એ અનામને નામ આપ્યું છે.

બન્યું એવું કે આ કેસર ઉપર ચાંચિયાઓ મહિના એક ચાંચિયા નામે ગોરીલાની નજર પડી. ચાંચિયાઓ જ્યારે વહાણુ લૂંટે છે ત્યારે લૂંટાનાર વહાણુ ઉપર ધન કે માલ હોય એ સિવાયની કાંઈ પણ એક વસ્તુ-જેને પોતે કબજે કરી હોય એવી-ઉપર એ ચાંચિયાનો હક્ક પહોંચે. આ હક્કદારે ધણી ચાંચિયાઓ પત્નીઓ મેળવી શક્યા છે અને ગોરીલાને પોતાને પણ પોતે પત્ની કેમ મેળવી ન શકે એનું કારણ ન દેખાયું. એણે કેસર ઉપર ચોટ નાંખી.

× × × ×

છળી ઉઠેલી બાળા નાડી ને એની પાછળ ગોરીલો દોડ્યો ! એ સમયે હિંદની તવારીખ દોડતી હતી ! રેલ્વેનું એનજીન જેમ સેન્ટીંગમાં પાટો બદલાવે એમ ચીલો બદલાવતી હતી ! બિચારી કેસર ! બિચારો ગોરીલો ! એમને ખબર નહોતી કે પ્રજના સરજતનાં તેઓ નિર્માણ કરી રહ્યાં છે !

કેસર દોડી-દોડીને ક્યાં જવાનું છે એનો એને ખ્યાલ ન હોતો. દોડીને એ ફટલે સુધી દોડી શકશે એનોય એને ખ્યાલ ન હતો. એક ભયાનક દેખાવનો રીંછ જેવો માણસ, એની આંખમાંની રાક્ષસી મુરાદ ને હોઠમાં મેલી ભાષા લઇને એને પકડવા આવ્યો ને એ માણસ એની પાછળ દોડ્યો ને એ દોડી.

કુવાથંબ પાસેના તૂતક ઉપર ઉભીને પોતાના જ જેવડી વયની એક બાઇને-કે પછી એ બે ત્રણ વર્ષ વયે મોટી હોય. એણે સહુને હુકમો આપતી હોય. એ બાઇના ચહેરા ઉપર આગ જેવું તેજ હતું. ને મોટા મોટા ને કદાવર દેખાવના ને કરડા ચહેરાના પુરૂષો એનો હુકમ ઉઠાવતા હતા તેને જોઇ, કેસર દોડી-વધારે જોરથી હાંફતી, પડતી, આખડતી દોડી અને જાજરમાન વીજળીના પગ પકડીને નીચે એસી ઝઇ

વીજળીએ કેસરને આંચકા મારીને દૂર હડશેલી: ‘શું છે ?’

‘મને...મને...’

ત્યાં ગોરીલો આવી પહોંચ્યો. એણે કેસરને એના માથાના વાળ પકડીને ઉંચી કરી. ‘ભાગી જાય છે ?’ આંચિયો કૂર હાસ્ય કરીને બોલ્યો.

કેસર એક અક્ષર પણ ન બોલી. એ વીજળી સામે જોઈ રહી. તીરથી જખમી થયેલી હરણી શિકારી સામે જોઈ રહે એવી નજરે એ તદ્દન નિર્બળ હતી, તદ્દન પામર હતી. આપખળે અને મગર મચ્છના ન્યાયે દરિયાલાલ ઉપર જીવતા જળચરોની નજરમાં તો એ કેવળ જમીનનું મનુષ્ય જતું હતી. ને વીજળીને તો ઘણા તાકીદનાં ને મહત્વનાં કામો કરવાનાં હતાં.

પણ...કેસરની ભયથી ફાટેલી આંખની એ નજર ! એક સર્વથા અસહાય પ્રાણીની મૃત્યુને કાંઠેથી જીવતા જનજરમાન ઉપરની છેલ્લી નજર ! ભય જ્યારે જીભની વાચા હરી દ્યે છે ત્યારે પામરતા આંખને ભાષા આપે છે !

વીજળી બે કદમ આગળ આવી. એણે ગોરીલાના હાથમાંથી કેસરના વાળ છટકાવી નાંખ્યા. ‘શું છે ? કેમ એના વાળ પકડે છે ?’

‘એ મારી છે ?’

‘તારી છે ? અને શી રીતે એ તારી થઈ જલા ?’

‘એ મેં કબજે કરેલી ને મારી પસંદ કરેલી વસ્તુ છે !’ ગોરીલાએ જવાબ આપ્યો. વીજળીની બાજુમાં સંબલ ઉભો હતો ને વીજળીની પાછળ લાલો ઉભો હતો !

‘તને ખબર છે ને કે સર્વ કોઈની પસંદગી પહેલાં સફરબારની પસંદગી હોય છે !’

‘હા.’

‘તો સાંભળી લે. સફરબારની પસંદગી આ છોકરીની છે.’

ગારીલાએ જાણે વીજળીની વાત સાંભળી જ ન હોય એમ એણે પૂછ્યું: ‘આ છોકરીની ?’

‘હું બીજી વાર નથી બોલતી, પરંતુ એક વાત નિશ્ચયે સમજી લે. આ છોકરી ઉપર કોઈ માણસ હાથ નહિ ઉઠાવી શકે. તારે વધારે વાત કરવી હોય તો સંખલ કરશે.’

વીજળીએ કેસરનો હાથ પકડ્યો અને બોલી: ‘ચાલ ઉઠ, છોકરી, તારું નામ હવે કાંઈ નહિ લઈ શકે.’

વીજળી કેસરને લઈને ચાલી ગઈ. ગારીલો એ ખૂની આંખે બોળી રહ્યો. એણે સંખલ સામે જોયું. સંખલને એણે વીજળીના પડતા બોલની નિશ્ચલ પ્રતિમા સમો જોયો. સંખલ જેની ગણના ન થાય એવો નાચીજ માણસ ન હતો. એની સદંતર નિર્ભીકતા મશહૂર હતી. એની બહાદૂરી વિષે શંકા ન હતી. ને એની પીઠ પાછળ ચાંચિયા લોકો એને ‘વીજળીનો વાઘ’ તરીકે ઓળખતા હતા. સામાન્ય શબ્દપ્રયોગ તો કુતરાનો છે. પણ સંખલને એ લાગુ પાડી શકાય એમ ન હતું, એમ તો એના કદર દુસ્મનો પણ કહેતા હતા.

‘આને માટે પરતાવું પડશે.’ ગારીલાએ ઉદ્ગાર કાઢ્યો. સંખલ જવાબમાં એક શબ્દ ન બોલ્યો.

ગારીલો સંખલના મૌનથી ચિડાયો અને બોલ્યો: ‘વીજળી કાંઈ અમારી માલિક નથી. એ શા માટે અમારા રસ્તામાં આવે છે.’

સંખલે અદ્ય વાળી અને તડુક્યો: ‘વીજળીનો શબ્દ એ કાયદો છે—મારા માટે તેમ તમારા માટે.’

ગારીલો એક શબ્દ બોલ્યા વગર પાછો ફરી ગયો.

પ્રકરણ ૫ મું

ગોરીલો પગલાં ભરે છે

તેલા વહાણના ખલાસીઓનો હવે સવાલ રહ્યો હતો. શિરસ્તા મુજબનો સવાલ હતો જ નહિ. વહાણ લૂંટાયાની તત્કાલ ખાતમી ન મળે અને એ કારણે ચાંચિયાઓના રહેઠાણનો પૂરો પતો ન મળે, એ અર્થે ચાંચિયામ્ જમાતનો શિરસ્તો હતો કે, લૂંટાયેલા વહાણના ખલાસીઓને પાટિયે ચલાવી દેવા જીતેલા વહાણના ખલાસીઓ પણ આ શિરસ્તાથી વાકેફ હતા.

સંબંધે વીજળીના જમણા હાથ તરીકે ફત્તેહમારી ઉપર પાટિયું નાંખ્યું. ખલાસીઓને એકઠા કર્યા. ચાંચિયાઓને જમા કર્યા.

વીજળી આવી: 'કોની આજ્ઞાથી આ પાટિયું નાંખવામાં આવ્યું છે?' એ જનજરમાન બાધનો સવાલ કરડા સૂરે ગાળ ઉઠ્યો.

'શિરસ્તો છે આવો.' સંબંધે ખુલાસો કર્યો.

'એ શિરસ્તો મારે નહિ જોઈએ. પાટિયું ઉઠાવી દ્યો!'

ગોરીલો આગળ આવ્યો; 'ત્યારે આ ખલાસીઓનું તમે શું કરવા માગો છો?'

'હું ફત્તેહમારી ડૂબાવી દઈશ. ખલાસીઓને એક હોડીમાં તરતા મૂકી દઈશ.'

'એ નહિ બને.' ગોરીલાએ મક્કમ અવાજે કહ્યું. ગોરીલાએ આસપાસ નજર કરી અને સહુના મુખ ઉપર એણે ઉત્તેજના વાંચી.

વીજળી આગળ આવી. એના જનજરમાન તેજથી જાણે ગોરીલો એની સામે ઝાંખો પડ્યો. વીજળીના અવાજમાં જાણે ધનુષનો ટંકાર હતો.

'હુકમ આપવાનું કામ મારું છે. તમારું કામ હુકમ પાળવાનું છે.'

'પણ'

‘જાઓ. તમે એમ માનતા હશો કે, હું તમારી સાથે વિવાદમાં ઉતરીશ. તમારી એ માન્યતા ભૂલભરી છે. હું હકમો આપું છું અને હકમનો ભંગ કરનાર ગમે તે હોય તેને દંડ આપું છું. સંબલ ! એ પાટિયું ઉઠાવી દેશો. જે કાષ્ટ સામે થાય એને પરહેજ કરો.’

‘મને ? પરહેજ ?’ ગોરીલો તાબુબ બન્યો.

‘હું સફરખાર છું. અને જ્યાં સુધી હું સફરખાર છું, ત્યાં સુધી જરૂર પડશે તો તમને પરહેજ કરીશ.’ કૂવાથંલ સામે આંગળી ચીંધીને વીજળીએ ઉમેયું. ‘જરૂર પડશે તો તમને લટકાવી પણ દઈશ.’

ગોરીલાની ગણતરી એક રીતે અવળી પડી. વીજળી જે એની સાથે દલીલમાં ઉતરે તો તો જરૂર ગોરીલો ખીળ ચાંચિયાઓની લાગણીઓને ઉશ્કેરી શકે, પણ જરા પણ દલીલ વગર સીધેસીધીજ તાકાતની કસોટીની વાત આવે ત્યાં ગોરીલાને મનમાં હજી સકારણુ શંકા હતી. વીજળી જે મનમાં ધારે તો પોતાને લટકાવી દિયે, એ વિષે તો ગોરીલાને મનમાં રજ પણુ શંકા ન હતી. પણ વીજળી જ્યારે એને લટકાવી દેવાનો આદેશ આપે ત્યારે જમા થયેલામાંથી કાણુ ને કેટલા એને વહાર કરે ? કેટલા વીજળીના પક્ષમાં રહે ? કેટલા પોતાનો પક્ષ કરે ?

સંબલ વીજળીના આશાધારી સેવકે પાટિયું ફર હટાવી દીધું. ને ગોરીલાએ જોયું, કાષ્ટ બોલ્યું નહિ !

સંબલે એક હોડીમાં ખલાસીઓને તરતા મૂક્યા:—અને કાષ્ટ બોલ્યું નહિ.

હેયામાં કાળ જાળ રોપ લઇને ગોરીલો એક શબ્દ બોલ્યા સિવાય પાછો ફરી ગયો.

x

x

x

x

તે રાતે બોજન લેતી વખતે સંબલે વીજળીને કહ્યું: ‘જેટલો હું તમારી પાછળ આંધજો છું, એટલો મારી સલામતી માટે હું ચિન્તાવુર હોત તો મેં પણ ગોરીલા સાથે જ સર પુરાવ્યો હોત.’

‘તમે એમ કહો છો કે મેં ખોટું કયું છે?’ વીજળીએ સવાલ પૂછ્યો.

‘આપણે બે એકલાં જ છીએ. મને લાગે છે કે, તમે ભારે બૂલ કરી છે.’

‘ત્યારે તે સમય મને કેમ ન કહ્યું?’

‘તમને કાંઈ ખોટું કહે એ મારાથી સહ્યું નથી જતું.’

આ એક વાક્યે વીજળીને સંબલ નવા રૂપમાં દેખાયો. એ થોડી વાર ચૂપ રહી. પછી બોલી: ‘અને કેસરના પ્રકરણમાં?’

‘તમને કેમ લાગે છે?’ સંબલે સામે સવાલ પૂછ્યો.

‘મને તો સારું જ લાગે ને?’

‘તો તમે સારું કયું છે.’

‘પણ તમારે કાંઈ અભિપ્રાય નથી આપવાનો?’

‘હું વીજળીની આંખે જ જોઉં છું.’ સંબલે જવાબ દીધો અને પછી કમરા બહાર નીકળી ગયો.

—અને એ સમયે ગોરીલો કેદમાં પુરાયેલા ગોરીલાની જેમ પોતાના જહાજ તૂટક ઉપર આંટા મારતો હતો. એ ખિચારાની દશા દયાને પાત્ર હતી! આકાશ, સદા, વહાણ તમામમાં એને કેસરનાં જ દર્શન થતાં હતાં. સકળ સંસાર એને એ છોકરી આગળ અત્યારે તુરંજ લાગતો હતો!

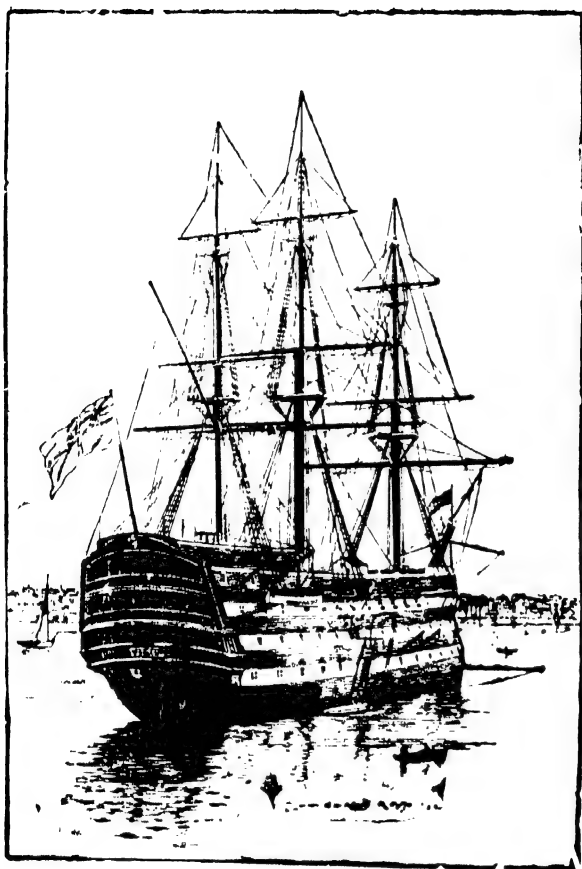
x

x

x

x

ચાંચિયાઓ પોતાના મુકામ ઉપર આવ્યા. વીજળીએ જે ખલાસીઓને હોડીમાં તરતા મૂક્યા હતા, તેઓને વીજળીએ છોડ્યા પણ એમના તકદીરે ન છોડ્યા. વેપારી ફત્તેહમારી ડૂબી એના વમળમાં એ હોડી ખેંચાઈ. ખલાસીઓના મરણિયા પ્રયાસો હોડીને ઉગારી ન શક્યા અને જ્યાં ફત્તેહમારી ડૂબી હતી ત્યાં જ હોડી ડૂબી.

કાનજી પાસે ઝડપી જહાજ હતું: કાલા જહાજ [પૃષ્ઠ ૫૧]

દરિયાના રંગ સમા ચાંચિયાઓને હવે એ પ્રકરણમાં રસ ન રહ્યો. વીજળીની સામે ધીમી ને છૂપી ઉશ્કેરણી કરવાના એક સાધનનો અંત આવ્યો હતો. રોજરોજનાં જોખમોનો સામનો કરતાં, રોજરોજનાં જીવન જીવતા ચાંચિયાઓને ‘શું થયું’, એ વાત મહત્વની હતી. ‘શું થયું’ હોત’નો તો તેઓ વિચાર જ કરતા નથી. ‘આવતી કાલ પડવા દો. દરિયાલાલની પીઠ ઉપર આવતી કાલ તો જોઈ એણે જોઈ. આવતી કાલ આવે, એનાં જોખમો સાથે લાવે ત્યારે ધણો સમય છે, વિચારો કરવાનો ને જીકિતઓ ચોજવાનો—અત્યારે શું છે ? શરાબની છોટીસી પ્યાલી ફટલી મહાન ચિન્તાઓ દૂર કરે છે ?’

ગોરીલાને શરાબનો શોખ ન હતો, એમ ન હતું. વસંત ઋતુના કેસડાંનાં ફૂલ ખીલ્યાં હોય, એ ફૂલોને એક ઘડામાં ભર્યાં હોય—ઠાંસી ઠાંસીને, સુકામળ ફૂલોનું પડ સોનાની પાટ જેવું અને ત્યાં સુધી ધ્રુવ્યું હોય, પછી ઉપર મધ ને ગોળનું પાણી છાંટ્યું હોય, એ ઘડાને ઘાળી માટીથી મો બધ કરીને જમીનમાં દશ હાથ ઉંડા ખાડામાં દાટ્યો હોય, અને માથે ત્રણેક ચોમાસાં વહી જવા દીધાં હોય.....દેવતાઓને પણ આવું ન મળ્યું ત્યારે તો અમૃતથી મન વાળવું પડ્યુંને ?

પણ ગોરીલાને અત્યારે આવું સુરાપાન કરવાની શાંતિ ન હતી. ચિન્તાથી ઘેરાયેલો માણસ દારની દોસ્તી કરે છે, કિનાથી ઘેરાયેલો માણસ એનાથી દૂર નાસે છે. ગોરીલાને લાગ્યું કે, જ્યાં સુધી કેસરને એ કબજે ન લિયે, કેસરની અને પોતાની વચ્ચે છેટું પાડનારને એ નશ્વત ન આપે, ત્યાં સુધી તો અમૃત પણ એના મોઢામાં ઝેર થઈ પડશે.

એટો ને એટાઓ ગાજતા હતા શરાબી કાલાહલથી, ત્યારે ધૂંધળો ધૂમ જેમ ગોટે ચડ્યો હોય, એમ ગોરીલો આમથી તેમ આંટા મારતો હતો.

x

x

x

x

ચાંચિયાઓની જમાત ઉપર ગોરીલાએ નજર નાંખી અને એ સૃષ્ટિ આમણાઓથી વસાયેલી લાગી. દીવાના તેજમાં જેમ ઘૂવડ આંધળું

થઈ બધા એમ વીજળીની જાળમાં આગેવાનીએ સહુને આધિના કર્યા હતા. સામાન્યતઃ આવા સમાજમાં કોઈ નારીનું સ્થાન સરખું પણ નથી રહેતું, પણ જ્યારે રહે ત્યારે સ્ત્રિચારાજની સર્વ કલ્પનાઓ પણ એ નારી જૂઠી પાડે છે. ચાંચિયાઓ, બહારવટિયાઓ, લૂંટારાઓ, મવાલીઓ જેવા પરધનના એક યા ખીજ કારણે બનેલા હેરઓ કાં તો નારીને પગતળે કચરે છે, ને કાં તો નારીના પગ તળે કચરાય છે. ચાંચિયાઈ જમાત આખી નિર્વીર્ય બની ગઈ. એક છોકરીથી અંજાઈ ગઈ-જે કે એ છોકરી કેવળ છોકરી હતી કે વીજનો જીવતો ગોળો હતો, એ સંબંધી પુષ્કળ મતભેદ હતો.

પણ સાવ છેક એમ નહિ. ગોરીલાની આંખ જ્યારે ચાંચિયાની જમાત ઉપર ફરી ત્યારે છેક છેલ્લે એક માણસ સામે જરા ઠરી.

કાનજી માલમ ! હતો તો જીવાન-છોકરા લાઇડા જેવો. લાંબા કેસ રાખતો, કપડાના વરણાગ કરતો, પણ છતાં નાંખી દેવા જેવો નહિ જ. એ ચાંચિયાઈ જમાતમાં આવેલો તો હતો તાજો જ. પણ એ વાત હતી એની તરફેણમાં. સાંભળ્યું હતું કે, દરિયાખેડની હૈયા ઉકલત હતી એનામાં. ખીજ વાત હતી એ કે, સારીએ ચાંચિયાગીરીની વહાણ વટમાં એનું વહાણ ઝડપીમાં ઝડપી હતું. ઝડપીમાં ઝડપી વહાણ જ્યારે કાખેલમાં કાખેલ દરિયા સારંગ પાસે હોય ત્યારે તો મામલો મચે ને કાનજીએ ટૂંક સમયમાં મામલો એવો તો મચાવ્યો હતો કે, વેપારી વહાણવટીઓને ચાંચિયાઓ આંખો ચોળીને આ નવા દરિયા ખેડૂ સામે જોઈ રહ્યા. ધરાનના અખાતમાં ધરાનના શાહનાં વીસ વહાણો મોતી વીણતાં હતાં. એ વીસનો સામનો વહોરીને કાનજી એક મોતીભર્યા મછવો ઉઠાવી લાવ્યો હતો ! ભારે ગજબ કરી હતી એણે; પણ એ તો એને પાશોરામાં પહેલી પૂણી હતી. એ પછી તો એણે આજ દિનતક કોઈએ કયું ન હતું ને ભવિષ્યમાં કોઈ કરી શકવાનું ન હતું, એ કામ એણે કયું હતું. એણે પીપીનના બંદરની બરાબર સામે ચીનના

અહેનશાહનો ખજનો લૂંટયો હતો.* કાનજી પાસે ઝડપીમાં ઝડપી જહાજ હતું. અને વળી અગિયાઓમાં એવી વાયકા પણ હતી કે, લાલાએ, કાનજીને વીજળીને માટે લાયક ઉમેદવાર તરીકે પસંદ કર્યો હતો. પણ કાનજીએ એ વાત કબૂલ નહોતી રાખી. ગોરીલાની આંખ ખીજે ક્યાંય થંભી શકી નહિ, કાનજીથી દૂર ખસી શકી નહિ.

ગોરીલો કાઠે ચાલ્યો. હોડીમાં ખેડો. કાનજીનો ખેડ દૂર ન હતો. ગોરીલો કાનજી પાસે ગયો.

× × × ×

સવારના પહેરમાં ગોરીલો કાનજી પાસે પહોંચ્યો.

* Amongst all these, by far the fastest ship was 'The Black Barque' of Kanji Malum a notorious pirate but a very clever navigator. 'The Black Barque' was a Pirate-ship which had a short but a terrible career on this Ocean. This terrible ship infested the waters of the Indian Ocean in the latter part of the fifteenth century and the terror of its name struck dumb the Pearl fisheries of Persia and freezed the marine traffic of Chinese Ports.

History of the Indian Ocean.

Of all the Pirates of the fifteenth century, the credit of carrying out the most audacious acts of Piracy goes to Kunhaji, a Mohlum of Cutch. Possessing as he did an extraordinary sense of navigation, even the rudiments of which very few pirate chiefs had mastered and inspired evidently by the speed-capacity of his ship, he dared deeds and carried through exploits, which were nothing short of extraordinary.—*Pirates and Sailors.*

કાનજી માલમ આશરે પચીસેક વર્ષની વયનો માણસ હતો. એને ચાંચિયાગીરીમાં સામેલ થયે ત્રણેક વર્ષ માંડ થયા હશે, પણ ત્રણ વર્ષમાં એણે અને એના જહાજો દરિયાલાલની સપાટી ઉપર ભારે રાડ બોલાવી દીધી હતી. આ માણસ કોઈ ચોક્કસ ખાતમી ઉપરથી દરિયાકેડીઓ ઉપર ક્રોધભર્યા પકડવા બેસી ન હોતો રહેતો. એ તો મનમોજી કોઈ દૂર કે નજીકના ખંદરે ઉપડી જતો ને ખંદરના આરાની સામેજ લૂંટ પણ કરતો. એણે ધરાનના શાહના મોતીનાં ઘેતર ખંખેચી હતાં ને ચીનના શહેનશાહની દેવતાઈ દાઢી પણ જલાવી હતી. એણે લંકા પણ લૂટી હતી ને સિયામના રાજાની મનવારને પણ લૂંટી હતી. મીરને મારવાનો એને શોખ હતો. હિન્દીમહાસાગરનો દરિયાપટ એની આંખમાં હતો. શિકારી ગરૂડની છાતી એની હતી. ઝડપીમાં ઝડપી જહાજનું સુકાન એના હાથમાં હતું. ખીજાઓ જેનો ખ્યાલ પણ કરતાં કંપી ઉઠે ત્યાં એ ધા મારતો ને ધા મારતો એટલું જ નહિ, પણ આરપાર પણ નીકળી જતો, એવો એ કાનજી માલમ હતો.

મૂળ તો એ કચ્છના માંડવીનો ખારવો. એ શા માટે પોતાની વિચક્ષણ દરિયાપરખ ચાંચિયાઓની દેવીના કદમમાં લાવ્યો, એ તો જણાયું નથી, પણ એ લાવ્યો ત્યારે તો હિન્દીમહાસાગરને કાઠિ ઉભેલી પંદર રાજસત્તાઓને એણે એક સાથે એક સમયે ચમકાવી દીધી.

x

x

x

x

‘કેમ કાનજીભાઈ!’ ગોરીલાએ વાતનો આરંભ કર્યો.

‘આવો આવો. આજ તો તમે ?’

‘કહ્યું કે કાનજીભાઈને તો મળિયે.’

‘હા, ખાતમી લેવા આવ્યા હશે ?’

‘ખાતમી ? સેની ખાતમી ?’

‘સફરખારની.’

‘સફરખારની ખાતમી લેવા હું અહીં આવું ?’

‘કેમ તમે ન આવો ? હમણાં હમણાંમાં તો સફરખારના ત્રણ માણસો આવી ગયા. ક્યાં જવાના છો ? શું જવાના છો ? ક્યારે જવાના છો ? સફરખારને હમણાં પારકી પંચાત ભારે ફાવતી લાગે છે.’

‘આખર જાત તો બાઇડીની ને.’ ગોરીલાએ કહ્યું. ‘આ બાતમીનું પ્રકરણ ગોરીલા માટે નવું હતું.’

‘સફરખાર તો એમ માનતી દેખાય છે કે, એના બાપે એને ફટવી ને સંબલે એને પીઠબળ આપ્યું એટલે એ દરિયાની રાણી થઈ ચૂકી છે. ને બધા માણસો એના તાબેદાર છે.’

ગોરીલાના કાનમાં અત્યાર સુધી વીજળીની પ્રશંસા બહુ પડી હતી ને બીજાં કાંઈ પડ્યું ન હતું. કાનજના શબ્દો એના કાનમાં તેલના બિન્દુ સમા લાગ્યા.

‘એને તમે જરા કહે જો,’ કાનજએ આગળ ચલાવ્યું: ‘કે એ પોતાનું સંભાળે !’

‘પણ મારે કાંઈ કહેવાનું કારણ ? એ જો પોતાનું નહિ સંભાળે તો ખતા ખાશે. મારે શી પડી છે એની ?’

‘કેમ તમે પણ દાઝયા છો ?’ કાનજએ સવાલ કર્યો.

‘દાઝ્યોએ છું ને કંટાળ્યો પણ છું.’

‘એમ કે ?’

‘હા. એ નથી જૂના શિરસ્તાઓને અનુસરતી. નથી...નથી...’

‘મારે એની વાત સાંભળવાનું શું કામ છે ? હું તો મારું જાણું.’ કાનજએ કહ્યું.

‘ખરે કાંઈ કાબેલ માણસે હવે મામલો હાથમાં લેવો જોઈએ. જૂના શિરસ્તા પાછા સ્વીકારવા જોઈએ છે.’

‘તો શું થાય ?’

‘પહેલાં તો-પહેલાં તો સફરખારને કેદ કરવી જોઈએ.’

‘કેદ ?’

‘હા,’ ગોરીલાએ કહ્યું: ‘મારો મત એ છે કે, એ પાગલ છે.’

‘એમ કે ?’ કાનજીએ હસીને પૂછ્યું.

‘એમ કે ? એમ કે ? એમ વારંવાર એકનું એક વાક્ય શું બોલો છો ?’ ગોરીલો કાનજીની બે પરવાઇથી ચિડાયા. ‘મારા ને તમારા જેવાએ તો ઉપાય વિચારવા જોઇએ. નહિ તો કાલ એ છોકરી એની જૂઠી દયાને કારણે આ આવાસ ઉપર દુશ્મનોનાં જહાજ ખેંચી લાવશે. તમને ભય નથી લાગતો ?’

‘ના. કારણ કે હું ?’

‘હા.’

‘સફરખારનું નામ બંને એનું હોય. કામ તો મારું છે. ખરે દરિયાર્ધ શકરો તો હું છું.’

‘તો સાચેસાચ કેમ નથી થતા ?’

‘તમે કેમ થવાનો પ્રયાસ નથી કરતા ?’

‘એક જ વાંકે.’

‘શો, એવડો બધો શો વાંક છે, બહા ?’

‘મને થોડું પણ પીઠબળ હોય તો.....’

‘તમે કદિ સફરખાર થઇ શકશો નહિ.’ કાનજીએ બહુ સ્વસ્થતાથી અભિપ્રાય આપ્યો.

‘કેમ ? મારામાં શું ખોટ છે ?’

‘ખોટી ખોટ છે. જે માણસ તક બાળ્યા પછી પીઠબળની રાહ જોતો ઉભો રહે, એને કશું નથી મળતું.’

ગોરીલો વિચારમાં પડ્યો. કાનજીની વાત એક રીતે સાચી તો હતી. સફરખાર થવાનું એનું જન્મું ન હતું.

ગોરીલાએ કહ્યું: ‘મને પોતાને સક્કરબાર થવાની હોશ છે એમ તમે ન માનશો. મારી નેમ તો ચેતવવાની છે.’

‘અરે બલા માણસ !’ કાનજીએ કહ્યું: ‘તમે નાહકનો અજંપો કરો છો. એ છોકરી કેટલો સમય ઝીક ઝીલી શકશે ? બે મહિના, ત્રણ મહિના, ચાર મહિના, પછી તો ક્યાંક આપમેળે ફસાઈ જશે કે તૂટી જશે.’

‘પણ દરમિયાન આપણને સહુને તોડતી જાય તો ? આપણું મોટામાં મોટું રક્ષણ શું ? આપણો ગુપ્ત વાસ. ચાંચિયાઓ દરિયામાં ક્યે સ્થળે રહે છે, એની કાઢને ખબર નથી. એ જો કાઢને ખબર પડે તો પંદર રાત્રીની તરી ફોજ એક સામગ્રી આપણા ઉપર ઉતરી આવશે ને આપણું નિકંદન કાઢશે. અને વીજળીને, આ દયાનું લકરું જે વળગ્યું છે, એ કાઢક ને કાઢ સમય તો દગો દેશે.’

‘હા. એ બય છે ખરો. કાઢ પણ માણસ ઝામેરીનને કે ધરાનના શાહને કે મરકતના આરબને આપણા ખેટોની ભાળ આપે તો આપણા માથે જોખમ ખરું. ચાલો તમે અંદર મારા ધરમાં. ત્યાં આપણે નિરાંતે વાત કરીએ.’

જળી ફેરો કરવા નીકળી. એના જહાજમાં સંબલ તો હતો. લાલો પણ હતો. કેસર પણ હતી. ગોરીલો પણ હતો.

વીજળીનું જહાજ ‘દરિયાખેલી’ એક જોરાવર જહાજ હતું. માંડવીના બંધાઓએ બાંધ્યું હતું.

ન્યારથી ફેરામાં લાલને આ જહાજ હાથ આવ્યું, ત્યારથી એ જહાજને એણે પોતાનું બનાવ્યું હતું. ધીંગા પાટિયાનું એનું જડતર હતું. એનો પઠાણ મલબારી સાગનો હતો. એનો ફૂવાથંલ ખીજાં વહાણોની જેમ બે કટકાનો નહતો, સળંગ હતો. સો માણસ જહાજ ઉપર હતું.

આ જહાજ બારાની બહાર નીકળ્યું ન નીકળ્યું ને કાનજી માલમે એના ઉપર સીધો હુમલો કર્યો. આસપાસ ચાંચિયાઇ બેટો અર્ધ ચંદ્રાકારે ગોઠવાયા હતા. બેટે બેટે આ લડાઇનો અંજમ જોવાને ચાંચિયા નાખુદાઓ આવીને આંખ ઉપર હાથનું નેજવું કરીને ઊભા રહ્યા.

થોડી વાર લડાઇ બરાબર ઝામી. થોડી વાર સુધી હારજીતનો સવાલ ત્રાજવામાં લટકી રહ્યો. વીજળી સહેલાઇથી નમતું આપે એવી ન હતી. અને વીજળી ન્યાં સુધી ખીજો હુકમ ન કરે ત્યાં સુધી સંબલ હાર-જીતનો વિચાર સરખો પણ કરે એવો ન હતો. વહાણો નજીક આવ્યાં. કડાં જકડાયાં. પરશુ અને દૂંડી પહોળી ચાંચિયાઇ તરવારો ધૂમ મચાવી રહી.

પણ કાનજી આ લડાઇ માટે પહેલેથી તૈયાર હતો. વીજળીને આવી કોઇ લડાઇ થશે, એની કદપના પણ ન હોતી. બન્ને પક્ષ બરાબર સમતોલ હોય ત્યારે આ વાત ઘણી મહત્વની હતી. કંઈક કપાયા, બાકીના તાબે થયા અને કાનજી માલમ જીત્યો.

જીતાયેલાઓને જીતનારાઓએ બાંધ્યા હતા. અને કાનજી મોરાના તૂતક પર ઉભો રહીને બોલ્યો: ‘આ જહાજ ઉપરથી વીજળી, કેસર અને લાલાને કેદ કરવામાં આવશે. ખીજાઓનું શું કરવું એ પહેલાં એમના વિચાર ઉપર મારે છોડવું છે. વીજળીના સાથીઓ સંબંધે મારે કાંઈ નિર્ણય કરવો પડે, એ પહેલાં એમને વિચાર કરવાની તક મારે આપવી છે.’

‘વીજળીની સફરખારગીરી એ સમસ્ત ચાંચિયા કામને આજ્ઞીત સમી છે. પહેલી વાત એ કે, મરદ જેવી મરદ કોમ ઉપર એક છોકરીની હકૂમત ચાલે, એ હરગીજ સહી લેવાય એવી વાત નથી. ખીજી વાત એ છે કે વીજળીએ ચાંચિયાગીરીનો શિરસ્તો તોડ્યો છે. આપણે પકડાઈએ ત્યારે આપણે દયા માગવાના નથી અને દયા માગીએ તો કોઈ બતાવવાનું નથી, એટલે આપણે દયા બતાવવાની કોઈ જરૂર નથી. બદલે આપણે જો કોઈ દયા બતાવીએ તો આપણા જ પગ ઉપર કુહાડો મારીએ. વીજળીએ દયા બતાવવાનું નવું પગલું ભર્યું છે. ચાંચિયાગીરીનો કાનૂન તોડ્યો છે. જે કાનૂનના કડકમાં કડક પાલન ઉપર આપણા છૂપા આવાસની સલામતી છે. એ કાનૂનનો ભંગ કરનાર વીજળી હરગીજ સફરખાર થઈ જ શકે નહિ. વીજળીના જે કોઈ સાથીને વીજળી તરફ ઢળવું હોય એને માટે મૃત્યુનો માર્ગ ખુલ્લો છે. જેને મારી સેવા કરવી હોય એને સેવાનો રાહ મોકળો છે. પસંદગી તમારી અને અધિકાર મારો છે. હવેથી સફરખાર ખીજો કોઈ નથી. હું જ સફરખાર છું.’

કાનજી મોરાના તૂતક ઉપરથી નીચે ઉતરીને આગળ વધ્યો અને વીજળીના એકએક સાથી પાસેથી પસાર થતો ગયો. જેમ જેમ એ પસાર થતો ગયો, તેમ તેમ એને જવાબ મળતો ગયો: ‘તમારી સેવા,’ ‘તમારી આજ્ઞેવાની.’

વીજળીના સાથીઓએ કાનજી માલમની આજ્ઞેવાની કબ્જા રાખી.

કાનજી હજી આગળ વધ્યો. સંજલ પાસે જઈને ઉભો. થોડી વાર સુધી સંજલને તાકી રહ્યો અને પછી બોલ્યો:

‘સંજલ ! વીજળી હવે મારી થશે અને બીજા કાંઈની થશે નહિ. એક મ્યાનમાં, આજે કે ભવિષ્યમાં, બીજી તલવાર તરીકે પ્રવેશવાનો કાંઈનેય વિચાર નહિ થવો જોઈએ. તારા માટે હું સફરખાર છું ત્યાં સુધી અહીં કાંઈ અવકાશ નથી. નિરપયોગી માણસને દૂર કરવાનો આપણે એક ચાંચિયાઈ શિરસ્તો છે. અને તારા લોહીમાં હું મારા હાથ ખરડવા માગતો નથી. એક હોડકામાં તને તરતો મૂકી દેવામાં આવશે. ગોરીલા ! સંજલને એક છોટી કિસ્તીમાં તરતો મૂકી દો.’

કાનજી લાલા સામે ઉભો રહ્યો. ‘તારે મને તારો ગુલામ બનાવવો હતો કેમ ? સ્વાધીન માણસને ગુલામીનો શો બોજ સહેવો પડે એની તને ખબર છે ? એ ખબર તને બરાબર પડશે. સફરખારના વહાણ ઉપર તને ગુલામ રાખવામાં આવશે. લઈ જાઓ આને અહીંથી. એક ગુલામને મારી નાંખીને દરિયામાં ફેંકી દો અને એને બદલે પોતાની છોકરીની પાછળ સારી કામની સલામતીનું જાન બૂલેલા આ ડોસાને હલેસા સાથે ખાંધી દો !’

લાલાનો ચહેરો આ સજ્જ સાંભળીને ઉજળો પ્રધીસમો બની ગયો. ચોવીસે કલાક એક જગ્યાએ હલેસા સાથે લોઢાની સાંકળે બંધાયેલું રહેવું અને અર્ધ નમ્રથી બદલતર હાલતમાં એક લાકડાના પાટિયા ઉપર સૂઈ રહેવું, એ કાંઈ સહેલી વાત ન હોતી. જેરાવર હબસી જીવાનો પણ એના બહાર નીચે મરી જાય તો ડોસાનું ગળું શું ? કાનીઓ લાલાના મોઢા ઉપર બેદરકાર તોરથી હસ્યો: ‘તેં જ્યારે મારી પસંદગી કરી ત્યારે તને ખ્યાલ ન હોતો કે તું કેવા માણસને પડકારી રહ્યો છે. દરિયાનું વર્ચસ્વ અને વીજળી બેયને તેં એકત્રિતે ખાંખ્યાં છે. અને ઇન્સાલા ! હું એ બેયને કબજે કરીશ—ને કબજે રાખીશ.’

x

x

x

x

ગોરીલો આગળ આવ્યો. કાનજીને ઉદ્દેશીને બોલ્યો:

‘સક્કરબાર ! હું ન્યાય માગું છું !’

‘શેનો ?’

‘વીજળીએ મને અન્યાય કર્યો છે એનો. વીજળીએ ચાંચિયાગીરીનો અનાદિ નિયમ ભંગ કર્યો છે, એ સામે.’

‘સારું, બોલો.’

‘આપણા શિરસ્તા મુજબ કેસર ઉપર મારો અધિકાર છે. ચાંચિયાગીરીના જે કાનૂનો રક્ષવાને સર્વ ચાંચિયાઓ બંધાયા છે, એ કાનૂન મુજબ કેસર મારી મિલકત છે. મારી માલિકીની છે, વીજળીએ એને મારી પાસેથી છીનવી લીધી. આ ઘડીએ હું સક્કરબાર પાસે મારી કેસરની માગણી કરું છું.’

‘બરાબર છે. કેસર ઉપર તમારો અધિકાર છે. તમે એ છોકરીનો કબજો લઇ શકો છો. તમને એ છોકરીનો કબજો સોંપવામાં આવે છે.’

કેસર તો મૂઢ યની હતી. દિનદિશ્નાનું ભાન બૂલી જઈને એ બચથી ભ્રમિત યની ગઈ હતી. ગોરીલાએ એના માથાના વાળ પકડ્યા. ‘ચાલ ! માલિક અને મિલકતને જુદા પાડનારી સક્કરબારનો હવે અંત આવ્યો છે. હવે તને મારી પાસેથી કોઈ છીનવીને લઇ જઇ શકશે નહિ.’

×

×

×

×

કાનજી વીજળીની સામે આવીને ઉભો. બીજાઓની આંખમાં ન્યારે કાનજીએ ભય, કેવળ ભય જોયો હતો ત્યારે વીજળીની આંખમાં એણે કેવળ રોષ જોયો. કાનજી અભિમાનપૂર્વક સંતોષથી હસ્યો.

‘વીજળી !’

વીજળીએ કાનજી સામે નજર કરી. સંબલને થયેલી સજા, લાલાને થયેલી સજા, કેસરની થયેલી ફરી સોંપણી, આ નજરમાન છોકરીની છાતી લાંગી નાંખવાને પૂરતાં ન હોતાં થયાં.

‘અને મને શું સજા છે ?’

‘તું જ, મારા કમરામાં બેસ. એ કમરો એ આજથી તારો આવાસ છે. ચાંચિયાની પત્નીને એનાથી વધારે આવાસ મળી શકતા નથી.’

× × × ×

‘કાલા જહાજ’ આગળ વધ્યું. અને એના તૂટક ઉપર કાનજી ઉભો રહીને મગરૂચ આત્મસંતોષથી કમાન માપતો* હતો.

કાલા જહાજ ઉપર લાલાનાં વસ્ત્રો ઉતારીને એને ગુલામનો અર્ધ* નમ પોષાક આપીને એક હલેસાં સાથે જડી લેવામાં આવ્યો હતો.

એ સમયે દરિયાની વિશાળ પીઠ ઉપર માંડ બે માણસોનો બોળે સહન કરી શકે એવી કિસ્તીમાં સંબલ એકલો તરી રહ્યો હતો. એકાદ મોજના મારથી કિસ્તી ઉંધી વળી જશે એવી એક માત્ર ગણતરી એની પાછળ ‘કાલા જહાજ’ ઉપર શેષ રહી.

કેસર ગોરીલાના કમરામાં કેદ હતી.

વીજળી કાનજીના કમરામાં નજરકેદ હતી.

— — —

* કમાન માપવી=સૂર્યની ગતિ ઉપરથી સમયનું માપ માલુમ તે.

પ્રકરણ ૭ મું ગારીલો અને કેસર

ધરાત જમી હતી.

છેક બપોરથી ચડી આવેલો તોફાનનો ઝપાટો હવે શમ્યો હતો. છેક બપોરથી દરિયાલાલના ઘોડાઓ ઉછળી ઉછળીને જાણે આજને થોભવાને જળસ્થંભ રચવા મથતા હતા. શીશુ વળેલાં મોજાંઓ 'કાલા જહાજ'ની બાજુઓ ઉપર અથડાઈ અથડાઈને જહાજને જફા કરવાના નિષ્ફળ પ્રયાસમાં આપ મેળે ફાટતાં હતાં. 'કાલા જહાજ' પવનની પાંખ ઉપર દોડતું હતું. કાનજીએ તોફાનમાં એને પવનની દિશામાં મૂક્યું હતું ને ધનુષમાંથી તરર વછૂટે એમ 'કાલા જહાજ' આગળ દોડતું. કાચું પોચું જહાજ તો પોતાનો જ ભયાનક વેગ દુઃસહ બનતાં જેમ ગળ ઉપરાંત ઘોડો દોડ કરતાં ફારી પડે, એમ ફારી પડે. પણ 'કાલા જહાજ' કાચું કે પોચું ન હતું. આલમ મશહૂર એવા મઠોમના બંધાઓએ એનાં સલાટ કામ કર્યાં હતાં. ધામત કુંડીમાં જે પાણી ભરાય, એ ઉલેચવાને ગુલામોને કામે લગાડી દેવામાં આવ્યા હતા. દરિયાલાલની ઝીંક ચડી આવે છે ત્યારે અતિ ઉગ્રરૂપમાં આવે છે ને બધાના શ્વાસ અને પ્રાણ અત્યારે વહાણની આલાદમાં સમાયા હતા. માણસ ગુલામ હોય કે ચાંચિયો હોય, સફરબાર હોય કે સાથી હોય—કાંઈને તોફાનમાં ડૂબી જવું રચતું નથી.

આખરે મધરાતની આસપાસ તોફાન શમ્યું. જળઘોડા નીચે બેઠા. દરિયાની સપાટી હજી ઠુલ્ધ હતી, પણ એ ફ્લાભમાં રોષને બદલે જાણે પશ્ચાત્તાપ હતો. આકાશમાં તારાઓ દેખાવા માંડ્યા હતા ને ચંદ્રમા પણ નિર્મળ થઈને દરિયાલાલના પાણીની જાણે હાલત નિહાળતો હોય એમ તાડી રહ્યો હતો. અને જેઓને રાતની કામગીરી ન હોય એઓને આરામ કરવાનો આદેશ મળ્યો.

×

×

×

×

ગોરીલો ફારગ થઇને પોતાના કબરામાં ગયો.

એના કબરામાં કેસર એ ગોઠણુ વચ્ચે માથું નાખીને બેઠી હતી.

ગોરીલો જે ક્ષણની રાહ જોઇ રહ્યો હતો, એ ક્ષણ આવી હતી. દારૂની ગરમી ખલાસીઓને તોફાન સામે ઝૂઝવામાં મદદગાર થાય છે, પરંતુ ગોરીલાના અંગમાં દારૂ કરતાંયે વધારે જલદ એવી કેસરની ગરમી હતી. ગોરીલાને થાક લાગ્યો ન હતો. ઉંઘ આવતી ન હતી. આરામની કશી જરૂરત દેખાતી નથી. થાક, ઉંઘ, આરામ, ભૂખ સર્વનો જવાબ એક હતો—કેસર.

ગોરીલો ઉભો રહ્યો—ગોરીલા જેવો જ, એનો કદાવર દેહ. અર્ધ ઉધાડું અંગ, ખારાપાણીથી નીતરતા બાલ, સુકાઈ ગયેલા સાગર જળ કણના સફેદ ચળકાટથી ચળકતી દાઢી, એ માનવીની તાકાત અને એ માનવીના ખૂનસની ગવાહ પૂરતાં હતાં. એવો એ માનવી કપાસિયાના કોડિયાના આછા નાચના તેજમાં એની સામે પડેલા નારીદેહને જોઇ રહ્યો.

કેસર સોળ સત્તર વર્ષની બાળા હતી. મૂઠીબર હાડકાંને એનો દેહ જોતાં આંખને કંટાળો આપે એવો ન હતો. એ નારી કરતાં એકાદ સ્વાદુ ગ્રાસ જેની વધારે લાગતી હતી. એનો ચહેરો કૃશ હતો ને અત્યારે નૂરવિહોણો બની ગયો હતો. એની આંખો મોટી હતી ને અત્યારે બચથી છળીને વધારે મોટી બની હતી. આ નાણુક દેહ કમનીય હતો—ને ગોરીલાનો હાથ રોકનાર અત્યારે બીજું કોઈ ત્યાં ન હતું.

‘કેસર !’ ગોરીલો એ પગલાં આગળ વધ્યો.

કેસરના ચહેરા ઉપરથી લોહી માત્ર ઉડી ગયું.

ગોરીલો કેસર પાસે આવ્યો. એની સામે એ પગ પહોળા કરીને પોતાના હાથ પીઠ તરફ રાખીને ઉભો રહ્યો.

‘કેસર ! હું આવ્યો !’ ગોરીલો ખડખડાટ હસ્યો: ‘પેલી એ બદામની છોકરી તને મારી પાસેથી ઝૂંટવી લેવા માગતી હતી, પણ

હું ગોરીલો, જેને મારા હાથની ચૂડમાં ભરાઉં એને કદિ ના છોડું.
ચાલ, ઉઠ, ઉભી થા.'

કેસરની આંખો પહોળી તો હતી તે વધારે પહોળી થઇ. એ જાણે
નર્ત્યા ત્રાસથી ભોંય સાથે જડાઇ ગઇ હોય એમ ઉઠી નહિ.

'ચાલ, હવે બધાં નખરાં મૂકી દે અને ઉભી થા. નહિતર મારે
ચોટલો ઝાલીને ઉભી કરવી પડશે: જે સમય આવ્યો છે એને તારી
મેળે વધાવી લે.'

હજી કેસર ઉઠી નહિ. ઉઠવાનું એનામાં કશું ચેતન જ રહ્યું ન હતું.

ગોરીલાને રોષ ચડ્યો. એ આવ્યો હતો કેસરને રિઝાવી લેવાની
બુદ્ધિથી, પણ રિઝાવવાનું કામ આ માણસને આવડતું જ ન હતું.
એના લોહીના આણુએ આણુમાં જેરતલખીનો ન્યાય માઠ કરતો હતો.
દરિયાના આચારો અને ન્યાયોથી કેસર એની હતી. 'નારીએ નરનું
કહ્યું કરવું જ જોઇએ-ન કરે તો એની પાસે ફરજિયાત કરાવવું.' પૌરુષેયની
આ વ્યાખ્યા ગોરીલો સમજતો હતો. ખીજી કાંઈ વ્યાખ્યાની એને
સંભાવના પણ ન હોતી દેખાઇ.

'છોકરી હું ફરી વાર બોલીશ નહિ. છેલ્લી વાર કહું છું કે ઉભી થા.'

બિચારી કેસર! સંપૂર્ણ સલામતીમાંથી ક્ષણમાત્રમાં સંપૂર્ણ
ખીનસમલામતી એની સામે ખડી થઇ ગઇ હતી. માથે તૂટેલા આલનો
બોળે જાણે એને ઉઠવા દેતો ન હતો.

ગોરીલાએ કેસરનો ચોટલો ખેંચ્યો.

ગોરીલાએ જેટલો ચોટલો ખેંચ્યો એટલી કેસર ઉપર ખેંચાઇ.
ગોરીલાએ એને વિશેષ ડાંચી ન કરી એટલે એ તોળાઇ રહી.

જખમાયેલી હરણી પોતાના શિકારીને તાકતી હોય એવી રીતે
કેસરની આંખો ગોરીલા સામે જડાઇ રહી. શરીરમાંથી ચેતના માત્ર
પરવારી ગઇ હોય એમ કેસરના શરીરમાં ક્યાંક પકડ ન હોતી દેખાતી.
શરીરનો કાંઈ સાધો જાણે ખીજા સાધાને પકડતો જ ન હતો. એની આંખો

પણ હતી તેવી પહોળી જ રહી. ગોરીલાને લાગ્યું કે પોતે કાંઈ જીવનું માથુસ નહિ પણ મૂડું જ પકડી રહ્યો છે. ગોરીલાએ ચોટલો નીચે મૂકી દીધો ને કેસર નીચે પડી ગયો. ગોરીલાએ કેસરના શરીર ઉપર હાથ મૂકી જોયો. એ મરી ગયો ન હોતી. એનું હૃદય જાણે શેષ રહેલું આપુ જીવી નાંખવું હોય, એમ ભયાનક વેગથી ધબકતું હતું. એક વાર એ હૃદય ધબકે છે એટલી પતીજ થયો. પછી ગોરીલાને લાગ્યું કે, એ ઉભો ઉભો પણ કેસરના હૃદયના ધબકારા સાંભળી રહ્યો છે.

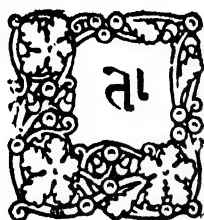
થોડી વાર સુધી ગોરીલો કેસર સામે જોઈ રહ્યો. એક ક્ષણ ભયાનક ભૂખ એની આંખમાં અનલ જલાવી રહી ને એના રોમરોમમાં તલપ ભરી રહી.

અને ખીજ ક્ષણે આ ખારા પાણીનો કદાવર અને રાક્ષસી જોદો જમીન ઉપર ઢગલો થઈ પડેલા મનુષ્ય-જંતુ પાસેથી પાછો ફરી ગયો. જેના ભયને પણ વાચા નથી, જેના ત્રાસને પણ રોમાંચ નથી અને જેની અસહાયતાને પણ આંસુ કે આજીજ નથી, એવી મૂંગી પામરતાને ભોગવવી એ પણ પામરતા જ છે ! જરાક પણ ઇચ્છાની અથડામણ થાય, વાસનાને અંતરાય થાય કે, મુરદનો વિરોધ થાય, તો ગોરીલાનો રસ્તો ઉઘાડો હતો. એની કદાવર કાયામાં રાક્ષસની તાકાત હતી. દરિયામાં ચડતી વેળમાં દોરડું તોડાવીને ધસડાવા માંડેલા એક વહાણને એણે એકલે હાથે થોભાવી રાખ્યાની વાત ગોરીલા માટે કહેવાતી.

પણ કેસર ! નરી પામરતાએ જેના મગજને બહેરું ને ચેતનાને હતવીર્ય બનાવ્યાં હતાં.....જવા દો કેસરને જવા દો. કેવા ક્ષુદ્ર પામર મનુષ્ય જંતુ માટે એણે નાહકનો કલેશ જગવ્યો હતો ?

કેસર પડી હતી તેમ પડી રહી. ગોરીલો કેસર તરફ પીક ફેરવીને બેઠો રહ્યો.

અને એમ ને એમ રાતના એક પછી એક પ્રહર વીતવા લાગ્યા.

કાનનો પ્રકાપ શમ્યો અને કાનજી હવે વીજળીની પાસે જવાને છૂટો થયો.

વહાણની આજુમાં લાકડાનું સળંગ પાટિયું જડ્યું હતું. એ પાટિયું વહાણના ગુલામો મારે હતું. વહાણની આજુમાં દશ દશ પંદર પંદર હાથનાં લાંબાં પહોળાં હલેસાં બાંધી રાખવામાં આવતાં હતાં. દરેક હલેસાં પાસે બમ્બે ગુલામોને લોઢાની સાંકળે જકડેલા રાખવામાં આવતાં. ગુલામોને જકડાયેલી આ સાંકળો કદિ છૂટવાની ન હતી. એમને હલેસાં મારવાનાં હોય ત્યારે પણ સાંકળો એમને જડેલી રહેતી. એમને સવાનું હોય ત્યારે પણ સાંકળો એમને જડેલી રહેતી. માથે વરસાદ પડતો હોય ત્યારે પણ સાંકળ એમને જડેલી રહેતી. બાળી નાંખતો સૂર્ય જ્યારે સાંકળને આગના અંગારા જેવી બનાવતો કે શિયાળાનો હિમાળાનો પવન સાંકળને બરફના દોરડાં સમી બનાવતો ત્યારે પણ સાંકળ છૂટતી નહિ.

આ શયતાની સાંકળમાં લાલાને જકડવામાં આવ્યો હતો. લાલાને આ સાંકળ નથી હતી. હલેસાંની ફાવટ ન હોતી આવી. ગુલામને હલેસાંની ફાવટ ન આવે એમાં ચાંચિયાને કાંઈ ખાસ ગુમાવવાનું ન હતું. ગુલામના પોતાના જ હિતની વાત હતી કે, એણે વહેલામાં વહેલી તકે ફાવટ મેળવી લેવી. સિવાય કે ગુલામને વહેલામાં વહેલી તકે કમોતે મરી જવું હોય, તો ગુલામોનો કાંઈ તોટો ન હતો. હલેસાં મારવાની ફાવટ ન હોય ને એમાં એકધારી ગતિ ન હોય તો કાં તો બાવડાં તૂટી જાય એટલું ગુલામે જોર કરવું રહ્યું ને કાં તો હલેસાં પાણીમાં ચીકટવાને બદલે છટકીને એના દાંડાનો માર છાતીનાં હાડકાં ભાંગીને બુકો કરે, એ જોખમ ખેડવાનું હતું.

કાનજી લાલા પાસે જઈને ઉભો. વૃદ્ધ લાલાને મોઢાં ઉપર હલેસાંનો છટકેલો દાંડો વાગ્યો હતો. એના હોઠમાંથી લોહી નીકળતું હતું. ચાકથી એતું અંગ લુહારની ધમણની જેમ હાંફતું હતું.

‘કેમ તમને અહીં ફાવે છે ને ? હમણાં નહિ ફાવે તો રફતે રફતે ફાવી જશે.’ કાનજીએ કહ્યું.

પાંજરે પુરાયેલા સિંહની આંખમાં જેવું ખૂની તેજ ચમકે એવું તેજ લાલાની આંખમાં ચમકી ઉઠ્યું, પણ એ એક અક્ષર બોલ્યો નહિ. પરંતુ કાનજીની તરફ પીઠ ફેરવી ગયો. લાલો હાર્યો હતો-પણ બાંચ્યો ન હતો.

કાનજી પોતાના કમરામાં ગયો.

X X X

કમરાના બારણા ઉપર એણે ટકારા માર્યા. અંદરથી ન તો કોઈ બારણું ઉઘડવાનો અવાજ આવ્યો, ન તો કોઈનો સંચાર થયો.

કાનજીએ બારણાને લાત મારી. એના મનમાં એમ હતું કે, વીજળીએ બારણું અંદરથી બંધ કર્યું હશે. એટલે બારણું ઉઘડાવવાની કોઈ વિશેષ હિલચાલ કરવાને બદલે બંધ બારણા જેવી કુદ્ર વસ્તુ પોતાનો માર્ગ રોકશે નહિ, એ બતાવવાની અભિલાષાથી એણે બારણાને લાત મારી.

બારણાં અંદરથી બંધ ન હતાં. ખાલી વાસેલાં હતાં. જોરાવર લાત આગળ ઉઘાડાં બારણાંઓ એક બે વાર અથડાઈને અટકી રહ્યાં.

કાનજી અંદર આવ્યો. અંદર વીજળી સામી દિવાલે ઉભી ઉભી હસતી હતી.

કાનજીને લાગ્યું કે, પોતે અકારણ બતાવેલા જોરને માટે ખુલાસો કરવો જોઈએ છે. ‘મેં જાણ્યું કે, તેં બારણાં બંધ કર્યાં છે.’

‘શા માટે બંધ કરે ? તમે આવવાના હતા એ મને ખબર હતી.’

કાનજી વીજળી સામે જોઈ રહ્યો. ‘એટલે જ તો બારણાં બંધ હશે એમ મેં માનેલું.’

‘કેવળ બંધ બારણાંથી જ તમે રોકાઓ એવું માનવા જેટલી હું મૂર્ખ નથી. હું તો તમારી રાહ જોતી જ હતી.’

‘તું મારી રાહ જોતી હતી ?’ કાનજીના અવાજમાં, કાનજીની બેદરકાર દેખાવાની ધ્રુષ્ટા છતાં, તાજુથી દયાધ ન શકી.

‘હા. મારી પલટાયેલી પરિસ્થિતિ પછી મારે સ્થિતિ સમજવી છે.’

‘હું તારી પલટાયેલી સ્થિતિ તને બરાબર સમજાવવા જ માગું છું. તું હવે સફરબાર નથી.’

‘એ તો હું સમજું છું.’

‘તું સફરબારની પુત્રી પણ નથી.’

‘મારા બાપને મેં ગુલામ તરીકે કામ કરતાં જોયા છે.’

‘તું મારી કેદી છો.’

‘નહિતર હું તમારા કમરામાં પગ પણ ન મૂકું.’

‘તું મારી ઓરત છો.’

‘એ શી રીતે ?’

‘તું મારી ગુલામ છો એ રીતે.’

‘બધી ગુલામ બીઓ તમારી ઓરત હોય છે ?’

કાનજી અત્યાર સુધી તો બેદરકાર મજાકથી વાત કરતો હતો. એને લાગતું હતું કે, પોતાના સ્થાન અને સ્થિતિમાં થયેલા વિપર્યાસથી વીજળી નિરાશામાં ડૂબી ગઈ હશે, કદાચ રડતી પણ હશે. પણ દેખીતી રીતે એ વીજળીને જાણતો ન હતો. વીજળીના છેલ્લા સવાસે એના અવાજમાં સખતાઈ આણી.

‘ગુલામ બીને ઓરત બનાવવાનું હું કૃતરાઓને માટે અનામત રાખું છું.’

‘ત્યારે તમે મને તમારી ઓરત કયે દાવે માનો છો ?’

‘વીજળી જ્યારે મારી ગુલામ બને ત્યારે મારી પાસે એને માટે સામાન્ય ગુલામ બીઓ કરતાં જુદાં માપ છે.’

‘ગુલામ નારીઓનું એટલું સહનગ્ય છે.’ વીજળી ડામતી હતી. કાનજી વીજળીની બેપરવાઈથી તંગ બન્યો હતો. તે એના જવાબના કટાક્ષથી ઉશ્કેરાયો. એ આગળ આવ્યો. એણે વીજળીનું કાંડું પકડ્યું.

પરંતુ વીજળીને છળાવવાની એની ગણતરી અવળી પડી. વીજળીની આંખોમાં બચનો અંશ સરખો પણ ન આવ્યો.

‘તમે મારા કરતાં તાકાતમાં વધારે જોરાવર છો, એ વાતની મેં ના પાડી નથી અને પાડવાની નથી. તમે ધારો તો મારું કાંડું ભાંગી શકો. તમે ધારો તો મારાં હાડકે હાડકાં ભાંગી શકો. તમે ધારો તો મારા ઉપર અત્યાચાર પણ કરી શકો, અને તમારો સામનો કરવા જેટલી હું પાગલ નથી.’

‘તું મારી ઓરત છો. એ તો હું તને સમજાવી શકીશ. અને ધનશાક્ષા! એ હું અત્યારે જ સમજાવવા માગું છું.’

‘એથી તમને વીજળી નહિ મળે. સિફ્ટ ગુલામડી જ મળશે. હું આંખો મીચી જઈશ. અને માનીશ કે, મને કોઈ જોડા કે પાડાને પછડાટ લાગ્યો હતો.’

કાનજી બે પગલાં પાછળ હટી ગયો. દરિયાના રંગે રંગાયેલા આ ખમીરવંત આદમીને આ નારી નવી જાતની દેખાઈ.

કાનજી પોતાનું કાંડું છોડીને બે કદમ પાછળ હટ્યો એટલે વીજળીએ બે કદમ આગળ વધીને કાનજીનું કાંડું પકડ્યું: ‘તમે પાછા હટો છો—મારે શું સમજવું? આપણી વચ્ચેની સમજૂતિ આજે જ થાય છે કે મુલતવી રહે છે?’

કાનજીએ વીજળીના હાથમાંથી પોતાનું કાંડું તરછોડાવ્યું.

‘મારી ને તમારી વચ્ચેની સમજૂતિ જરાયે મુલતવી નથી રહેતી. આજે જ ને અત્યારે થાય છે. એક વાત હરગીજ ન બૂલતી કે, તારા બાપની શરત જ મને તારો ખાવિંદ બનાવે છે. પરંતુ જે હું મારી તાકાતથી ન મેળવી શકું, એ હરગીજ તારા બાપના દાનથી હું નહિ

મેળવું. મારી તાકાતથી મેં તને મેળવી છે-મારી ગુલામ તરીકે. અને માશાસ્લા! મારા ગુલામ તરીકે તને હું રાખીશ. અને ગુલામ નારીઓ તરફ હું જે રીતે વર્તું છું, એ રીતે હું તારી સાથે વર્તીશ. અને તને વર્તવાની ફરજ પાડીશ-અને એક દિવસે તું ઇચ્છીશ કે, તેં મને તારા માલિકને બદલે ખાવિન્દ તરીકે પસંદ કર્યો હોત.’

હવે વીજળીનો વારો તાબુબ અનવાનો આવ્યો. કાનજી ઉપર પોતાના વાક્યનો આવો પ્રત્યાઘાત પડશે. એની એને કલ્પના ન હતી. હવે એ નિર્ધારમાંથી કાનજીને હટાવવાને શું કરવું, એનો એને ખ્યાલ હતો. પાણીપતની લડાઇમાં પૃથ્વીરાજ ચૌહાણે પોતાનું છેલ્લું ખાણુ છોડ્યા પછી એની જે મનોદશા થઇ હશે એવી મનોદશા વીજળીની થઇ.

કાનજીએ કહ્યું: ‘મારે આરામ કરવો છે ને અત્યારે મને તારી સેવાની ખિલકુલ જરૂર નથી. જા, આ કમરાની બહાર સ્થાય રહે.’

‘હું એક ખૂણામાં પડી રહું તો...’

‘ગુલામ નારી મારા કમરામાં હજી સુધી સૂતી નથી અને સ્વશે નહિ. તું બહાર જાય ત્યારે ખતી ખુલાવતી જજે.’

× × × ×
બરાબર એ જ સમયે ગોરીલો ત્યાં આવ્યો. એણે કેસરને કાંડેથી પકડી હતી, ને એને ચલાવવાને બદલે એ જાણે ધસડીને લાવતો હતો, પણ કેવી એ કેસર! કોઇ જીવતા માણસને બદલે એ જાણે મૃત્તું હતું. ભયની પિયાશ એના અંગેઅંગને જાણે હિમાવી ગઇ હતી.

ગોરીલો વીજળી પાસે ગયો-કેસરને ધસડી ગયો. ‘લે આ તારી કેસર. તને અખિયાતી રહે.’

વીજળી કેસરને જોઇને ચમકી ગઇ. ક્ષણભર એને લાગ્યું કે, કેસર મરી ગઇ છે ને એનું મૃત્તું ગોરીલો એને સુપ્રત કરી રહ્યો છે.

‘હું એને શું કરું?’ વીજળીએ કહ્યું: ‘તમે એને અત્યારે મારી પાસે કેમ લાવ્યા?’

‘તને પાછી સોંપવા.’

‘મને પાછી સોંપવા ?’

‘હું એને તારી પાસેથી લઇ ગયો હતો. સમજીને કે એનામાં કાંઈક પણ જીન્દગિલી હશે. એ તો છે માત્ર લયથી ખાક અનેલું માટીનું ખામર પૂતળું. તને એની કીંમત હતી, તો તું એને રાખ.’

‘હવે ?’ વીજળીના અવાજમાં સવાલ હતો.

ગોરીલો હસ્યો: ‘વીજળી ! મગરમચ્છ બૂખ લાગે તો દરિયાના રોપા પણ કાંઈક વાર આરોગી થ્યે-પણ કાદવ કદિ ન ખાય. મારે કેસરનો કશો ઉપયોગ નથી. કશી કીંમત નથી.’

કાનજી હવે વચ્ચે પૂરાયો: ‘અને જે વસ્તુનો તમારે ઉપયોગ ન હોય એ વસ્તુને ખડકવાનું સ્થાન શું મારો કમરો છે ? તમે ન્યાય માગ્યો હતો. તમને ન્યાય મળ્યો છે. મોં માગ્યો ન્યાય મળ્યો છે. અને હવે તમારે એને જીવવો જ પડશે !’

ગોરીલો કાનજી પાસે આવ્યો: ‘સફરખાર ! તોપે બાજવા જનાર કાંઈ ઉમેદવારની ભવિષ્યમાં તારે જરૂર પડે તો મને ફરમાવજે ને હું સળગતી તોપને બાજીશ. મગરમચ્છના જડખાં ફાડવાને માટે તારે કદિ જરૂર પડશે. મને ફરમાવજે. હું મગરમચ્છને ઉભો ચીરી નાંખીશ. ઉત્તરાદિ ઝીર્ગમાં સઢની આલાદ છોડવા માટે ઉમેદવારની જરૂર હોય તો મને કહેજે. હું કુવાથંબની ટોચે ચડીશ પણ... પણ,’ ગોરીલાએ કેસરની સામે આંગળી ચીંધીને ઉમેર્યું: ‘આની સાથે એક કમરામાં મૂંગા રહેવાનું પણ મને ના કહીશ.’

‘કેમ ? એ તારી પોતાની પસંદ કરેલી મિલકત છે, અને તારે એ રાખવી જોઈએ.’

‘સફરખાર, ખરું કહું છું, ખોટું નથી કહેતો. એની આંખમાંથી લય નીકળે છે ને જાણે મને કાયર બનાવે છે. એના અંગમાંથી લય ઝરે છે ને જાણે મને લયભીત બનાવે છે. જીંદગી આખીએ મેં જોયેલું માની છે. સફારણુ લય પણ મેં બતાવ્યો નથી. આજ મને અકારણુ લય લાગે છે. ધણી લોકો કહેતા કે, ગેડો એ મૂર્તિમંત લય છે, અને

ભય કેવો છે, એ જોવા ખાતર હું પચાસ ગાઉ પગે ચાલીને ગેંડા જોવા ગયો. મને એ જંગલી પ્રાણીમાં કાંઈ ભય જેવું ન દેખાયું. મેં ગેંડાને છાંછેડ્યો. ગેંડાએ મારા ઉપર હુમલો કર્યો. હું છલાંગ મારીને ગેંડા ઉપર ચડી બેઠો. પચાસ ગાઉ મેં ગેંડા ઉપર સવારી કરી. આખરે ગેંડા લેથ થઈને જમીન ઉપર પડી ગયો ને હું પાછો ચાલ્યો આવ્યો. ગેંડા ઉપર સવારી કરવામાં મને ભય નહોતો લાગ્યો, એ આજે આ છોકરી સાથે એક ક્ષણ પણ મને રહેવામાં લાગે છે. અંધારામાં હમણાં હું મારા કમરામાં બેઠો હતો ત્યારે મને ભૂતનાં, પ્રેતનાં, મગરમચ્છનાં, ગેંડાનાં, લડાઈનાં જેખમો જ યાદ આવે છે ને મને 'ડર લાગે છે. વીજળીને એની કીંમત હતી. વીજળીને એની જરૂર હોય તો રાખે. નહિતર મને તો એ કમરામાં શું, પણ એક વહાણમાં પણ એ છોકરી સાથે હું રહી શકીશ કે નહિ, એની શંકા છે. હું એ છોકરીને દરિયામાં ફેંકી દઉંશ.'

વીજળીએ કહ્યું: 'એને દરિયામાં ફેંકી દેવાની જરૂર નથી. અહીં મૂકી જાઓ.'

એક નિરાંતનો નિઃશ્વાસ મૂકીને ગોરીસો પાછો ફર્યો. બહાર નીકળીને એણે રાતની હવાનો લાંબો શ્વાસ ખેંચ્યો: 'હવે હું કહી શકું છું કે, ભય એ શું ચીજ છે, એ હું નથી જાણતો.'

ગોરીલાના ગયા પછી કાનજીએ કેસરની સામે જોયું. કેસરનું અંગેઅંગ કરમાઈ ગયું હતું—કંપી ઉઠ્યું હોય એમ કાંઈ વનફૂલને જાણે હિમ લાગી ગયો હતો. કાનજીએ વીજળી સામે જોયું. ને વીજળીના ચહેરા ઉપર એણે શરણાગતને આશરો દેનારાની પ્રતિભા જણાવેલી જોઈ.

એક શબ્દ બોલ્યા સિવાય કાનજી એકાદ ઓઢવાનું હાથમાં લઈને બહાર નીકળી ગયો. જતાં જતાં એણે કહ્યું: 'તમે સ્વપ્ન જાગ્રે. મારી રાહ ન જોશો. હું કમરામાં સૂવાને આવવાનો નથી.'

તે રાત્રે કાનજી પોતાના કમરાની બહાર તૂટક ઉપર સૂઈ ગયો.

ચોકીદારની જૂમ ઉઠી:

‘નાખૂદા સમાલ ! સકરબાર સમાલ ! માલમ સમાલ ! ખલાસી સમાલ !’

‘સમાલ બેલી !’ સુકાનીએ સૂર દીધો.

કૂવાથંભ ઉપરના ચોકિયાતને જ્યારે કાંઈ સાદ દેવો હોય છે ત્યારે સૌથી પહેલાં એ આવી ‘સમાલ’ની જૂમ પાડે. એ જૂમ ઉપરથી એ ચોકિયાતને પણ કોઈ કોઈ વાર ‘સમાલ’ના ઉપનામથી ઓળખવામાં આવે છે. ‘સમાલ’ના સાદમાં સુકાનીએ સૂર પુરાવવો જ જોઈએ. ‘સમાલ’ એ વહાણુની આંખ છે. સુકાની એ કાન છે. એ આંખ અને કાન વચ્ચે કૂવાથંભનું મોટા મોભ જેવડું ને સઠનું પચાસ વાર પહોળું અંતર છે. એ માટે આંખ પોતે જોયેલું જૂમ પાડીને કહે એ પહેલાં કાન એ સાંભળે છે કે નહિ, એની ખાતરી કરવા માટે પહેલી જૂમનો વળતો સાદ માગે. ‘સમાલ’ની પહેલી જૂમનો જવાબ ન દે, એ સુકાની ભારે ગફલતદાર મનાય. ખીજી જૂમનો જવાબ ન દે, એ જીંદ-ગીભર સુકાનીની જવાબદારી માટે નાલાયક ગણાય.

‘નાખૂદા સમાલ ! સકરબાર સમાલ ! માલમ સમાલ ! સુકાની સમાલ !’ ‘સમાલે’ ખીજી જૂમ પાડી.

‘સમાલ બેલી !’ સુકાનીએ જવાબ દીધો. ને મોરાના તૂતક ઉપર કાનજી માલમ જતે આવીને ઉભો.

‘વહાણુ ! વહાણુ ! મલખારીલાલ * તેસરિયો કાટિયો !’

તેસરિયો એટલે ત્રણ સઢવાળું વહાણુ. કાટિયો એટલે સામાન્ય કદનું વેપારી જહાજ.

‘વહાણુ’ ‘વહાણુ’ સારાયે ચાંચિયાઇ ‘કાલા જહાજ’ ઉપર બૂમ ઉઠી. ખલાસીઓ અને ચાંચિયાઓ તૂતક ઉપર દોડતા આવ્યા.

સાચે જ દરિયાની કોર ઉપર એક વહાણુ ધીમે ધીમે સાફ કલેવર ધારતું જતું હતું. કાનજી માલમે આજ્ઞા આપી, અને સુકાનીએ વહાણુની દિશા ફેરવી. પવન હવે પાછળ રહ્યો, ને પવનના જોરમાં ગુલામોના કાંડાની તાકાત ઉમેરાઇ. શકરો જેમ શિકાર ઉપર જાય, એમ ‘કાલા જહાજ’ આવનાર વહાણુ સામે ગયું.

જેમ જેમ તેઓ નજીક આવતા ગયા તેમ તેમ આગલી રાતના તોફાનની એ વહાણુ ઉપર અસર થયેલી સાફ દેખાઇ. એમના સઢ ફાટી ગયા હતા. ફૂવાથંભ હચમચી રહ્યો હતો. વહાણુમાં પાણી પણ ભરાતું હોતું જોઇએ, કેમકે વહાણુ આગળથી જરા નીચે ખેડું હતું.

‘સમાલ’ની બૂમ ઉઠ્યા પછી એક પ્રહરમાં એ વહાણુ ચાંચિયાઓના કબજામાં આવી ચૂક્યું. એના નાખૂદાને પકડીને ફૂવાથંભ સાથે બાંધવામાં આવ્યો. ખલાસીઓને પકડીને હાથે પગે દોરડાં બાંધીને વંદારના તૂતક-પાછળના તૂતક ઉપર ઉભાડવામાં આવ્યા.

વહાણુમાં માલ હતો ઠીક. રેશ્મની ગાંસડીઓ, કાપરાના થેલા હતા. મસાલાની થેલીઓ હતી. ‘કાલા જહાજ’ના ગુલામોએ કાચી ઘડીમાં આ માલ ‘કાલા જહાજ’ના ભંડકમાં નાંખ્યો.

આ બધી વ્યાવહારિક વિધિ પતી ગઇ, એટલે ચાંચિયાઓને રસ્તે પડવાનો સમય આવ્યો. રસ્તે પડતા પહેલાં પકડાયેલાં વહાણુ પૂરતી

* ખલાસીઓ દિશાઓને ‘લાલ’ કહે છે. ‘મલખારીલાલ’ એટલે મલખાર જે દિશામાં આવ્યું તે દિશા: મલખાર નીચેવાસ હોય ત્યારે દક્ષિણ પૂર્વ અને ઉપર વાસ હોય ત્યારે ઉત્તર-પૂર્વ. ખલાસીઓ દિશાઓ સૂચવવા માટે મહાસાગરના કાંઠા ઉપરનાં બંદરો ને પ્રદેશનાં જ નામો વાપરે છે.

ચાંચિયાઓ સદાકાળ એ વિધિ અચૂક કરતા. જેના મીન મેષ પશુ ન ફેરે એ એ વિધિઓ એ હતી કે, તમામ જીવતા ખલાસીઓને પાટિયે ચલાવવા, ને વહાણને ડુબાવી દેવું. લાગતીવળગતી રાજસત્તાને ચાંચિયાઓના ગુમ રહેઠાણની ભાળ ના મળે, એ માટે આ વિધિઓ આવશ્યક મનાતી હતી.

કાનજીના હુકમથી ગોરીલાએ પાટિયું નાંખ્યું. અને ત્યારપછી એક પછી એક ખલાસીને એ પાટિયાં ઉપર ચાલવાનું ને ન ચાલે તો ચલાવવાનું ફરમાન થયું.

‘કાલા જહાજ’ના તૂતક ઉપરથી કાનજી જોતો હતો ને વીજળી ને કેસર પશુ જોતાં હતાં. પહેલો ખલાસી પાટિયા ઉપર આવ્યો. એના વજનથી કેવળ એક બાબુથી જડાયેલું પાટિયું ઉંચાનીચા હિંચોળ લેવા માંડ્યું. પહેલો ખલાસી છેક છેડા સુધી આવ્યો. ત્યાં દરિયાલાલનો લાંબો ઉછાળ અને એનાં સતત ઉંડાણુ જોઈને એ અટકી ઉભો રહ્યો. ગોરીલાએ પાછળથી એક લાકડાનો ધા કર્યો. ખલાસીને એ વાગ્યો. એણે મહાપ્રયાસે જળગવી રાખેલું સમતોલપણું ખોડ્યું—ને એ દરિયામાં પડ્યો!

પહેલો ખલાસીને દરિયામાં પડતો જોઈને કેસરને આંખે તમર આવ્યાં. એ અર્ધ ખેલાન તો આવી ત્યારની હતી. ખલાસીને દરિયામાં પડતો જોઈને કેસરના કંઠમાંથી તીણી ચીસ નીકળી ગઈ. એ ખેલાન બનીને પડી.

બીજો ખલાસી ચાલ્યો—ને પડ્યો. ત્રીજો પાટિયા ઉપર પગ ચૂકતો હતો.

કાનજીએ વીજળીના ચહેરા સામે જોયું. એના ઉપર એણે ભારે મમગીની જામેલી જોઈ. ભારે રોષથી એ વીજળી પાસે આવ્યો: ‘અહીંથી ચાલી જ. તારે આ દેખાવ બિલકુલ જોવાનો નથી!’

વીજળી ઉભી રહી. કાનજીએ વીજળીનું કાંડું પકડ્યું: ‘જા. આ જાધા માણસોની વચમાં તારી ગુલામીનું પ્રદર્શન નહિ કરાવ.’

વીજળી પાછી ફરી. ફરતાં ફરતાં એ બોલી: 'ઉના લોહીની ફરતાઓ મને સમજાય છે, પરંતુ ઠંડા લોહીની ફરતા મને સમજતી નથી. એ માફ સહભાગ્ય છે.'

કાનજીએ હોઠ પીસ્યા. એનો સ્વભાવ એક સ્ત્રીનો આ તિરસ્કાર જીવે છે એમ ન હતું. 'ચૂપ કર. ગુલામને અભિપ્રાય હોતા નથી.'

ત્રીજો ખલાસી પાટિયા ઉપરથી નીચે દરિયામાં પછડાયો. વીજળી કાનમાં આંગળી ભરાવીને પોતાના કમરા તરફ ચાલી નીકળી.

કાનજી કાણુભર વીજળીની પાછળ જોતો ઉભો રહ્યો. હોઠ પીસીને એ પાછો ફર્યો. 'એ પાટિયું ઉઠાવી દેયો.' એણે ગોરીલાને આદેશ આપ્યો.

'પાટિયું ઉઠાવી લઉં? કા?' ગોરીલાએ પૂછ્યું. એને લાગ્યું કે, એ કાનજીનો હુકમ બરાબર સમજ્યો નથી.

કાનજીના હૈયામાં ન સમજાય એવી ચીઝ ભરાઈ હતી. એ ચીઝ શા માટે હતી, કોની સામે હતી, એ એ જાણતો ન હતો. માત્ર એ ચીઝ ભોગ માગતી હતી એટલું એ જાણતો હતો. એણે ગોરીલાને એક મૂકો માર્યો: 'મારા હુકમની સામે તું સવાલ ઉઠાવે છે? પાટિયું ઉઠાવી દેયો—કેમકે, હું હુકમ કરું છું ઉઠાવી લેવાનો.'

× × × ×

કાનજી ખલાસીઓ—પકડાયેલા જહાજના ખલાસીઓ પાસે ગયો: 'મારી મહેરબાની છે કે, તમે જેટલા બચ્યા છો એટલાને પાટિયે ચલાવવામાં નહિ આવે.'

'ત્યારે?' વેપારી જહાજના નાવ્યુદ્ધાએ સવાલ કર્યો. એને ડર હતો કે, એને પકડનાર ચાંચિયાઓ છે. એ અમને પાટિયે ચલાવતા નથી. કેમકે, એમના દિલમાં કદાચ એથીયે અધમ જીવનના કોઈ રસ્તા હોય !

વીજળી કમરામાં નહોતી ગઈ, પણ સાંભળતી હતી. એના સીધા પુરાવારૂપ વીજળી દોડતી કાનજી પાસે આવી.

'તમે આ ભોંકાને જવા છો છો?'

‘હું જવા દઉં છું. તારા કહેવાથી નહિ, પણ મારી ઇચ્છાથી.’

‘હશે. એમ જ—એમ જ.’ વીજળી ઉતાવળે બોલી: ‘પણ મારી એક વાત માનશે?’

‘વીજળી!’ કાનજીએ વીજળીના કાનમાં સાપના સ્વસવાટા જેવો અવાજ કર્યો: ‘ગુલામ પોતાના માલિક સાથે વાત નથી કરતો. અરજ કરે છે.’

‘તો હું પણ અરજ કરું એક?’ વીજળીએ કહ્યું.

‘જેઓ અરજ કરે છે એમણે ગોઠણભર પડવું જોઈએ. આ બધાની સમક્ષ તું ગોઠણભર પડીને મને અરજ કરી શકે છે.’

વીજળીએ હોઠ પીસ્યા. એ પાછી ફરી. ‘મારે અરજ નથી કરવી.’

‘તારી મરજ!’ કાનજીએ સ્વસ્થ જવાબ આપ્યો.

વીજળી ચાર પાંચ કદમ આગળ ચાલી. ક્ષણભર ત્યાં ઉભી રહી. પછી ધીમે પગલે પાછી ફરી. ધીમે ધીમે એ કાનજીના પગ આગળ ગોઠણભર પડી. સમસ્ત ચાંચિયા સમુદાય જોતો હતો. જે સમુદાયની સામે એ હાકિમ તરીકે રહી હતી, એ સમુદાયની સામે એની આ વિડંબના એને ખૂબ દુઃખકર બનતી હોય, એમ એના કપાળ ઉપર થોડી કરચલી પડી.

‘મારી એક અરજ છે? મને સાદર કરવાની રજા છે?’

‘બોલ શું છે?’ કાનજીના ચહેરા ઉપર અભિમાનની તૃપ્તિ ચમકી રહી. આખરે—આખરે એ આ જળરમાન છોકરીને પોતાની સામે શિર ઝુકાવવાનું શીખવતો હતો.

‘મારી અરજ એ છે કે જો આ ગિરફતાર થયેલા ખલાસીઓને તમે મુક્ત કરતા હો અને એમને પાછા ફરવાની રજા આપતા હો તો તેઓ પોતાના જહાજ ઉપર કેસરને લઈ જઈને કલીકટ મૂકી આવે!’

કાનજી નિર્ભેળ તાજીબીથી વીજળી સામે જોઈ રહ્યો. એ વીજળીની હરકોઈ અરજ માટે તૈયાર હતો. માત્ર કેસરને કલીકટ મોકલવા માટે વીજળી પોતાના અરમાનને ખીજાઓ સામે આટલું

હીજું બતાવવાનું કબૂલ રાખે? વીજળીને થયું શું હતું કે, એ આવી તરંગી માગણી કરતી હતી?...ને...ને...પોતાને શું થયું હતું કે, એ આવી માગણી પોષતો હતો?

વીજળી સાથે એક શબ્દ બોલ્યા સિવાય કાનજી વેપારી જહાજના પકડાયેલા ખલાસીઓના નાખૂદા પાસે ગયો:

‘તમને પાટિયે ચલાવી શકાય: તમને અમારા ગુલામ બનાવી શકાય. તમને હું પાછા જવા દઉં છું. તમારું જહાજ અહીંથી લઇ જાઓ. તમારી શેષ જીંદગી અહીંથી લઇ જાઓ. એક શરતે.’

નાખૂદાને આ ખેચ વાતો નવાઇ જેવી હતી: ‘શી શરત છે?’

‘શરત એ છે કે કલીકટના એક વેપારીના કોઇ ને કોઇ માણસની એક પુત્રી અમારે ત્યાં કેદ છે. એને તમે કલીકટ સલામત પહોંચાડવાની કબૂલત આપો.’

‘બસ એટલું જ?’ નાખૂદાને પોતાના જહાજ ને પોતાના શેષ ખલાસીઓની સલામતીની સામે આ માગણી નાચીજ દેખાઇ.

‘હા. એ છોકરીને તમે કલીકટને કાંઠે ઉતારો એટલે તમે મારી શરત પાર ઉતારી ગણાય.’

‘કબૂલ છે.’

કાનજીએ બ્રમ પાડી: ‘વીજળી! કેસરને લાવ!’

વીજળી દોડીને કેસરને પોતાની પાછળ ધસડી લાવી. ગભરૂ-બાળાને મનમાં દહેશત લાગી કે, એની સામે કોઇ નવી આકૃત ખડી નથી થઇને?

કેસર આવી એટલે કેસરને બતાવીને કાનજીએ નાખૂદાને કહ્યું: ‘આ એ છોકરી કે જેની હું તમને વાત કરતો હતો, એને તમે લઇ જાઓ—અને તમારી સલામતી પણ તમે લઇ જાઓ.’

હિંદી મહાસાગરમાં ચાંચિયાવટ તો જૂની હતી, પણ ચાંચિયા-ઓના હાથમાં પકડાયેલા વેપારી ખારવામાંથી કાંઈ જીવતું જમતું સલામત પાછું ફરે, એ વાત સદંતર નવી હતી.

નાખૂદાએ કાનજીના પગ પકડ્યા: ‘અમારા બધાવતી અમે તમારો અહેસાન...’

કાનજીએ નાખૂદાને વાર્ષી. જે કાર્ય પોતે કરી રહ્યો હતો એ પોતાની અનિચ્છા છતાં એ કરતો હોય, એવી ચીડ એના અવાજમાં આવી: ‘અહેસાન મારો નથી માનવાનો. સંયોગોનો માનો. મારો નિર્ધાર ફરે એ પહેલાં તમે અહીંથી ચાલ્યા જાઓ—અને કેસરને ક્લીકટ સલામત પહોંચાડજો.’

x

x

x

x

નાખૂદાએ ને વેપારી ખારવાએ વધારે વાર રોકાવાનું કાંઈ કારણ ન જોયું. કાનજી માલમનું નામ દરિયાલાલમાં તો ખૂણે ખૂણે જાણીતું તો હતું. માત્ર આવા પ્રકારના નિર્ધાર આજ પૂર્વે એ નામ સાથે સંકળાયેલા કાંઈએ ક્યાંય સાંભળ્યા ન હતા. કાનજી માલમે એમને જીવતા છોડી મૂક્યા—પણ એના એ કાર્ય ઉપર સમયનો વધારે પડતો બોજો મૂકવામાં સાર ન હતો. જવાનું શક્ય હતું ત્યાં સુધીમાં ચાલ્યા જવામાં ઝાપણ હતું.

વેપારી જહાજ તો જોતજોતામાં કેસરને લઇને ઉપડી ગયું.

કેસર જતી વખતે વીજળીનો આભાર માનવા જતી હતી, પણ વીજળીએ એને રોકી: ‘તું અહીં રહેવાને માટે નાલાયક બને તો ધર બહુ ને ધર સંસાર બહો.’ વીજળીના અવાજમાં કાંઈક મુરખ્ખી વટ હતી. કાંઈક કટાક્ષ હતો.

કેસર કાનજીના પગમાં બોજો પાથરીને બોલી: ‘કાંઈ વાર માઈ કામ પડશે ત્યારે મારી ચામડીના જોડા શીવડાવીને પહેરાવીશ, મારા બાઈ!’

કાનજી હસ્યો: 'તદ્દન મૂર્ખ છોકરી છે. મારે એનું શું કમ પડવાનું હતું?'

વેપારી વહાણના વંદારના સંઘા ઉપર ઉભી ઉભી કેસર ચાંચિયાઓના સ્થિર જહાજને તાકી રહી. એનું હૃદય મહાન મુક્તિનો આનંદ અનુભવતું હતું. ખીજા કોષ્ટને નહિ પણ વીજળીની જબરજબ તસ્વીર આ ધરરખ્યુ ગૃહિણીની જાતની બાળાના અંતરમાં કોતરાઈ ગઈ હતી.

×

×

×

×

વેપારી જહાજ દેખાતું બંધ થયું અને વશીકરણના મંત્રોનો તિલેસમ પૂરો થયો હોય, એમ ચાંચિયાઓ પોતાની મૂઠતા ખંખેરીને સભાન બન્યા.

'શું થયું? ખલાસીઓનું જહાજ છૂટી ગયું? ખલાસીઓ જીવતા પાછા ગયા? કેસરને એમાં કલીકટ રવાના કરી? એ જહાજ શું પાછું કલીકટ જશે? કલીકટ! ઝામોરીનનું પાયતખ્ત! દરિયાલાલના સમુદ્રરાયનું મગરબ બિરદ ધરાવવાની ખાએશ રાખનાર રાજનું પાટ-નગર!' પોતાના બરદને સાર્થક કરવાને ઝામોરીન લશ્કરી જહાજને પણ રાખતો!

'ખલાસીઓ કલીકટ જશે? તો તો એઓ ચાંચિયાની બાતમી આપશે? સો સો વર્ષથી સદંતર ગુમ રહેલા ચાંચિયાઓના છૂપા બેટાનો પત્તો લાગી જશે! આ છૂપા બેટા, અને આ બેટાનું છુપાપણું એ બે તો ચાંચિયાગીરીના શ્વાસ અને પ્રાણ હતા. એક વાર કોઈ જોરાવર રાજ્યને આ છૂપા બેટાની લાજ મળી. પછી ચાંચિયા-ગીરીને રામ રામ!'

ચાંચિયાઓના દિલમાં દહેશત જાગી ને દહેશતના એ ઘોડા ઉપર સવાર થઈને મહારાષ જાગ્યો. ગોરીલાએ પોતાની સમજણ મુજબ કાનજીની સેવા કરી હતી! સફરખારગીરીનો રસ્તો કાનજીને એણે બતાવ્યો હતો. કાનજી સફરખાર થયા પછી એણે વધારે પ્રતિષ્ઠાવંત દરજ્જાની અને જાહેર

કદરની આશા રાખી હતી. એને બદલે એણે સમસ્ત ચાંચિયા સમુદાયની સામે કાનજીનો મુકો ખાધો હતો. રોટલીના ટૂકડા માટે રાહ જોઈ ઉભેલા કૂતરાને તમે પથરનો ટૂકડો ફેંકો ત્યારે એની જે મનોદશા થાય, એવી મનોદશા ગોરીલાની થઈ. ચાંચિયાઓના સમુદાયમાંથી માન મળવાને બદલ એને ઉપહાસ મળવાનો હતો. ચાંચિયાઓમાં એની ઇજ્જત વધવાને બદલે ઘટી હતી.

એણે મહાન મુશ્કેલી સેવી હતી અને એ મુશ્કેલીને માનભંગ થતાં અનુભવી હતી. એણે કેસરની અભિલાષા કરી. તૃપ્તિને આરે એ અતૃપ્ત રહી. એણે સફરખારના વિશ્વાસુ બનવાની અભિલાષા સેવી હતી અને એને માનભંગ થતાં એણે અનુભવી. ગોરીલાને આ અનુભવ સુખદ નહોતો. એના હૃદયમાં એ સર્વ અતૃપ્તિઓ જાણે આસુરી તાંડવે ચડીને ભોગ માગતી હતી. અને એ ભોગ કાનજી માલમનો જ હોવો જોઈએ એમાં એને શંકા ન હતી. ન જોઈએ કાનજી, ન જોઈએ વીજળી, ન જોઈએ લાલો.....કોઈ કરતાં કોઈ ન જોઈએ. અશુભગતિ સંયોગો અણુનોતયાઈ અપમાનો, અણુકદવી મનોવ્યથાઓ પેદા કરનાર ન જોઈએ. ચાંચિયાઓને વળી એવા શોખ કેમ પાલવે? ચાંચિયા સમુદાય-સમસ્તમાં ભવિષ્યતાનો ભય હતો. ગોરીલાની જળાને ભયથી આળા બનેલા અંતરમાં લૂણ છાંટયું.

અને ચાંચિયા સમાજ ચીસ પાડીને ધૂણી ઉઠ્યો.

x

x

x

x

રાત વીતી. સવારનો ઉદય થતો આવતો હતો. ત્યાં ચાંચિયાઓનું હથિયારબંધ ટોળું કાનજીના કમરા ઉપર પડ્યું. કાનજીના કમરાની બહાર પાટિયા ઉપર વીજળી સૂતી હતી. આશ્ચર્યનો મર્મ સમજવાને માટે થોભવાની ચાંચિયાઓને પુરસદ નહોતી. એમણે વીજળીને પકડી. કાનજીના કમરાનું બારણું ખડખડાવ્યું. બારણું અંદરથી બંધ હતું. એમણે બારણાને કુહાડાવાટે તોડ્યું. કાનજી પથારીમાંથી બેઠો હતો એને પકડ્યો. ત્યાં નીચે ગયેલાં થોડાં માણસો લાલાને પકડી લાવ્યાં.

લાલાને પકડી લાવવામાં એક રીતે ચાંચિયાઓની અંતરતમ ઇન્સાફ-વૃત્તિ હતી. જે બનાવે ચાંચિયાઓને ઉશ્કેર્યા હતા એમાં લાલાનો કાંઈ હિસ્સો નહોતો. લાલો તો ગુલામ હતો ને ગુલામ તરીકે રહી શકતો હતો. પણ ચાંચિયાઓના પણ અંતરમાં એક વાત સ્પર્શી હતી કે લાલાની ગુલામી એ કાંઈ ચાંચિયાગીરીના કાનૂન ભંગનો દંડ ન હતો. લાલો એમનો મુખી હતો. એમને ગમે એવો મુખી હતો. એનું મુખી-પણું ચાંચિયાઓને લાલકારક ને જેમ આપનારું બન્યું હતું. લાલો ધરખાનગી કજીયાને કારણે ગુલામ બન્યો હતો. ચાંચિયાઓ એ આખાએ હાનિકારક કલહને જ દફનાવતા હતા. લાલાને ગુલામ રાખવો જોઈએ નહિ. તેમ વધારેમાં વધારે દોષભાગી ગુનેગાર વીજળીના લાડધેલા પિતા તરીકે એને છૂટો પણ મૂકી શકાય નહિ. ઇન્સાફ ! એને પણ એની સાથે ત્રીજા ગુનેગાર તરીકે લેખી લ્યો ! આખરે તો પોતાની પુત્રી પાછળની એની મૂર્ખતા જ સર્વ ચિન્તાના મૂળમાં હતી ને ?

×

×

×

×

કાનજીએ પોતાને પકડનારાઓને વૃજયુઃ ‘તમે લોકો શું ધારો છો ?’

ખીજ તો એ નજરથી અને એ અવાજથી છોબીલા પડ્યા, પણ ગોરીલાની ચામડી આવી કાંઈ શરમતે માટે જાડી હતી. એણે કહ્યું : ‘અમે ધારીએ છીએ એ કે, તમારી આગેવાની અમને ભયરૂપ છે.’

‘મારી આગેવાની તમને ભયરૂપ ! કેમ કરીને ?’

‘ચાંચિયા સમાજની સલામતીનો તમે દોહ કર્યો છે. તમે શિકારને જીવતો છટકવા દીધો. કાલે એ શિકાર ખીજ શિકારીઓને અહીં દોરી લાવશે. આજદિન તક દરિયાલાલની પીઠ ઉપર શિકારી એક માત્ર ચાંચિયાઓ હતા. તમે તમારા વીજળી પાછળના અંધાપામાં ચાંચિયાઓને શિકારીમાંથી શિકાર બનાવ્યા છે. વેપારી જહાજને શિકારમાંથી જાલસી બનાવ્યું છે. ઝામોરીનને અસહાય પ્રેક્ષકમાંથી સખળ શિકારી બનાવ્યો છે. ઝામોરીનના નૌકાધિપ સારંગપાણીને મસ્કરી થવાને પાત્રને બદલે મસ્કરી કરવાના પાત્ર તરીકે બનાવ્યો છે.’

‘આ બધું તમે વિચારી જોયું હશે ખરું ને ?’ કાનજીએ સ્વસ્થતાથી સવાલ પૂછ્યો.

‘હા. ચાંચિયા સમુદાય સમસ્તે આખી રાત આ ખીના ઉપર પુખ્ત વિચાર કર્યો છે અને તમને કુલદ્રોહી તરીકે જોવાનો અને દંડવાનો નિર્ધાર કર્યો છે.’

‘તમે શા હક્કથી જોલો છો ?’

ગોરીલો હસ્યો: ‘ચાંચિયા સમુદાયે ગઇ રાતે મને સર્વાનુમતે સક્કરખાર બનાવ્યો છે. હું સક્કરખાર તમને દંડ ફરમાવું છું. તમે, વીજળી કે લાલો ત્રણમાંથી કોઇ અમારે ન જોઇએ. તમે ત્રણે ચાંચિયા સમુદાય ઉપર પાપનાં પોટલાં સમાં છો, અને અમે એ પોટલું ફેંકી દેવાનો ઠરાવ કર્યો છે. તમારી કોઇ વાત અમારે સાંભળવી નથી. તમને દંડ ફરમાવવામાં આવે છે હદપારીનો. જે સજ્જ તમે સંબલને કરી એ જ સજ્જ તમને થશે. તમે કુલદ્રોહી છો એટલે તમને કુલમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવે છે. તમને ત્રણેને એક હોડીમાં બેસાડીને દરિયા-લાલને ખોળે મૂકી દેવામાં આવશે.’

× × × ×

જે હોડીમાં કાનજી, લાલો ને વીજળીને બેસાડવામાં આવ્યાં, એ જ હોડીમાં કાનજીના ખાસ વિશ્વાસપાત્ર ઠરેલા ‘કાલા જહાજ’ના સુકાનીને, લાલાના ત્રણ ભત્રીજાને ફરિયાદી કરતાં આરોપીઓ તરફના એમના ઢાળને કારણે બેસારી દેવામાં આવ્યા. હોડીમાં સાત માણસ ચડાવી દેવામાં આવ્યું, અને પછી ‘કાલા જહાજ’ પોતાના નવા સક્કરખારના નેતૃત્વ નીચે ચાલી નીકળ્યું.

‘કાલા જહાજ’ કાનજીનું ઇતિહાસે પણ ઉલ્લેખ પામેલું એવું મશહૂર જહાજ. એ તો સડસડાટ ચાલ્યું ગયું ને એની પાછળનો એનો શિરોટો પણ ભુંસાઇ ગયો. પણ જે હોડીમાં સદાષો તેમજ જેઓની નિર્દોષતા ઉપર વિશ્વાસ ન મૂકી શકાય એવાઓના બનેલા સાત માનવી-ઓના બોજવાળી હોડી તો વહેતા પાણીની પીઠ ઉપર ચોંટી રહી.

હોડીની કિનારી લગભગ પાણી આવતું હતું ને દરિયાલાલનો આઠામાં આછો હીંચકો પણ હોડીની અંદર પાણીની છોળ લાવતો હતો. હોડીમાં જોઇએ એના કરતાં એક માનવીનો બોજ વધારે હતો !

એ બોજે કાયમ રહે તો આખીયે હોડી ડૂબી જ જવાની, એમાં નિશ્ચયે કરીને પણ શંકા ન હતી. જો હોડીમાંથી એક માણસ ઓછો થાય તો શેષ રહેલા છ માનવીઓને જેમાં પળે પળે દરિયાલાલ સાથે લડાઈ કરવી પડે એવી પણ જીવવાની તક મળતી હતી ખરી !

હોડીમાં ખેડેલા સાત માણસોમાંથી કોઇ આ બચથી ગેરવાકેફ ન હતો. બધા કાબેલ તરવૈયા હતા. મોટાં મોટાં વહાણનાં પણ છેલ્લામાં છેલ્લી સલામતીની રેખા સુધીનું ભરત આંકી શકતા. હોડીનું માપ એ ન લઇ શકે એમ ન હતું.

કાનજીએ એક શબ્દ પણ બોલ્યા સિવાય પોતે પહેરેલાં કપડાંમાંથી ચીથરું ફાડ્યું. ચીથરાના સાત સરખા ચીરા કાપ્યા. બધા જોઇ શકે એમ એણે સાત ચીરા સરખા માપ્યા. પછી એક માણસનું માથું કાપતો હોય એટલી ગંભીરતાથી સાતમાંથી એક ચીરો ઉપાડીને બધા દેખી શકે એમ એમાંથી બે આંગળનો કટકો વધારે કાપ્યો. આમ છ ચીરા બરાબર સરખા ને એક ચીરો એક આંગળ દૂંકો એમ સાત ચીરાઓ બન્યા.

પછી કાનજીએ કહ્યું : ‘બધા સમજે છે એ વાતને લાંબી વજુ’વવી એ કેવળ વખત ગુમાવવા જેવું છે. એટલે મુદ્દાની વાત ઉપર હું આવું છું. આ સાત ચીરા છે. હું એને બેળસેળ કરીને નીચે નાંખું છું, દરેક માણસ એક ચીરો ઉપાડી લે. ને પોતાના પાડોશી સાથે માપે. જેના હાથમાં દૂંકો ચીરો આવે એણે બાકીના છ જણને જીવવા જીજ્ઞાસો અવસર મળે, એ ખાતર હોડીમાંથી કૂદીને દરિયાલાલને બોળે એસી જવાનું.’

કાનજી માલમે ચીરાઓ બેળસેળ કર્યા. બીજા એક બે જણને પણ બેળસેળ કરવા દીધા. પછી હોડીની મધ્યમાં એનો ગોળ દૂરો

ફૂંક્યો. દરેક માણસે દરિયાલાલનું નામ લઇને અંદરથી એક એક ચીરો છોડી શોધીને તાણ્યો અને પોતાના પાડોશી સાથે સરખાવી નેયો.

લાલાને ભાગે ઓછા માપનો ચીરો આવ્યો !

લાલાના હાથમાં ચીરો આવ્યો અને એ ઉભો થયો. સહુની વિદાય લેવા લાગ્યો. સહુને વીજળીની ભલામણ કરવા લાગ્યો.

લાલાને હિસ્સે ટુંકા માપનો ચીરો નીકળેલો નેમને વીજળીએ હોઠ પીસ્યા. એ તો હતી લાલાની પુત્રી અને દરિયાલાલની દીકરી. દરિયાના ખારા પાણી એણે ગળથૂથીમાં જ પીધેલાં. એક શબ્દ એ ન બોલી; પણ એના હોઠ ધ્રુજી ઉઠ્યા. ધ્રુજતા હોઠને કબજે રાખવા એણે હોઠને દાંતમાં બીસ્યા. ને હોઠમાંથી લોહીનું ટીપું નીકળ્યું ! એનો ચહેરો પણ સખત છતાં ઝાંખો બની ગયો હતો.

લાલો હજી વિદાય લેતો હતો ત્યાં એક શબ્દ પણ મુખથી બોલ્યા સિવાય, કેવળ વીજળી ઉપર છેલ્લી નજર નાંખીને કાનજી માલમ હોડીમાંથી ફૂદી પડ્યો !

અને હોડી આગળ સરકવા માંડી !

પાંચ પુરૂષ સ્તબ્ધ બનીને નેમ રહ્યા ! વીજળીએ જલતા જીગરની બ્રૂમ પાડી: 'કાનજી ! કાનજી !'

દરિયાલાલની પ્રવાહી ચાદર નેની આસપાસ વીંટળાવા માંડી હતી એ કાનજીએ પોતાની જીવંતી કબરમાંથી ઉંચી નજર કરી: 'વીજળી ! સલામ !'

'કાનજી ! કાનજી ! હું તને ચાહું છું.' વીજળીએ બ્રૂમ પાડી 'અરે કામ બચાવો એને !'

પરંતુ દરિયાલાલનાં વિશ્વાળ પાણી કાનજી માલમ ઉપર ફરી વળ્યા હતાં !

નજી માલમને સક્કરખાર થયે ઝાઝો સમય થયો ન હતો. બનાવોની ગણતરીએ એની સક્કરખારગીરી દરમિયાન ઘણું ઘણું ચિત્રવિચિત્ર બની ગયું. પરંતુ કાળને હિસાબે તો એની હુકમત કેવળ ચંદ્રોજની જ રહી હતી ! એણે જ્યારે જોરતલખી વાપરીને લાલા અને વીજળાને કેદ કર્યાં હતાં ત્યારે સંબલને હદપાર કરીને એક નાની કીસ્તીમાં તરતો મૂકી દીધો હતો ! સંબલ એ કીસ્તીમાં ધસડાતો ગયો અને જેમ જેમ એ ‘કાલા જહાજ’ની સલામતીથી દૂર દરિયાલાલના અગોચર જંગલના અહુ રંગી ભયો તરફ ધસડાતો જતો હતો, એમ એમ એના દિલમાં ભયંકર ભાવો જાગવા માંડ્યા હતા.

એ ભયંકર ભાવોને તાલ દેતું હોય એવું આકસ્મિક પવનનું તોફાન દરિયાલાલમાં ચડી આવ્યું હતું. સંબલની કીસ્તી નાની હતી—સાવ નાની હતી. કુંગર કુંગર જેવડાં મોજાં એને દડાની જેમ ઉછાળીને દૂર ને દૂર ફેંકી રહ્યાં હતાં. હોડી આપમેળે આગળ વધી શકત નહિ. પવને એને કંઈ જોજન દૂર ફેંકી દીધી. ને હોડીની પાછળ હોડીની બાજુને મડાગાંઠની ચોક્કસાઈથી વળગેલો સંબલ પણ અધમ્વાથીયે કમતર હાલતમાં ફેંકાયો.

વિધિને જ્યારે મામૂલી બનાવોમાંથી મહાકાંડો રચવો હોય છે, અને જૂલાઈ ગયેલાં માનવીઓમાંથી ન જૂલાય એવા મહાપ્રસંગો રચવા હોય છે ત્યારે એ અજબ જોગાનુજોગ સાધે છે. એવો એક અનેકવિધ જોગાનુજોગ બન્યો.

જે દિવસે ને જે સમયે કાનજી હોડીની બાજુ ઉપરથી ફૂદીને દરિયાલાલમાં ફૂદો એ દિવસે ને લગભગ એ સમયે, કાનજી માલમ પોતાના સમરંગી તારમાં જે વેપારી જહાજને સલામત જવા દીધું

હતું, એ વેપારી જહાજે સંબલને એક નાની હોડીમાં દરિયામાં તણાતો જોયો. પાણીથી અર્ધી ભરાયેલી કોસ્તીમાંથી એ જહાજના ખલાસીઓ બેભાન સંબલને પોતાના જહાજ ઉપર ઉપાડી લાવ્યા.

એ જહાજ ઉપર કેસર પણ હતી. ખલાસીઓ જ્યારે સંબલને શુદ્ધિમાં લાવવાને જાતજાતની જહેમત ઉઠાવતા હતા, ત્યારે ખલાસીઓએ દરિયામાંથી બચાવેલા એક બેભાન માણસને જોવાને કેસર પણ ગમ્ય. કેસરે સંબલને પારખ્યો ન એના આકર્ષક ઉદ્દગારોએ પણ સંબલના દેહમાં એક ચાંચિયાના ફરી અવતારને જોયો. સંબલ હોંશમાં આવ્યો એટલે જહાજના નાપૂઢાએ એને બાંધીને એક કબરામાં કેદ પૂર્યો.

વિધિનું કાર્ય હજી પૂરું થયું ન હતું, એ એણે ઝપાટાબંધ પૂરું કર્યું. એકાદ ઘડી પછી એક જહાજ દેખાયું. એ બીજા કોઇનું ન હતું. સારંગપાણીનું હતું. સારંગપાણી ઝામેરીનના નૌકાદળનો નૌકાધિપ હતો. એક પ્રહર પછી હાથે પગે દોરડાંથી બંધાયેલો સંબલ સારંગપાણીના જહાજ ઉપર પહોંચ્યો. પછી સંબલના હાથ પગમાં લોખંડની બેડીઓ પડી.

અને સંબલને સારંગપાણીને સલામત સુપ્રત કરવાનું ટપાલ ધરતું કામ કરીને વેપારી જહાજ પોતાના મૂળના ક્લીકટના પંથે ચડી ગયું.

x x x x

હવે સંબલની આપદાનો આરંભ થયો.

સારંગપાણી કાંઈ સાધારણ માણસ ન હતો. એનો દેખાવ ભલભલા ચાંચિયાનાં પણ હાડ ગાળી નાંખે એવો હતો. સાક્ષાત્ ૩૬ અવતાર લઈને આવે તો સારંગપાણી સિવાય બીજા કોઈ પ્રકારનાં સ્વરૂપમાં ન લઈ શકે.

પૂરો છ હાથ ઉંચો એ માણસ હતો. શરીરે એ કઢાવર હતો. એની લાલ રંગની દાઢી એની છાતી ઉપર વિખરાતી. બાળપણમાં

વહાલધેલી વિધવા માતાએ લીધેલી જનમ બાધાને કારણે એના કેશ કોષ સોહાગણના ચોટલાને ઝાંખપ લગાડે એમ પીઠ પાછળ કમર સુધી પહોંચતા. ઉગેલા વાળથી અંગ સદંતર કાળું લાગતું. માત્ર માણસમાર સિંહ જેવી એ આંખો જ એના કાળા રૂક્ષ રૂપ સ્વરૂપમાં સિંદૂર રંગની બાત પાડતા. એ બોલતો ત્યારે જાણે દરિયો ગાજતો. એ બૂમો મારતો ત્યારે જાણે ઝંઝાનીલ ત્રાડ પાડતો. એ હાથ ઉપાડતો ત્યારે જાણે વીજળી પડતી. એવો હતો એ સારંગપાણી !

લોકવાયકા તો હતી કે, સારંગપાણી પણ મૂળમાં ચાંચિયો જ હતો, અને ચીનના સમુદ્રમાં એના નામના પડ્યા પડ્યા હતા. એ લોકવાયકા સાચી હો કે ન હો, અત્યારે તો એ ચાંચિયા માત્રનો જનિસાર દુશ્મન હતો—અને ઘણો જ ચીકટ દુશ્મન હતો ! ચાંચિયાઓનો બેટો થઈ જાય એ આશાએ એ દરિયાકાલમાં ફર્યા જ કરતો હતો !

સંબલને એની પાસે રજુ કરવામાં આવ્યો. જીંદગીમાં દુશ્મનનો બચ એ શું ચીજ છે, એની સંબલને જીવનમાં પહેલી વાર ખચર પડી.

સારંગપાણીએ સંબલને સવાલો પૂછવા માંડ્યા.

‘તારું નામ શું ?’

‘મારું નામ...નામ...નામ...’

‘હા, તારું નામ ?’

‘મારું નામ...હા. મારું નામ...નામ...નાથો.’

‘જૂઠું.’ જરા પણ દેખાતા ઉકળાટ, રોષ કે ચીડ વગર સાવ સામાન્ય રીતે સારંગપાણીએ કહ્યું : ‘તારું નામ સંબલ છે.’

સંબલ ચમક્યો ને એણે માથું નીચે નમાવ્યું. સારંગપાણીના સ્વરથ ને ભાવહીન અવાજ સામે સંબલથી પોતાના નામ બામત વધારે રકઝક થઈ નહિ.

‘તું શું ધંધો કરે છે ?’ સારંગપાણીએ બીજો સવાલ પૂછ્યો.

‘હું...હું...હું ખલાસી છું.’

‘ફરીને જૂઠું.’ હજી સારંગપાણીના અવાજમાં કામચે જાતને. ઉઠાડ નહોતો. શિયાળામાં ઠંડા પાણીના માટલા જેટલો એનો અવાજ ઠંડો હતો: ‘તું ચાચિયો છે.’

ત્યાર પછી ત્યાં સંપૂર્ણ ચૂપકા હાથ. સંજલને લાગ્યું કે સારંગપાણી ઉંઘી ગયો હશે. જરા વધારે આરામ મેળવવાને સંજલ ભોંય પર ખેડો.

‘ઉભો થા.’ સારંગપાણીનો અવાજ આવ્યો. સારંગપાણીની આંખો બંધ જ હતી. સંજલના શરીરમાં કમાન હોય એમ સંજલ ઉભો થઈ ગયો. સારંગપાણી શું બંધ આંખે દેખતો હતો ?

સારંગપાણીએ કહ્યું: ‘તું આમ હીલચાલ કરે છે ને મારી આંખો આગળ દેખાતા દૃશ્યને અસ્થિર કરી નાંખે છે. સંજલ તને ખ્યાલ છે, અત્યારે હું શું દૃશ્ય જોઈ રહ્યો છું ?’

‘ના !’

‘સાંભળ ! એક જહાજ દરિયામાં તરતું જાય છે. જહાજ રજિયામણું છે. દરિયો ધીર ગંભીર ને પ્રશાંત છે. બધું જ ખૂબ રવસ્થ, ખૂબ ઉદ્ધાસભર્યું ને ખૂબ કમનીય લાગે છે ! એકાએક ચાંચિયાઓનું વહાણ આવી ચડે છે. એ જહાજને લૂંટે છે. પછી એને ડૂબાવી દે છે. એ જહાજમાં જેટલા મુસાફરો હતા એટલાને પાટિયે ચલાવે છે. એવી રીતે પાટિયે ચલાવામાં એમાં એક સ્ત્રી પણ હતી. આશરે બાત્રીસેક વર્ષની અને વસંતમાં ખીલેલા પહેલા ગુલાબ સમી એ હતી. એના હાથમાં એક નાતું છોકરું હતું. છોકરું હશે ચારેક માસનું. બાઈને માનતા હતી કે, પુત્રના પ્રસવ પછી વહેલામાં વહેલી તકે સોમનાથની યાત્રા કરવી ને પુત્રના બાળમેવાળા ત્યાં ઉતરાવવા. બાઈ જાતની સોમપુરા બ્રાહ્મણ હતી. ને સોમનાથ એમના કુલદેવ થાય. બાઈ નિર્દોષ હતી. ને બાળક દેવના પગમાં ગેલવા જતું હતું. પણ દૈત્યોને દયા ન આવી. બાઈને એના બાળક સાથે જ પાટિયે ચલાવી. હરિ હરિ !’

થોડી વાર ત્યાં મૌન છાયું. સારંગપાણીએ પછી સવાલ પૂછ્યો:
‘એ બાપ ને એ પુત્ર કાણ હતાં, એ તું જાણે છે?’

સંબલે માથું ધુણાવીને ના કહી.

સારંગપાણીએ કહ્યું: ‘એ બાપ તે મારી પત્ની હતી. ને એ બાળક મારું હતું. તે ધડીથી મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, કેવળ એક ચાંચિયો નહિ, બેચાર ચાંચિયાઓ નહિ પણ સમસ્ત ચાંચિયાઇ જમાતને વીણી વીણીને પૂરેપૂરું વેર વસૂલ થાય, એમ મારે હણવા. તે ધડીથી ચાંચિયાઓનો હું ઇન્સાફ બની બેઠો છું.’

સારંગપાણીનો અવાજ ભાવહીન હતો. એમાં ન હોતા ક્યાંય ઉચ્ચારો, નહોતી ક્યાંય અટકાયત. પથર ઉપરથી વહેતા પાણી જેવો એ અવાજ લપસતો ને અમાનુષી હતો. એ અવાજથી સંબલ હાડે હાડમાંથી ધૂણ ઉઠ્યો.

‘તું’ પણ ચાંચિયો છે અને તને ભયંકર મોતે મારી નાંખીશ.’ સારંગપાણીએ કહ્યું.

સારંગપાણી ઉઠ્યો: ચાલ મારી સાથે.’

સંબલ યંત્રવત સારંગપાણીની પાછળ ચાલ્યો.

તૂતક ઉપર એક વિશાળ કમરો હતો. એમાં સારંગપાણી સંબલને લઇ ગયો. જાણે સંબલ એની સામે ગુનેગાર તરીકે ખડો થયો ના હોય, જાણે સંબલ સાથે પોતાને જમાના જૂની ઓળખાણ હોય, એમ સારંગપાણીએ કહ્યું: ‘આ કમરો એ મારી પ્રિયતમા છે.’

સંબલને દેશશત લાગી કે, ઝામોરીનનો નાકાધિપ કાંઈ પાગલ માણસ તો નથી ને ?

‘આ કમરામાં મેં મારી વેર સામગ્રી ભરી છે. દેશદેશાવર ફરતાં ફરતાં જ્યાં પણ શારીરિક પીડનનાં નવા પ્રકારનાં સાધન મેં જોયાં, એ કાં તો ખરીદી લીધાં ને કાં તો નમૂનામાં ઢાળી લીધાં.

સંબલને લાગ્યું કે, આ માણસ પાગલ હોય તો પણ એની પાગલતા ભયંકર રીતે ઠંડી છે.

‘જો,’ સારંગપાણીએ એક ચક્ર લીંતેથી લટકતું હાથમાં ઝાલ્યું: ‘આ ચક્ર છે તે ખાસ ચીનના શહેનશાહની પોતાની શોધ છે. એનાથી માણસની આંગળીના નખાણવતા ઉતરે છે. આવાં ચક્ર આખી દુનિયામાં માત્ર બે છે. એક ચીનના બાદશાહી મંઝીલમાં ને બીજું સારંગપાણીના જહાજના પોતાની માથુકસમા કમરામાં. જરા જો !’

સંબંધે યાંત્રિક રીતે હાથ લાંબો કર્યો. એને લાગ્યું કે, સારંગપાણી એને ચક્ર જોવાને માટે હથેલીમાં આપે છે. બીજી ક્ષણે એના અંગુઠાને જાણે એક સામટા હજાર વીંછી ડાંખતા હોય, એમ ચક્ર સંબંધના અંગુઠાને બાઝી પડ્યું. સંબંધે તીણી ચીસ નાંખી. એના અંગુઠામાંથી લોહીની ધાર વહી.

સંબંધની ચીસ સાંભળીને સારંગપાણીએ પીઠ ફેરવી. ‘ઓહ ! હું દિલગીર છું, પણ આવાં ઓજારોને તમારે કાળજીથી સ્પર્શ કરવો જોઈએ. આ તો ઠીક છે, પણ જરા વધારે વાર થઈ હોત તો નખ જ ઉતરી જાત. તમે ધણા બેદરકાર છો.’

‘પણ...પણ...આ...’ સંબંધે ઇશારત કરી ચક્ર કાઢવાની માગણી કરવા હાથ લાંબો કર્યો.

સારંગપાણીએ ચક્ર કાઢવાની થોડી વાર મહેનત કરી. પછી માથું ધુણાવીને એ બોલ્યો: ‘ચીનના બાદશાહની એક ભૂત થઈ લાગે છે. આ ચક્ર વાળવાની એણે કાંઈ તજવીજ નથી કરી. તમે ચિન્તા ન કરશો. હું ફરીને એમને મળીશ ત્યારે એ ભૂલ તરફ એનું ધ્યાન દોરીશ. અત્યારે તો તમારો નખ ઉતરી જાય ત્યાં સુધી આપણે રાહ જોવાની જ રહી.’

‘ઓ...ઓ...ઓ...’ સંબંધના મુખમાંથી ચિત્કાર નીકળી ગયો.

‘તમને બહુ વેદના થાય છે? અર્ધો ધડી પણ વેદના સહન નથી કરી શકતા? તમે તે ચાંચિયા છો કે કોણ?’

સંબંધના અંગેઅંગમાં પરસેવા સાથે કંપારી છૂટતી હતી. એને બાબુ કે, આવી વેદના અર્ધી ધડી સુધી રહે તો મૃત્યુ જ થશે.

એના ચહેરા ઉપર એવા પ્રકારનો મનોભાવ વાંચીને એને આશ્વાસન દેતો હોય એવા અવાજે સારંગપાણીએ કહ્યું: 'ના, ના. એમ કંઈ જીવતા નખ ઉતર્યે માણસ મરી નથી જતું. ઇરાનના શાહ પાસે એક યંત્ર એવું છે કે, એક આખા દિવસમાં માણસનાં હાડકાં ભાંગીને લોટ થઈ જાય, તો પણ માણસ જીવતો તો રહેજ. અલબત્ત એને પછી માણસ કહેવો કે નહિ, એ પણ ચર્ચાનો વિષય છે. તમે શું કહો?'

'ઓ...ઓ...ઓ.' સંબલનું ધ્યાન પોતાના અંગુઠામાંથી ટપકતા લોહી ને પોતાને થતી કાળી વેદના સિવાય ખીજ ચર્ચામાં પરોવાય એમ ન હતું. એને થયું કે સારંગપાણી એ જીવતો રાક્ષસ છે.

'તમને અકસ્માત થયો એટલે શું કરું?' નક્કિતર તમને કેટલીક રસિક વસ્તુઓ બતાવત. અને કેટકેટલી વેદનાઓ સહેવા છતાં માણસ જીવતો રહી શકે છે, એનો પણ તમને ખ્યાલ આવત.'

'મને...મને...ખ્યાલ આવી ગયો છે.'

'નથી આવ્યો હજી. મારી માથુકનું હજી તો આ પહેલું જ ચુંબન છે. હું કંઈ ડંખીતો કે અદેખો આશક નથી. મારી માથુક ખીજાઓને ચુંબન કરે, એ તો મને આનંદ આપે છે.'

'આ...આનંદ આપે છે?' સંબલના અંગેઅંગમાં જાણે બરફ વહેવા માંડ્યો.

'મેં કેટલા પુરુષાર્થે આ સાધતો મેળવ્યાં છે, એનો તમને ખ્યાલ હોય, તો એ સાધતો બરાબર કામ આપે છે, એનાથી મને કેટલો સંતોષ થાય એનો તમને ખ્યાલ આવે. દાખલા તરીકે આ યંત્ર' એક ચીપિયાઓવાળું કોડી આકારના યંત્ર તરફ અંગૂઠિનિર્દેશ કરીને કહ્યું: 'આ યંત્ર શોધીને મેળવતાં મને હજાર સેનૈયા ને પાંચ વર્ષનું ખર્ચ થયું. એમાં માણસનાં અંગોને અવળાં કરવાની તબવીજ છે. આ તમારો એક પગ જે તમે એમાં મૂકો તો એકાદ ધડીની માવજત પછી પગ આવો અવળો ફરી જાય. અખતરો કરશું?'

જવાબમાં સંબલ ચાર કદમ પાછળ હટી ગયો: સારંગપાણીએ કહ્યું: 'કાંઈ નહિ હમણાં. તમારો નખ ઉતરી રહે પછી વાત. મારી પાસે યંત્રો પણ ધણાં છે ને દિવસનાથે દુકાળ ક્યાં છે?'

નર્યો નીતર્યો લય સંબલના અંગઅંગમાં ફેલાઈ ગયો.

'જુઓ, આ છે જીવતા ચામડી ઉતારવાનું યંત્ર. ગુજરાતના રાજાએ માળવાના રાજાની એનાથી જીવતી ચામડી ઉતારી હતી, એમ લોકવાયકા છે. પણ...પણ... તમને શું થઈ ગયું? તમે આમ ધુન્ને છો કેમ? તમારો ચહેરો આટલો ઉજળો, દૂધ જેવો કેમ થઈ ગયો?'

'કાંઈ નહિ...નહિ...પણ તમે લયંકર સાધનો એકઠાં ક્યાં છે.'

'મારી પત્ની પણ લયંકર મોતે મરી ને! પછીથી તો આજ દિન તક મેં આ સાધનો એકઠાં કરવામાં જ સમય ગાળ્યો છે. તમે જીલી ગયા લાગે છે, પણ મેં તમને એક વાર કહ્યું કે, ચાંચિયા સમુદાયને એક એકને વણીને મારવાની મારી પ્રતિજ્ઞા છે.'

'આ...આ...ચક્રનું નિવારણ કયારે થશે?' સંબલે પોતાના હાથે ચોટલા યંત્ર સામે આંગળી ચીંધી.

'હવે તો બહુ વાર નહિ લાગે. તમારા જેવા માણસને એક જીવતો નખ ઉતરે, એમાં આટલી વેદના કેમ થાય છે? તમે પોતે જ કંઈકના ઉતાર્યા હશે!'

તદ્દન સાહજક વાત કરતો હોય, એવો જ સારંગપાણીનો અવાજ હતો. પણ એ સાહજકતાની પાછળ જે બરફ જેવી ઠંડાશ, સંબલની બધા પ્રત્યેની બેપરવાઈ અને સારંગપાણીની આંખમાં ચમકતી નિષ્કૃષ્ટતા સંબલને અંગેઅંગમાં કંપારી લાવવાને પ્રેરતાં હતાં: 'જુઓ, હું તમને હજી એક વધારે.....'

સારંગપાણીના એ વાક્યને સંબલે અધૂરું જ કાપ્યું: 'મારે હવે નથી જેવાં તમારાં શેતાની જંત્રતંત્ર. મને ચીંઈથી જવા હો.'

એક બાળકનું વહાલસોયું રમકડું જોવાની સંખ્યા જાણે ના પાડતો હોય, એવું અચરજ સારંગપાણીના ચહેરા ઉપર છાયું: ‘પણ હજી આપણે બધું જોયું જ નથી ને?’

‘હું તો અરધાથીયે ધરાઈ ગયો છું.’

‘વાહ ! આ તો તમને માણસને જીવતો રાખીને પીડવાનાં યંત્રો મેં બતાવ્યાં. માણસને પીડીને મારવાનાં યંત્ર તો મેં તમને હજી બતાવ્યાં નથી. મારી પાસે એક નમૂનો તો અજબ છે. સાંભળ્યા પ્રમાણે એ નમૂનાની શોધ તૈમ્મરલેનની હતી. તૈમ્મર બાદશાહને તમે જાણો છો. એને રાખ્યોને, દીવાનો ને સરદારો જેવા મોટા માણસોને મારવાનો શોખ હતો. ને મોટા માણસોને મારવાં હોય ત્યારે યંત્રો પણ મોટાં જ હોવાં જોઈએ. જે યંત્રની હું વાત કરું છું, એ અજબ યંત્ર છે. એક બેઠક ઉપર માણસને તમે બેસાડો એટલે માણસના બારથી જ ઉપરથી તરવારના ધા પડવા માંડે. માણસ બિચારો ફૂદીફૂદીને ઊંચો થઈને પોતાનું વજન વધારે ને વધારે ઓછું કરવા જાય. જેમ જેમ એ વજન ઓછું કરવા જાય, એમ એમ તરવારનો ધા ટૂંકા થતો જાય. અલગત વહેસો મોડો પણ માણસ થાકીને પોતાનું પૂરું વજન બેઠક ઉપર મૂકે જ. પણ માણસ થાકે નહિ ત્યાં સુધી એના તરફડાટ ખાસ જોવા જેવા હોય છે. ને માણસને કોઈ મારે નહિ. પોતાના જ બારથી મરે, એમાં એક જાતનો ન્યાય પણ છે. અમારા ઝામોરીનને તો આ યંત્ર વેદાંતના સારરૂપ લાગ્યું હતું. જુઓ તો ખરા ભક્ષા માણસ ! જેવામાં શું જાય છે ? હું તમને એનો પ્રયોગ કરી બતાવું.’

ખૂણામાં એક ખુરશી જેવું યંત્ર હતું. એની પીઠ પાછળ અર્ધ ચંદ્રાકારનો કાંટો જેવો દાંડો હતો. દાંડાને છેડે એક તરવાર જડી હતી. ઉચ્ચાલનના તદ્દન સાદા નિયમને કોઈ વિચક્ષણ રાજપુરૂષે લયાનક ઉપયોગમાં લીધો હતો. સારંગપાણીએ એ ખુરશી ઉપર એક લૂગડાનું બનાવેલું પૂતળું નાંખ્યું. પૂતળું નાંખ્યું કે, ઝૂલતી બેઠક નીચે બેઠી. વિષધર નાગ અચાનક આતીને ફણા પછાડીને ડાંબે, એમ

મેઠક નીચે એસતાં વેંત ઉપરની તરવાર નીચે ઉતરી ને પૂતળાંના ખભામાં એની અણી પરોવાઈ ગઈ. અણી પરોવાયા પછી પૂતળાંનું વજન તરવારની મૂઠ ઉપર જ જોર કરે, એવી ઉચ્ચાલનની રચના હતી. એટલે તરવાર ધીમે ધીમે પરંતુ અચૂક ચોકસાઈથી પૂતળામાં અંદર ને અંદર વધારે પરોવાતી ગઈ.

સંખલ તો આ શયતાની જળ જોઈને ધૂણી ઉઠ્યો. એના અંગે અંગમાં પરસેવો બાઝી ગયો. થોડી વાર તો એ પોતાના અંગુઠાની જાગતી વેદના પણ બૂલી ગયો.

‘મારે...મારે...નથી જોવું. મને તમે આ બધું શા માટે બતાવો છો?’ સંખલે રડતા ચીસ પાડતા અવાજે ફરિયાદ કરી.

‘એનું કારણ તને સમજવું.’ સારંગપાણીનો અવાજ એકદમ બદલાઈ ગયો. લોઢે લોઢું ધસાય એવી સખતાઈ એ અવાજમાં આવી. એના ચહેરા ઉપરની દેખાવની ભોળપ પણ ઉતરી ગઈ ને એને સ્થાને નિષ્કુરતા આવી. ‘એનું કારણ એ છે કે, બધા-બધા જ-જેટલા મારા હાથમાં પકડાય, એ બધા ચાંચિયાઓને માટે આ મેઠક મેં નિર્માણ કરી છે. કેવળ એક જ ચાંચિયો આમાંથી ઉગરી શકશે-અને તે એ જ મને બીજા ચાંચિયાઓનો સાચો પતો આપશે. તારે એ ચાંચિયા થવું છે?’

‘હું...હું...મારી જાતિનો દ્રોહ કરું?’

‘તારી મરણ! હવે આપણે તારા બીજા નખોથી શરૂ કરશું. મને લાગે છે કે, બાકીના નવે નવ એક સાથે જ ઉતારી લઈએ. ત્યાર પછી આપણે એક પછી એક યંત્રનો ઉપયોગ કરતા જશું. તમારા શરીરના ધણા ખરા ભાગ તો બીજા યંત્રોમાં રોકાતાં રોકાતાં આવ્યાં હશે એટલે ખુરશીનો વારો આવશે.....કેમ તને શું થયું?’

સંખલની આંખ પૂતળાં ઉપરથી ખસી ન હતી. તરવાર ધીમે ધીમે ઉતરતી જતી હતી. લગભગ અધીં તો ઉંડી ઉતરી હશે.

સંબલે ચીસ પાડી: ‘મને અહીંથી લઇ જાઓ ! આ બધામાંથી મને લઇ જાઓ. તમે કહેશો એમ હું કરીશ. પણ... !’

સંબલના વાક્યનો અંત કાપતો એક ખલુખલુતો અવાજ થયો. અંગુઠા ઉપર બાએલું યંત્ર નીચે પડ્યું હતું.—ને તે સંબલનો જીવતો નખ લઇને પડ્યું હતું.

‘તારે તમામ ચાંચિયાઓનો પત્તો આપવો પડશે !’ સારંગ-પાણીએ કહ્યું.

‘હા...હા...હા...’ સંબલે જવાબ દીધો.

સારંગપાણીએ પોતાના બે હાથની તાળી પાડી: ‘હું તો માનતો હતો તું બહાદુર છે !’ સારંગપાણી મનમાં બડબડ્યો.

સારંગપાણીની તાળીના અવાજમાં બે ખારવા આવ્યા હતા. સારંગપાણીએ સંબલની તરફ પીઠ ફેરવી હુકમ આપ્યો: ‘જાઓ આ નતિદ્રોહીને મારા કમરામાં લઇને બેસો !’

એ અવાજમાં રહેલો નરો તિરસ્કાર સંબલને વિષપાનની પહેલી કડવાશ સમો લાગ્યો.

પણ હવે એનાથી પાછા હઠાય એમ ન હતું. હડીને જવું ક્યાં ? પેલા ચક્ર તરફ ? પેલી બેઠક તરફ ? સારંગપાણીને હાથે જીવન બહેતર છે, કે મૃત્યુ બહેતર છે, એ સંબલ નક્કી ન કરી શક્યો.

પ્રકરણ ૧૧ સું

દ્રોહ પૂરો થયો

બલને સારંગપાણીના કમરાથી જ્યારે પાછો બહાર કાઢવામાં આવ્યો ત્યારે એના અંગૂઠા ઉપર પાટો બાંધવામાં આવ્યો હતો. એની પાછળ બે કદાવર ખારવા ચાલતા હતા.

સંબલને સુકાન પાસે લાવવામાં આવ્યો.

થોડી વારમાં એક લુહાર આવ્યો. એણે વહાણની બાજુમાં કડું ઝડ્યું.

સંબલના હાથ પાછળ બાંધવામાં આવ્યા. લોઢાની સાંકળે કડામાં જડવામાં આવ્યા.

બે ખારવા ચોકીદારોએ સંબલને એમ બાંધ્યો.

‘મને...મને...તમે બાંધો છો શા માટે ? હું તો હવે તમારા માંહેનો જ એક છું.’

‘અમને હુકમ છે. અમને એ પણ હુકમ છે કે, જરા પણ શંકા પડે એવું તારા વર્તનમાં જણાય તો તને સીધો ઉપાડીને તૈમૂરની એઠક ઉપર બેસારી દેવો.’

સંબલના મનમાં ચીડ આવી: ‘પણ તમે સારંગપાણીને તો પૂછો.’

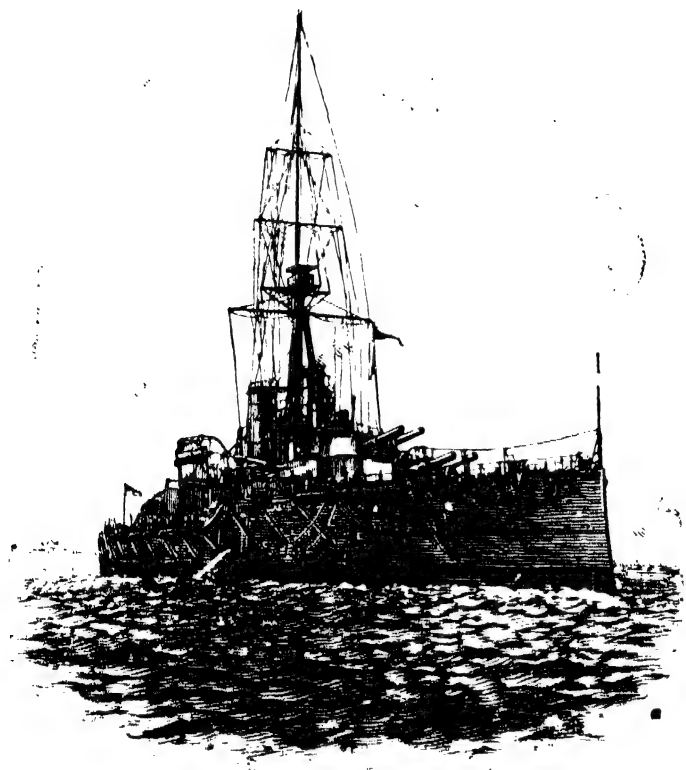
‘એ આ તરફ આવે એટલે તું જ પૂછી જોજે !’ એક ખારવાએ કહ્યું: ‘તારે આ રીતે અહીં બેસીને સુકાનીને રસ્તો બતાવવાનો છે.’

થોડી વાર પછી સારંગપાણી ત્યાં આવ્યો.

સંબલે એને કહ્યું: ‘પણ મને આમ બાંધવાની જરૂર શી ?’

‘તું નાસી ન જાય માટે.’

‘પણ હું નથી નાસી જવાનો. મેં તમને વચન આપ્યું છે ને ?’

सारंगपाणीनुं जहाज

[पृष्ठ ६८]

‘તારા વચનની કીમત કેટલી? તારી ધંમાનદારીથી તો વધારે નહિ ને? જ્યાં સુધી બીજા ચાંચિયાઓ તારા હાથે પકડાય નહિ ત્યાં સુધી તું પણ એક ચાંચિયો જ છો.’

સારંગપાણી ચાલ્યો ગયો. સંબલને હવે પોતાની આ અણુધારી અવહેલના નિભાવે જ છૂટકો રહ્યો.

ઢૈયામાં રોષ ને બુદ્ધિમાં બીક ધરતાં ધરતાં સંબલે સુકાનીને માર્ગ બતાવવા માંડ્યો.

× × × ×

એ દિવસ આમ ગયા પછી સવારે કૂવાથંભ ઉપરથી ‘સમાલ’ની વ્યૂમ ઉડી. ક્ષિતિજમાં એમને એક વહાણુ દેખાયું.

‘સારંગપાણીને બોલાવો.’ સંબલે એ વહાણુ સામે થોડી વાર જોઈ રહ્યા પછી કહ્યું.

સારંગપાણી આવ્યો: ‘કેમ, મને કેમ બોલાવ્યો?’

‘મારા હાથ હવે છોડી નાંખો. મારું કામ પૂરું થયું છે.’

‘એટલે?’

‘આ સામે જે વહાણુ દેખાય છે એ જ ‘કાલા જહાજ’ છે. એના ઉપર લાલો કેદમાં પડેલો ગુલામ છે. એના ઉપર ચાંચિયાનો મુખી કાનજી માલમ છે!’

‘કાલા જહાજ!’ સારંગપાણીએ આવનાર વહાણુને ધારી ધારીને જોયા પછી કહ્યું: ‘એ તો ભારે ઝડપવાળું છે!’

‘એટલે જ તો મેં તમને વહાણુ બતાવીને જ મારું કામ પૂરું કર્યું ને? ‘કાલા જહાજ’ને તમે પકડી શકવાના નથી.’

‘કાલા જહાજ!’

‘ચાંચિયાઓ એમાં હશે કે નહિ?’

‘હોવા જ જોઈએ. પણ હોવા ને પકડાવા એ એક નથી.’

સારંગપાણી એ કટાક્ષથી ગુસ્સે થયો: ‘સંબલ ! તું એ જૂઠી ગણતરી ન સેવીશ. નિશ્ચયે માનજે કે એ જહાજ આજ સાંજ પહેલાં મારા હાથમાં પકડાશે.’

સારંગપાણીએ આવનાર વહાણને જરા ધીરે કાળજીપૂર્વક નિરખવા માંડ્યું.

અને પછી એણે તમામ ખારવાઓને એકઠા કરીને હુકમો આપ્યા.

× × × ×

સારંગપાણીનું જહાજ દૂર દેખાતા જહાજથી નાસતું હોય એવી ગતિ પકડવા લાગ્યું. ક્ષિતિજ ઉપર દેખાયતું વહાણ જરા નજીક આવ્યું.

અને એના કૃવાથંભ ઉપર એક વાવટો ચડવા લાગ્યો. સામા પવનમાં વાવટો હવામાં ફરફર્યો. વાવટાના કાળા પટમાંથી ઘોળા ખોપરી જળે સારાયે જગત સામે દાંતિયાં કરી ઉઠી.

‘કાલા જહાજે’ સારંગપાણીના જહાજ ઉપર એક તોપ વહોડી. આ તોપનું નિશાન વાગશે કે નહિ, એની ચાંચિયાઓને પરવા ન હતી. એ તોપનો અર્થ તો હતો શિકારના આરંભનો. એ તોપ તો સૂચવતી હતી કે, અમે તમારો પીછો પકડ્યો છે ને એ છોડવાના નથી.

‘કાલ જહાજ’ નજીક સધ્યું. તીરકસ ગતિમાં મેથ વહાણની યાનુઓ એક બીજાને સાફ દેખાવા માંડી. ‘કાલા જહાજે’ જોયું કે, શિકાર ઉપર મૂઠ્ઠીભર ખારવાઓ છે અને એઓ વહાણને નસાડવાને સદ ઉપર સદ ચડાવી રહ્યા છે.

અને ‘કાલા જહાજ’ ઉપરના એક ચાંચિયાએ શિકારને કહ્યો: ‘આ તો સારંગપાણી!’ ચાંચિયાઓના જહાજ ઉપરથી જ્યઘ્રોષ ઉઠ્યો અને હવામાં તરતો સારંગપાણીને સંભળાયો.

પરંતુ દરિયાઈ લડાઈમાં સારંગપાણીનો મુકાબલો કરી શકે એવો કાષ્ટ નર ‘કાલા જહાજ’ ઉપર સંબલને ન દેખાયો. સંબલે જ્ઞાતદ્રોહ તો કર્યો હતો. પરંતુ જે ભયંકર ચોકસાઈથી મુકાબલો કરવાની

સર્વ તાકાત છતાં, કાલા જહાજ પોતાના વિનાશ તરફ ધસ્યું આવતું હતું, એથી તો સંજલને ક્ષણભર દિલમાં દાહ થયો.

“લાલો જે નાખૂદા હોત તો” એ સારંગપાણીની રમત પારખી ગયા હોત.” સંજલ ધારતો હતો કે, ‘કાનજી માલમ અત્યારે કમાન છે. કાનજી શું આટલો બેવકૂફ હતો? સારંગપાણી નાસવાનો દેખાવ કરતો હતો? પણ નાસતાં નાસતાં તીરકસ ગતિએ પવનનો મારો લેતો હતો. સારંગપાણી પવનનો બરાબર મારો પકડે અને પછી જે વહાણને ફેરવે તો? સારંગપાણીના વહાણને પૂંઠનો પવન મળે. ‘કાલા જહાજ’ને સામો પવન થાય. ત્યારે ‘કાલા જહાજ’ની તોપોનું જેમ પવન હણી લ્યે. સારંગપાણીની તોપોને પવન નિશાન આપે.’

‘અરે! અરે! ઓ મૂર્ખાઓ! તમે શું કરી રહ્યા છો? અરે સારંગપાણી મોરો ફેરવે છે. ક્યાં ગયા તમારા ગુલામો? હલેસાં મરાવો. વહાણે વહાણને હમણાં જ ભેટાવો અને ન ભેટાય તો દૂર રહો. સડો સંકેલી લ્યો! તોપોના મારથી દૂર રહો. લાંબો આંતરો લ્યો.’

પણ ના, દેવતાઓ પણ ન્યાં પગ મૂકતાં ડરે ત્યાં મૂર્ખાઓ દોડી જાય છે. અને સંજલને લાગ્યું કે, કોઈ પણ મૂર્ખો આટલી ભયાનક ચોક્કસાઈથી આવા સાદા પણ સચોટ મોતના ડાયામાં પેટો ન હતો.

સારંગપાણીને એક ઘડીની મહેતલ જેઠતી હતી. જે ચાંચિયાઓ કટોકટીની એક ઘડી-સાઠ પળ માત્ર એનો દાવ ન સમજી શકે..... ઇન્શાલ્લા! એનો દાવ પૂરો થયો. એને માગી મહેતલ મળી ગઈ.

અને ચાંચિયાઓ પરિસ્થિતિનું પરિવર્તન સમજી શકે, એ પહેલાં સારંગપાણીની તોપો ધણધણી બિહી.

×

×

×

×

સારંગપાણી ઝપાટાબંધ સંજલ પાસે ગયો. ‘શું તેં મારી સાથે બેઠાની કરી છે?’ એની આંખમાંથી અગ્નિ ઝળે.

‘મેં? ના. નથી કરી. કેમ?’

“કાલા જહાજ’ ઉપર લાલો નથી. કાનજી પણ નથી.” સારંગ-પાણીએ કહ્યું: ‘કેવળ મેંઢાઓ જ એ જહાજ ઉપર છે. યાદ રાખજો જે જરા પણ દગલયાજી હશે, તો તું એની કીમત પૂરેપૂરી ચુકવશે.’

‘હું ખીજું કાંઈ નથી જાણતો, પણ એક વાત જાણું છું. મેં તમારી સાથે દગો નથી કર્યો.’

‘જો તેં દગો નહિ કર્યો હોય તો તને હું ધનામ આપીશ. નહિ-તર હંડ આપીશ. જે આપીશ તે તને જીવનભર યાદ રહેશે!’

સારંગપાણી લાલાને જાણતો હતો. તે પાકા દરિયાસારંગની ઉધાડી આખો એ પારખી શકતો. ધરાનના શાહની દાદીમાં આગના તણુખા મૂકનાર કાનજી સાથે એને કદિ સીધો પ્રસંગ પડ્યો ન હતો. પણ લશ્કરી જહાજોની સામે અને આગળ ધરાનથી તે ચીન સુધીની આ ચાંચિયાવટ ખેડી ડાંકા બળવનાર ચાંચિયો સહેલાઈથી ગફલત કરે એ સંભાવ્ય ન હતું. આ કારણે જહાજ પકડાયા પહેલાં જ સારંગ-પાણીએ કદબી લીધું કે, લાલો કે કાનજી એ જહાજ ઉપર નથી.

x

x

x

x

હવે ચાંચિયાઓને પોતાની ગફલત સમજાઈ. ‘જો ગતિ એમને કેવળ નાસવાની દેખાઈ હતી અને રોચક લાગી હતી, એ તો ખરી રીતે ‘કાલા જહાજ’ના સઢમાંથી પવન કાઢી દેવા માટેનો જ દાવ હતો,’ એમ એમને સમજાયું.

સારંગપાણીની તોપો સીધી કાલા જહાજ ઉપર જ ગોળાઓ ફેંકતી હતી ને કચ્ચરધાણુ કરતી હતી. સામા પવનને કારણે ‘કાલા જહાજ’ની તોપો અર્ધે પણ જતી ન હતી. આ તો મોતનું છટકું હતું. એક જ માર્ગ ચાંચિયાઓને દેખાયો. ‘કાલા જહાજ’નો મારો ફેરવીને પવનને સઢમાં સમો પકડવો.

પરંતુ જે ગફલત ચાંચિયાઓએ કરી, એ ગફલત સારંગપાણી કરે એવો ન હતો. મારો ફેરવવાને માટે ‘કાલા જહાજ’ તીરકસ ગતિ આરંભી. આરંભતાં પોતાની જમણી યાજુ આખી સારંગપાણી સમી ધરી અને...

અને આ અવસરની જ રાહ જોઈ બેઠેલા સારંગપાણીની તમામ તોપો એક સામટી વહૂટી, 'કાલા જહાજ'ની જમણી બાજુ, આખી એમણે ઉઘાડી કરી નાખી. બાર જગ્યાએ તો ગાખડાં પડ્યાં અને જે 'કાલા જહાજ' પોતાની એ જમાનામાં અસાધારણ ઝડપને કારણે પંદરમી સદીના તરી ઇતિહાસમાં અગ્રસ્થાન ભોગવતું જહાજ પાણીમાં એસવા માંડ્યું.

સારંગપાણીની તોપો હવે તૂટક ઉપર પડીને ઉપર ભાંગફોડ કરવા લાગી. ચાંચિયાઓ માટે એકઠા થવાની એક પણ સલામત જગા એણે રહેવા ન દીધી.

એ ઘડીની અંદર 'કાલા જહાજ' સમુદ્રની સપાટી ઉપરથી ગૂમ થયું ને દરિયાનો પટ ડૂબતા ચાંચિયાઓથી ઉભરાઈ ગયો.

ખીજ એ ઘડી પસાર થઈ હશે ત્યારે ધણાખરા ચાંચિયાઓ દરિયાના પટ ઉપરથી જીવતા ઉચકાયા હતા ને કેદ બન્યા હતા.

કાનજીને, લાલાને, વીજળીને વગેરેને જે હોડીમાં બેસાડવામાં આવ્યા હતાં, એ હોડીના વર્તમાન સાંભળીને સારંગપાણી પોતાના જહાજને લાંબને આગળ વધ્યો. એક દિવસે એ હોડી પણ પકડાઈ, પણ એમાં કાનજી એક ન હતો.

મધદરિયામાં ઝામોરીનનો એક બેટ હતો. એ બેટ ઉપર બારે પાકી ચોકી હતી. એ ચોકીમાં ચાંચિયાઓને કેદ મૂકીને સંબલને ફરીને આમળ કરીને સારંગપાણી ચાંચિયાઓના બેટા ચૂંથવા, લૂંટવા નીકળી પડ્યો.

કંઈ વર્ષોથી ચાંચિયાઓ દરિયો લૂંટતા હતા. સંબલને એ લૂંટ પણ બતાવી દેવાનું સારંગપાણીએ ફરમાન કર્યું.

ધણી દોલત સારંગપાણીને હાથ આવી. ધણા ચાંચિયાઓ કેદ થયા હતા. અને પછી કાંઈ પણ નવો ચાંચિયો કેદ થવાને બાકી ન દેખાયો ને લૂંટમાં પણ કાંઈ વિશેષ લૂંટવાનું શેષ ના રહ્યું. સારંગપાણીએ સંબલને બંધન મુક્તિ કરવાનું ફરમાન કર્યું અને પોતે બંદીવાન ચાંચિયાઓ અને લૂંટની દોલત સાથે કલીકટને પંથે પ્રયાણ આરંભ્યું.

સંબલ હવે સ્વાધીન માણસ હતો. વસમી કેદ અને સતત બથ પછી આ સ્વાધીનતાનો સ્વૈરવિહાર જ એટલો મીઠો હતો કે, સારંગ-પાણીના કાઠ કરતાં કાઠ ખારવા એની સાથે જરા સરખોયે સંસર્ગ નથી રાખતા, એનો એને ખ્યાલ સરખો પણ ન આવ્યો-ને આવ્યો હોય તો એ વાત મહત્વની ન લાગી. સંબલના મનમાં એવો આભાસ પેદા થયો હતો કે, એણે સારંગપાણીની અને ઝામોરીનની મહાસેવા બગવી છે.

રાતના બાર વાગ્યા હતા. વહાણના સર્વ ખારવા સૂતા હતા. જગતા હતા માત્ર ત્રણ જણ: એક સુકાની, બીજો મોરાનો ચોકાદાર ખારવો અને ત્રીજો સમાલની ચોકાનો ખારવો. પરંતુ એ ત્રણે પોતાના કામમાં મશગૂલ હતા. અને વહાણ ઉપર ઘેરાતી મધરાત હતી.

સંબલ ઉઠ્યો. બિંદીપગે ભંડકમાં ઉતર્યો. આગળ વધ્યો. હજી એક ભંડક નીચે ઉતર્યો. ત્યાં પઠાણ લાગતો પહોળો ભંડાર હતો. સામાન્ય સંયોગમાં ત્યાં દારૂગોળો રહે, વહાણની ખોરાકી રહે, મીઠા પાણીની કુંડીઓ રહે. આ બધું એક જગ્યાએ ખસેડવામાં આવ્યું હતું. સામી બાજુ ચોખ્ખી કરવામાં આવી હતી અને ત્યાં કેડીએને-એકંદર એકયાસી ચાંચિયાઓને વહાણની બાજુમાં કડાલીડ બાંધવામાં આવ્યા હતા. સમીસાંજે વહાણ ઉપડ્યું હતું. તે સમયે હવે સ્વૈરવિહારી બનેલા સંબલે વીજળીને ક્યાં બાંધવામાં આવી હતી એ જોઈ લીધું હતું. એટલી કાળજીથી જોયું હતું કે, મધરાતના અતળ ને અણતમ અંધારામાં પણ વીજળીની સામે જઈને ઉભા રહેવામાં એને અંતરાય ન આવ્યો.

‘વીજળી!’ સંબલે ધીમે સાદે અવાજ કર્યો.

‘કાણ છે એ?’ વીજળીનો અવાજ અંધકારમાંથી અશ્ચર્ય આણ્યો. પણ એ સાંભળીને સંબલનું હૈયું ફટી ઉઠ્યું.

‘હું સંબલ.’

સામે ગહરું મૌન છાયું.

‘હું તારે માટે ખાવાનું લાવ્યો છું. લે.’

અંધકાર ઉજ્જડ રહ્યો. કાંઈ હાથ સંબલને શોધતો ન આવ્યો.

‘ભૂલ્યો, તારા હાથ બાંધ્યા છે તે. સવારે પહેલું કામ સારંગ-પાણીને કહેવાનું કરું કે, તને એકદમ છોડી મૂક.’ સંબલના ચહેરા ઉપર ફિક્કું હાસ્ય છાયું.

અંધકાર અનુત્તર રહ્યો.

‘વીજળી ! મારી સાથે બોલ તો ખરી.’

હજી પણ મૌન ન તૂટયું.

‘વીજળી ! હું તને ચાહું છું. તારે ખાતર મેં મારો જીવ બચાવ્યો. તારો જીવ પણ હું બચાવીશ. કાલે તને મુક્ત કરાવીશ. કલીકટમાં પહોંચતાં વેંત તું અને હું બન્ને સાથે ચાલ્યાં જશું. મોજથી રહેશું. વીજળી ! મારી વીજળી !’

અંધકારને વાચા આવી. ‘સંબલ ! તું મને ચાહે છે ?’

‘મારો જીવ પણ તારે માટે કુરબાન છે.’

‘એ સારી વાત છે. હું તારો જીવ માગું છું.’

‘મારો જીવ ?’

‘હા. તારો જીવ. જો સાંભળ. અત્યારે બધા સૂતા છે. તું એક મશાલ પ્રગટાવ. સામે છેડે દારૂગોળો છે. એમાં ચાંપી દે.’

સંબલ ધ્રુજ ઉઠ્યો: ‘દારૂગોળામાં મશાલ ચાંપી દઉં ?’

‘હા,’ વીજળીના અવાજમાં જરાયે થડકારો ન હતો.

‘પણ...પણ...વહાણ આપું ઉડી જાય.’

‘હું એ જ માગુ છું.’

‘પણ તું મરી જાય. હું મરી નહિં. બધા મરી જાય.’

‘હું મરી જઈશ તો મુક્ત તો થઈશ. તું મરી જશે તો મને પરલોકમાં પામશે. બીજાઓની ચિંતા તું શા માટે કરે છે ?’

સંબલ નિરૂત્તર રહ્યો. એક વાર માણસને જીવવાની લોભપતા લાગે છે પછી એ મૃત્યુથી દૂર ને દૂર નાસે છે. એને ખબર નથી કે, મૃત્યુ એ તો માણસનો પડછાયો છે. પડછાયાથી એ કદિ દૂર નથી હોતું. એને પકડવા તમે દોડો તો એ આગળ ને આગળ નાસશે. એનાથી તમે નાસશો તો એ પાછળ પાછળ દોડતું આવશે.

‘તું તો ગાંડી છો. ને ગાંડા વિચાર કરે છે.’ સંબલે વાત ટાળવા મહેનત કરી: ‘લે આ ખામ લે ને કાલે તો હું તને આમાંથી છૂટી કરાવી દઉંશ.’

અંધકાર નિરૂત્તર રહ્યો.

‘કેમ બોલતી નથી ?’

‘મારી ને તારી જોડી કદિ નહિ બની શકે. તું તારે માર્ગે જા. મને મારા માર્ગે જવા દે.’

‘એટલે શું હું તને છોડી દઉં ?’

‘તું મને કદિ પકડી શક્યો નથી, પકડી શકવાનો નથી. હવે જા. અંધારામાં પણ તારા પડછાયાથી હું અલડાઉં છું.’

સંબલના અવાજમાં રોષ આવ્યો: ‘તું ગાંડી છો.’

‘અને તું દ્રોહી છો, હત્યારો છો, બેઇમાનદાર છો.’

સંબલે વીજળીને બોલતી બંધ કરવાને અંધારામાં એનું મુખ શોધવા હાથ લાખે કર્યો: ‘વીજળી! એક વાર તું આ બંદીખાનામાંથી છૂટીશ એટલે...ઓ...ઓ...ઓ...ઓ...ઓ...’

સંબલનો હાથ વીજળીના મોઢાને શોધી શક્યો હતો. એ વીજળીના મોઢાને બંધ કરવાને હાથ દાખતો હતો. ત્યાં વીજળીએ એના આંગળાના ટેરવાને પોતાના બે દાંતો વચ્ચે જોરથી પકડીને તોડી લીધું. સંબલના મુખમાંથી કાળી ચીસ નીકળી ગઇ.

એક સામટા એંસી અવાજ સળવળી ઉઠ્યા. જેવી તેવી ઉંધમાં પડેલા ચાચિયાઓ જાગી ઉઠ્યા: ‘શું છે ? શું છે ?’

‘કાંઈ નવું નથી.’ વીજળીએ કહ્યું: ‘એ તો સંબલ મારી સાથે મહોબ્બત કરવા આવ્યો હતો.’

‘સંબલ! સંબલ!’ લાલાનો અવાજ ગાજ્યો. આખો ભંડાર જાણે એ એક અવાજે ભરાઈ ગયો. ‘દ્રોહી! હત્યારા!’

સંબલ હોઠ પીસીને ઉભો થયો: ‘વીજળી! યાદ રાખજો આ ધડીને માટે તારે પસ્તાવું પડશે!’

જવાબમાં અંધકાર જાણે તિરસ્કારનું અટ્ટહાસ્ય કરી ઉઠ્યો.

X

X

X

X

સંબલે જ્યારે બહાર આવીને જોયું ત્યારે એને ખબર પડી કે, વીજળીએ તો એની આંગળીને નખ આખો ઉતારી લીધો છે. વીજળીના તિરસ્કારનું અટ્ટહાસ્ય એના કાનમાં ગાજતું હતું-હજી પણ.

‘એ માથાફરેલી છોકરીમાં આટલું ગુમાન છે તો હું જોઈ છું કે, એ ગુમાન ટકી કેમ રહે છે? ગાંડી છોકરી! મરવાની વાત કરે છે? એણે હજી સારંગપાણીની ખાસ બેઠક નથી જોઈ. મૃત્યુના ખ્યાલ માત્રથી માણસ હજાર ગાઉ દૂર ભાગે, એવી એ કરામત વીજળીએ જોઈ ક્યાંથી હોય?’

સંબલ થોડી વાર ચૂપ રહ્યો, પછી બોલ્યો:

‘વીજળીને હું નથી જોઈતો, પણ વીજળી મને જોઈએ છે એનું શું? હું હજી પણ વીજળીને છોડાવીશ અને પછી.....કલીકટમાં એ ચાંચિયાની છોકરી છે અને હું છું.’

સંબલને આખી રાત ઉંઘ ન આવી. એ સવારની રાહ જોવા લાગ્યો. એના દિલમાં જે કરાલ ભૂખ જગી હતી તે એના ચિત્તની શાંતિને હરી લેતી હતી.

આખરે....આખરે આકાશમાં મોતી ભૂરા રંગનો ઉગ્ગશ છવાવા લાગ્યો. સંબલને જોવાને આખો હોત તો એ જગતભરમાં અદ્વિતીય એવો હિન્દી મહાસાગરનો સૂર્યોદય જોઈ શકત. સદંતર નિરબ આકાશ,

સદંતર નિર્મળ હવા અને સદંતર શાંત સમુદ્ર...હિન્દી મહાસાગરના સૂર્યોદયની સામગ્રી આટલી જ છે. પરંતુ વાતાવરણમાં જે પ્રશાંત ગાંભીર્ય છવાય છે, હવામાં અનહત ઉલ્લાસનું જે ગાઢ મૌન થાય છે, એ સમયે જે મંદમંદ મલયાનીલ વહે છે, એ છાયા પ્રકાશની અજબ મિલાવટના સર્વોત્તમ નમુનારૂપ બની રહે છે. પણ બિચારો સંબલ એના મગજમાં જે તાયફા* ચડ્યો હતો, એ એને આ સૌન્દર્યનો ઉપાસક બનવા દે એમ ન હતું. એ રાહ જોતો હતો પ્રજાતની-એના સૌંદર્ય માટે નહિ, એની મનોરમતા માટે નહિ, એની પ્રશાંતિ માટે નહિ. એ રાહ જોતો હતો સવારની-કેમકે સારંગપાણી સવાર પડ્યા પહેલાં એની ઉંઘમાંથી ઉઠે એમ ન હતો.

× × × ×

સારંગપાણી ઉઠ્યો. અને સંબલ એની પાસે ગયો.

‘કેમ ?’

‘જી. હું આપની પાસે મારું ઇનામ માગવા આવ્યો છું.’

‘ઇનામ ?’

‘જી, હા.’

‘તમને એ સહુની સાથે મેં નથી રાખ્યા. એ ઇનામ પ્રરતું નથી ?’

‘હું નહોત તો એમાંનું કોઈ અહીં નહોત. આપ આપના શબ્દો યાદ કરો.’

‘હં.’ સારંગપાણીએ કહ્યું: ‘કલીકટ પહોંચ્યા પછી તમને ઇનામ આપવાની સ્થિતિમાં હું મુકાઈશ.’

‘આપ ધારો તો મને અત્યારે ઇનામ આપી શકો છો.’

‘એમ ?’

* તાયફા-ઘડીમાં આ દિશામાંથી ને ઘડીમાં તે દિશામાંથી પવનનું ગોળ ફરતું તોફાન થાય અને હિન્દી મહાસાગરના ખલાસીઓ ‘તાયફા’ કહેવા અંગ્રેજી શબ્દ ‘હાઈફાન’ જે તાયફામાંથી પ્રેરિત થયો છે.

‘હા, હા.’

‘તમે શું માગો છો? સુવર્ણ. મારાથી તમને અપાય એમ નથી.’

‘હું સુવર્ણ નથી માગતો.’

‘તો?’

‘હું વીજળીની માગણી કરું છું.’

‘વીજળી? વીજળી કાણ?’

‘ચાંચિયાઓ સાથે પકડાઇને આવેલી ચાંચિયાની છોકરી છે.’

સારંગપાણીએ એક ખારવાને બોલાવ્યો: ‘ચોકીદારોને કહે વીજળીને અહીં લાવે.’

વીજળીને સારંગપાણી પાસે લાવવામાં આવી. સારંગપાણીએ ઇશારત કરી. બે ખારવા ખસી ગયા. સારંગપાણીએ સંબલને કહ્યું: ‘આ વીજળી!’

અને સારંગપાણી પીઠ ફેરવીને ઉભો.

x x x x

વીજળી સંબલની પાસે આવી. એના ચહેરા ઉપર જે રોષ ભબૂકતો હતો તેથી પોતે જાણે હમણાં દાઝી જશે એવી સંબલને ભીતિ લાગી. વીજળી સંબલની સામે આવીને ઉભી રહી.

‘તેં...તેં મને અહીં બોલાવી?’

‘તું સમજતી નથી?’ સંબલે વીજળીને કહ્યું: ‘તું હવે મારી છો.’

‘તારી? જાતિ દ્રોહોની? કાણ, હું વીજળી?’

‘હા, તું. અભિમાની છોકરી તું. બીજું કાંઈ નહિ. તું મારી છો. તું મારી બક્ષિસ છો, ભલકત છો. તું મને ચાહતાં પણ શીખીશ.’

‘હું તારી સાથે રહું તો પહેલામાં પહેલી એકાંતની અને લાગતી ક્ષણે હું તારો જન જ લઉં. હું તને ચાહું? જાતિદ્રોહી! જે તને ચાહતાં શાખશે એની તો રાખમાંથી આણ્યે આણ્ય કીડા પડશે.’

‘તું મને કદિ નહિ ચાહે, એમ?’

‘કદિ નહિ.’

‘મન્શાક્ષા!’ ગુરસાથી સફેદ બનેલા સંબલે હોઠ પીસીને કહ્યું:
‘ત્યારે તું મારાથી થરથરતાં તો જરૂર શીખશે.’

વીજળી સંબલથી મુખ ફેરવી ગઇ. એની નજર દૂર પથ્થુ નહિ
ને નજીક પથ્થુ નહિ, એવી રીતે ઉભેલા સારંગપાણી ઉપર પડી. સંબલ
વીજળીનો ધરાદો સમજી શકે તે પહેલાં તે સારંગપાણી પાસે ઉભી.

‘હજૂર!’ વીજળીએ વાત શરૂ કરી: ‘હું ધારતી હતી કે, આપ
તો ઝામેરીનના એક માનવંતા અમલદાર છો, પણ મારી માન્યતા
જુઠી નીવડી દેખાય છે.’

સારંગપાણીએ મુખ ફેરવીને વીજળી સામે જોયું.

વીજળીએ આગળ ચલાવ્યું: ‘હું જેઠું છું કે, આપ કેવળ
ગુલામ-દલાલ છો.’

‘કાની, મારી વાત કરે છે છોકરી?’

‘જી, હા. હું કહેતી હતી કે આપ કોઇ-માનવંત અમલદાર
નથી પણ કેવળ ગુલામ-દલાલ છો.’

‘એમ કે? તારે એમ કહેવાનું કોઇ કારણ?’

‘હું આપની કેદી હતી ને આપે મારો સોદો સાટું ક્યું.’

‘મેં કોઇ સોદો નથી કર્યો; સાટું નથી ક્યું.’

‘સંબલ શું કહે છે?’

‘મને કહે કે, સંબલ શું કહે છે?’

‘એ કહે છે કે, મને આપે બાક્ષસમાં આપી દીધી છે. હું આપની
કેદી છું ને કેદી તરીકે રહેવા માગું છું. મારે કોઇને બક્ષિસ થવું
નથી. જાતિદ્રોહીનો ઓછાએ સરખો પણ મારે નહિ જોઇએ.’

‘સારં. તું જઇ શકે છે. તારા ઉપર કદી બળજોરી થશે નહિ
ને કોઇને કરવા દેવામાં આવશે નહિ. તારે જે તારો જાન બચાવે

હોય તો જ, તારી ઇચ્છા હોય તો જ, તું સંબંધની સાથે જઈ શકે છે. મને પોતાને રજ પલુ આગ્રહ નથી. સંબંધની સાથે રહીને તારે એનું ધર માંડવું ન હોય અને તારા પિતાની પાસે રહીને ખીજ ચાંચિયાઓની જે બદહાલી થાય તે તારે પલુ બરદાસ કરવી હોય તો પલુ તારે માર્ગ કાઢ રોકશે નહિ.’

‘મારી માગણી છે. મને આપ મારા પિતા પાસે મોકલી દો.’

‘તું જઈ શકે છે.’ સારંગપાણીએ કહ્યું: ‘અને મારો મત પ્રજ્ઞતી હોય તો એ ખરાખીમાંથી ઓછી ખરાખી પસંદ કરે છે.’

વીજળી પાછી ફરી. સંબલ સારંગપાણી પાસે દોડ્યો.

‘હજૂર ! મારી...’

‘ચૂપ કર. હું વીજળીને છુટી કરી શકું, એની દલાલી ન કરી શકું. એ તારું મોઢું પલુ જોવા નથી માગતી. એટલે વાત પૂરી થઈ.’

સંબલ વીજળીને જતી જોઈ રહ્યો. એના ગુસ્સાને-ને ગુસ્સા કરતાં પલુ આત્મભાનને માઝા ના રહી. ‘વીજળી’ ફણીધર નાગની ડાકલી બજતી હોય એવા અવાજે એણે ચીસ પાડી: ‘યાદ રાખજે, એક દિવસે તું પસ્તાઈશ કે તેં મારી વાત કબૂલ ન રાખી.’

વીજળીએ પાછી નજર નાંખી. અભિમાનથી પોતાની કાયા ટટાર કરતી એ બોલી: ‘સંબલ, તું જામરી ભૂલ કરે છે. હું મરવાને તૈયાર છું, તું નથી, એટલે મારી ને તારી વચ્ચે ફેર છે.’

અને આભમાં ઝગડો વીજળી જેમ ઝપાટાબંધ શમી ગઈ, એમ વીજળી ત્યાંથી ઝપાટાબંધ ભંડકમાં ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૧૨ મું

કેસર

લીકટની બંદરગાહમાં વેપારી જહાજ દાખલ થયું. કાનજી માલમે પોતાની ટૂંકી મુદતની સફરખારની હકુમત દરમિયાન જે વહાણને છોડી દીધું હતું અને જેના ઉપર કેસરને એણે રવાના કરી હતી, એ વહાણ તે આ વહાણ હતું.

બંદરગાહમાં પ્રવેશતાં એણે ધોરણ મુજબની સલામી આપી નહિ. સામાન્ય શિરસ્તો એ હતો કે, કોઈ વહાણ પરદેશની સફર ખેડીને આવે એ બંદરગાહમાં પ્રવેશ કરતાં સલામી આપે, પણ આ વહાણે સલામી આપી નહિ !

વહાણ નજીક આવ્યું એટલે કાંઠે ઉભેલા લોકોનું કુતૂહલ શમ્યું. વહાણ ઉપર ધોરણ કરતાં બમણા માપથી સફેદ ધગ્ગ ફરકતી હતી ! વહાણ ઉપર કોઈ મૃત્યુ થયું હોય તો જ સફેદ ધગ્ગ ફરકાવાય. વહાણનું ભૂત સંચરતું હોય, એમ એ વહાણ નજીક આવ્યું ને કાંઠે એનાં દોરડાં નંખાયાં અને બંધાયાં.

સામાન્ય સંયોગમાં કોઈ પણ વહાણ પરદેશમાંથી આવીને બૂડી તોપે* નાંગરે ત્યારે એના ઉપર સૌથી પહેલા રાજના માંડવીના અમલદાર ચડે ને વહાણનો વીમો, વહાણનું ભરત વગેરે તપાસી લે. પણ જ્યારે વહાણ ઉપર સફેદ ધગ્ગ ચડે ત્યારે માંડવીના વહીવટદારની સાથેસાથ વહાણનો માલિક પણ જઈ શકે.

વહાણનો માલિક વહાણ ઉપર ચડ્યો. ત્યારે એને સફેદ ધગ્ગનો અર્થ સમજ્યો.

* ધક્કા ઉપર વહાણને નાંગરવા માટે નકામી થયેલી તોપો વપરાય. નકામી થયેલી તોપોને જમીનમાં ઢંધી ખોસવામાં આવે ને એના ઉપર વહાણનું નાંગરવાનું દોરડું બંધાય.

‘વહાણુ ચાંચિયાઓએ પકડ્યું હતું. ભરત ચાંચિયાઓ ઉપાડી ગયા હતા. ખારવાને પાટિયે ચલાવવાનું નક્કી થયું હતું. વહાણુને ડુબાવી દેવાનું નક્કી થયું હતું, પણ પછી કાંઈક થયું. ચાંચિયાઓની અંદર અંદર કાંઈક બનાવ ઝપાટામંઘ બની ગયો. ત્રણ ખલાસીને પાટિયે ચલાવ્યા પછી પાટિયું ઉપાડી નાંખવામાં આવ્યું, ને ચાંચિયાઓએ એક વહાણુમાંથી કેદ પકડેલી બાઇને કલીકટ પહોંચાડવાની શરતે વહાણુને છોડી મૂકવામાં આવ્યું હતું.’

આ હતી નાખૂદાને કહેવાની કથા. એ ઘણી વિચિત્ર કથા હતી. ચાંચિયાઓનો મેળાપ થયા પછી સલામત પાછું ફરનાર આ વહાણુ પહેલું જ હતું.

ને વા વાત લઇ જાય એમ કલીકટની શેરીએ શેરીમાં નાખૂદાની કથા ચર્ચાઈ રહી.

કેસર જ્યારે વહાણુમાંથી ઉતરી, ત્યારે એ ખરેખર ખૂબ ઉદ્ધાસમાં હતી. એક આખો ભવ માથેથી વહી ગયો હોય એવો અનુભવ એને થયો હતો. એ ભયંકર માણસોના પંજમાં પડી હતી. એ માણસોએ એને એક ભયંકરતમ માનવીને હવાસે સોંપી હતી. એ માનવીની સાથે એને એક રાત ગાળવી પડી હતી. એવા માનવીઓ સાથે એને અનેક રાતો ગાળવી પડી હતી, છતાં ઈશ્વરની અપૂટ દયામાં એ અણીશુદ્ધ પાર ઉતરી આવી હતી !

ઈશ્વરની અપૂટ દયા—આ દયા કાંઈ સ્વયંભૂ નથી આવતી કે, નથી સ્વયં શરીરધારી બનતી. એ કોઈ વ્યક્તિની આંખમાંથી, જગ્યાનમાંથી આંધર્ભાવ પામે છે. ઈશ્વરી વિભૂતિને સાર્થ બનવા માટે ઐદિક સાધન જોઈએ છે, માટે જ માનવી પથરમાં દેવ જીએ છે ને માનવીમાં પયગંબર જીએ છે. માટે જ માનવી પોતાને ઈશ્વરી વિભૂતિએ પસંદ કર્યાનો દાવો કરીને મકાંધીશ કે ધર્માચાર્ય થઈ બેસે છે.....

એ તો જે હો તે, પણ વીજળી આ ઈશ્વરી સામર્થ્યનું કેસર માટે વાહન બની હતી ! વીજળી વીજળી જેવી જ હતી ! પણ કેસરને માટે

એ વાદળની આગ કરતાં વાદળના અમીસમી બની હતી. માથાં બારે છતાં, સેંકડો પુરૂષોની વચમાં પુરૂષથીએ વધારે ઉગ્ર બનીને ફરનારી છતાં, એના દિલમાં કેસરને માટે એક અગોચર ખૂણો મળ્યો હતો ! અને ભોળા કેસર ! આટલા બદલ એણે વીજળીને પોતાના હૃદયમાં મધ્યસ્થ સ્થાપી હતી !

જવા દે ચાંચિયાને અને એમની ચાંચિયાગીરીના કાનૂનોને જવા દે. કાનજી માલમને અને ગોરીલા ને વીજળીને પણ.....પણ બિચારી કેસર ! વીજળીને પણ જે એ જવા દે તો પછી માઝમ રાત માત્ર રહેલી હતી. ને પ્રકાશના ‘અણુરૂપિ અણિયાન’ અંશને વેલની જેમ બાઝી પડતી કેસર પોતાની આપત્તિના અંધકાર વચ્ચે મહાપિતા ઈશ્વરે ફેંકેલા એક માત્ર પ્રકાશ-કરણને કેમ ફેંકી દઇ શકે ?

x x x x

પણ હવે તો પ્રકાશ, અંધકાર તમામ ખતમ થયાં હતાં. એ હવે હતી કલીકટમાં. અહીં એની માતા હતી ને ભાઈ હતો. અહીં એનો પતિ હતો ને સાસરવાસ પણ હતો. હવે એને શું ભય હતો ?

કેસરની સાથે સામાન કશો હતો નહિ. હતું માત્ર એક નાનું પોટલું. હાથમાં ઉપાડીને એ ચાલવા માંડી. કલીકટના તમામ માર્ગોની એ ખરી માહિતગાર હતી. શહેર સમસ્તના લોકો એની તરફ જોઈ રહ્યા છે એનો એને કશો ખ્યાલ પણ ન હતો.

કેસરે પોતાના ભાઈના ધરની સાંકળ ખડખડાવી, ‘ડેલીનું બારણું’ ઉઘડ્યું. બારણામાં એનો ભાઈ આવીને ઉભો.

પણ આ શું ? ભાઈની આંખમાંથી અમી કેમ ઉઠી ગયું ?

‘ભાઈ.....’

એક પણ શબ્દ બોલ્યા સિવાય કેસરને જોઈને ભાઈએ કમાડ વાસી દીધું.

આશ્ચર્યથી મૂઠ બનીને કેસર અંધ બારણાને તાકતી ઉભી રહી. ભાઈએ આમ કેમ કયું ?

બંધ બારણાં પાછળ લાભીનો ચીરપરિચિત અવાજ સંભળાયો.
‘કાણુ હતું એ ?’

‘એ તો કેસર હતી.’ ભાઈનો જવાબ પણ કેસરે સંભળ્યો.

‘તે નાક કપાવીને ભાઈને ઘેર શું જોઈને આવી ? ચાંચિયાને ઘેર જ પડ્યા રહેવું હતું ને ?’

કાનમાં આગળી નાખીને કેસર ત્યાંથી ચાલી નીકળી !

×

×

×

×

ભાઈને તો ગમે તેમ તોય લાભીનો દાખ. બહારથી ગમે એવી જોણીભલી દેખાતી હોય તોય લાભી, નણુંદનો પગ કાઢવાના લાગ શોધતી જ ફરે, પણ એના પતિને ક્યાં કોઈનો દાખ હતો ? ને પતિ તો વહાલસોયો હતો ને ! એ કેટલાં બધાં લાડ લડાવતો ! પતિની ડેલીનું બારણું એણે ખડખડાવ્યું. બારણું ઉઘડ્યું ને સામાં સાસુ દેખાયાં. પરસાળમાં હોંચકા ઉપર એનો પતિ પણ એટો હતો !

સાસુએ કેસરને જોઈને અધીં ડેલી બંધ કરી ને બીજી અધીં પોતે રોકી. ‘અહીં નહિ.’ સાસુએ કહ્યું : ‘આજ કે કોઈ દિવસ આ ઘરને ડિંબરે પગ મૂકીશ નહિ.’

‘પણ સાસુજી, મારો કાંઈ વાંક, શુંતો ?’

‘શુંતો નહિ ને વાંક નહિ. તું તારે રસ્તે. અમે અમારા રસ્તે.’

‘પણ મારે આ ઘર સિવાય બીજો રસ્તો શું ?’

‘આ ઘર તારે માટે સદા બંધ રહેશે. તું ચાંચિયાની વચમાં રહી. શું અભડાયું છે ને શું નથી અભડાયું, એની કાંઈ ખબર નથી. ને એ જાણવાની જરૂર પણ નથી.’

‘બા ! મને જરાય દોષ લાગ્યો હોય તો મને ભગવાનની આજુ છે !’

‘તને દોષ લાગ્યો કે ન લાગ્યો, થોડું કોઈ જોવા આવ્યું છે ? પણ મારા ઘરને માથે સાત પેઢીનું આજીવન તો રહી જાય ને રહી જ જાય. તું તારે માર્ગે ચાલી જા.’

સાસુના ખભા ઉપરથી નજર કરતાં કેસરે પોતાના પતિને પર-
સાળમાં ખેડેલો જોયો હતો. શું એનો પતિ એનો આ પરિત્યાગ પસંદ
કરશે ? એ પતિને સાસુની સન્નિધિમાં કેમ સાદ દેવાય ? અને એક વાર
પણ સાદ કર્યા સિવાય જવાય કેમ ? સાસુનો દિમાગ તો કહેતો હતો
કે, સાસુ એના નિર્ધારમાં નિશ્ચલ રહેવાની. પણ એના પતિને શું એક
બોલ પણ કહેવાનો ન હતો ?

‘મારો ધણી મને કહેશે તો હું ચાલી જઈશ.’ કેસરે પોતાની
હીમત બે હાથે એકઠી કરીને કહ્યું.

જવાબમાં સાસુએ અવાજ કર્યો: ‘મારિતિ !’

મારિતિ કેસરના પતિનું નામ હતું, મારિતિ આવ્યો.

સાસુએ કહ્યું: ‘મારિતિ ! આ તારી વહુ ! ગામમાં ચૈારે ને ચાંદ
વાત થાય છે એટલે તને મારે ઉઠીને હવે કહેવું પડે એમ નથી કે
એ ક્યાંથી આવે છે ? મારા ઘરમાં એ વહુ ન જોઈએ, તું શું કહે છે ?’

‘તમે શું માગો છો ?’

‘તારા ધર્મ અને કુલની મર્યાદાનું પાલન !’ સાસુએ કહ્યું: ‘આપણો
દેહ ઉંચ વણુંના હિંદુનો-બ્રાહ્મણનો. આપણા આચાર વિચાર શુદ્ધ
સનાતની. આપણું કુલ નાત જાતમાં ઉંચું. આ ધર્મ સામે આંગળી
ચિંધામણી તારે કરવી છે ? ચાંચિયાઓ કેણુ જાણે શી જાત ? એમની
સાથે ખાધું હોય, પીધું હોય, દેહ વટલાવી હોય એ બધો અછૂતવાડો ને
બ્રહ્મવાડો ઘરમાં લાવીને તારે કુલની મર્યાદા લોપવી છે ? ઉપરાંત
બીજી પણ વાત છે. કેસર ચાંચિયાઓની વચમાં રહી. એક જીવાન
બાઈ આવા નીતિહીન માણસોની વચમાં રહી. હું કાંઈ આક્ષેપ કરતી
નથી. પણ દુનિયા આક્ષેપ કર્યા સિવાય રહેશે ખરી ? કેસર કહે છે
એમ, એ અણિશુદ્ધ આવી હશે, પણ મારિતિ ! હું તને પ્રહ્લુ પ્રહ્લુ કે, તું
પોતે જ એ વાત માને છે ?’

સાસુના એક એક વાક્યમાં કેસરે પોતાની પાતળી આશા ઉપર કુહાડાના ઘા થતા સાંભળ્યા. માર્શિ એક પણ શબ્દ બોલ્યા સિવાય પાછો ફરી ગયો અને સાસુએ ડેલીનું બારણું કેસર સામે વાસી દીધું. એ બારણું આ જીવનમાં કદિયે એને માટે ઉઘડવાનાં ન હતાં.

અને કેસર ત્યાંથી ચાલી નીકળી.

X

X

X

X

ગામમાં કેસરના કાકા હતા. એને ત્યાં કેસર ગઈ. કાકાના ઘર પાસે આવતાં કેસરે કાકાને પહેલાં માળના ઝરખામાં ઉસા રહીને પોતાની બાળક પુત્રીને ગેજાવતા જોયા. કેસરે બારણું ખડખડાવ્યું. કાકીએ બારણું ઉઘાડ્યું. કેસરને જોઈ. કાકીએ કેસરને કહ્યું કે, 'તારા કાકા તો બહારગામ ગયા છે ને હમણાં પાછા આવવાના નથી' અને કાકીએ બારણું બંધ કર્યું.

હવે કેસર ક્યાં જાય? સગાંઓ જ્યારે એમ ન આપે ત્યારે એક જીવાન હિન્દુ બાઈ શું કરે? જીવાન નારીએ સંસારના સંતાપથી હારીને વાવફવાનો આશરો કાંઈ આજકાલ નથી લીધો. એ વાત તો એને છેક દશમા સૈકાથી જાણીતી હતી. જીવાનોએ દરિયાને રસ્તે નવી દુનિયાની શોધ કરી એ પહેલાં જીવતીએ ફવાને રસ્તે નવી દુનિયા શોધી લીધી હતી. કેસરને પણ એ જ વાત પોતાને માટે સૂઝી !

બિચારી બાળા ! નૈતિક વિજય અને નૈતિક રૂઢિ વચ્ચેની અથડામણની શમસ્યા સમજી શકે એમ ન હતી. અસાધારણ મુશ્કેલીઓ વચ્ચે એક વ્યક્તિ જ્યારે અણુધાર્યો અને અસાધારણ નૈતિકવિજય મેળવે ત્યારે એ વિજયને પ્રશ્ન લેખીને અજિનંદવો જોઈએ, પણ નીતિની દ્રષ્ટિમાં જ વિજિગીયા રહી ન હોય તો ? નીતિના સ્વપ્નારોમાં જ વિવિત્સા રહી ન હોય તો ? વ્યક્તિગત નૈતિક વિજયો એ સમષ્ટિની નજરે અનીતિમય જ દેખાવાના. નીતિનો વિજય એ નીતિનો દ્રોહ ગણાવાનો. નીતિનો દ્રોહ એ નીતિનો વિજય મનાવાનો.

બિચારી કેસર ! પોતાની અવહેલનાનો એ સમાજશાસ્ત્રની નજરે અભ્યાસ કરી શકે એમ ન હતું. પોતાના પરિત્યાગની પાછળ સમસ્ત સમાજે પોતાના વિકાસની આડે આંકી દીધેલી મર્યાદા એ સમજી શકે એમ ન હતું. એને તો એનો પરિત્યાગ શ્વલસમો લાગ્યો. શા માટે એ પાછી આવી ? શા માટે એ દરિયામાં ડૂબી ન ગયું ?

કેસરે કૂવાની રાંગ ઉપરથી શરીર લોપ્યું—અને કાઢકે પકડી લીધું. કેસરે પાછળ જોયું કે, પકડનાર નાખૂદો હતો. જે વહાણમાં એ પાછી આવી એ વહાણનો એ ચલાવનારો હતો.

‘કેમ ? કેમ ? કેમ ?’ નાખૂદાએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું : ‘કેમ ? હજી તો તું મારા વહાણમાં આવી ને આજે આમ કેમ ?’

‘ત...ત...તમે અહીં ક્યાંથી ?’

‘અહીં ? અરે અહીં આ તરફ મારી દીકરી રહે છે અને ઘેરથી હું દરિયે જતો હતો. પણ મારા બાપ, બાર ધડીમાં એવી શી વિપત પડી ?’

‘મારે ક્યાંય રહેવા ઠેકાણું નથી !’

‘તારે મા બાપ, લાઇ, ધણી કાઢ નથી ? બધાં મરી ગયાં છે ?’

‘ના, હું એ બધાંને મન મરી ગયું છું.’

‘સમજ્યો ! સમજ્યો !’ નાખૂદાએ કહ્યું : ‘તું ચાંચિયા બેગી રહી એટલે તને અહીં કાઢ નહીં રાખતું હોય.’

‘ના.’

‘મારે ઘેર ચાલીશ ? હું જુદું થયો છું. મારી દીકરી કરીને રાખીશ.’

‘હું કેને ખાતર જીવતી રહું ? કંઈ આશાએ જીવતી રહું ? અને મરવા જ દો.’

‘તો જગત માત્રને મન તું મરેલી જ રહે, છતાં તારા ઉપર આ મહત્વાતું પાપ ના ચડે એનો માર્ગ તું અખત્યાર કર.’

કેસર નિરૂત્તર રહી.

‘હું ખારવો છું.’ ત્રીસ વર્ષના મારા વહાણવટના અનુભવનો સાર કહું, તો એક જ વાક્યમાં કહેવાય. ‘મૃત્યુની સામે ઝૂઝીશ તો જીવતાં કાંઈક પામીશ.’

કેસર હજી ન બોલી:

‘જગતમાં જેને કોઈ આશરો નથી આપતું એને દેવ આશરો છે. જગતને જેનું જીવન પણ તિરસ્કારને પાત્ર લાગે છે એનું દાસત્વ દેવ સહર્ષ સ્વીકારે છે. કેસર ! વિચાર કર. મારે ઘેર તારે ન આવવું, હોય, ખીજે ક્યાંય ઉભવા કેકાણું ન હોય, તો તું જ, દેવદાસી બની જા.’

‘દેવદાસી ! હું ?’

‘હા. અને જીંદગીમાં એક દિવસ એવો આવશે, કે જે દિવસે તને આજે જીવતા રહેવા બદલ અંતરનું પરમસુખ સૂઝશે !’

ચૂડલનો વાંસો અથવા

એક નટીની આત્મકથા

આ વાર્તાના બે ભાગોમાં ચંપા નામની એક નટીની આત્મકથા છે. નાટકકાર તરીકે આપણી રંગભૂમિપર નાચનારાઓ કેવા પ્રકારનું જીવન ગુજારે છે તેનો રહસ્યમય પડદો ખુલ્લો કરવામાં આવ્યો છે.

ખીજા ભાગમાં અમદાવાદમાં સાધુના વેરામાં કેટલો અનાચાર ચાલી રહ્યો છે તથા બંગાળમાં એક ગરીબ બ્રાહ્મણની કન્યાઓના વરવિક્રયના રીવાજથી કેવા હાલબેહાલ થાય છે, તેની કરુણરસિક કથા છે. એ ઉપરાંત દિલ્લીની એક નામચીન વિધવા બાઈ દેવકુમારીના પ્રપંચો ખુલ્લા કરાયેલા છે. આ બંને ભાગો પણ રસમય છે. વાંચવા માટે તો જરૂર તેનો નહિ કેડો મૂકો એવી ખાતરી છે.

ભાગ ૧ છેલ્લે ૩૧ મિત ૩. ૪-૦-૦. ભાગ ૨ જે ૩૧ મિત ૩. ૪-૦-૦.

ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

પ્રકરણ ૧૩ મું

કાનજી કે કુનાહોજી ?

સર કલીકટમાં ઉતરી અને સગારનેહી અને સમાજનેઃ પરિચાગ પામી. લાલો, વીજળી, ગોરીલો અને અન્ય ચાંચિયાઓ જાતિદ્રોહી ખાતમીદાર સંબલના દોર્યા સારંગપાણીના કેદી બન્યા હતા, સ્વાધીનતા અને માલ-મિલકતથી વ્રજ બન્યા હતા. ઝામોરીનના જહાજના બંડકમાં બંદીવાન તરીકે બંધાયા હતા અને સારંગપાણીએ પણ કલીકટ તરફ પોતાના જહાજનો મહોરો ફેરવ્યો હતો, ત્યારે કાનજી માલમ કયાં હતો ?

હૃદયમાં જાગ્રત થયેલા પરમ પ્રેમના પહેલા સાદને સાંભળીને એ નિર્ભીક જીવાન દરિયાલાલના ખોળામાં કૂદી પડ્યો હતો. કાનજી માલમ કૂઘો. દરિયાનાં પાણી એના ઉપર ફરી વળ્યાં. હોડી સડસડાટ આગળ ચાલી ગઇ. વીજળીની છેલ્લી બૂમ દરિયાની હવામાં વેરાઇ ગઇ. ત્યારે કાનજી માલમ લગભગ પાંચેક જોજન જેટલે દૂર તરતાં તરતાં તણાતાં તણાતાં નીકળી ગયો હતો.

હવે એ થાક્યો. હવે એના પગ લથડવા લાગ્યા, ને આશ્ચર્ય ! દરિયાલાલની એના સંતાન પ્રત્યેની મમતાનું એક મહદ્ વિરમય કાનજીને સાંપડ્યું. કાનજીના પગ નીચે કઠણ ભોંયને અડક્યા. ને આ પાસ જ્યારે દરિયાલાલનાં સો સો દોઢસો દોઢસો હાથ ઉંડાં પાણી હલકી રહ્યાં હતાં ત્યારે કાનજી માલમ મધદરિયે કેડ સમાણા પાણીમાં ઉભો હતો !

અરધીએક ઘડી કાનજી મધદરિયે ઉભો રહ્યો. ત્યાં એક ભાંગેલા વહાણનો કૂવાથંબ તણાતો તણાતો એની પાસેથી નીકળ્યો. કાનજીએ એ પકડી લીધો. એના ઉપર સવારી કરી. કૂવાથંબ આ અસ્વારના આસાન બોજને લઇને પોતાની મુસાફરીએ પાછો ઉપડ્યો !

અને જ્યાં કાનજ ઉભો હતો, તે સ્થાને દરિયાનાં પાણી ખળભળી ઉઠ્યાં. પાણીની ધાર ફૂવારા જેમ હવામાં ઉંચે ઉડી અને પછી તરત જ એક પ્રચંડ મગરમચ્છ દરિયાની સપાટી ઉપર શ્વાસ લેવા ચડી આવ્યો ! થાકેલા કાનજના પગને જે નક્કર ધરતી લાગી હતી તે ખરી રીતે તો મગરની પીઠ જ હતી !

ચમકી ઉઠેલા કાનજએ વિશાળ ને અખૂટ એવા દરિયાક્ષત્ર સામે જોયું. વહાણના ફૂવાથંભ સામે જોયું. પ્રચંડ મગરમચ્છ જોયો અને જીંદગીમાં એના હોઠ ઉપર એક વાર પણ ભગવાનનું નામ ન હોતું ચડ્યું એના હોઠ સહેજે એ મહાપિતાની મહાદયા માટે સંખૂટ થઈ ગયા.

ફૂવાથંભ તણાતો તણાતો બીજે દિવસે માડાગાસ્કરના ટાપુને કાંઠે જઈને ઘસડાયો. ત્યારે પાણીના મારથી, સૂર્યની ઉગ્ર ગરમીથી કાનજ માલમ ખેલાન હતો.

કાનજ માલમ જ્યારે બાનમાં આવ્યો ત્યારે એણે પોતાને વિચિત્ર દેખાવના, વિચિત્ર પોષાકના માણસોથી ઘેરાયેલો દીડો.

એક તંબુ જેવામાં એને એક ખાટલા જેવામાં સુવારવામાં આવ્યો હતો. એની બેય બાજુએ જળરા આગના ભટ્ટાઓ પ્રજ્વળી રહ્યા હતા. એક માણસ એના અંગને દબાવી રહ્યો હતો. કાનજને આ દેખાવ સમજાયો નહિ, પણ અયુક્ત ન લાગ્યો.

કાનજને લાગ્યું કે એ કાઠ બીજી જ દુનિયામાં આવી પડ્યો છે. જે માણસ એના અંગને દબાવી રહ્યો હતો તે માણસ વિચિત્ર હતો, અપરિચિત ઓલાદનો હતો. હિન્દી મહાસાગરને બંદરે બંદરે ધૂમનાર કાનજને ઘણી જાતજાતનાં માણસો જેવા મળ્યાં હતાં. એણે મીસર દેશના બૂરા વાળવાળા મીસરી લોકો જોયા હતા. એણે કાળા વાંકડિયા વાળવાળા વેનીસના વેપારી જોયા હતા. એણે પાતળું મોઢું ને અણીદાર દાઢીવાળા તુર્ક જોયા હતા. એણે મૂર જોયા હતા ને આરબ જોયા હતા. ચીન અને જાપાન, સિયામ અને જાવા, ધરાન અને અલેપોન.

માણસો જોયાં હતાં. પરંતુ જે માણસ એની સામે બેઠો હતો એવો માણસ એણે કદિ જોયો ન હતો.

એ લાંબો હતો, એના વાળ લંબાઈને ખભા ઉપર વિખરાતા હતા. એની આંખો કાળી પણ ચળકતી હતી. એનો રંગ સ્થામ પણ ચળકતો ને બીનો હતો.

કાનજી તંદ્રાની મિઠાશ માણી રહ્યો. એ ખૂબ થાકી ગયો હતો અને એને ઉંઘ આવી ગઈ.

ભારે જખરા કોલાહલે કાનજીની ઉંઘ પૂરા અડતાલીસ કલાક પછી વિખેરી. ઓઢેલી ઉંઘનો જાણે તાંતણે તાંતણો છિન્નભિન્ન થઈ ગયો હોય, એમ કાનજી ચમકાવે પથારીમાંથી બેઠો થઈ ગયો.

અને અનંતકાળની ઉંઘને પણ ઉડાડે એવો જખરો શોર બહાર ગાજતો હતો. કાનજી લથડાવે પગે બહાર નીકળ્યો ને એણે એક ઘણું વિચિત્ર દ્રશ્ય જોયું.

બહાર સોએક જેટલું માણસ એક ઘણા ઉંચા માણસને વિંટળાઈ વળ્યું હતું. વચસો માણસ એટલો તો ઉંચો હતો કે એને વિંટળાઈ વળેલા માણસો કરતાં એનું માથું ઉંચું બહાર તરી આવતું હતું. એ માણસના ચહેરા ઉપર કાનજીએ કદિ નહિ અનુભવેલા ભાવો તરવરતા હતા. એ ચહેરા ઉપર કાળઝાળ રોષ હતો ને આંખોમાંથી જાણે જ્વાળામુખી જળતો હતો. એ ચહેરા ઉપર ચિન્તા હતી ને એણે એના શેડના ખૂણા ખેંચ્યા હતા. એ ચહેરા ઉપર ભારે નિરાશા હતી. ભારે વ્યથા હતી. એક સાથે આટલા બધા ભાવો કાનજીએ કદિ કોઈ પણ વદન ઉપર અંકિત થયેલા દીઠા ન હતા.

એને વિંટળાનાર માણસો ભારે જખરો કોલાહલ કરતા હતા. ખૂબો પાડતા હતા. એમના વદન ઉપર અશ્રુદા, આશંકા અને ભાવીનો ભય દેખાતા હતાં. પેલો ઉંચો માણસ વચમાં કાંઈક બોલે એ પહેલાં તો તેઓ વધારે અશ્રુદાથી પોતાનું માથું ધુણાવીને એની વાતને

તોફાનની ભૂશીર

[પૃષ્ઠ ૧૨૩]

પૂરી સાંભળ્યા સિવાય જ નકારી દેતા. આસપાસના માણસો ખૂબ જ ઉશ્કેરાયેલા દેખાતા હતા. વચ્ચે માણસ આ આખાં પ્રસંગને પોતાની કલ્પનામાં સર્વથા અસંભવ્ય માનતો જ આવ્યો હોય, એવો મતિવિભ્રમ અનેકો દેખાતો હતો. ચાંદીમાંથી સોનું કરવાનો દાવો કરનાર કામિયાગર પોતાની ઠગાઈમાં પકડાઈ ગયો હોય અને ધુતાયેલાં લોકો ધુતારાને પકડીને એનો જવાબ માગતાં હોય, છતાં જવાબ સાંભળવા પહેલાં જ ઇન્સાફ કરી નાંખવાને કૃતનિશ્ચય થયાં હોય એવું આ ટોળું દેખાતું હતું. ચાખૂકના ફટકા ખોલે એમ ફટલાક શબ્દો આમતેમ ફેંકાતા હતા. એ શબ્દો એટલો રોષ ઉપજાવતા હતા, એટલી તો તિખાશથી ખોલાતા હતા કે, એ શબ્દો જાણે કોઈ ભારે અનર્થના મૂળના હોય કે ભારે મોટી ગાળના હોય, એવું કાનજીને લાગ્યું. વારંવાર આમતેમ ફેંકાતા શબ્દોમાંથી એક શબ્દ તો ભારે જખરો કાલાહલ જમાવનારો હાજર રહેલા તમામને ઝનૂની બનાવનારો કાનજીને દેખાયો. એ શબ્દ હતો 'વાસ્કોડાગામા.' કાનજીને લાગ્યું કે, આ શબ્દ આ લોકોની ભાષામાં ભારે બયાનક ગાળનો જ શબ્દ હોવો જોઈએ.

અત્યાર સુધી અભિનય માત્રથી જ પોતાનો રોષ મહેર કરતું ટોળું હવે હાથચાલાકી ઉપર આવતાં જરાયે વાર નહિ લગાડે એવાં ચિન્હો પણ કળાવા માંડ્યાં.

પેલા ઉંચા માણસે આસપાસ જોયું. એ નજરદારા ટોળામાંથી એકાદ પણ મિત્ર મેળવવાની એને આશા હોય તો એ આશા અસ્થાને નીવડી. એકાએક એ ઉંચા માણસની નજર કાનજી ઉપર પડી. અવિતલ્યતામાં આંધળો ફૂદકો મારતો હોય એવા અસ્પર્શ ભાવે એ માણસે પોતાના બે લાંબા હાથ કરીને ટોળાને જરા પાછળ ધકેલ્યું. પછી એ કાનજી ઉપર જ અનિમેષ આંખ માંડીને કમરમાંથી સહેજ ચાંકા વળીને ધીમે પગલે કાનજી પાસે આવ્યો.

એણે કાનજીનો હાથ પકડ્યો, ઉંચો કર્યો અને બૂલંદ અવાજે એ એક વાક્ય બોલ્યો.

એ એક વાક્ય જાણે કાઠ તિલેસમનો મંત્ર હોય, એમ ટોળું કાણુમર ચિત્રવત્ થંભી ઉભું. અને પછી એક સામટો જયદ્રોષ પુકારી ઉઠ્યા. તોફાન જાણે એકાએક વિખરાઈ ગયું.

એ ઉંચો માણસ હતો તે વારકોડાગામા. દરિયા સારંગ શીરંગી નાખૂદો અને એ જે છેલ્લું વાક્ય બોલ્યો હતો તે હતું:

‘આ રહ્યો તમારી શંકાઓ અને તમારી ધમકીઓનો જવાબ !’

આશ્ચર્યથી મૂઠ થયેલા કાનજી માલમ સાથે વારકોડાગામાએ તે કાળની દરિયાલાલની દરિયાખેડ કરનારા ને વેપારમાં, વ્યવહારમાં ગમ્ય એવી સાગરિક ભાષામાં વાત કરવા માંડી.

‘તમે હિન્દ દેશના ખલાસી છો કે નહિ ?’

‘હા.’

‘તમારું નામ ?’

‘કાનજી !’

‘કુનાહોજી ?’

‘ના. કા...ન...જી.’

‘હા, હા. હું પણ એમ જ કહું છું કુ...ના...હો...જી !’

કાનજીએ પોતાના નામની વિશુદ્ધિનો આગ્રહ પડતો મૂક્યો.

‘તમે પાછા હિન્દમાં જવાના હશે ?’

કાનજીએ મસ્તક ધુણાવી ‘હા’ કહી.

‘અમારે હિન્દ જવું છે. અમને તમે રસ્તો બતાવશો ?’

‘રસ્તો ?’

‘તમે ક્યાંથી આવો છો ?’

‘અમે આમ આઘેથી શીરંગી રાજના મુલકમાંથી આવીએ છીએ. ત્રણ વહાણ ને આટલા બધા માણસો એ અમારી સંગાથમાં છે.’

‘તમે શીરંગી છો ?’

‘હા, અમે શીરંગી લોક છીએ.’

‘મેં તમારા એક ડાયસ સાહેબ વિષે સાંભળ્યું હતું.’ કાનજએ સાંભળેલી દરિયાની એક વાત કહી.

‘એ મારા કમાન હતા.’ વાસ્કોડાગામાએ પોતાની છાતી ઉપર હાથ મૂકીને કહ્યું: ‘ત્રણ વર્ષ પહેલાં અહીં આવ્યા હતા. આજ એટમાં ત્રણ માસ રહ્યા હતા. ત્યારે હું એમના હાથ નીચે હતો. એટલે જ મને મારા મુલકથી તે અહીં સુધીના જળમાર્ગ યાદ છે. એટલે જ હું આ દરિયાની આટલી ભાંગીતૂટી ભાષા પણ શીખ્યો છું.’

‘તમને મળવાથી મને આનંદ થયો.’ કાનજએ કહ્યું.

‘અને તમને જોવાથી મને મુક્તિ મળી, સિનેર કુનાહોજ !’

‘મુક્તિ ?’ કાનજ-શીરંગી તવારીખના ‘કુનાહોજ’ને અચરજ લાગ્યું. પોતે અસારે પાંખો ફપાયેલા શકરા જેવો હતો, પણ જે પોતાની પાંખો સાચવત હોત, પોતે અસારે પણ ‘કાલા જહાજ’ના મોરના તૂતક ઉપરથી હુકમ વહોડતો હોત, તો આ શીરંગી ખલાસી પોતાના મેળાપથી પોતાને મુક્તિ મળી માનત. કાનજના અહેરા ઉપર સ્થિત રમી ગયું-એ ખ્યાલે.

વાસ્કોડાગામાએ એ સ્થિતિનો પોતાને રૂચતો અર્થ કર્યો. એણે આગળ ચલાવ્યું: ‘હા. ડાયસ સાહેબને અંત લગી ખ્વાહેશ હતી હિન્દને કિનારે પહોંચવાની, એ એ પૂરી ન કરી શક્યા. અંતકાળે એમણે મારી પાસેથી વચન માગ્યું: ને મેં એ આપ્યું. એ મુજબ. હિન્દને કિનારે મારાં વહાણ નાંઘરવાને માટે ત્રણ જહાજ ને એકસો ને ચાલીસ ખારવા લઈને હું નીકળ્યો. માર્ગમાં તોફાનની ભૂશીર વટાવતાં મારા વીસેક ખલાસીઓ તણાઈ ગયા. અમારાં વહાણોને પણ જહાજ ચઢી, એટલે અહીં મરામત કરવા રોકાયા. અહીં અમને પડાવ કર્યો એ માસ થયા. તે દરમિયાન માંદગીમાં મારા બીજા વીસેક ખલાસી મૃવા. હવે આ લોકો અને કહે છે કે, હિન્દ જેવો દેશ જ ક્યાંય નથી. એ કેવળ કદપના છે.

એ સોનેરી મૃગજળની પાછળ દોડતાં આટલી તો ખુવારી થઈ. જે ખુવારી થઈ એ માથે ચડાવીને તેઓ અહીંથી પાછા વતન જવાની હઠ કરી બેઠા છે. હું એમને સમજાવું છું કે, હિન્દ હવે કાંઈ બહુ દૂર નહીં હોવું જોઈએ, ને એક વાર આદરેલું કામ અધૂરું મૂકીને આપણે પાછા જવું લાજમ નથી. એઓ મારું માનતા નથી. એમનામાં શંકા છે, અશ્રદ્ધા છે. તેઓ મને બળજેરીથી ઉઠાવીને પણ વહાણમાં નાંખવા તૈયાર થયા હતા. હું કહું છું કે, એમની સર્વ શંકા ને સર્વ અશ્રદ્ધાનો જીવતો જાગતો જવાબ તમે પોતે છો.”

X X X X

‘હું એમની શંકાનો જવાબ શી રીતે?’

‘સિનેર !’ વાસ્કોડાગામા અવસર પડ્યે પોતાને ઘણો જ વિનયી, ને વિનમ્ર બતાવી શકે. બીજા માણસો જેમ શરીર ઉપર કપડું પહેરે તેમ આ શીરંગી સંસ્કારિતાનો ઝબ્બો પહેરી શકતો. “સિનેર ! તમે પણ ખલાસી છો. હું પણ ખલાસી છું. દરિયાલાલની દિલાવર બિરાદરી તમે નહિ બતાવો ? તમે મને અહીંથી હિન્દ સુધીનો માર્ગ શું નહિ બતાવો ?”

બીજા બધા ખલાસીઓ કાનજીનો જવાબ સાંભળવાને આતુર હતા. વાસ્કોડાગામા આતુર, સજ્જનતા ને બિક્ષાથી બિરાદર તરીકે કાનજી સામે જોઈ રહ્યો હતો. જીવનની સર્વ મુશ્કેલીની સિદ્ધિ કાનજીના જવાબ ઉપર નિર્ભર હોય એમ એ કાનજી સામે જોઈ રહ્યો હતો.

‘અમારાથી અમારા આ સંયોગમાં શક્ય એટલી તમારી કદર પણ કરશું.’ ગામાએ ઉમેર્યું.

X X X X

કાનજી વિચારમાં પડી ગયો. એની મરી ગયેલી મુશ્કેલી, મૂર્છા પામેલી આંખલાણાઓ અને સુષુપ્ત બનેલી રઝળપાટ જાગવા માંડતાં હતાં. હોડીમાંથી એણે જ્યારે નીચે કૂદકો માર્યો ત્યારે એ પોતાનું જીવન તમામ

સાથે લખને ફૂદી પડ્યો હતો. એ જીવન પાછું જાગતું થયું હતું ! ઓસરી ગયેલો દરિયાલાલનો ધજન સાદ એના મગજમાં ગાજતો હતો.

અને હોડીમાંથી ફૂદતી વેળાએ એણે વીજળીની આંખો જોઈ હતી ! એ આંખો અત્યારે સચેત બનીને એના મગજમાં, એના રોમરોમમાં જામતી હતી !

અહો ! પોતાની પાસે એક જહાજ હોય તો ? ફરીને એ દરિયા-લાલને પારણે હિંચોળાઈ શકે; ફરીને દિશાઓને એ કાનજીના નામથી બરી બરી છે.—ફરીને એ ચમકતા સિતારા સમી એ બે આંખોને શોધી કાઢે. દરિયાનો સાદ એના લોહીમાં ઘૂમવા લાગ્યો. વીજળીની પ્લાસ્ટ એની આંખમાં વિલસવા લાગી. એક જહાજ—બસ એક જ જહાજ ! એ સાદ અને એ પ્લાસ્ટને બરાબર ન્યાય આપી શકે. કાનજીને જહાજ સિવાય બીજી કંઈ ચીજ અત્યારે સંતોષી શકે ?

કાનજીએ કહ્યું: ‘મારું પોતાનું જહાજ બરબાદ થયું છે. ને દરિયા ઉપરનો મારો ધંધો હું મારું પોતાનું જહાજ હોય તો જ નિભાવી શકું. મારી વળતી દરખાસ્ત એ છે.’ કાનજીએ પોતાની માગણી રજૂ કરી: મારી માગણી એ છે કે: ‘હું તમને હિન્દનાં મોટામાં મોટા બંદર કલીકટ દોરી જઉં. બદલામાં તમારે મને તમારા ત્રણમાંથી એક જહાજની બક્ષિશ કરવી.’

વારકોડાગામા થોડી વાર વિચારમાં પડ્યો: અને પછી બોલ્યો:

‘બહે તમે અમને કલીકટ બંદરે ઉતારી દો અને તમને બગવાનું જીસસની સાક્ષીએ કાલ આપીએ છીએ કે, અમે તમને અમારું ત્રણમાંથી એક જહાજ બક્ષિસ આપશું !’

હિન્દુસ્તાનની તવારીખી જૂમિ ઉપર કંઈ કંઈ નગરીઓ વસી ગઈ છે ને કાલાંતરે નાશ પામવા છતાંયે પોતાની ફેરમ મૂકતી ગઈ છે. એ પ્રાચીન નગરી પુરુષપુર-જેણે શાહ સિકંદરની આગે કદમ રોકી ! એથીયે પ્રાચીનતર એવી તક્ષશિલા અને નાલન્દા વારાણસી અને બારદાજ ! આર્ય સંસ્કારિતાનાં અખંડ અગ્નિહોત્રનાં એ વિદ્યાધામો ! એથીયે પ્રાચીનતર એવી હસ્તિનાપુર અને ઇંદ્રપ્રસ્થની નગરીઓ, અયોધ્યા અને મથુરા, મગધ અને દ્વારકા ! સંસ્કૃતિ અને સમાજપ્રબંધના લિત્ત લિત્ત પ્રકારોની પ્રતિમા સમી એ નગરીઓ ! જેમાંથી દુર્યોધનનો સત્તાનાદ ને યુધિષ્ઠિરનો સત્યવાદ, જેમાંથી રામના કુટુંબસંબંધની ફેરમ અને કૃષ્ણનો આતતાપીના નાશનો સંદેશ, જેમાંથી જરાસંધનો રાજવાદ ને યાદવોનો પ્રજવાદ, લજ્જકતા જ્વાલામુખીના શૃંગ સમાં, સારાયે હિન્દ ઉપર આગ અને લોહીના અક્ષરે જુદી જુદી દૃષ્ટિના જુદા જુદા પ્રવાહોનાં દર્શન કરાવી ગયાં છે.

જરા નીચે ઉતરીયે તો તવારીખના ચોકમાં વિલસતી રમણી સમી કુસુમપુર અને ઉજ્જૈન, વલ્લભીપુર અને વિજયનગર, અજમેર અને દિલ્હી, ગયા અને પ્રયાગનાં નગરો દેખાય છે. એ સર્વનું તવારીખમાં સ્થાન છે. એ સર્વનો તવારીખમાં હિસ્સો છે. કોઈ તવારીખનવેશે નજર નથી નાંખી, પરંતુ હિન્દનો ઇતિહાસ એક રીતે નગરીઓનો જ ઇતિહાસ છે. હિન્દની બાદશાહત રાજવંશોની નથી. પાયતખ્તોની રહી છે.

કંઈ કંઈ નગરીઓ વસી ગઈ, પયગામ સુલ્તાની ગઈ, મારીમાં મળી ગઈ અને તવારીખ ઉપર નામ મૂકતી ગઈ ? એક પછી એક નગરીનો ઉદય, એક પછી એક નગરીઓ અસ્ત અને એના ઉદયાસ્તની વચમાં હિન્દની તવારીખને મળેલો ઝોક.....જગત ભરની તવારીખમાં હિન્દની તવારીખની આ અનેાખી ભાત છે.

સંસ્કારધામ તક્ષશિલા, ધર્મધામ વારાણસી, ભક્તિધામ અયોધ્યા, ગીતાધામ દ્વારકા, અને અનુશીલનધામ વલ્લભી જેવી જાજ્ઞવલ્ક્યમાન નગરીઓ જે દેશમાં થઇ ગઇ છે એ દેશમાં કલીકટની નગરી પણ એક અજબ અને અદ્વિતીય સુવાસ મૂકી ગઇ છે.

કલીકટ-કાલ-કૂટ એ એના મૂળ નામને સાર્થક કરતી નગરી હતી. મહાકાલના સ્થિતપ્રજા-કૂટ-શિખર સમી એ નગરી આગળ કાળ પણ જાણે થંભી ને સ્થિર થઇ ગયો હતો. સામયિક સ્વચ્છો ને પરચ્છોના આઘાત પ્રત્યાઘાત ત્યાં લાગતા ન હોતા. ગડગડાટ કરતી જમીનદોસ્ત થતી સસ્તનતો ને રાજસત્તાઓના કડાકા ત્યાં સંભળાતા નહોતા.

મહાકાલ પોતાની અખૂટ સહનશીલતાની માઝા મૂકીને હાથમાં શ્વમશેર લઇને ધરાને બાર હળવે કરવા સંચર્યો હોય એવો તૈમૂર એશિયાખંડના એક એક પાયતખ્તને દરવાજે જઇને ઉભો રહ્યો હતો અને રાજસત્તાઓનો શિરચ્છેદ કરી ગયો હતો. હિન્દની તથ્થલક સસ્તનત એનાથી ભય પામીને ભાગી હતી, ધરાનની જાજ્ઞવલ્ક્ય પાદશાહત એ મોંગોલ ભરવાડના કદમમાં આજોટી ચૂકી હતી, સાતસો સાતસો વર્ષને ખલીફાઓનો વારસો ભોગવતી, ધર્મયુદ્ધમાં સારાયે યુરોપના સંગઠનનો પડકાર આસાનીથી એકલે હાથે જીલતી તુર્ક સસ્તનત એંગોરાના રણસંગ્રામમાં ભયાનક સત્યાનાશ પામી હતી, ચીનની ઇશ્વરી સસ્તનતને વારસદાર ચીનાં કપડાં પહેરી રાત લઇને દરિયો ઉતરી હજાર જોજન દૂર ખેટમાં બરાયો હતો...ભયાનક ઝંઝાવાતના અવતાર સમો તૈમૂર જ્યારે પોતાના તંબુમાં જોજન કરવા બેસતો ત્યારે તથ્થલક પોતાની પીઠ ધરીને ઉભો રહેતો ને એ પીઠના મેજ ઉપર એતું જોજન મૂકાતું, ત્યારે ધરાનના કેદી શ્વાહને જમીન ઉપર સ્વપ્ન જવું પડતું ને એની છાતી ઉપર તૈમૂરનો લંગડો પગ ગોઠવાતો, ત્યારે ચીનની રાજરાણીને ખડા રહેવું પડતું ને એના માથાના વાળથી તૈમૂર પોતાનું હાથ મોઢું લૂંછતો.

અને જ્યારે એશિયાખંડમાં દરિયાલાલના કંઠાળ મુલકામાં આવા ભયાનક રાજકીય ધરતીકંપ થતા હતા ત્યારે હિન્દમાં પણ કંઈ

કંઈ નાની મોટી આધિઓ ચડતી હતી. પથર ફેંકાય એટલે દૂર વિજયનગરની રાજવટ ઉપર યાવની આક્રમણ થઈ ચૂક્યાં હતાં. દિલ્હીમાં સસ્તનત પછી સસ્તનત, વહેતી નદી ઉપર ઢોરેલાં ચિત્રની જેમ, ઝપાટાબંધ ઓગળતી જતી હતી, ગુજરાત ભાંગતું હતું, બંગાલા ભાંગતું હતું, કયાંય કાંઈ સ્થિર નહોતું. સર્વત્ર ભાંગવાનો, તૂટવાનો જાણે મહારોગ લાગ્યો હતો. તવારીખના પેટાળમાં કાષ્ઠથી રોક્યો ન રોકાય એવો મહા ધરતીકંપ જાગ્યો હતો અને એના આંચકાએ રાજકીય ઉલ્કાપાત કરતા હતા.

પરંતુ મહાકાલના શિખર સમી કલીકટની નગરી એ બધાથી અલિપ્ત અને અરપૃથ્થ હતી. કો જોગંદર જાણે શેષ જગતની આધિ-વ્યાધિ પ્રત્યે એપરવા બનાવીને મહાસમાધિમાં બેઠો હોય, એવી એ નમરી દરિયાલાલને કઠિ બેડી બેડી અખંડ ચિત્તે દરિયાલાલની સાધના કરતી હતી.

રાજ્ય તરીકે વિસ્તારમાં તો નાનું પણ દરિયાલાલની બારે જબરદસ્તી હુંફ એને હતી. એને કોઈએ સતાવી નહિ. એણે કોઈનેય સતાવ્યા નહિ.* અનાદિ કાળથી સમુદ્રગમનમાં મહાપાપ જોનારા ધર્મનિષ આદ્વણોમાં પણ ધર્મનિષ ગણાતા આદ્વણ-રાખનાં એના ઉપર શાસન હતાં. લૂંટને એણે ધમ્મ માની નથી. સત્તાને એણે કદિ ધ્યેય કરી સ્થાપી નથી. રાજસી અધિકારના ગુમાનમાં એણે કદિ ધર્મની ધળમાં શમશેરને વિંટાળી નથી. ઇજ્જતની અનન્ય ઉપાસના કરતા કોઈ યોગીવર સમી એ નગરી હિંદના ઇતિહાસમાં અદ્વિતીય હતી ને અદ્વિતીય રહી છે. હિંદનો સાગરસાદ જાણે સ્થૂળ દેહે અવતાર પામ્યો હતો.

એવી એ નગરી હતી. એમાં કલાને આદર હતો, વિદ્યાનાં સન્માન હતાં, ધર્મનું શાસન હતું અને શાંત ઉલ્લાસને અવકાશ હતો.

x x x x

* અસ્માન્ન દ્વિજતે લોકો લોકાન્ન દ્વિજતે ચ યઃ ।

આવી નગરીની બંદરગાહમાં એક દિવસે એક વહાણ આવીને નાગર્યુ. એ વહાણમાંથી રાક્ષસ માનો તો માનવી લાગે ને માનવી માનો તો રાક્ષસ લાગે, એવો સારંગપાણી નીચે ઉતર્યો.

એની પાછળ એંસી જેટલા કેદીઓ બંદિવાન બનીને ઉતર્યા. આ કેદીઓની હાજરી એક કૌતુક સમી હતી. પરંતુ એમાં જ્યારે એક જુવાન છોકરી કેદી તરીકે દેખાઈ ત્યારે તો કૌતુકને માઝા ન રહી.

અને જોનારાઓને એ પણ ખબર પડી કે, આ કેદીઓ કાંઈ સાધારણ રાજ્યોર નથી, પરંતુ જેઓ સમુદ્રાયની ઉપરવટ થઈને પણ પોતાને સમુદ્રના માલિક માનતા હતા ને મનાવતા હતા, એ ચાંચિયાઓ છે. સારંગપાણીએ સાવરણીથી વાળી જૂડીને દરિયાનો પટ સાફ કર્યો હોય, એમ હિન્દી મહાસાગરમાં હવે એક પણ ચાંચિયો શેષ રહ્યો ન હતો!

કલીકટની સમસ્ત પ્રજા દરિયાલાલની નિર્ભેળ સલામતીમાંથી અલ, વસ્ત્ર ને આભર પામતી હતી. એ પ્રજાએ સારંગપાણીના આ વિજયમાં કલીકટના જીવનનો વિજય જોયો. હર્ષધેલી પ્રજા વચ્ચેથી જ્યારે ચાંચિયાઈ દોલતની સારંગપાણીએ કરેલી જપતી ગાડાઓ ભરાઈને પસાર થઈ, ત્યારે જાણે હમણાં આભના ટાંકા તૂટી પડશે, એવો જયઘોષ ઉઠ્યો. જ્યારે દોરીઓથી બંધાયેલા ચાંચિયાઓ પસાર થયા ત્યારે પ્રજાજનોએ એમની જાતજાતની મશ્કરીઓ કરી હતી. એમ સમુદ્રની માલિકીના દાવાની ભારે વિડંબના કરી.

અને એક પક્ષે જ્યારે ચાંચિયાઓને દરબારી તુરંગમાં પૂરવામાં આવ્યા ત્યારે બીજે પક્ષે પ્રજાએ દરિયાલાલના દાનવના પરિમાર્જનનો ઉત્સવ આદર્યો.

જ્યારે સારંગપાણી કલીકટના ઝામોરીનની મુલાકાત લેવા ગયો ત્યારે પ્રજાએ એને મોતીએ વધાવ્યો.

x

x

x

x

આ મહાન ઉત્સવમાં સર્વ કોઇનું કાંઈ ને કાંઈક તો સ્થાન હતું. ચાચિયાઓનું સ્થાન તુરંગમાં હતું. સારંગપાણીનું સ્થાન કલીકટના ભાગ્યવિધાયક તરીકે હતું. સારંગપાણીના સાથીઓનું સ્થાન પ્રજ્ઞના જીવન મરણના જોદ્ધાઓ તરીકેનું હતું. પ્રજ્ઞનું સ્થાન વિજેતાઓના પરોણાનું હતું. સહુ કોઇનું સ્થાન ક્યાંક ને ક્યાંક તો હતું.

ન હોતું સ્થાન એક માત્ર સંબલનું. સારંગપાણીએ એને પોતાને સાંજે મળવાનું કહ્યું હતું અને એટલું કહ્યા પછી રજા આપી હતી. સારંગપાણીને મન એ, અવસર વીલ્યે, સદંતર તિરસ્કરણીય એવો બાતમીદાર હતો. સારંગપાણીના સાથીઓને મન એ જાતિદ્રોહી જસૂસ હતો. ચાચિયાઓને મન એ શાપિત દગલબાજ હતો, પ્રજ્ઞને મન એ ચાચિયો જ હતો—કાયર અનેલો ચાચિયો હતો. જેને મરણિયો માનીને જેનાથી આપણે ભારે લય પામતા હોઈએ, એ માનવી પહેલા જ પ્રત્યક્ષ પરિચયે આપણને કાયર લાગે અને આપણી મહેરબાનીનો ચાચક દેખાય, ત્યારે પ્રત્યાઘાતનો જે બેવડો તિરસ્કાર આપણા દિલમાં જાગે, એવો તિરસ્કાર પ્રજ્ઞજનોમાં સંબલ માટે હતો. ગરીબ બિચારો સંબલ ! જીવનમાં પહેલીજવાર એણે પોતાની જાતને નરી નિરપયોગી નિહાળી. અને આવો અનુભવ કોઈ કાળે કોઈને સુખદ નથી હોતો !

એના અંતરમાં એક જ પ્યાસ હતી, એના રોમરોમમાં એક જ ભૂખ હતી. વીજળી પોતાની બનવી જોઈએ. એણે સારંગપાણીને અરજ કરી જોઈ હતી, પરંતુ સારંગપાણી પોતે ધાર્યો હતો એટલો પોતાની સેવાનો ગુણગ્રાહક ન નીકળ્યો.

એણે સારંગપાણીને ઝામોરીન તરફ જતો જોયો. પ્રજ્ઞને એની પાછળ ઘેલી બની જોઈ. પોતે પોતે જ સારંગપાણીને આ અમુલ્ય તક આપી હતી અને સારંગપાણીને એની કદર નહોતી ! એણે પ્રજ્ઞને માટે આ વિજયોત્સવ સંભાળ્ય બનાવ્યો હતો અને પ્રજ્ઞને એની પરવા નહોતી !

સારંગપાણી ઝામોરીનની મુલાકાત લઈને પાછો પણ આવ્યો. સાંજે એ સારંગપાણીને મળ્યો પણ ખરો.

x

x

x

x

સારંગપાણીની ફાડીના ભોંયતળિયામાં જ ઝામેરીનનું દરિયાખાતું હતું. સંબલ ત્યાં ગયો.

‘હું તારી જ રાહ જોતો હતો.’ સારંગપાણીએ કહ્યું.

‘જી, તામેદાર હાજર છે.’ ચાંચિયો દાસની ભાષા ઝપાટા બંધ શીખી ગયો હતો.

‘મેં ઝામેરીનને વાત કરી છે. ચાંચિયાના મુખી લાલાને પકડવાનું ઇનામ તને આપવું જોઈએ. એણે એ ઇનામ તને આપવાનું મંજૂર કર્યું છે. નાણાવટી પાસે જા, એને કહે કે, સારંગપાણી તમને યાદ કરે છે.’

સંબલ ગયો. ખીજા કમરામાં લોખંડની વાડ પાછળ દરિયા-ખાતાનો નાણાવટી ફાયળાઓ ગોઠવી બેઠો હતો ને એક મોટા ચોપડામાં લખતો હતો. સંબલે સંદેશો આપ્યો. નાણાવટી ઉઠીને સારંગપાણી પાસે ગયો.

‘દરિયાખાતાના જનસૂત્રી ખર્ચ ખાતે લખીને તમે દશ હજાર માસા સુવર્ણ લાવો.’

થોડી વારમાં નાણાવટી સોનૈયાની થેલી લરીને આવ્યો.

‘આ લે.’ સારંગપાણીએ થેલી મેજ ઉપર મૂકીને સંબલને કહ્યું: ‘આ તારું ઇનામ.’ સારંગપાણીએ થેલીને જાતે હાથ લગાડવાને બદલે લાકડાની ગોળ આંકણીથી થેલી સંબલ તરફ ધક્કેલી.

‘ગણી લે.’

સંબલે વતન વેચ્યું હતું, પ્રણય વેચ્યો હતો, જાતિ વેચી હતી. એની પાસે પોતાનું શારીરિક કે માનસિક શેષ રહ્યું હતું તે માત્ર આ ધન જ હતું. સંબલે થેલી ઉઘાડી. અંદર ચળકતા સોનૈયા જોયા.

‘જી.’ સારંગપાણીએ હુકમ કર્યો.

સંબલ જવા દરવાજા આગળ ગયો. સારંગપાણીએ કહ્યું: ‘આગલા બારણામાંથી નહિ. એ તો સજ્જનો માટે જ છે. નાણાવટી, આ કુલ-દ્રોહીને પાછલે બારણેથી લાત મારી કાઢી મૂકો.’

x

x

x

x

નાણાવટી સંબલને પાછલે બારણે લઇ ગયો. સંબલે લાત ટાળવાની મહેનત કરી એ નકામી ગઇ. નાણાવટીએ લાત મારી, સંબલે ઠોકર ખાધી. સોનૈયાની થેલી પડી ગઇ. થોડા સોનૈયા વેરાયા. સંબલે લોલૂપ હાથેથી સોનૈયા વીણી લીધા, અને પછી પોતાને લાત વાગી હતી એ સ્થાનથી દશ કદમ દૂર એ સોનૈયા ગણવા બેઠો !

સોનૈયા ઓછા ન હતા. બરાબર હતા. સંબલ ત્યાંથી ઉઠ્યો. હવે શું કરવું ? મઘખાના ઉપર એની નજર પડી. એ પીઠામાં ગયો, એણે શરાબનો જામ માગ્યો. કાંઈએ એને બેસવાને બેઠક ન આપી. ઉભો જ એ જામ ગટગટાવીને બહાર નીકળ્યો.

સંબલ અત્યારે કાંઈ ચીજ ઉપર રોષ કરવાની સ્થિતિમાં ન હતો. એની બગલમાં સોનૈયાની થેલી હતી ! થેલીની છૂંક એને શરીરમાં ને મનમાં કાંઈ કળતર ચડવા દેતી નથી. તમારે જે જોઈએ એ વસ્તુ તમે ખરીદી શકો છો. પૈસાની તો અછત ન હતી. ‘જહનમમાં જાય લાલો અને ચાંચિયા. જહનમમાં જાય વીજળી ને કેસર. જહનમમાં જાય સારંગપાણી ને ઝામેરીન. બધું બધું જ વેચાતું મળે છે. દારૂ ખોરાક, કપડાં...પછી શી ચિન્તા છે થોડા દોઢ ડાહ્યાના અભિપ્રાયોની ? શુવડા ! લહેર કરી લે ! એ તો થોડો કાળ જશે એટલે ધન કેમ આવ્યું એ લોકો બૂલી જશે, પણ ધન તો રહેશે. લોકોની યાદશક્તિ વિચલ છે, ધન નિશ્ચલ છે. જેની પાસે ધન છે એને તો બધું વેચાતું મળી શકે.’

પ્રેમ પણ ?

પ્રેમ ! કલીકટમાં હજાર વેસ્યાઓ હતી !

મોટા શહેરમાં ધન કમાવાનો જ પ્રશ્ન છે, ખર્ચવાનો નહિ. આવકનો એકાદ માર્ગ ખૂલે છે ત્યાં જાવકર્તા હજાર બાકારાં ધનને ગાળવા માંડે છે !

પ્રકરણ ૧૫ મું

ગોરીલાનું મૃત્યુ

લીકટ શહેરની બહાર એક જાગીર તુરંમ હતી. એની કિલ્લા જેવી કાળી દીવાલો અંધકારમાંથી જાણે ધડી હતી. એ જોલની અંદર ચાંચિયાઓને નજરકેદ રાખવામાં આવ્યા હતા. ચાંચિયાઓને શી સજા થવાની હતી એ બધા જાણતા હતા અને જોલની સામેના ચોગાનમાં ફાંસીઓ ખોડાઈ રહી હતી. ફાંસીઓના બાંધકામના સુતારી અવાજો જોલની ઉંચી દીવાલોને પણ કુદાવીને અંદર સંભળાતા હતા.

‘આ અવાજ સાંભળો છો ને ?’ ગોરીલાએ બીજા ચાંચિયાઓને કહ્યું : ‘એ અવાજ આપણા મોતના પડધમનો છે. ચડવું છે ફાંસીએ, પણ દરિયાલાલના દીકરાઓને ફાંસીએ ચડવાનું છે એ ન ભૂલશો. એવી રીતે ચડવું કે, જાણે લક્ષમાં તોરણે પોંખાવા જતા હોઈએ; મરવું પણ મૃત્યુની બીક વગર. આપણામાંથી જેની છાતી આ ફાંસીને પુલમાળ વધાવી ના શકે એ પોતાના નામદાંધનું બહાર પ્રદર્શન ન કરે. અહીં શુભ કચરીને મરી જાય.’

ગોરીલા ઉભો થયો. એના ચહેરા ઉપર ખૂનની લાલપ આવી. એ વીજળીની સામે આવીને ઉભો : ‘હું તને ઉદ્દેશીને કહું છું. અમને અહીં લાવનાર તું છે. અમારી આ દૃશ્યાનું બીજ તું છો. મરદોને તે પીગળાવી દીધા છે. લોખંડના માનવીઓને માટીના પૂતળા બનાવ્યાં છે; અને આજે આખી ચાંચિયા જમાત ફાંસીની છાયા નીચે ઉભી છે એ તારા એકને પાપે.’

વીજળીએ આસપાસ નજર નાંખી ગોરીલાના અભિપ્રાય સાથે બીજા ચાંચિયાઓ પણ મળતા થતા દેખાયા. વીજળી ચૂપ રહી. બોલવાથી હવે શું થવાનું હતું ?

‘જો આપણે આ જેલમાંથી છૂટીએ, તો છૂટીને સૌથી પહેલું કામ હું તને ફાંસીએ ચડાવવાનું કરું. તું અમારા ઉપર મહાશાપ સમી બની છે.’

‘અત્યારે તમે શા માટે મને આ સંભળાવો છો?’ વીજળીએ પૂછ્યું.

‘એટલા માટે કે જીંદગીમાં ફરી કોઇ વાર તને આટલું કષ્ટ શકવાનો અવસર અમને મળવાનો નથી. તું આ તમામ અનર્થનું મૂળ છો અને અમે તને ધિક્કારીએ છીએ, કુલહત્યારી લેખીએ છીએ.’

લાલો નીચી મૂંડીએ સાંભળી રહ્યો. વીજળી પણ સાંભળી રહી; ગોરીલાને જવાબ દેવાનું એમને કાંઇ સ્વચ્છું નહિ.

ગોરીલાનો ઉપાલંબ ક્યાં સુધી ચાલત એ તો કહેવાય એવું ન હતું, પણ એક વિક્ષેપ આવ્યો.

એક પાલખી આવી, બે દાસી આવી, ચાર દરોગા આવ્યા.

એક દાસીએ કહ્યું: ‘વીજળી! તારાં વસ્ત્ર ઉતારી નાંખ. આ પોષાક પહેરી લે!’ દાસીએ વીજળીના હાથમાં એક નાનું પોટલું મૂક્યું.

‘પોષાક પહેરું? શા માટે?’

‘ઝામોરીનની પાસે તને લઇ જવાનો હુકમ છે.’

‘ઝામોરીન પાસે મને? કેમ?’

દાસી હસી! એના વદન ઉપર અતિ જ્ઞાનનો પડદો જાણે ઢળ્યો! ‘તારાં ધનભાગ્ય કે ઝામોરીન તને યાદ કરે છે! નહિતર તો કાલે ચાંચિયાએ સાથે તું પણ ફાંસીએ ચડી જઇશ.’

બીજી દાસીએ સૂર પૂરાવ્યો: ‘સમુદ્રરાયનું શાસન જેમ મૃત્યુના પડછાયા ઉભા કરે છે, તેમ મહોબ્બતનો ઉગ્ગસ પણ સર્જે છે. રાજ-કૃપાની ગરમીમાં કોઇ વાર આ ગરીબ બાદીને યાદ કરજો!’

પહેલી દાસીએ બીજી વાતો ટાળી. મૂળ વાતની ઉતાવળ કરવા માંડી: ‘ઝટ કપડાં પહેરી લે!’

એક પશુ શબ્દ બોલ્યા સિવાય વીજળી કપડાં લઇને ત્યાંથી દૂર ચાલી ગઇ.

X X X X

આ વાર્તાલાપ, આ પોષાક, આ પાલખી અને આ ઇજન ખીજ ચાંચિયાઓથી ખાનગી રાખવાનું કારણ ન હતું. ચાંચિયાઓમાં વીજળીને ઝામોરીનનો પોષાક ને પાલખી આવેલાં સાંભળીને ગોરીલો વીજળી પાસે ગયો. હાથમાં પોષાક લઇને વીજળી કાઢતી નિશ્ચેષ્ટ પ્રતિમા સમી ઉભી હતી.

‘વીજળી!’ ગોરીલાએ લીસે અવાજે સાદ દીધો.

ઝબકીને જાગી હોય એમ વીજળીએ પ્રશ્ન્યુ: ‘તમે મને બોલાવી ? હા. કેમ ?’

‘તારા એકવારના સાથી તરીકે હું તારી પાસે માંગણી કરવા આવ્યો છું. ચાંચિયાઓના મુખી તરીકે તને હુકમ કરવા આવ્યો છું.’

‘શી માંગણી છે ? શા હુકમ છે ?’

‘માંગણી કે હુકમ જે કહે, જે માને તે એક જ છે. ઝામોરીન જ્યારે તારા ઉપર ખૂશ થાય ત્યારે અમારામાંથી કોઇને માટે જરા સરખીયે રહમ તું માંગતી નહિ.’

‘રહમ ? શેની રહમ ?’

‘અમે ચાંચિયાઓ છીએ, સમજી ? માથું હાથમાં લઇને ફરનારા છીએ. ખાંપણ અમારા ખડિયામાં છે અને ફાંસીએ ચડતાં અમને રંજ પણુ નથી. જમાતની એક સ્ત્રીની જનાકારીની ઓઢણી નીચે અમે મૃત્યુમાંથી બચવા માગતા નથી ને તું અમને બચાવવાની માંગણી પણુ ન કરીશ.’

વીજળી હસી, એનો અવાજ ગરજ્યો. તે નિર્ણયાત્મક હતો । ‘અંતકાળના ઉંબર ઉપર તમે મારું આવું અપમાન ના કર્યું હોત તો ન ચાલત ?’

‘અપમાન ?’

‘અપમાનરતો ! તમે ધડીલર માનો છો કે, હું’ ઝામોરીનની પાલખીમાં જઈ ?’

‘તું જવાની નથી ?’

‘ના.’

‘પણ તું જલ કરે છે. તું જ.’

‘એમ ?’

‘સાચું કહું છું. તું જ ને સુખી થા. ઝામોરીનના રાજમહેલમાં શી કમીના છે ? ભારે મજા છે.’

‘વીજળી તો સહુથી પહેલી ફાંસીએ ચડશે !’

‘પણ તું સમજતી નથી.’

‘મારે સમજવું નથી. કૃપા કરીને મને સમજાવવાની કાઠ કાશિષ ના કરજો.’

‘પણ વીજળી.....’

ગોરીલો બોલવા જતો હતો એને વીજળીએ હાથની ઇશારતથી રોક્યો: ‘ધડી પહેલાં આટલી નફરત કરનાર માણસ મને સમજાવે છે શા માટે ?’

ગોરીલો એક પણ અક્ષર બોલ્યા સિવાય પાછો ફરી ગયો.

X X X X

ચાંચિયાઓને ગોરીલાએ કહ્યું: ‘આપણે માથે એક કપરી કસોટી આવી ઉભી છે.’

બધા સમજતા હતા કે, ગોરીલો શેની વાત કરે છે. બધાએ કાન સરવા બનાવ્યા. લાલો પોતાનો વ્યગ્રતા ને અસહાયતાના આત્મભાનથી ખેડાયેલો ચહેરો ગોરીલા તરફ ફેરવીને એના શબ્દોને આંખ ને કાન વતી પીતો રહ્યો.

‘મેં વીજળીને સમજાવી નેઈ. મેં એને કહ્યું કે, તું તારી મેળે સ્વેચ્છાથી ઝામોરીનને ત્યાં જા, પણ એ જવાને તૈયાર નથી.’

એક જુવાન ચાંચિયો ફૂંકેા મારીને ઉભો થયો: 'તમે એને સમજવવાની કોશિષ કરી જોઇ ? ઝામેરીનને ત્યાં જવાની તમે એને સમજવટ કરી. અરે વાહરે ગોરીલા ! તમારી મકસદ એ જનાકારીમાંથી માફી મેળવવાની હતી ! શું મરદાનગીનાં મોતને કલંકિત જીવનથી છેતરવાની મકસદ હતી તમારી ?'

'વીજળીને જમને પૂછો.' ગોરીલાએ કહ્યું: 'મેં એને સ્પષ્ટ મનાઇ કરી હતી કે, અમારામાંથી કોઇનીયે જાંદગી બચાવવાની તારે જરાયે હિલચાલ કરવાની નથી.'

'તો પછી વીજળીને સમજવવાની બિલકુલ જરૂરત જ નથી.' જુવાન ચાંચિયાએ અદબ ભીડીને કહ્યું:

'તારા હોઠપર હજી માનું દૂધ ફેરે છે. જાણે છે આપણી શી કસોટી ખડી થઈ છે તે ?'

'તમે જ કહો ને.'

'વીજળીને લેવાને પાલખી આવી છે. એ કાંઇ ખાલી હાથે ને ખાલી વેણે પાછી નહિ જાય. આપણે વીજળીને બચાવવાની મહેનત કરવી જોઇશે. બહાર દરિયામાં ભલે આપણે એક ખીજના દુશ્મન હોઇએ. અહીં આપણે તમામ એક છીએ. વીજળીને બળાત્કારે લઇ જાય તો આપણે એને વહાર કરવી જ જોઇએ. બહાર વીજળી તકરારનું ખીજ હતી. અહીં આપણા સ્વમાનનું સત્ત્વ છે. ચાંચિયાઓની બહેન દીકરીને ચાંચિયાઓની વચમાંથી જોર જીલમથી ઉપાડી જવાય, એ આપણું કલંક છે, સાત પેઢીની નામોશી છે.'

ગોરીલા થોડી વાર ચૂપ રહ્યા, પછી ફરી બોલ્યા:

'દારતો ! આપણે સહુને કાલે કે પરમ દિવસે મરવાનું હતું. પરંતુ આપણે અત્યારે જ મરવાનું આવી પહોંચ્યું છે. વીજળીને બચાવવી એ ચાંચિયાવટની આપણી સાફ સાફ ફરજ છે. ચાલો, આપણે બધા જ એક સામટા જોલ તોડીએ.'

‘કેવી રીતે ?’ એક ચાંચિયાએ સવાલ કર્યો.

‘આપણે બધા જ એક સામટા મળીને જેલના મુખ્ય દરવાજા ઉપર ધસી જઈએ. આપણે એક માત્ર વીજળીને બહાર કાઢવી છે. વીજળીની સાથે વીજળીના બાપને બહાર કાઢવો છે. બાકીના કોઈ બચવાની આશા ન રાખે. દરિયાલાલની શાખે કોઈ બચવાની તરકીબ પણ ન રાખે. આપણે જેલ ઉપર ધસ્યું એટલે સન્ત્રીઓ આપણા ઉપર હથિયાર ચલાવશે. ભલે ચલાવે. આપણી પાસે હથિયાર નથી. ભલે ના હોય. દરેક માણસ સામો ધા કર્યા સિવાય પોતાને વાગેલા હથિયારને પકડી રાખે. સંત્રીને રોકી રાખે. જેઓ બહાર નીકળી શકે એઓ બહાર નીકળે ને વીજળીને રક્ષે.’

‘ભલે !’ એક ચાંચિયાએ ગોરીલાના પ્રસ્તાવને મંજૂર રાખ્યો. ચાંચિયાઓને મન આખી પરિસ્થિતિનો ગોરીલાએ સ્વયંવેશે ઉકેલ ચાંચિયાગીરીના આચાર પ્રમાણે મુનાસબ હતો.

અને મરવું તો હતું જ ! લોકો તમાસો જેવા એકઠા થાય એમ મરવા કરતાં લોકો ચાંચિયાઓની શેરદિલી જેઈ દાંતમાં આંગળાં નાંખે એમ કાં ન મરવું ?

x

x

x

x

સન્ત્રીઓ દરવાજે ઉભા હતા. જરા સરખાથે અનુગતા બનાવને એઓ સો જેજન દૂર માનતા હતા અને એકાએક એમના ઉપર દરિયાલાલની જય પુકારતું ચાંચિયાઓનું ટોળું ઉતરી પડ્યું.

આ હુમલો નહોતો, આત્મહત્યા હતી ! દંગો ન હતો, હારીકારી હતી ! ચાંચિયાઓ પાસે હથિયાર ન હતાં ને હથિયારની એમને જરૂરત નહોતી સૂઝી. સંત્રીમાં કોઈ કરતાં કોઈ ઉપર હાથ સરખો ઉઠાવવાની એમને સાફ મનાઈ હતી !

સંત્રીઓએ આ નરસમૂહ પોતાના ઉપર વંટોળના વેગથી ધસ્યો આવતો જોયો. એમની પાસે હથિયાર પડિયાર નહોતાં એ પણ જોયું.

સંત્રીઓ દરવાજા બંધ કરે એ પહેલાં ચાંચિયાઓનું ટોળું એમના ઉપર ધસી આવ્યું.

સંત્રીઓએ હથિયારો ચલાવ્યાં; પણ જેને જેને હથિયારો વાગ્યાં એ હથિયારો ઝાલીને ભેસી ગયા. એક ધાએ એક હથિયાર નકામું નીવડે.

ગોરીલો, લાલો ને બીજા બેયાર ચાંચિયાઓએ સંત્રીઓની વચ-
માંથી માર્ગ કરીને દરવાજા બહાર વીજળીને કાઢી. પછી લાલો બહાર
નીકળ્યો. પછી બીજા બેયાર નીકળ્યા. પછી બીજા એક બે નીકળ્યા.

લાલોએ ગોરીલાને કહ્યું: 'તમે પણ નીકળો.'

ગોરીલાએ માથું ધ્રુણવ્યું: 'નહિ, હું મારા સાથીઓની
વચમાં મરીશ.'

એ દરવાજા આડો ઉભો રહ્યો.

ને જ્યારે શેષ ચાંચિયાઓ કપાઈ ગયા ત્યારે ગોરીલાના અંગ
ઉપર પચાસેક જેટલા જખમો હતા.

વીજળી, લાલો ને બીજા પાંચ છ ચાંચિયા બહાર નીકળ્યા.
પોણાસો જેટલા શેષ તમામ ચાંચિયાઓ જેલના દરવાજા પાસે જ
અનંત ઉંઘમાં પોઢ્યા.

x x x x

વીજળી, લાલો અને બીજા ચાંચિયાઓ નાહા અને એમની પાછળ
રાજ્યની વહાર પડી. વિચારની વેળા ન હતી. થાક આવતો સમય
ન હતો. દુશ્મનાવટ દાખવનારાઓએ અતમેલી છેલ્લી સર ફરોશ મિત્રવટ
ને જાતિવટને એક અર્ધ પહુ આપવાનો સમય ન હતો. નાસો! નાસો!
હવે તો અસ નાસો!

આગળ અને આગળ એઓ દોડે છે, પાછળ ને પાછળ રાજ્યની
વહાર દોડે છે. નાસનારાઓ પગપાળા દોડે છે, પીછો લેનારાઓ કઢાવર
ધોડા ઉપર છે, પણ નાસનારા જીવસટોસટના ખેલ ખેલે છે.

સહેરમાં આશરાની સંભાવના ન હતી. ખીજાં ગામોમાં થાક ખાવાને પણ જાંપવામાં સલામતી ન હતી. એમને તો નાસવાનું જ હતું! નાસીને રહેવું ક્યાં? કોણ જાણે! પરંતુ એમની સલામતી હતી નાસવામાં. એમનું જીવન હતું એમના પગમાં.

આગળ અને આગળ વીજળી અને લાલો દોડે છે. આગળ અને આગળ એના ચાર પાંચ સાથીઓ દોડે છે. કોઈ થોભતું નથી. કોઈ પાછું વાળીને જોતું નથી. કોઈ થાક ખાવા રોકાતું નથી. અને એમની પાછળ વહારના ધોડાના ડાબલા ગાળે છે.

દિશાનું એમને જ્ઞાન ના હતું, સમયનું જ્ઞાન ના હતું.

અને એમણે આકાશમાં ફરકતી સફેદ ધૂળ જોઈ. એમણે એક દેવમંદિરનું શિખર આકાશ ચૂમવા ચડતું જોયું. એમણે મંદિરના દરવાજા જોયા.

અને તેઓ એ દેવના મંદિરમાં પેડાં.

x x x x

પાછળ પડેલી વહાર એ મંદિરના દરવાજા પાસે થંભી ગઈ. અંદર જવું? આ તો ગુરૂવાયુરનું મંદિર! એની હદમાં તો મંદિરનો વિશિષ્ટાધિકાર પ્રવર્તતો હતો. દેવમંદિરની ધૂળ દેખાય એટલા પ્રદેશમાં કોઈ કરતાં કોઈ રાજસત્તા ન કોઈને પકડી શકે, ન કોઈને હાથ લગાવી શકે. મંદિરની હદમાં આવેલો માણસ દેવના જોળામાં બેઠેલો મનાય. ને એને ચમરબાંધી મહારાજા પણ દેવના ચરણમાંથી જૂટવી ના શકે, આ હતો ગુરૂવાયુરના મંદિરનો પરાધર્મનો વિશિષ્ટ અધિકાર. રાજની વહાર બહાર થંભી ગઈ. વડા પૂજારીને શોધવાને વહારના સિપાઈઓ આમતેમ ભમવા લાગ્યા.

x x x x

વીજળી અને લાલો એ વિશાળ દેવમંદિરમાં આગળ દોડ્યા. દેવમંદિરના નિજ મંદિર સામેના ચોકમાં એક દેવદાસી નૃત્ય કરતી

હતી. નિજ મંદિરની અંદર પૂજારી આરતી ઉતારી રહ્યો હતો. ગંભીર સ્તોત્રના ઘેરા નાદની વચમાં દેવદાસીના દેવસમીપના સંધ્યાનૃત્યના વૃપુર-અંકાર મળતા હતા ને મીઠી તીવ્રતા પૂરતા હતા.

‘વીજળી !’ પુરાણો ભૂતકાળ જાણે સાદ પાડતો હોય એવે અવાજ આંચો.

થાક, તરસ ને વેદનાથી મતિભ્રમ સમી અનેલી વીજળી આસપાસ જોઈ રહી. પોતાને અહીં કાણુ ઓળખે ? કાણુ ખોલાવે ?

‘વીજળી !’

વીજળીએ ચમકીને અવાજની દિશામાં જોયું અને એણે નૃત્ય ભૂમીને થંભી રહેલી દેવદાસીને જોઈ, ‘અરે આ કાણુ ?’

‘કેસર !’

વીજળી આપત્તિ વેળાએ એકાદ પણ પરિચિત ચહેરાને જોઈને આતુરતાથી દોડીને કેસરને વળગી પડી.

‘વીજળી ! અહીં તું ક્યાંથી ?’

‘એ બહુ લાંબી વાત છે બહેન ! અત્યારે હું મોટી વિપદમાં છું. મારી પાછળ રાજની વહાર પડી છે. હું પકડાઉં તો મારા બૂરા હાલહવાલ ચવાના છે. હું પકડાઉં તો મારા શરીરની, મારા જીવની સલામતી નથી. હું ભાગી છૂટી છું. મારા પોણાસો જેટલા સાથીઓએ મને બચાવવા જન આપ્યા છે; બચ્યાં માત્ર હું, મારા બાપ ને બીજા ચાર પાંચ જણા. અમે ભાગ્યાં ને પાછળ ઝામોરીનની વહાર પડી છે.’

‘બાદ છે બહેન ! એક વાર મેં કહ્યું હતું કે, હું તમારી સેવા કરવા માગું છું. તમે મને તુચ્છકારી કાઢી હતી. મારા જેવી માટીની પૂતળા તમને શું મદદગાર થઈ શકવાની હતી ? પણ સદ્ભાગ્યે મારી તત્પરતાની તમને કસોટી બતાવવાની મને તક મળી. બહેન ! તમે અહીં રહો. અહીં કોઈ રાજ કે મહારાજ તમારો વાળ વાંકો નહિ કરી શકે.’

કેસરે વીજળી અને એના સાથીઓને કહ્યું : ‘જાઓ, પૂજારી આરતી ઉતારી રહ્યા છે. એમના પગમાં પડો અને મંદિરના નામનું અભય માગો.’

x

x

x

x

આરતી કરીને પૂજારી બહાર આવ્યા. તે કાળે હજી બ્રાહ્મણત્વની પ્રભા ઓસરી ગઇ નહોતી. એ કાળે બ્રાહ્મણત્વ લક્ષ્મી અને રાજતું દિવાંધ બન્યું નહોતું.

‘ગુરુદેવ !’ કેસરે બે હાથ જોડીને કહ્યું.

ગુરુદેવ દેવદાસી સામે ઉભા રહ્યા. ‘કેમ પુત્રી ! મને બોલાવ્યો તે ?’

‘હા, હા !’ દેવદાસીએ પ્રણિપાત કર્યાં. ‘મેં મારી તમામ કથની આપને કહી હતી ને ?’

‘હા. પુત્રી ! અને તને મેં કહ્યું હતું કે, તને કેવળ ભાગ્યે જ દગો દીધો.’

‘ચાંચિયાઓની વચમાં જ્યારે હું ફેંકાઇ ત્યારે એક બહેને મારા ધર્મની રક્ષા કરી હતી. એ રક્ષા કાળે એના ઉપર વિપદ પડ્યું આવી હતી.’

‘હા, તેં કંઇક એવું કહ્યું મને યાદ આવે છે. અત્યારે કેમ એ યાદ કરવું પડ્યું ?’

‘એ બહેન આજે પરેશાન થઇ અહીં આવી છે.’

‘અહીં ? શા કાળે ?’

‘આશરો મેળવવા.’

‘મંદિરના દરવાજા કદિ બંધ નથી. નાતગત પુણ્ય પાપના ભેદ-ભાવ સિવાય મંદિરમાર્ગે એને આશ્રય આપે છે.’

‘પણ દરવાજા બહાર તો રાજની ફાજની એક દૂકડી ઉભી છે.’

‘તો એ દરવાજા બહાર જ ઉભી રહેશે. મંદિરમાં કેવળ દેવની સત્તા સિવાય કોઇ દુન્યવી સત્તા ચાલતી નથી અને તું તો દેવદાસી-ઓની અધિષ્ઠાત્રી છો ને ?’

‘પણ એમની સાથે ચારેક પુરૂષો છે.’

‘એ અહીં ક્યાંથી આવ્યા છે, એ પૂછવાની મારે જરૂર નથી. એઓ મંદિરમાં રહેશે તો એમને પોતાને લાયક કામ મળી રહેશે.’

રંગપાણી પાસેથી સંબલ ન્યારે બહાર નીકળ્યો ત્યારે એના દિલમાં દશ હજાર સુવર્ણ માસાની ગરમી હતી. એ પૈસા એના ગજવામાં ફૂદતા હતા. એના લોહીમાં નાચતા હતા. એના દિલમાં અનેક મનોરથ જગવતા હતા. દશ હજાર માસા! કહો એ શું કરી ના શકે?

ચાલ જીતવા વીજળી પાસે! અરે, જેના ગજવામાં આટલું બધું સુવર્ણ હોય ને હોવા પછી પારકાના ગજવામાં પરિચાલુ કરવા ફૂદી રહ્યું હોય એ માણસને જેલના દરવાજા બંધ હોય ખરા? સુવર્ણ ખર્ચતાં પણ વીજળીને ભગવી શકાય એમ હોય, તો ચાલ જીવડા! એ પ્રયોગ કરી લઈએ. એના તરફ લોકોનો મૂંગો તિરસ્કાર હતો, એ વાત કચુતરની પીઠ ઉપરથી જેમ પાણી સરકે એમ એના મગજમાંથી સરકી ગઈ હતી.

સંબલ પૂછતો પૂછતો જેલ તરફ ચાલ્યો.

એ ન્યારે જેલ પાસે જઈને પહોંચ્યો ત્યારે એણે બારે જખરો કાલાહલ ગાજતો સાંભળ્યો.

જેલના ખૂણા પાસે એ ઉભો રહ્યો. અંદરનો કાલાહલ હવે કો બારે બંડના કાલાહલ સમો લાગતો હતો. સંબલને મનમાં ફાળ પડી કે, જેલની અંદર કાંઈ જખર ધાંધલ જામી રહ્યું હતું. ધનની થેલીને જોરથી બગલમાં દબાવીને સંબલ ઉભો રહ્યો.

x x x x

સંબલે એક જોરાવર આંચકાથી જેલના દરવાજા ખૂલતા જોયા. ખૂલેલા દરવાજામાંથી સૌથી પહેલાં તો કાલાહલના ચિત્રવિચિત્ર બેસરા જ્વનિઓનો એક હવાઇ ગોળો બહાર નીકળ્યો. ક્ષણભર સંબલના કાન બહેરા બની ગયા.

અને એ હવાઈ ગોળાથી જ ફેંકાયાં હોય એમ પાંચ છ માણસો દરવાજા બહાર દોડી આવ્યાં! સંબલ કાંઈ છુપાયો ન હતો. પરંતુ

સંબલને એમણે જોયો જ ના હોય, એમ એ માણસો સંબલ પાસેથી જ દોડતા પસાર થઈ ગયા.

અરે આ શું ? લાલો...વીજળી...મુકંદો...જેધો...મેરવો... વીકો...વશલો...ચાંચિયાઓ...એના સાથીઓ...અને વીજળી ?...જેના દ્રોહનું ધન અત્યારે પણ પોતાની બગલમાં એ દબાવી બેઠો હતો, એ એના દ્રોહના ભોગ બનેલાઓ ! એ ભાગતા હતા ! ક્યાં ? કાલાહલ શાનો ?

સંબલ જેલના ઉઘાડા દરવાજા પાસે પહોંચ્યો અને એણે જોયું ! પોણોસો ચાંચિયાઓની લાસો દરવાજા સામેના ચોકમાં મંજમંજમાં પડી હતી. દરેકના મરેલા હાથમાં કોષ્ટ્ર ને કોષ્ટ્ર હથિયાર ઉપર મડાગાંઠ પડી હતી ! દરવાજાના બારણાની સામે આ દીવાલથી પેલી દીવાલ સુધીમાં પચીસ લાસો પડી હતી, લોહીનાં ખાખોચિયાં ભરાયાં હતાં !

ક્ષણ એક-એક ક્ષણ સંબલ આ દ્રશ્ય જોઈ રહ્યો ! ખીજી ક્ષણે એ મૂઠીઓ વાળીને નાઠો !

એ સમજ્યો કે એક વીજળીને ભગવવાને માટે પોણોસો ચાંચિયાઓએ પોતાના જીન ન્યોછાવર ક્યાં હતા !

સંબલ પોતે તો નાઠો પરંતુ એ સુવર્ણમાસાની થેલીને સાથ તો છોડી શક્યો નહિ. તેમ એનો આત્મા જેલના દરવાજાથી એક કદમ પણ દૂર ના ખસ્યો !

આ પોણોસો માણસોએ મરી જાયું ! એક પોતે ન મરી જાયું !

‘નતિદ્રાહી’ ચોપાસથી જાણે બહુકારા ઉઠ્યા.

જે જીવ બચાવવા ખાતર એણે પોતાના સાગરીતાનું બલિદાન આપ્યું, એ જીવે આ શું જોયું ? જે પૈસાએ એના હૃદયમાં મમત્વ જગવ્યું હતું, એ પૈસાએ શું જોયું ?

આકાશમાંથી પોતાના ઉપર જાણે મૃત માનવીઓનાં નિઃશ્વાસુ કલેવરોનો જાણે વરસાદ વરસ્યો !

અને બે હથેલીમાં માથું દબાવીને સંબલ ત્યાં ને ત્યાંજ બેસી ગયો !

x

x

x

x

ક્યાંય સુધી એ નિર્જન પ્રદેશમાં બે હાથમાં માથું ઢાળીને એ બેઠો રહ્યો. ન સમજાય, ન પકડાય એવા ઘોડાઓ એના દિલમાં ઉઠતા હતા! ચાંચિયાઓ પણ ધ્રુજત માટે જન આપી શકે છે! એમને પણ મોત ડરાવતું નથી! ડરો માત્ર એક એ! પોતાના હાથના અંગૂઠા સામે એ જોઈ રહ્યો! નખ ઉતરી ગયો હતો. રૂઝ હતો તો વળતી હતી. સુવર્ણની ધોંગી થેલી સામે એ જોઈ રહ્યો!

પણ એના કાનમાં કોઈ ગજબનાક બનાવના કોલાહલના ઘોર પડધા ઉઠતા હતા!

રાત પડી-આખરે રાત પડી. આખું મેદાન સિસોડીઓના અવાજ-થી ગાળી ઉઠ્યું: સંબલે ચમકીને આસપાસ જોયું! એણે જોયુંની માથે ગીધોનાં ટોળાં ચક્કર લગાવતાં જોયાં.

ટાઢિયો તાવ આગ્યો હોય, અંગેઅંગમાંથી ધ્રુજતો સંબલ ત્યાંથી ઉઠ્યો.

શહેરમાં એના પહોંચ્યા પહેલાં ક્યારનીયે ચાંચિયાઓના બલિ-દાનની કથા જાણીતી થઈ ચૂકી હતી. ધણા કેવળ ચીડથી ને ધણા કેવળ ઉપહાસથી પોતાનો અણુગમો જાહેર કરી શકે છે. જ્યારે ધણા માણસો આંગળી ચીંધે છે ને ધણા માણસો ઉપહાસ કરે છે ત્યારે જેઓ મૌન ધારે છે એમનું મૌન પણ અર્થવાહી બને છે.

લોકોના તિરસ્કાર વચ્ચે સંબલ આગળ ચાલ્યો. સંબલનો ચહેરો ઉજ્જડ બની ગયો હતો. જોલના દરવાજા ઉપર એણે જે દ્રશ્ય જોયું હતું, એ દ્રશ્યે એની વિચારશક્તિ મૂઠ બનાવી હતી. એનું મગજ સદંતર બહેરું થઈ ગયું હતું. જે મૃત્યુ એણે જોયું હતું, એ મૃત્યુને સરજનહાર તો પોતે જ હતો. આ એક ખ્યાલ એના મગજમાં જડમે સલાક વસી ગયો હતો. ખીજા કોઈ ખ્યાલને તે અંદર પેસવા દેતો ન હતો.

જે દેખાવ પોતે જોયો હતો, એનો મર્મ સમજવા જેટલો વિચાર પણ એ કરી શકતો ન હતો. સારંગપાણીની સીધી અને આડકતરી ધમકીઓથી કરી જઈને એણે ખાતમી આપી ત્યારે જ એને બરાબર

ખ્યાલ હતો કે, એ પોતાના સાથીઓને મોતની સજા કરી રહ્યો છે. એ બધા જ નાશ પામવાના છે એ તો સંબલ સમજતો હતો ! એ સમજી ઉપર એણે તો કેટલીક ફલીલો પણ શોધી રાખી હતી. દેશના વેપાર વાણિજ્યની તો સલામતી થઈ હતી. એક સંઘ તરીકે દાખી દેવાથી કલીકટની બંદરગાહ સદંતર નિર્ભય બની હતી. ચાંચિયાઓનો નાશ થતાં સુની બનેલી જળવાટો ફરીને સફરી જહાજોના સટોથી દર્શનીય બનશે ! સંબને પોતાની જાતની વંચના પૂરી કરી હતી. પોતે જે કામ કર્યું હતું એને માટે ઝામેરીને આપેલો બદલો કાંઈ વધારે પડતો ન હતો ! સંબલની નવી નીમેલી આ સેવાશ્રુતિ પોતાના જૂના દોસ્તો ઉપર જલ્લાદની છૂરી સમી પડી છે, એ સંબજી જાણતો હતો !

પરંતુ એણે ગઈ કાલ સુધીના પોતાના સાથીઓમાંના જેલના દરવાજામાં થયેલો હત્યાકાંડ નહોતો કદપાયો, સંબલથી ન જીરવાયો, ન પચાવાયો—ન જોવાયો—ન સમજાયો. એના મનમાં કેવળ એક જ વિચાર હતો કે, એવું એણે ધાર્યું નહોતું !

X X X X

કલીકટમાં એ યુગમાં વાસવદત્તા સર્વસ્વીકૃત સંસ્થા હતી. વેશ્યા સંસ્થાના યુગે યુગે થતાં નામ-પરિવર્તન ઉપરથી કોઈક સમાજશાસ્ત્રી ધારે તો સામયિક સમાજની કલ્પના ખડી કરી શકે છે.

વિષ-કન્યા, પોષિતા બની, પછી વાસવદત્તા બની. કેમકે એ સમયે સુંદરી સાથે શરાબ પણ ભળવા માંડ્યો હતો ! સાગરની લક્ષ્મી સદા ને સર્વદા ને સર્વસ્થળે સુરા ને સુંદરીને પોષનારી જ રહી છે. કલીકટમાં એ કાળે એક હજાર ઉપરાંત વેશ્યાઓ રહેતી હતી ને બાદશાહી વૈભવમાં દિવસો ગાળતી હતી.

આવી એક વેશ્યાને ત્યાં સંબલ ગયો, વેશ્યાએ એનો સત્કાર કર્યો:

‘આપ્તએ ! બેઠીએ !’ વેશ્યાએ હાથ ઝાલીને સંબલને ગાદી ઉપર બેસાર્યો. પછી પોતે સામે બેઠી. મળેલું ગ્રાહક કાંઈક અસામાન્ય હતું ને એ અસામાન્યતામાં પૂરતી સામાન્યતાયે સારી જેવી કમાણીની ગણતરી રાખી.

વેશ્યાએ જળ મંગાવ્યું, પાન બનાવ્યું.

‘હજૂર ખાઈએ ને! પીછું બાંદીકા હુકમ ફરમાઈએ.’

‘સંબલે પોતાની થેલી ઉઘાડી. એમાંથી મૂઠીમાં આવ્યા એટલા સિદ્ધા એણે વેશ્યા પાસે ફેંક્યા.’

‘આ તમારા પાન સોપારીના.’

વેશ્યા તો ખૂબ ખૂબ પ્રસન્ન થઈ. એનું નાભુક સ્યામસુંદર વદન કંઈ કંઈ વાતોના સંકેતમાં પ્રસારા કરતું, કો નવોઢાની જેમ જમીન સાથે જડાયું, ને સંબલે એની નાનીશી દાઢી ઉપર પોતાની રૂક્ષ આંગળીઓ ફેરવી. સંવનનો સંબલે આરંભ કર્યો.

વેશ્યાએ મુખ જમીન ઉપર રાખી સંબલ સામે કટાક્ષ કર્યો. ‘કદિ આપ જેવા કદરદાન મળે તો પછી ધંધો કરવાની જરૂર જ શા માટે રહે.’

સંબલનું અંગેઅંગ પાણી બનીને જાણે વેશ્યાના ચરણ પખાળી રહ્યું!

સંબલે પૂછ્યું: ‘તારું નામ શું?’

‘મને બધા રામપ્યારી કહીને બોલાવે છે.’ વેશ્યાએ સંબલના બામાં હાથ નાખ્યો: ‘આપનું નામ?’

‘સંબલ?’

‘સંબલ! તમારું નામ સંબલ?’

‘હા.’

સંબલ વધારે લાડ કરવા જતો હતો એને તરછોડીને વેશ્યા એકદમ ઉભી થઈ ગઈ. નર્યો તિરસ્કાર એના વદન ઉપર ચિતરાયો. દરવાજા સામે આંગળી ચીંધીને એણે હુકમ કર્યો: ‘જવ! મારા મકાનમાંથી નીકળી જવ.’

‘નીકળી જઈ?’ વેશ્યાનું શીઘ્ર પરિવર્તન સંબલને મૂંઝવનાર બન્યું. ‘મારી પાસે પ્રરતા પૈસા છે.’

સંબલે વેશ્યાને પાન સોપારીના આપેલા પૈસા પણ સંબલ ઉપર પાછા ફેંક્યા: ‘તમારા પૈસા મને ખપે નહિ. હું એને હાથ લગાડું તો મારું સત્યાનાશ નીકળે. તમે અહીંથી ચાલ્યા જાઓ.’

‘પણ કાંઈ કારણ ?’

‘કારણ એ,’ વેશ્યા સંબલની સામે જોઈને બોલી: એ આંખોમાં અત્યારે કોઈ મદ નહોતો, મસ્તી ન હતી, પરંતુ ઉમ્ર અવહેલના હતી. એ આંખોમાં ચમક નહોતી. લાલપ હતી. ‘કારણ એ કે, જતિદ્રોહીથી હું મારું શરીર અભડાવવા નથી માગતી.’

‘જતિદ્રોહી ?’

‘હા, જતિદ્રોહી ! જે કેવળ ધનને ખાતર પોતાના સાથીઓને, પોતાના જતિ બાંધઓને જેલમાં મોકલી શકે છે, એ પૈસામાં તો હલાહલ રક્તપીતનો રોગ ભર્યો હોય છે. હવે કૃપા કરીને ચાલ્યા જાઓ ! નહિતર તમને ધક્કા મરાવીને કાઢવા પડશે.’

સંબલ એક પણ શબ્દ બોલ્યા સિવાય બહાર નીકળી ગયો. વેશ્યાએ એને જતિદ્રોહી કહ્યો હતો. વેશ્યાનું મહેલું એને ખંજર જેવું ખૂંચું હતું ! પોતે જતિદ્રોહી તો ખરોજને ! કેમ નહિ ? પોણોસો જેટલી લાસો એણે જોઈ હતી ! બગલમાં ધન દબાવીને એ ફરતો હતો ! ને હવે અધમમાં અધમ મનાતી વેશ્યા પણ એથી, પોતાથી વધારે અધમ માનીને એનો તિરસ્કાર કરે છે.

સંબલના હૃદયમાં પોતાના સાથીઓનાં મૂર્દાં તો હતાં, પરંતુ નિર્ભર્સના વેશ્યાએ આપી. સંબલ નીચી મુંડીએ બહાર નીકળ્યો.

બહાર નીકળતાં એની પીઠમાં કાંઈ ભારી વસ્તુ વાગી. ક્ષણભર તો એને થયું કે, વેશ્યાએ એને પીઠમાં લાત મારી છે, પરંતુ તરત જ કાંઈક ખણખણાટ પણ થયો. સંબલે નીચે જોયું. એ પૈસાની પોતાની થેલી હતી ! સંબલ એ થેલી ભૂલી જતો હતો. વેશ્યાએ એની પાછળ એ ફેંકી હતી !

X

X

X

X

સંબલ બહાર નીકળ્યો ત્યારે મધરાત ઝામી હતી. ક્યાંક કશું જામત નહોતું કેખાતું. રાતનો અંધકાર પણ ઊંઘી ગયો હતો !

નીચું માથું રાખી ધરતી સાથે આંખ જડીને સંબલ ચાલ્યો જતો હતો ! અત્યારે એની બગલમાં થેલી હતી નહિ ! થેલી ક્યાં ભૂલી

મયો હતો એનો સંબંધને ખ્યાલ ન હતો. થેલી જેવું કાંઈ પોતાની પાસે હોવું જોઈએ, એનો પણ સંબંધને ખ્યાલ ન હતો.

એના કાનમાં તો અત્યારે મૂંગી મધરાત ગાજતી હતી: 'જાતિ-ઢોહી!' એણે પોતાની જાતિનો ઢોહ કર્યો હતાં! એ ઢોહને કારણે આજ એને ક્યાંય ઉભવા ઠેકાણું ન હતું! જે થકી એણે ઉંચે ચડવાની અભિલાષ રાખી હતી, એ થકી એ બારે મહરા કાંપમાં પડ્યો હતો! એ એટલે નીચે પડ્યો હતો કે, હવે પૈસા એને કશા અર્થના નહોતા રહ્યા. જીવન કશા ઉપયોગનું રહ્યું ન હતું.

એહ! એ જે દરવાજામાં પડેલાઓની સાથે પડ્યો હોત તો! તો આજે ગોરીલાનું નામ જેમ કલીકટમાં ગુંજી જઈયું હતું તેમ પોતાનું નામ એક ફોરમ ફેલાવી જાત! લોકો એમ કહેત: 'સંબંધ હતો તો ચાંચિયો પણ મરદ તો ખરો.' લોકો આજે ગોરીલા માટે એમ જ નહોતા બોલતા?

એકાએક એના કાનમાં એક નામ પડ્યું ને એ ચમક્યો. અંધ-કારમાંથી ક્યાંકથી અવાજ આવ્યો. અવાજ સાથે એક નામ આવ્યું. 'વીજળી.' વીજળી! હા. એ તો જોલમાંથી નાકી છે. શું એ ફરીને પકડાઈ ગઈ છે? નથી પકડાઈ? આવી મધરાતે વીજળીનું નામ કાણે લીધું?

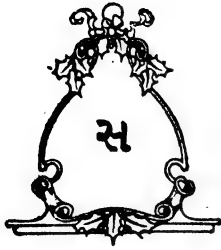
સંબંધે કાન માંડ્યા. માનવીઓના આવવાનો એને પગ સંચાર સંભળાયો! એ એકદમ એક દીવાલના ખુણામાં લપાયો. થોડી વાર પચાસેક જેટલા સિપાઈઓ એની પાસેથી પસાર થયા.

'વીજળી નાસી ગઈ એથી ઝામેરીનના ઢોધની તો હદ જ નથી રહીને?'

'ત્યારે જ તો બાઈ આપણને મધરાતે ઉઠીને આમ તગડ્યા છે ને?'

પસાર થતા સિપાઈઓમાંથી કોઈ એ સિપાઈઓમાં થતી આવાત સંબંધને કાને અથડાઈ.

અને સંબંધ પણ આ સિપાઈઓની પાછળ પાછળ ચાલી નીકળ્યો!

પ્રકરણ ૧૭ સું

અઘાહત્યા

વારના પહોરમાં ગુરવાચરતું દેવમંદિર હસતું હસતું ઉઠ્યું. વૃદ્ધ પૂજારી દેવની આરતિ ઉતારી રહ્યા હતા. દેવદાસી નૃત્ય કરી રહી હતી.

ત્યાં નાયક અંદર આવ્યો. પૂજારીએ આરતિ ઉતારી લીધા પછી કેસરે એ આરતિ સાંધી. અન્ય મંદિરજનોએ એ આરતિનાં વંદન લીધાં.

નાયકે પૂજારીને કહ્યું: ‘મહારાજ ! મારે આપની સાથે ખાનગીમાં વાત કરવી છે.’

વૃદ્ધ પૂજારી આગળ થયા. નાયક પાછળ આવ્યો. જરા દૂર એકાન્તમાં બંને ઉભા રહ્યા.

‘કહો.’ વૃદ્ધ પૂજારીએ આદેશ આપ્યો.

‘મહારાજ ! આપના મંદિરમાં રાજના ચોર ભરાયા છે, તે અમને સોંપો.’

વૃદ્ધ પૂજારી જરા હસ્યો: ‘તમે નવા આવ્યા લાગો છો ?’

‘કેમ ?’

‘આ દેવમંદિરની મર્યાદા તમને ખબર નથી લાગતી.’

‘મર્યાદા ? શેની ?’

‘અનાદિ કાળથી અમારું આ દેવધામ વિશિષ્ટ મરતમો ભોગવી રહ્યું છે.’

‘એટલે ?’

‘આ દેવધામમાં આવનાર કોઈ કરતાં કોઈ ચોર નથી, કોઈ ચાકર નથી. કેવળ પ્રભુનું બાળક છે.’

‘હજી આપની વાત મને નથી સમજતી.’

‘આ મંદિરની એક આમન્યા બધાએ કબૂલ રાખી છે. તે એ છે કે આ મંદિરની હદમાં રાજસત્તા, મહાજન સત્તા કે અન્ય કોઈ સત્તા નથી ચાલતી.’

હવે નાયકને પૂજારીની વાત સમજાઈ: ‘એટલે આપ રાજના ચોરો અમને નહિ સોંપો એમ જ કે?’

‘મેં તમને કહ્યું કે, અહીં આવનાર માણસ કોઈનો ચોર હોઈ શકે જ નહિ.’

નાયકે ભર્વા ચડાવ્યાં: ‘એટલે કે જે માણસોને અમારે પકડવાં છે એને તમે સોંપશો નહિ, એમ જ ને?’

‘મારાથી સોંપાય જ નહીં. મારા દેવ રહે.’

‘દેવ તો રહતા રહશે, પણ ઝામોરીન રહશે એનો વિચાર કર્યો છે?’

પૂજારી ચૂપ રહ્યો. નાયકે આગળ ચલાવ્યું:

‘મને તો હકમ છે કે, પાતાળમાંથી પણ પકડીને વીજળી અને એના નાસેડૂ સાગરિતોને કેદ કરો.’

‘તમે જાણો છો કે, પાતાળથી વધારે અભેદ સ્થાનમાં તેઓ જઈ ચઢ્યાં છે.’

નાયકે વૃદ્ધ પૂજારીની છાતી ઉપર આગળી ચૂકીને ભારપૂર્વક કહ્યું: ‘મહારાજ-રાજ અને એના ઇશ્કની વચમાં તો ખુદ ઈશ્વર પણ નથી આવતો. વચ્ચે આવવાની કોઈ બેવકૂફી ના કરે.’

‘તો હું એવો બેવકૂફ બનવા માશું છું.’

નાયક ચાલ્યો. જતાં જતાં એણે કહ્યું: ‘અમારે બળજેરી વાપરવી પડશે. એની જવાબદારી તમારે શીરે. તમારે તમારા સાથીઓ સાથે મંત્રણા કરવી હોય તો હું એક બીડીની મહેતલ તમને આપું છું. કાં તો અમારા ચોર અમને હવાલે કરો ને કાં તો મંદિરની આમન્યા હોય કે ન હોય, અમે તો બળજેરી પણ વાપરશું.’

પૂજારીએ સ્વસ્થતાથી કહ્યું: ‘તમને યોગ્ય લાગે તેમ તમે કરજો. અમને સૂઝશે એ અમે કરશું.’

‘એટલે તમે રાજના ચોર સોંપવા માગતા નથી એ જ કે?’

‘રાજના ચોરોને સોંપવાનો કાંઈ સવાલ નથી. કેમકે અહીં કાંઈ રાજનો ચોર નથી.’ પૂજારીએ જવાબ આપ્યો.

નાયકે લડાયક ભલકાથી કહ્યું: ‘મને તો મધરાતે ઉંઘમાંથી જગાડીને હુકમ આપવામાં આવ્યો છે કે, મને ત્યાંથી પણુ તમે વીજળીને પકડીને ઝામેરીન પાસે હાજર કરો. હું રાજનો નોકર છું, તે રાજની આજ્ઞા પાળીશ.’

‘હું દેવનો સેવક છું ને દેવની મર્યાદા લોપાવા નહિ દઉં’. પૂજારીએ તબિયત વાળી: ‘તમે भारी વાત બરાબર સમજી લ્યો. તમે કાંઈ પણુ કરો અને રાજસત્તા ને દેવની પ્રતિષ્ઠા વચ્ચે સંઘર્ષણ ઉભું થાય એના પહેલાં भारी વાત સમજી લેજો. અનાદિ કાળથી અમારું આ દેવમંદિર સર્વ લોક પાસેથી એક માનમરતમો ભોગવતું આવ્યું છે. અનાદિ કાળથી લોકસમુદાયે આ મંદિરની આમન્યા માની છે. આ મંદિરની હદની અંદર ચોર, પાપી, લૂંટારા, બહારવટિયા, વિધવા, વેશ્યા, સંધવા-જેને જેને રાજસત્તા, સમાજસત્તા કે મહાજન સત્તા કાંઈ ને કાંઈ સ્થાપિત ધારા ધોરણ કે રૂઢિના ભંગ બદલ દંડવા આહતી હોય એને અલય મળે છે. અનાદિ કાળથી રાજ્ય સમજે છે કે, અમારો દંડ મંદિરની હદ ઉપર ખતમ થાય છે. સમાજ સમજે છે કે, અમારો પ્રકોપ આ દેવમંદિરની ફરકતી ધળની લહરી નીચે થંભી જાય છે. મહાજન સમજે છે કે, અમારો બહિષ્કાર મંદિરના સીમાડા કદિ વટાવી શકતો નહિ. તમે જાઓ. જમને પ્રછો કાંઈનેય કે, અમારા આ દેવના ધામની આટલી ધજ્જત છે કે નહિ? આ ધામ પ્રભુનું છે. એ ધામમાં પ્રભુનાં હરકોઈ બાળકને આદર છે, આશ્રય છે. એ ધામની અંદર કાંઈ માણસ કાંઈ માણસને પકડી શકશે નહિ, ધસડી શકશે નહિ.’

‘અને હવે મારી વાત સાંભળો.’ નાયકે કહ્યું: ‘નકામો જુડો ઝધડો કે હડીલો તંત ન થાય એટલા માટે જ હું સાગર લક્ષ્મીના માલિકનો નાયક તમારા જેવા લોટ માગીને પેટ ભરનાર આદ્ય સાથે વાત

કરું છું. જે લોકો મંદિરના જ હોય, એ લોકોને અકારણ કોઈ સતાવે નહિ, એ તમારી વાત સમજી શકાય છે. કેમકે જેઓ મંદિરના બની રહે છે, તેઓ દુનિયાદારી માટે નકામા નીવડે છે, પરંતુ ચોરો, દરામ-ખોરો, ડાકુઓ, ડકેરો, આડોડિયાઓ જે પોતાના ગુનાહિત કૃત્યોના દંડમાંથી છટકવાને માટે મંદિરનું શરણ શોધવા માટે, તો મંદિર દેવ-ધામ રહેવાને બદલે શયતાનનું સ્થાનક બને. રાજ્ય પોતાના દંડનું આયું આવરણ હરીગીજ કબૂલ ના રાખે. હું તમને કહી રાખું છું કે, અમારી જોરતલખી મંદિરના કોઈ આમનનને લઈ જવા માટેની નથી. માત્ર જે રાજના ચોરોએ એમાં ઓથ શોધી છે, એમને કબજે લેવાની છે. હજી પણ તમારો નિરધાર કાયમ છે ?

પૂજારીએ અદબ બીડી: ‘મંદિરમાં આશ્રય શોધતો સાક્ષાત્ શયતાન પણ આવે તો પણ એ જ્યાં સુધી મંદિરનું શરણ આહે, ત્યાં સુધી મંદિર એની રક્ષા કરશે.’

‘બસ તો હું જઉં છું.’ નાયકે કહ્યું: એના અવાજમાં ભારે રોષ હતો: ‘મારા માણસો મંદિરની હદ બહાર ઉભા છે. એમને લાવીને હું મારા ચોરોનો કબજો બળજોરીથી લઇશ. મારા માર્ગમાં જે કોઈ જે કાંઈ આવશે, એ પોતાના જોખમે આવશે.’

પૂજારીએ નાયકના ખભા ઉપર હાથ મૂક્યો: ‘નાયક ! તમે તમારી ફરજ તમને સૂઝે તે રીતે બજાવો, એમાં મને રોષ નથી. તમે પણ ના કરશો. હું બને તમે તો આપણા જુદા જુદા માલિક તરફ આપણો જુદો જુદો ધર્મ અદા કરીએ છીએ.’

નાયક ચાલ્યો ગયો. મંદિરમાં પૂજારી એકલો રહ્યો.

X X X X

પૂજારીએ શંખ પુકર્યો તે મંદિરના સર્વ વાસીઓ પૂજારી પાસે આવ્યા.

‘સાંભળો !’ પૂજારીએ ઉંચે સાદે કહ્યું: ‘મારી વાત સાંભળો ! તમે બધા જાણો છો કે આ મંદિરમાં એક જીવાન છોકરી મંદિરનું શરણ

શોધતી આવી છે. એ છોકરી ઉપર બદ્ધાનતના મેલા પંજ પસારાતા હતા, એમથી પોતાના સીત્તરથી વધારે સાથીઓના લોહીની રેલ ઉપર એ અહીં આવી છે ને મંદિરનું શરણુ એણે શોધ્યું છે. હવે એ છોકરીને કબજે કરવાને ઝામેરીનના સિપાઇઓ આવ્યા છે. એના નાથકે મને કહ્યું કે, રાજ અને એના ધક્કની વચ્ચે આવનાર માણસ એવક્ર મનાય છે.’

બધા પૂજારી સામે જોઈ રહ્યા. પૂજારી શ્વાસ લેવા થોભ્યા. એણે આસપાસ એક નજર કરી. બધાના ચહેરા ઉપર એણે આતુરતા જોઈ.

જરા દૂર વીજળી, લાલો અને એના સાથીઓ ઉભા હતા. એમના સહુના વદન ઉપર બારે મોટી વેદના હતી. એ વેદના એમને પોતાને માટે નહોતી, વીજળી માટે હતી. જે પુરષા હતા એઓ તો પોતાના પોણોસો જેટલા સાથીઓના લોહીના ઢગ વટાવીને આવ્યા. માનુષી જીવન હવે એમનું રહ્યું ન હતું ને અમને એ ખેવના હતી.

પરંતુ વીજળી ! વીજળી જો ઝામેરીનને હાથ પડે તો ? અને વીજળી અને ઝામેરીનની વચ્ચે અત્યારે હતો કેવળ આ એક જુદા પૂજારી !

પૂજારીએ બધા સામે જોઈને આગળ ચલાવ્યું :

‘તમે સહુ લોક હવે આખી વાત સમજો છો. જે માણસ મંદિરની આમન્યાનો ભંગ કરવા માગે છે, એ માણસ આસપાસના મુલકનો રાજા છે. હજાર હાથો એની તાજમ હોય છે. હજાર તસ્વારો એના એક શબ્દે ખેંચાય છે. જે છોકરી મંદિરની પ્રતિષ્ઠાનું શરણુ માગે છે એ છોકરી એક ચાંચિયાની છોકરી છે અને નામીયા ચાંચિયાની છોકરી છે. કહો, એ છોકરીને કું શું જવાબ દઉં ?’

પૂજારીએ આસપાસ નજર નાખી. વીજળી નીચું જોઈ મઈ હતી. બધા વીજળીને જોઈ રહ્યા હતા. પૂજારી આગળ આવ્યા :

તમે કહો તો હું એ છોકરીને જવાબ આપું કે: ‘બાઈ આ તો દેવનું મંદિર છે. સાંસારિક તાપ સંતાપને અહીં કાંઈ જગ્યા નથી. સાંસારિક લલાઈ ખુરાઈ સાથે અમારે કાંઈ લેવાદેવા નથી. અમે તો પરલોકના સાધકો. આ લોક સાથે અમારે કાંઈ સંપર્ક રાખવાને નથી. ઝામોરીનનો ધરુક તને આશકની હઠીલી મમતથી જે બોલાવી રહ્યો હોય, તો તું બેલાશક જ્યાંથી તું પાછી ફરવાની નથી એવા એના રાજમહેલમાં જ. જે ભાગ્ય તને બોલાવી રહ્યું છે એને તું વધાવી લે. ને વધાવતી જ હો તો સંતત દિલે નહિ પણ પ્રસન્ન ચિત્ત વધાવી છે. ઝામોરીન તારા ઉપર મહેરબાન થાય એ માટે તારું સમુદ્નું રૂપ એના ચરણમાં રોળી દે. જે વસ્તુ કર્યા સિવાય છૂટકો જ નથી, એ કરવામાં કાંઈ પાપ નથી. એટલે ઝામોરીનને માટે અમે તેમ હો, બ્યભિચારનું પાપ તને નહિ લાગે. પછી ઝામોરીન જ્યારે તારા ઉપર નિગેહબાન થાય એટલે એકાદ નાની મોટી જગમોરનો ટૂકડો તું અમારા દેવમંદિરને અપાવજે અને મંદિરનું તને આશરો ન આપવાનું પાપ તારા પુણ્યથી ઘોષ નાંખજે.’

આ લાંબા પ્રવચનને બધા પ્રયાસે સાંભળી રહ્યાં, પણ એનો જે અંત આવ્યો એથી સહુ ઉકળી ઉઠ્યા. ‘મહારાજ ! અમારી મસ્કરી કાં કરો ?’ એક જીવાને ઉકળી જમને પૂછ્યું.

પૂજારીએ એ ઉદ્ગાર ન સાંભળ્યા હોય એમ. એણે પોતાનું પ્રવચન આગળ ચલાવ્યું. એમમાં લખેલા અક્ષરો જાણે એ ઉકેલતો હોય, એમ મંદિરજનોના ચહેરાઓ જોવાની એને પુરસદ પણ નહોતી. એ જૈંઠ માનવીની નજર તો પરોવાઈ હતી કેવળ એની સામે દેખાતી એના દેવાધિદેવની આંખો ઉપર—જે દેવની પૂજામાં એણે જીંદગાની આખી વટાવી હતી. પૂજારીની અનિમેષ આંખો દેવની સ્થિર આંખો સાથે લગાતાર ચઢ હતી. પૂજારી જાણે દેવને સવાલ પૂછતા હતા: ‘દેવાધિદેવ ! જીવનભર મેં તમારી પૂજા કરી છે. આજ તમારી કસોટી થાય છે !’ દેવ જાણે પૂજારીને જવાબ દેતા હતા: ‘શુભ ! જીવનભર

તેં મારી પૂજા તો કરી છે; પણ આજ તો તારી પૂજાની કસોટી થઇ રહી છે.’ આ શ્રદ્ધ સવાલ જવાબ સિવાય પૂજારીના આખ કાન અત્યારે બીજે કયાંય ન હતા.

પૂજારીએ મંદિરજનોને ઉદ્દેશીને આગળ ચલાવ્યું: ‘અથવા તમે કહો તો આ છોકરીને હું એવો જવાબ દઉં કે, તું કેા નામીયા ચાંચિયાની છોકરી હો કે એથીએ કેા વધારે પાપીનું સંતાન હો; તને પકડવા આવનાર ઝામોરીન હો કે એથીએ કેા મહાન સત્તાધીશ હો; પણ તું અમારે આંગણે આવી છો તો અમારી ગાય છો ને ગાયના જેવી પવિત્ર ચીજ બીજી કોઇ બ્રાહ્મણો માટે નથી. જ્યાં સુધી આ દેવમંદિરનો એક પત્થર સલામત હશે, જ્યાં લગી એક પણ મંદિરવાસીમાં ગ્રાણુ હશે ત્યાં સુધી તારો વાળ કોઇ વાંકો નહિ કરી શકે.’

મંદિરજનોમાંથી એક જુવાન આગળ આવ્યો:

‘મહારાજ! દેવની આમન્યાની રક્ષા, અને નિર્બળની રક્ષા એજ સાર્વિક બ્રાહ્મણની સાચી ધજ્જત છે. જુગ જુગથી આ દેવમંદિરની જે મર્યાદા સર્વ કોઇએ સ્વીકારી છે એને ખાતર અને જે જે આપત્તિનો સામનો કરવા એ છોકરીએ આ મંદિરની ઓથ શોધી છે એને ખાતર, ઝામોરીનને બીજે જવાબ હોઇ શકે નહિ.’

‘તો આપણે સર્વ બહાર નીકળી જાઓ. એ છોકરીને દેવદાસી-ઓને સોંપી દો. મંદિર બંધ કરી દો. આપણે બહાર નીકળો.’

X X X X

એક તરફ જ્યારે આ તૈયારી થતી હતી, ત્યારે બીજી બાજુ ઝામોરીનની લશ્કરી બેરખને મંદિરની બગીચના સીમાડા ઉપરથી લાવીને નાથક એને મોખરે મંદિર તરફ ફેરવી કરી રહ્યો હતો! એને હુકમ હતો, એ હુકમનો એ અમલ કરતો હતો. એના એ કાર્યની આસપાસ જે કોઇ મહાન સિદ્ધાન્ત વિંઝાતો હોય તો એની આ ચિઠ્ઠીના ચાકરને કેમ્પ ખબર નહોતી.

એ મંદિરની સમીપ આવ્યો. એણે મંદિરનાં તમામ પારણાં બંધ જોયાં. મંદિરના મુખ્ય દરવાજા આગળ એણે મંદિરજનોને જોડવાયેલાં જોયાં. એમના હાથમાં કાંઈ હથિયારો નહોતાં. એઓ ઉભા હતા-કેવળ ઉભા હતા. હારમંધ.

નાયકે પૂજારીને કહ્યું: ‘મહારાજ ! નકામી જીદ ના કરો.’

‘મારે તમને મેં આપ્યો એ સિવાય બીજો કાંઈ જવાબ આપવાનો નથી.’ પૂજારીએ અદ્ય વાળી કહ્યું.

‘તો થઈ જાઓ મારી.’ નાયકે ચીડ બતાવી. પોતાના સાથીઓ તરફ જોઈને હુકમ આપ્યો: ‘આ બામણ્યોને મારીને દૂર હટાઓ. દરવાજા તોડી નાંખો.’

પૂજારીએ મંદિરજનોને કહ્યું: ‘બ્રાહ્મણ જન આપે, જન લે નહિ. કાંઈ સામો ધાવ ના કરે. પડતા ધાથી ના ડરે.’

નાયકે પોતાના ઘોડેસ્વારોને હુકમ આપ્યો: એ હુકમને બળવવાને ઘોડેસ્વારોએ પોતાના ઘોડાઓ પૂજારી અને એના મંદિરજનો સામે દોડાવ્યાં. સો કદમ-પચાસ કદમ-પચીસ કદમ-દશ કદમ-મંદિર જનોમાંથી કાંઈ હડયું નહિ-પાંચ કદમ-એ કદમ-.

પૂજારીએ બૂલંદ રાગે એક સ્તોત્ર ઉપાડ્યું. મંદિરજનોએ એ ઉપાડી લીધું. અચાનક નીકળેલા આ એક રાગી મહાસૂરથી ઘોડાઓ ચમક્યા-ખમચ્યા-પાછલા પગે ઉભા થઈ ગયા.

નાયકે પોતાના ઘોડેસ્વારોને ચમકતા જોયા. સર્વ સારાસારનો વિવેક બૂલાવનારૂં ઝનૂન એની આંખમાં આવ્યું. એણે પોતાનો ભાલો ઉગામ્યો-ભાલાનો ધા કર્યો. ભાલો પૂજારીની છાતીમાં ખૂંચી ગયો. અંદરથી ધ્રુવધગતું લોહી બહાર નીકળ્યું.

‘ખબરદાર !’ પૂજારીએ ભાલાને એ હાથે પકડી લેતાં બ્રમ પાડી: ‘કાંઈ ડગશો નહિ-કાંઈ સામો ધા કરશો નહિ.....’ પૂજારી નીચે પડ્યો.

એના દેહ અને એના ભગવાન વચ્ચે જાણે એક સ્થંભ રચતો હોય એમ એના જે હાથે પકડેલો ભાલો એની છાતીમાંથી બહાર નીકળીને સ્થિર રહ્યો. નિશ્ચેષ્ટ મૂર્દાએ મડાંગાંઠથી પકડેલી નિશ્ચેષ્ટ વસ્તુમાં જાણે જીવતાં તહોમતનામાનો વાસ વસી રહ્યો.

પૂજારી બાલાથી વિંધામ્બને એક પણુ ચીસ પાડ્યા સિવાય અંત-કાળ સુધી એના ભગવાનને ભજતો પડ્યો, પરંતુ કોઈ મંદિરજન એક કદમ પણુ પાછું ના હઠ્યું. ઘોડાઓનાં મોઢાંઓ છોક એમની છાતીમાં અથડાયાં ત્યાં સુધી કોઈએ ડગ ન ચૂક્યો.

ઘોડાઓના હૂમલાનો આ જાતનો નિર્ભીડ સામનો કોઈએ કર્યો, ઘોડેસ્વારોએ જાણ્યો ન હતો. જેઓના ઉપર હૂમલો થાય તેઓ પણુ સામો હૂમલો કરે, સામા હથિયારો વાપરે ને એમ ખૂનરેજી ચાલે એ વાત ઘોડેસ્વારો સમજતા હતા, નિત્યના ક્રમની માનતા હતા. હથિયાર ન હોય એ લોકો સામનો કરવાને બિલકુલ ઉભા ન રહે ને ભાગી જાય, એ વાત પણુ ઘોડેસ્વારો સમજતા હતા. પરંતુ એમને આ નવી વાત ન સમજાઈ. કદાચ તાકાત ઉપર મુસ્તાક રહીને અ. રોકો લશ્કરી ફાજનો સામનો કરતા હશે ?

ઘોડાઓ ચમકી ગયા. ઘોડેસ્વારોએ પૂજારીનું મૂર્દું જોયું. મંદિર-જનોની નિશ્ચલતા જોઈ. એમની આંખમાં એમણે જાણે બીજી જ દુનિયા જોઈ. કોઈ અદૃષ્ટપૂર્વ તાકાતનું વચસ્વ કબૂલ કરતા હોય, એમ ઘોડેસ્વારોએ પોતાના ઘોડા પાછા વાળી લીધા.

થોડી વારમાં બ્રહ્મત્વના વિજયના એકમાત્ર ચિન્હ રૂપે બાલાથી પરોવાયેલું પૂજારીનું શ્વય માત્ર ત્યાં રહ્યું. શેષ માત્ર એક જ. આ બાવથી પોતપોતાની તાકાતનાં નવાં માપ લઇને સર્વે પાછા ફરી ગયા હતા.

x

x

x

x

સંબલ ઘોડેસ્વારોની પાછળ દૂર ઉભો હતો. જાણે એક નાટક એ જોતો હોય એમ એ આ આખોયે પ્રસંગ નીરખી રહ્યો. એ સ્તબ્ધ થઇને

ઉભો રહ્યો. મેદાન આખું ખાલી થયું તોય એ ઉભો રહ્યો. કેવળ એક મૃદુ બાલાની આંખે આસ્માનને નીરખી રહ્યું, તોય એ ઉભો રહ્યો.

અને એણે મંદિરના દરવાજા ઉઘડતા જોયા. દરવાજામાંથી વીજળી બહાર નીકળી. બીજાઓ હતા, પણ એ પુરૂષો હતા, સ્ત્રીઓ હતી કે કોણ હતું એ જોવાને સંબલને આંખો ન હતી. એની આંખ અત્યારે વીજળીમાં સમાઈ હતી. વીજળી એની આંખમાં સમાઈ હતી.

વીજળી આવીને પૂજારીના શય પાસે બેસી ગઈ. પૂજારીના મૃત-દેહને પ્રશ્નિપાત કરીને એ ધીમે સાદે બોલી: 'મારે ખાતર મહારાજ! આપે આપના દેવની પૂજા અઘૂરી મૂકી, જીંદગી આપી. હું હવે શેષ સમસ્ત જીંદગી એ પૂજા નિભાવવામાં ગાળીશ. મહારાજ! આપે મરી જાયું, ને હું જીવી જાણીશ. આપના શય ઉપર હું આ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.'

સંબલ દોડ્યો. આશાને પકડવાને માણસ દોડે એમ એ દોડ્યો. ધવાયેલું હરણું જેમ નદીના જલ તરફ દોડે એમ દોડ્યો. એના રોમ-રોમમાં મહા અનલ પ્રજ્વળી રહ્યો હતો. એનું દિલ શાતા માગતું હતું. ઉગ્રતાપ નીચે એકલી હોડીમાં દિવસોના દિવસ સુધી પ્રવાસ બેડનાર મુસાફર જેમ મીઠા પાણીને જાંબે એમ એના દેહને અણુએ અણુ વીજળીનો પોકાર કરી ઉઠ્યો.

એ દોડ્યો-ઠોકરો ખાતો, ચક્કરો ખાતો, વીજળીના નામને સાદ પાડતો. સકળ બ્રહ્માંડમાં અત્યારે વીજળ સવાય કંઈ નહોતું. પોતાના તમામ સાથીઓ પોતાના કોહથી નાશ પામ્યા. વીજળી એક માત્ર બચી-એક અપરિચિત પવિત્ર માનવીની વફાદારીથી!

વીજળીએ સંબલને આવતો જોયો ને એના દિલમાં મહાન નફરત જાગી. અત્યાર સુધીની આશંકાઓ ભર્યા, વ્યગ્રતાઓ અને બચાઓ તમામ એક મહાન ક્રોધ અને મહાન તિરસ્કારમાં ફેરવાઈ.

‘કાને, મને બોલાવો છો ?’ વીજળીએ ધીમે અવાજે પૂછ્યું : તાયફાં ધેરતો હોય ત્યારે દરિયામાં જેવો ધીમો લીમો સાદ જાગે છે એવો સાદ વીજળીના અવાજમાં હતો.

‘વીજળી ! વીજળી !’

‘દ્રોહી ! ગોત્રહત્યારા !’ વીજળીએ સસવાતે અવાજે કહ્યું : ‘મારી સાથે વાત શા માટે કરે છે ? તારા દ્રોહના ભોગ બનેલા તારા પોણોસો જેટલા સાથીઓ તુરંગના દરવાજામાં સૂતા છે એમને જમને સાદ પાડ. તારા દ્રોહના સાક્ષી એવા આ પૂજારી મહારાજને સાદ પાડ. મને શું બોલાવે છે ?’

‘વીજળી ! વીજળી !’

‘ખબરદાર ! જે મુખેથી તે તારા દોસ્તોને દેહાંતદંડ અપાવ્યો, એ મુખેથી તું ‘માફ’ નામ કદિ ના લખશ.’

અને વીજળી ત્યાંથી સડસડાટ ચાલી ગઇ.

સંબલ બહાવરા જેવો ત્યાં ઉમો થઇ ગયો. વહાલાઓ ને વેરીઓ, દોસ્તો ને અન્ય બાઇઓ તમામ એનો ફિટકાર કરતાં હતાં ! વીજળી ! વીજળીએ એનો ફિટકાર કરતી હતી !

સંબલના મગજમાંથી ને દિલમાંથી, રોમરોમમાંથી કાળી વેદના પ્રજળી ઉડી. ન સમગ્રય એવી પ્રચંડ આંધિ એના હૈયામાં ધૂંધવાઇ.

‘ઓહ ! ઓહ ! હું પાછ છું. હું પામર છું. ઓહ !’

અને સંબલ પૂજારીના શબની ઉપર માથું નાંખીને ધૂસકે ધૂસકે શેવા માંડ્યો.

અને ત્યારે જ પૂજારીના હાથની મડાંગાંઠ આપમેળે શિથિલ બનીને એ હાથોમાં પકડાયેલો બાને નીચે પડ્યો.

ઝામોરીને જ્નેચો x x x એક કાજો શીરંગી x x x ખૂનની
 પ્યાસ એતી કરડી અને કાળી આંખમાં હતી x x x એતી
 ફાદી એને ડો દરિયાના ચાંચીઆ જેડી બનાવતી હતી. [પૃષ્ઠ ૧૬૨

ઝામેરીન અને વાસ્કો ડા ગામા

દરબારગદના વિશાળ દિવાનખાનામાં વાસ્કો ડા ગામા અને
ઝામેરીનને પ્રથમ મુલાકાત થઈ [પૃષ્ઠ ૧૬૨]

પ્રકરણ ૧૮

વાસ્કો ડા ગામા કલીકટમાં

મોરીનની ખૂરી વાસના, વીજળીને એણે આપેલું
ધ્વજન, ચાંચિયાઓનો વીજળીની રક્ષા અર્થેનો
ત્યાગ, વીજળીની નાસભાગ, ગુરવાચૂરના
મંદિરની આમન્યાનો ઝામોરીનના સિપાહીઓએ

કરેલો ભંગ અને એમાંથી થયેલી અહમહત્યા કલીકટમાં મહાક્ષાભ પેદા
કરનારાં નીવડ્યાં. વ્યાપારપ્રિય પ્રજાજનોએ આવો વંટેળ કદિ જોયો
ન હતો—કદખોયે ન હતો. ચોરે ચોરે બસ એકની એક જ વાત. એ
વાતમાં ગુરાઇ તો અનેક રથે છેલ્લી, પરંતુ મહાન અનર્થ તો અહમ-
હત્યાનો હતો ! રાત્રીને માથે અહમહત્યા ચડી હતી ! ઘણા એમ માનતા
થયા કે, પ્રજાજનોના હાથમાંથી પ્રકોપ બતાવવાની સત્તા ચાલી ગઇ છે અને
દેવના હાથમાં જઇ પડી છે. અહમહત્યા ? નક્કી આ પાપ એવું હતું કે,
જેનો દંડ તો કુવળ એક ઈશ્વર જ આપી શકે. પ્રજાજનોના હાથમાં
એ તાકાત આવી શકે નહિ. પ્રજાજનોના પ્રકોપમાં ઈશ્વરી દંડની નિર્વિ-
કાર ઉગ્રતા પણ સંભવી શકે નહિ. સર્વ કોઇને એટલું થયું કે,
ભયાનક અનર્થ થયો છે ! પૂજારીની શ્મશાન યાત્રામાં પ્રજાજનોની જે
જખ્ખર સંખ્યાએ ભાગ લીધો, એ જોઇને ઝામોરીનને પોતાને પણ
પાછલી બુદ્ધિના અનેક વિચારો આવ્યા, ખૂન પસ્તાવો થયો ! લોકોને
એક મહાન આધિભૌતિક આપત્તિનો ભય લાગ્યો.

અને લોકોના એ ભયને જાણે ઈશ્વર પણ મૂર્ત કરવા માગતો
હાય, એમ કલીકટના બંદરમાં વાસ્કો ડા ગામા આવીને ઉતર્યો.

x

x

x

x

શીરઝીઓની સંખ્યા તો ઘણી થોડી હતી; પણ એમની એક
વિશિષ્ટ અજાયબી હતી ! એમની પાસે ચક્રમકની બંદૂકો હતી ! કલી-
કટના લોકોએ તોપો જોઇ હતી. બંદૂકો પહેલ પહેલી જ વાર જોઇ.

શીરંગીની બંદૂકની કરામત એવી હતી કે, લાંબી નળીમાં દારૂ ભરાય, નાની મોટી ગોળીઓ ભરાય, ચક્રમક સાથે ધસતો ઘોડો પડે, એ ધસારામાંથી તણુખા ઉડે, એક તણુખો કાન ઉપરના દારૂને પકડે. પાછળથી હિંદુલરમાં જે બંદૂકો ‘પેથાપરી’ ને ‘જમનગરી’ના નામથી મશહૂર બની. એ બંદૂકો સૌથી પહેલાં હિંદમાં શીરંગી ખલાસીઓના ખભા ઉપર આવી. વારકો ડા ગામા અને એના સાથીઓ આ બંદૂકો ખભે ચડાવીને ગામમાં નીકળ્યા ત્યારે મહાન્ કૌતુકનો વિષય બની રહ્યા.

આ લોકો કાણુ હતા? ક્યાંથી આવ્યા હતા?

વારકો ડા ગામા વહાણુ ઉપરથી ઉતરીને સીધો કલીકટના રાજા ઝામોરીન પાસે ગયો.

દરબારગઠના વિશાળ દીવાનખાનામાં વારકો ડા ગામા અને ઝામોરીનને પ્રથમ મુલાકાત થઈ.

ઝામોરીને જોયો એક સશક્ત ને ઉંચો, કાળો શીરંગી-જાત લોભી સાહસિક માનવીની આંખમાં ચળકે છે એવી ખૂનતી ખાસ એની કરડી ને કાળી આંખમાં હતી. એની નાની શી દાઢી એને કો દરિયાના ચાંચિયા જેવો બતાવતી હતી. એનો ચહેરો ધણો કઠોર અને નડોર હતો. પોતાના સ્વાર્થના રાહમાં એ માણસ કોઈ ભાવનાના સવાલ કે જાતિના અંતરાય સાંખી લ્યે એવો ન હતો. ઝામોરીન ત્યારે જાણુતો ન હતો: દુનિયાને સાડા ત્રણસો વર્ષ સુધી સત્તાવનાર એક રાક્ષસી પ્રથાના આઘ મંત્રકોહીને એ જોઈ રહ્યો હતો. ઝામોરીન જાણુતો ન હતો કે, એક ખંડની આખી પ્રજા ઉપર જે મહાશાપ સાડા ત્રણસો વર્ષ સુધી ઝૂમવાનો હતો એના આઘ નિર્માતાને એ જોઈ રહ્યો છે! અત્યાર સુધી ગુલામી કેવળ યુદ્ધમાં જ પર્યાપ્ત થતી હતી ને પરાજિત સૈનિકો ઉપર જ એ જોખમ હતું, પરંતુ ગુલામીને લડાયક ક્ષેત્રમાંથી ઉઠાવીને વેપારી ક્ષેત્રમાં જકડનાર માણસ તો વારકો ડા ગામા જ હતો !

અને વારકો ડા ગામાએ જોયો—એક તેજોહીન રાજાને. સાગરની લક્ષ્મી જેના પગમાં નિશદિન આજોટતી હતી એ રાજા, વારકો ડા ગામાએ

સાંભળેલા અહેવાલ ઉપરથી એ રાજ માટે જે કલ્પનાઓ કરી હતી, એની આગળ સદંતર વામણો દેખાતો હતો !

વાસ્કો ડા ગામાએ એક ખરીતો કાઢીને ઝામોરીનના હાથમાં મૂક્યો : ‘અમારા રાજ સાહેબ તરફથી આપ નામદારને આ મૈત્રી ને શુભેચ્છાનો સંદેશ આપને સુપ્રત કરું છું.’

ઝામોરીને ખરીતો હાથમાં લીધો અને પૂછ્યું : ‘તમે કયા દેશમાંથી આવો છો ?’

‘અમે પોર્ટુગલ દેશના વાસીઓ છીએ. અને અમારા રાજને આપના ઉપરનો મિનન પૂછીતો ખરીતો લાવ્યા છીએ.’

‘અહેસાન થયો. તમે બેસો.’

ઝામોરીને રજ આપી. શીરંગી કમાન નીચે બેઠો.

‘તમારું વતન અહીંથી કેટલે દૂર થાય ?’ ઝામોરીને સવાલ પૂછ્યો.

‘નવ દશ માસનો રસ્તો છે, નામવર.’

‘ઓ હો ! બહુ દૂર ! તમને માર્ગ કેવી રીતે મળ્યો ?’

‘નામવર ! માર્ગ તો અમે આજ દશ વર્ષથી શોધતા હતા. એમાં આ વખતે અમને એક હિન્દી ખલાસી મળી ગયો. એ અમને અહીં દોરી લાવ્યો.’

‘દશ વર્ષથી શોધતા હતા ?’

‘જી, હા. અમારો વિચાર આ દેશ સાથે વેપાર કરવાનો છે.’

‘દેશ દેશાવરના હરકોઈ વેપારી માટે અમારું બંદર સદા ઉઘાડું છે.’

વાસ્કો ડા ગામાએ નમન કર્યું.

‘તમે અમારા મહેમાન બનીને રહો.’ ઝામોરીને ઇન આપ્યું.

‘નામવરની આજ્ઞા.’

આ આખી વાતમાં દુમાધિયા તરીકે કાનજી માલમ હતો.

ઝામેરીન અને વાસ્કો ડા ગામાની આ પહેલી મુલાકાત હતી ! ઝામેરીન પોતે એટલો તો વ્યગ્ર હતો કે, એ સામાન્ય શિષ્ટાચાર સિવાય વિશેષ કંઈ વાતો કરી શક્યો નહિ. ઝામેરીન અને વાસ્કો ડા ગામા છૂટા પડ્યા—અને એક બીજા માટે નિર્ણયાત્મક છાપ લાગે. વાસ્કો ડા ગામાને ઝામેરીન નિર્બળ લાગ્યો. ઝામેરીનને વાસ્કોડા ગામા નિરૂપદ્રવી લાગ્યો.

x

x

x

x

આખો દિવસ શીરંગીઓ શહેરમાં ફર્યા, અંદરમાં ફર્યા, વેપારી બજારોમાં ભટ્ટ્યા. જોવા લાયક સ્થળોમાં ધૂમ્યા. ઝામેરીને એને નિરૂપદ્રવી માનીને ભોમિયાઓ આપ્યા. શહેરના લોકોએ એમને પરદેશી જાણીને સગવડો આપી.

પરંતુ એમને ખ્યાલ ન હતો કે, આશરો આપનાર અને મહેમાનગતિ કરનાર ભોળા આફ્રિકાવાસી લોકોને મધરાતે અચાનક છાપા મારીને પકડીને ગુલામો તરીકે વેચવાનો ધંધો વાસ્કો ડા ગામા આજ પાંચ વર્ષથી કરતો હતો !

વાસ્કો ડા ગામાની મહત્ત્વાકાંક્ષા રાક્ષસી ન હોતી ! પરંતુ પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષા પોષવા માટે એ રાક્ષસ બન્યો હતો ! અણુખેડયા દરિયા ખેડવા, અણુલગ દરિયા કેડીઓ શોધવી, એ એની મહત્ત્વાકાંક્ષા હતી. એ મહત્ત્વાકાંક્ષાની પોતાની પાછળ કશો સ્વાર્થ ન હતો. કેવળ સાગરનો સાદ ને સાહસિકતા સિવાય બીજું કંઈ ના હતું. ધર્મધેલા એ કાળમાં એનામાં ધર્મધેલછા ન હતી. વ્યાપારપ્રિય એ જમાનામાં એને માલદાર થવાની મુરાદ પણ ન હતી. એને તો કેવળ દરિયા ઉપર સ્વચ્છ મહાલવું હતું ! પણ એની આ મહેચ્છા પૂરી કરવા જોડેલો એ જાતે સાધન સંપત્ત નહોતો. તેમ એને પોતાના રાજ્યની મદદ મળી નહિ. એટલે એના ખર્ચની જોગવાઈ માટે આ શીરંગી દરિયાસારંગે એક નૃસખો શોધી કાઢ્યો ને પછી તો સેંકડો વર્ષ સુધી એનો

નૂસખો અભિશાપ સમ બની રહ્યા. આફ્રિકાના વાસીએને જીવતા પકડીને ગુલામો તરીકે વેચીને એ આવકર્માથી પોતાનો સાગરશોખ એ પૂરો કરતો. રાક્ષસી ઉપાયો મારફત એ સંસ્કૃતિની દરિયાવાટ શોધતો હતો ! આ વિચિત્ર પુરૂષ તવારીખની કિતાબમાં જગતભરમાં સર્વથી પ્રથમ ગુલામ-વેપારી તરીકે ઉલ્લેખાયો છે, ને તે વાજખી રીતે ઉલ્લેખાયો છે.

કલીકટના લોકોએ વાસ્કો ડા ગામાની આ નામચીની સાંભળી હોત અથવા તો તે રીતે શીરંગી ખલાસીઓ વચ્ચેની ગોઠડી સાંભળી હોત તો કદાચ હિંદની તવારીખ જુદો જ ચીજો પકડત. પણ ઝામોરીન તેમ જ કલીકટના પ્રજાજનો એક એવા આંતરિક પ્રકરણના આઘાત પ્રત્યાઘાતમાં તેજ વિહોણા બન્યા હતા કે, એમાંથી પ્રાપ્તનેય આ પરદેશી મુસાફરની પાછળ જરાયે ધ્યાન આપવાનો અવસર ના મળ્યો.

X X X X

ખલાસીઓ બેઠા હતા. વચમાં વાસ્કો ડા ગામા બેઠો હતો અને અંદર અંદર વાત કરતા હતા.

‘તમે લોકો તો કહેતા હતા’, વાસ્કો ડા ગામાએ કહ્યું: ‘કે હિન્દુસ્તાન જેવો દેશ તરંગી માણસોની કલ્પના સિવાય બીજો કયાંય નથી. હવે તો તમને ખાતરી થઈને ?’

‘ખાતરી થઈ તોય શું ?’ એક ખલાસીએ ટીકા કરી.

‘એટલે ?’ ગામાએ સામો સવાલ પૂછ્યો.

‘આફ્રિકામાંથી તો છેવટ ગુલામો પણ મળતા અને અહીં એમ થોડા મળવાના છે ?’ બીજા ખલાસીએ ખુલાસો કર્યો.

‘કેમ આપણે એક નવો દેશ શોધી કાઢ્યો ને ? આપણા દેશના વેપાર રાજગાર એટલા વધશે ને ?’

‘પણ એમાં આપણને શું હાંસલ ? આ દેશ અતિ સમૃદ્ધ છે પણ.....’ ત્રીજા ખલાસીએ પોતાનો બળાપો જાહેર કર્યો.

‘મને તો લાગે છે કે, અહીંના લિખારડાએ સોનાના વાટકામાં મામવા નીકળતા હશે’. એથા ખલાસીએ ટકાર કરી.

‘ન્યાં જુઓ ત્યાં સોનું. નાનાં નાનાં બાળકો પણ હાથ ડોકમાં સોનું જ પહેરે છે. આપણા વતનમાં રાજાને અમીરો પણ તેટલું રૂપ્યું નથી વાપરી શકતા ને અહીં તો સોનાની રેલછેલ ઉભરાય છે.’

‘અહીંના લોકો બંદૂકોથી બહુ ડરે છે.’ એક ખલાસીએ વચમાં નવા પ્રકારની ભાવનાને વાચા આપી.

‘આ દેશ જેટલો સમૃદ્ધ છે એટલા જ એના લોકો ભોળા છે ભોળા.’ એ ભાવનાને પુષ્ટ કરતી બીજી ભાવનાને બીજા ખલાસીએ કહ્યું.

થોડી વાર સુધી બધા ચૂપ રહ્યા. કેવળ અંખોથી વાતો કરી રહ્યા. આખરે એક ખલાસીએ વાત શરૂ કરી:

‘આપણે આપણા કમાનની સાથે ધણું મોટું જોખમ વહોરીને આવ્યા, ને હવે એ શું ખાલી હાથે જવા દેશે આપણને?’

આ બધી વાત દરમિયાન વારકો ડા ગામા ચૂપ હતો. એ હવે બેઠ્યો:

‘આપણે સાઠ બંદૂકો છીએ. એ બહુ મોટી વાત નથી. પણ આ દેશના લોકો બંદૂકોથી ખૂબ ડરે છે, એ મોટી વાત છે. તમે લોકોએ જે ધીરજથી મારો સાથ પૂર્યો છે, એ ધીરજ પણ ખાસ વળતર માગી લ્યે એવી છે. કલીકટ શહેર તમારું છે. એની દોલત તમારી છે-પણ એક દિવસને માટે. આપણી વાત ઉપર રાત જામવી નહિ જોઈએ.’

પ્રકરણ ૧૯

કલીકટની લૂંટ

જે ન માની શકાય એવી એ વાત છે. સાઠ ફીરંગીઓએ કલીકટનાં ભર્યા શહેરમાં વહેલી સવારથી લૂંટ ચલાવી—ને નિરંતર ચલાવી.

સૌથી પહેલાં તો એમણે ઝામોરીનનો રાજ-મહેલ લૂંટ્યો. જે ઢાઢ સામે થયા એમને ફૂંકી દીધા. એથી ફીરંગી-ઓનો ને ફીરંગીઓ કરતાં એમની બંદૂકોનો ત્રાસ સારા શહેરમાં છવાયો.

આખી લૂંટ દરમિયાન ઝામોરીન ફીરંગીનો કેદી હતો. વારંકો ડા ગામાએ ધમકા આપી હતી કે: ‘મારા એક પણ માણસને ઇજા થશે તો હું ઝામોરીનને ફૂંકી દેશ.’

બજાર એમણે લૂંટી. લૂંટના માલથી વહાણો ફાટફાટ થઈ રહ્યાં. જેમ જેમ નવી લૂંટનો મોંઘો માલ આવતો જાય, એમ એમ જુની લૂંટનો માલ દરિયામાં ફેંકતો જાય.

બજાર પછી ગામના મંદિરોનો વારો આવ્યો.

મંદિરો પછી ઘરોનો વારો આવ્યો.

ફીરંગીઓએ કંઈક પુરૂષોને ફેંકી દીધા, કંઈક સ્ત્રીની ઇજાત લીધી, કંઈક બાળકોને છૂંદી નાંખ્યાં.

ક્યાંક આગ લાગી.

આખા ગામમાં કાળો કકળાટ ઊઠી રહ્યો.

X X X X

કાનજી માલમ પોતાના વહાણમાં નિરાંતે ઉંઘતો હતો. માડગા-રકરથી કલીકટ સુધીની દરિયાવાટના ફીરંગીના એ ભોમિયાને ફીરંગી-ઓએ કલીકટને લૂંટવાના કરેલા ઇરાદાની ખબર ન હતી. ગામમાં સતત ઉઠતા કાલાહલથી એ ચમકીને જાગી ઉઠ્યો. નક્કી કાંઈ ને કાંઈ ધોંધલ થઈ રહ્યું છે ખરું. વચ્ચે પહેરીને કાનજી જોવા નીકળ્યો.

રસ્તામાં એણે નાસભાગ કરતાં નરનાર જોયાં. એણે ફીરંગી
ઓને લૂંટ ચલાવતા જોયા. ચાંચિયાની સહાનુભૂતિ શહેર કરતાં
દરિયાના બેર તરફ સાહજિક ઢળી.

લોકોના ત્રાસ ઉપર હસતો ઉપહાસ કરતો એ આગળ વધ્યો.

‘આણે જ આ પાપ અહીં અણ્યું.’ કાનજીને પસાર થતો જોઇને
કોઈ નગરજને ટીકા કરી: ‘એ પાછા જતા હતા તેમાં આના આપનો
ખરાસ જતો હતો તે રસ્તો બતાવવા આવ્યો.’

‘દેશદ્રોહી’. ચોપાસથી ચીસ ઉડી.

‘આજે જે ખૂનો થયાં છે એનું પાપ એને માથે, અને જે
મંદિરો ભ્રષ્ટ થયાં છે એનું પાપ એને માથે, આજે જે ઓઓની લાજ
લૂંટાઇ છે એનું પાપ એને માથે.’ એક નગરનારીએ સ્વર પુરાવ્યો.

પહેલાં તો કાનજીને ખ્યાલ જ ન આવ્યો કે, આ બધી વૃષ્ટિ એના
પોતાના ઉપર થઈ રહી છે, જ્યારે એને ખ્યાલ આવ્યો ત્યારે એને
હસવું આવ્યું. ‘લોકો તો ભોલવામાં શૂરા છે. બાકી તો ખરેખરાની
ખબર પડે.’ એક નગરનારીએ આપેલા ઉપાલંબના જવાબમાં
કાનજીએ કહ્યું.

ફીરંગીઓની લૂંટબાજીએ સારાથે શહેર ઉપર બચનો શીઠા
પડાવ્યો પાથર્યો હતો. લાખોની દોલત લૂંટાઇ હતી. કંઈક દેવમંદિરો
ભ્રષ્ટ થયાં હતાં. કંઈક નારીઓનાં અસ્મત લૂંટાયાં હતાં. શેરીએ
શેરીએ મોટા પુરૂષો ને નાના બાળકોની લાસો રચળતી હતી. લોકો
અધિળી નાસભાસ કરતાં.

અને એવા કારમા કોલાહલની વચમાં દારૂ પીને માંડતૂર
બનેલા ફીરંગીઓના લૂંટના છાકે છકેલા હાસ્ય સ્મશાનની જૂતાવણ
શા માજતા હતા.

x

x

x

x

કાનજી માલમને દરિયા સાથે કામ હતું ને દરિયા સાથે એવું જીવન પસંદવાયું હતું. શહેરી આમોહવા એને બિલકુલ સમજતી ન હોતી. શહેરો સાથે એને કોઈ સંપર્ક ન હતો. બંદરી પ્રજા સાથે એને ખારાપાણીની ખારી દુશ્મનાવટ હતી.

એને બીજી વાત એ પણ હતી. ખુદ કાનજીને હાથે આવા ગંજા-વર તો નહિ પણ નાના ધોરણે આજ પ્રકારની લૂંટો થયેલી. એટલે એને લૂંટનારા કરતાં લૂંટનાર તરફ સાહજિક હમદર્દી હતી. પરંતુ કલીકટના રસ્તાઓ ઉપર એ ભયો ત્યારે એને પણ મનમાં થયું કે, લૂંટની પાછળ ખૂન, આગ વગેરેનો જે ત્રાસ છે, એ તો કાંઈક વધારે પડતો ને બીન જરૂરી છે ખરો. પણ કદાચ ફીરંગીઓની લૂંટ કરવાની પ્રથા આવી જ હોય તો ?

એને ફિટકાર, એને અભિશાપની વર્ષાને એપરવાધથી ઝીલતો જતો કાનજી મનમાં વિચાર કરતો હતો કે, ફીરંગીઓને કલીકટમાં લાવવાનું જે મહાપાપ બચતીત અનેલા લોકો એને માથે લાદતાં હતાં, એ એની ભૂખ અને ઉંઘમાં અંતરાયભૂત અને એવું તો ન હતું ?

જાણે તમાશો જોતો હોય, એમ કાનજી બજારમાંથી જતો હતો ત્યાં ધણુજોરથી દોડતો જતો એક માણસ એની સાથે અથડાયો ! અચાનક લાગેલા આંચકાથી કાનજી પડી ગયો. પેલો ભટકાનાર માણસ પણ પડી ગયો. કાનજીને ક્રોધ આવ્યો.

‘એમ ! આંધળો છો ? દેખતો નથી તારા કાકાને ?’

પેલો માણસ ભાગવા જતો હતો. કાનજીએ દોડીને એનો હાથ પકડ્યો : ‘એમ ભાગે છે ક્યાં ? પહેલાં જવાબ દે. અંધા ! બિખારી !’

કાનજી સાથે ભટકાનાર માણસના દિદાર જોઈને ક્રોધ પણ માણસ એને બિખારી જ કહે એમ હતું. કાનજીના લોહીમાં અત્યારે લૂંટનો ચેરો આજતો હતો. એ લૂંટ પોતે નહોતો કરતો એ વાત ખરી, પરંતુ બિહારી કુતરાને જેમ શિકારની ગંધ આવતાં એના કાન ચમકે, એમ કાનજીના કાન લૂંટનો કોલાહલ સંભળીને ચમક્યા હતા. એના લોહીમાં

ગરમી આવી બરાબ હતી. મૂઠીભર શીરંગીઓથી નાસભાગ કરતા શહેરના લોકો પ્રત્યે એના અંતરમાં તોરણો તિરસ્કાર જાળો હતા.

એટલે કાનજીએ બિખારીનો હાથ પકડ્યો ને એની ખેંચતાણ સામે રોકી રાખ્યો. બિખારીએ કાનજીની સામે એક નજર કરી. એના અંગમાં જાણે ટાઢનું લખલખું આબુ હોય એવી કંપારી આવી. એણે મોઢું ફેરવી લીધું, મુંગું જોર કર્યું, પરંતુ કાનજીએ એનો હાથ છોડ્યો નહિ.

બિખારીને લાગ્યું કે, એનો હાથ મુંગા જોરથી તો છૂટવાનો જ નથી. એણે ફેરવેલા મોઝે કહ્યું: ‘મને જવા દો. મારી બૂલ થઈ, તમારી સાથે બટકાવાની. એ દરગુજર કરો. મારે ઉતાવળનું કામ છે.’

એ અવાજ ! ગમે એટલો દયાવેલો, ગમે એટલો રૂંધાવેલો, છતાં પરિચિત હતો ! જીવડા ! આ અવાજ તો ક્યાંક સાંભળ્યો છે ! કોનો છે એ અવાજ ?

કાનજીએ વધારે બળ પૂર્વક હાથ પકડ્યો. ‘ઉભો રહે ! મને તારું મોં જોવા દે.’

બિખારીના બૂખમરાથી કંગાલ બનેલો દેહ આખોયે કાનજીની આ માગણીના ઇન્કારની કમકમાટી અનુભવી રહ્યો. પરંતુ દરિયાની ખારી હવાથી હૃષ્ટપુષ્ટ બનેલા ખલાસીની લોખંડી પકડમાંથી જમીનની કંગાલિયતનું પાન કરનાર બિખારી છૂટકારો મેળવી શક્યો નહિ.

‘તારું મોં જોવા દે મને !’ કાનજીએ બિખારીનો હાથ છોડીને, બાજુ જેમ તેતરને ઝડપે એમ, બિખારીનું માથું પકડીને પોતાના તરફ મરડવા માંડ્યું.

‘મને સતાવો છો શા માટે ? મારી પાસે કંઈ લૂંટવાનું નથી.’ બિખારીના અવાજમાં કેવળ આજીવતા ઉપરાંત ચીડ ને સ્વર્ગ પશુ હતાં.

‘શું હું લૂંટારો છું ? મારે તો તારું મોં જોવું છે. તને મેં ક્યાંક પશુ જોયો છે.’

‘લૂંટારો નહિ તો લૂંટારાનો સાથી ને લૂંટારાને લાવનાર તો છેને ? મારું તારે મોઢું જોવું છેને ? લે જોષ લે, ધરાધને જોષ લે; ને જોષને રાજીયો ભોગવી લે.’

કાનજીના પ્રયાસ છતાં પણ જે મુખ એ મરોડી શક્યો નહોતો એ મુખ એકાએક લિખારીએ ફેરવ્યું, ને કાનજી અને લિખારીની આંખો સામસામે તગતગી રહી.

‘ક...ક...કાણુ...સંબલ !’ કાનજી નર્ચા વિસ્મયથી ચાર કદમ પાછળ હઠી ગયો.

કાનજીએ ખીજી ગમે તે આશા રાખી હોય, પણ સંબલને જોવાની તો હરગીજ આશા રાખેલી જ નહિ. જે માણસને એણે બરદરિયે દરિયામાં એક નાની હોડીમાં ડૂબી મરવા માટે તરતો મૂક્યો હતો, એની ચંદ્રોજની સક્કરબારગીરીનો જેનો એણે સૌથી પહેલો ભોગ લીધો હતો, એ સંબલ અહીં ! જીવતો ! બીખ માગતો ! જૂખમરાથી કંગાલ બનેલો !

‘સંબલ ! સંબલ !’ કાનજી ખીજી કોઇ શબ્દ ઉચ્ચારી ના શક્યો.

‘હા, હું સંબલ ! તમે જીઓ છો કે, હું કંગાલ છું. તમે જીઓ છો કે, હું બીખ માગીને પેટ ભરું છું. મારી પાસે કાંઈ લૂંટવા જેવું નથી. તમને અસૂચા આવે એવું સ્થાન કે, મરતબો પણ મારો નથી. હવે મને જવા દેશો !’

દરિયાના ખેડનારાઓમાં દિલાવરદિલી હોય છે. ગઈ કાલના સમાન દરજ્જાના દુશ્મનની આજની હીન દશા એનામાં ખેલદિલી પેદા કરે છે !

‘સંબલ ! થયું તે થયું ! તુંયે જૂલ્યો હતો ને હુંયે જૂલ્યો હતો. તું શહેરનો લિખારી બન્યો, હું પરદેશીનો ભોમિયો બન્યો ! હવે આપણી વચ્ચે રંજ શા માટે હોવો જોઈએ ?’

‘મને લિખારીને વળા રંજ કેવો ?’

‘કડવી વાણી શા માટે કાઢે છે? સાચું કહું છું સંબલ ! તારી આ દશા જોષને મને દયા આવે છે !’

‘મારી દયા ખાવાની જરૂર નથી.’ સંબલના અવાજમાં અસ્ફુટાઈ હતી. એના અવાજમાં કાનજની થયેલી આ રીતની મુલાકાત માટે કોઈ જાતનો આનંદ ન હતો !

પણ કાનજના દિલમાં સંબલને જોવાનો સાચો જ આનંદ હતો. મધદરિયે ભૂલા પડેલા ખલાસીને જમીન જોષને જે જાતનો આનંદ થાય, એવો આનંદ કાનજને સંબલને જોષને થયો હતો. કેટલાય સમયથી એણે કોઈ આત્મજનનાં દર્શન સરખાં પણ કર્યાં ન હતાં. મધદરિયામાં હમધંધાર્થી ભાષઓથી થયેલા અનુભવો એને અત્યારે કેવળ દુઃસ્વપ્ન સમા દેખાતા હતા. પરંતુ ત્યાર પછીની દારયાની અખૂટ એકલવાટ, કેવળ શીરંગીઓનો જ સહવાસ, એમના શરાબી કળ્યાઓ, કલીકટ નમરમાં પણ અજૂત જેવી એની હાલત—આ બધાએ એને પોતાના સમાન ધંધાદારી ભાષના મિલાપનો ભૂખ્યો બનાવ્યો હતો. શીરંગીઓ સાથે એ એકતાન નહોતો બની શક્યો. શહેરી લોકો માટે એના દિલમાં એકરાગ પેદા થઈ શક્યો ન હતો. સંબલ એના જીવનમાં એક કડી સમા હતો. જે સાંકળની એ કડી હતો એ સાંકળ બેશક દુઃસહ હતી, પરંતુ એ વિદરાધ ચૂકી હતી. એકલી કડી એને આત્મીય લાગી. સંબલની વાણીમાં કાનજને દરિયાની ગજનનાના ભણકાર સંભળાવા લાગ્યા.

‘સંબલ ! તારે ક્યાંય જવાની જરૂર નથી. મારી સાથે ચાલ. આપણે બેય ફરીને દરિયો ગળવશું. ફીરંગી લોક મને એક વહાણ આપવાના છે. તું મારી સાથે ચાલ !’

‘તારા ફીરંગીઓ તને મુત્તારક હો. એની બક્ષિશ તને મુત્તારક હો. મને મારી બીજ વહાલી લાગે છે. હવે મને જવા દે. મારે જાણ આરીકતું કામ છે !’

કાનજીએ ખિસ્સામાં હાથ નાખ્યો, અંદરથી થોડા ફીરંગી સિક્કા કાઢ્યા. 'સંજલ મારા મનમાં કાંઈ રંજ નથી, એની પતીજ ખાતર આટલું લે.'

સંજલે માથું ધુણાવ્યું: 'ધનને હું હાથ સાહતો નથી. સિક્કા મને અંગાર સમો લાગે છે.'

'આટલા બધા વિરાગનું કાંઈ કારણ ?'

'ફરીને મળશું તો નિરાંતે વાત કરશું. અત્યારે મારે ખાસ ઉતાવળ છે.'

'ચાલ ને, હુંય તને સંગાથ કરું. મારે કાંઈ કામ નથી.'

સંજલ ઉભો રહ્યો: 'મારે કામ જીવન મરણનું છે.'

કાનજી હસ્યો: 'હજી તેં કાનજીને ન ઓળખ્યો ! આપણે એક વાર દોસ્ત હતા. ભવિષ્યમાં દોસ્ત બનીને રહેવાનો મારો ઇરાદો છે, સમજ્યોને ?'

'હું તો તારો દોસ્ત હતો, પણ જેઓ આજે તારા દોસ્તો છે એની બાજુમાં મારે વિદ્ધ નાંખવા જવું છે.'

'તારા સિવાય મારે કોઈ બીજો દોસ્ત નથી. ને કોઈની કોઈ બાજુ હું જાણતોય નથી. માત્ર એક તારી દોસ્તી માથું છું ને તને સમજવા માગું છું, તો તું એકદમ અછડ બની રહે છે ? તારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં મને તારો સંગાથ કરવા દેવામાં તને વાંધો શું છે ?'

'વાંધો, તારી જાસૂસીની સંભાવનાને !'

'જાસૂસ ! હું ! બીજા કોઈ દિવસે તેં મને આ શબ્દો કહ્યા હોત તો હું એને માફ કરમું અપમાન લેખત ને કાં તો મારા ને કાં તો તારા લોહીથી એને ઘોષ નાંખવાને તત્પર બનત, પણ આજ...આજ તો હું તને યકીન આપું છું; દરિયાલાકના શપથ લઈને કે, હું કોઈને જાસૂસ હતો નહિ, છું નહિ ને થવાનો નથી. મારા શબ્દો ઉપર તને ઇત્યાદિ આવે છે ?'

‘આવે છે. તું જુદું બોલે નહિ. તારા દિલમાં એક વાત હોય તો મોએથી ખીજ ના કરે, એવો તો તું મૂળથી જ છો. ને મને એનો પૂરો જાત અનુભવ છે. પણ હવે મને જવા દે. મારે ધણું તાકીદનું કામ છે, ને પંથ ધણો લાંબો છે.’

‘હવે હું તારો સંગાથ કરું તો તને વધિા છે?’

‘ના, પણ મારે જવું છે ઠેક ગુરવાચૂરના મંદિરમાં હો!’

‘તે તું તો ભારે પાકો લગત થઇ ગયો લાગે છે! ધનને હાથ ન સ્પર્શવો, દોસ્તની વાત ન સાંભળવી, દરિયાના દિલના સાદને દબાવીને દૂકડા રોટલા માટે ભીખ માગવી...ને વળી મંદિરે દર્શન જવું... સંબલ તારામાં ધણો ફેરફાર થયો ને તે એકેય ફેરફાર મને નથી ગમતો.’

સંબલ કાનજી સામે તાકી રહ્યો: ‘હું ગુરવાચૂરના મંદિરમાં શા માટે જઉં છું, એ તું શું ખરેખર નથી સમજતો?’

‘ના.’

‘સાચે સાચ ?’

‘સાચે સાચ, ના. મંદિરે તો માણસ દેવ દર્શન કરવા જાય. તે તું દર્શન કરવા જતો હોઇશ.’

‘તું જે પરદેશી મિત્રોને અહીં દોરી લાવ્યો છે, એ લોકો ગુરવાચૂરનું દેવમંદિર લૂંટવાની તજવીજ કરે છે.’

કાનજી હસ્યો: ‘એ લોકો લૂંટે એમાં મને શું ? ને એ લોકોની લૂંટ સામે તું કોઇનેય ચેતાવે તોય મને શું ?’

‘એ લોકો જ્યાં લૂંટવા જાય છે ત્યાં કોઇ નારીની ઇજ્જત સલામત નથી.’

‘હોય, એમ પણ હશે. એ લોકો ધણે દૂરથી આવ્યા છે ને પોતાના વતનમાંથી ધણા કાળથી નીકળ્યા છે.’ કાનજીએ પોતાનો મત આપ્યો.

‘ગુરવાચૂરના મંદિરમાં વીજળી છે.’

x

x

x

x

સમુદ્રમાં આસાનીથી ચાલ્યા જતા જહાજને એકાએક તુફાનની થપાટ લાગે, એમ કાનજીને સંબલના છેલ્લા વાક્યની થપાટ લાગી !

વીજળી ! ગુરવાચૂરના મંદિરમાં ! વીજળી ! જેને જીંદગીમાં ફરી મળવાની આશા ન હતી, જેને જીંદગીમાં કદિ જૂલવાની સંભાવના ન હતી એ વીજળી ! લાલા સફરખારની વીજળી !

જીવડા ! વીજળી અહીં છે ! નજીક છે ! ગુરવાચૂરના દેવમંદિરમાં છે ! ને સંબલ એ મંદિરનો માર્ગ જાણે છે ! શીરંગીઓ એ માર્ગે સંચરવાના છે, ને જે માર્ગે તેઓ સંચરે છે એ માર્ગે નારીની ધજજત...

‘ચાલ સંબલ ! ચાલ !’ કાનજીએ ચીસ પાડી. ‘જલદી ચાલ !’

અને સશક્ત શરીરના કાનજીની લાંબી ઉતાવળી ફાળોની સાથે પગલાં ભરવાનું દુર્બળ દેહના સંબલને માટે ભારે વસમું થઈ પડ્યું.

આગળ અને આગળ કાનજી ચાલ્યો જતો હતો, પાછળ અને પાછળ સંબલ ધસડાતો જતો હતો. ધસડાતાં ધસડાતાં સંબલ કાનજીને કંઈ કંઈ બની ગયેલી વાતો સુણાવતો જતો હતો.

સંબલને કાનજીએ ભરદરિયામાં તરતો મૂકી દીધેલો, એ તો કાનજીને યાદ હતું ને ? બસ, સર્વ કાંઈ આપત્તિનું ઝાડ એ પ્રસંગના બીજમાંથી ફાલ્યું હતું.

સંબલ ઝામોરીનના નૌકાધિપ સારંગપાણીના હાથમાં સપડાયો !

સારંગપાણીને કાનજીએ કદિ જોયો છે ? ન જોયો હોય તો નજીકથી હરગીજ ન જોવા જેવો એ મીઠા બોલો પરંતુ કરડાદિલનો દૈત્ય છે ! સારંગપાણીએ સંબલને પોતાનું હથિયાર બનાવ્યો ! સંબલ પોતાના કાયા દિલનો કાંઈ બચાવ કરતો ન હતો. એનો બચાવ એ કાંઈ રીતે કરી શકે એમ પણ ન હતું. બચાવ કરવાની એની ધચ્છા પણ ન હતી. એના મોઢામાંથી એક પણ હરફ નીકળે એ પહેલાં એણે મરવાને તૈયાર થવું જોઈતું હતું. એ એવી તૈયારી દાખવી શક્યો નહિ. સફરખાર-

ગીરીની ઉમેદવારી કરનાર માણસ તો વજનો ધડેલો હોવો જોઈએ. સંખલે કડવી યાદગીરીનું હાસ્ય કયું! પોતે કથીરના દિલનો દેખાઈ હોતો! થોડા ધનામની લાલચે, થોડા શારીરક ત્રાસની દહેશતે એણે જાતિદ્રોહ કર્યો હતો. સારંગપાણીને ચાંચિયાઓની ભાળ આપી હતી!

સારંગપાણીએ ચાંચિયાઓની તમામ દોલત લૂંટી ને તમામ ચાંચિયાઓને કેદ કર્યા. એક કાનજી સિવાય એ શકરાની ચોટમાં ખીજ તમામ ઝડપાઈ ગયા ને એમને સારંગપાણી કલીકટમાં લાવ્યો. કલીકટમાં તમામને કેદમાં નાંખ્યા.

તુરંગમાં વીજળી પહોંચી હતી ને ઝામોરીનને એ વાતની ખબર હતી! તુરંગમાં વીજળીને માટે પાલખી આવી ને ઝામોરીનના જનાનાનાં ઇજન આવ્યાં. વીજળી એ ઇજન કબૂલવાને હરગીજ તૈયાર ન હતી!

અને જ્યારે સંખલ પોતાના જાતિદ્રોહના મૂલસમી ધનની થેલી-માંથી સોનૈયા ગણી રહ્યો હતો અને પોતાને સાંપડેલી લક્ષ્મીના બચ માટે જુગારી ને શરાખી રસ્તા વિચારી રહ્યો હતો, ત્યારે ગોરીલાની આગેવાની નીચે ચાંચિયાએ વીજળીને રક્ષવા માટે પોતાના દેહના જીવતા ગઢ રચી દીધા. ‘વીજળીની રક્ષા, એ જ અત્યારનો આપણો એકમાત્ર માનવધર્મ!’ ગોરીલાએ આ જુમ ઉઠાવી ને અન્ય તમામે ઝીલી. ચાંચિયા-ઓએ વીજળીને ભગવવા જેલ તોડી! ને એમાં લાલા, વીજળી ને ખીજ ત્રણ ચાર સિવાયના તમામે તમામ બળી ગયા!

અને સંખલ હાથમાં સોનૈયા પકડીને ઉભો હતો. એને ધસાઇને વીજળી તુરંગમાંથી નાઠી ને એની પાછળ ઝામોરીનના ધોડેસ્વારો પશ્ચાત્તાગ વીજળી નાસે છે, પાછળ દરબારી ધોડાં દોડે છે! બસ જાય છે...જાય છે...ને એમને એમ ગુરવાયુરનું મંદિર આવે છે!

એ દેવધામમાં વીજળીએ ભૂતકાળમાં વાવેલું એક સત્કાર્યનું ખીજ વૃક્ષસમ ધટાદાર બન્યું હતું ને એ વૃક્ષે વીજળીને ઓથ આપી. કેસરની

રક્ષા ચાંચિયાઇ જહાજ ઉપર વીજળીએ કરી હતી.—ને વીજળીની રક્ષા કેસરે મંદિરમાં કરી.

કેસર ગુરવાચૂરના દેવમંદિરમાં દેવદાસીઓની અધિષ્ઠાત્રી બની ચૂકી હતી ને એણે વીજળીને પાંખમાં લીધી. વીજળીની અસ્મતનો સવાલ મંદિરની ઇજ્જતનો એણે બનાવ્યો ને એ માટે મંદિરના વધો-વૃદ્ધ પૂજારીએ પોતાના દેહનું બલિદાન આપ્યું !

આ રીતે વીજળી ગુરવાચૂરના મંદિરમાં આવી હતી ! ને અત્યારે પણ એ જ મંદિરમાં રહેતી હતી ! બિખારીની હાલતમાં ફરતા સંબલને ફીરંગીઓનાં કરતૂતો જોવા મળ્યાં હતાં ને ફીરંગીના મનોરથો જાણવા મળ્યા હતા !

પરંતુ કાનજીના કાન સંબલની વાત ઉપર હતા—ને ન હતા. સંબલની વાતોમાંથી એ હકીકતો ને હકીકતો તરીકે સાંભળી શક્યો—જાણી શક્યો. એના પૂર્વાપર સંબંધો જોડવાનો એની બુદ્ધિને કોઇ અવસર ન હતો !

X

X

X

X

એ જતો હતો, ઝપાટાબંધ જતો હતો વીજળીની પાસે. એક મહાન પરિપાકની સન્નિધિમાં એને બીજા કોઇ વિચારો આવી જ શક્યા નહિ. વીજળી ! જેને નજરે ફરીને જોવાની એને કોઇ આશા ન હતી, એ નજીક જ હતી ! ને એને એ નજરોનજર જોવાનો હતો ! અહો ! એ નામ માત્રમાં પણ કેવું માધુર્ય હતું ? કેટલું માધુર્ય હતું ? એ યાદગીરી માત્રમાં પણ કેવું માર્દવ હતું ! ને આ ફરી દિલના, ફરી હૃદયના ખારવાના જીવનમાં માધુર્ય અને માર્દવ પહેલી જ વાર સંચર્યાં હતાં. જગતમાં માનવી માનવી વચ્ચેના સંબંધો કેવળ લૂંટનાર ને લૂંટનાર કરતાં બીજા પ્રકારના પણ હોઇ શકે છે ખરા ! નર અને નારી વચ્ચેના સંબંધો કેવળ શિકારી ને શિકારની અપેક્ષાએ બીજી જાતના હોઇ શકે છે ખરા ?

આ બિચારો સંબલ ! એ શું કહેતો હતો ? પોતે જાતિદ્રોહી બન્યો હતો એનો પરિતાપ કરતો હતો ! બલે બન્યો ! સંબલ બલે જાતિદ્રોહી બન્યો ! તો જ વીજળી કલીકટમાં બાવીને ? ગોરીલાએ વીજળીને ખાતર આત્મવિસર્જન ક્યું. બલે ક્યું, તો જ વીજળી ઝામેરીનના પાશ્વર્થી છૂટી શકી ને ? પૂજારીએ દેવની પ્રતિષ્ઠાને ખાતર વીજળીની આબરૂની રક્ષા કરી, બલે કરી. વીજળીની રક્ષા કરે તો દેવમાં પણ કાંઈક છે ખરું ! તો જ વીજળી ગુરવાચૂરના મંદિરમાં રહી શકી.

વીજળી ! જે નામને એ એક વાર ધિક્કારવા માગતો હતો, એ નામ અત્યારે એના હોઠ ઉપર કોઈ મહામસ્તીના મધુબિન્દુ મૂકતું હતું ! જે નામને એ એક વાર તરછોડતો હતો, એ નામનું મૂંઝું શ્રવણ એના કાનમાં કોઈ મહાગીતના તાલ બજતી રહ્યું હતું ! વીજળી ! વીજળી !

વીજળીને ગુરવાચૂરના મંદિરમાંથી ઉપાડી જવી. કાનજીના દિલમાં એ વિષે કશો મતભેદ ન હતો ને એ સામે વીજળીને કોઈ વાંધો હોવાનો એના દિલમાં ખ્યાલ સરખોયે ન હતો !

વીજળીને વાંધો હોય શા માટે ? એનો બાપ લાલો....અરે લાલોયે બલે આવે ! લાલો કાંઈ ખરાબ માણસ ન હતો. વિચાર કરો તો સારો માણસ પણ હતો. એ યુઝર્ગ ખારવો એક વાર વીજળીના બાવીની ચિન્તામાંથી મુક્ત થાય પછી તો સિંહની છાતીવાળો ને શકરાની ચોટવાળો થવાની લાયકાતવાળો હતો. એક જીવાન દરિયાએકુ ચાંચિયાના જમણા હાથ સમા સાગરીત થઈ શકવાની લાલામાં હજી પણ લાયકાત હતી.

અને સંબલ.....

વીજળીનો સવાલ જ્યાં સુધી હવામાં ચૂંજતો હતો ત્યારે સંબલ એક કોયડા સમો બન્યો હતો ! પણ વીજળીની વાત નક્કી થઈ જાય પછી તો સંબલ પણ કાંઈ નાંખી દેવા જેવો માણસ નહોતો. અરે, સંબલ બલે આવે ! વીજળીનો પત્તો આપનાર માણસને રસ્તામાં બીખ માગવાને કેમ છોડી દેવાય ?

વીજળી આવે ને લાલો પણુ આવે, સંબલ આવે ને તુરંગમાંથી નાસી છૂટેલા બીજ ચારેક ચાંચિયાઓ પણુ આવે.

દરિયો વિશાળ છે, ને કાનજીનું દિલ પણુ દરિયા જેટલું વિશાળ છે. દરિયાની છાતી ઉપર ગામાએ એને બક્ષેલું જહાજ હીંચી રહ્યું છે. એ એ જહાજ ઉપર ચડી જશે, અને ફરીને એક વાર દરિયા-લાલનો કંઠાળનો મુદક કાનજીના નામથી ગાજતો કંપતો થશે ! પૂરાં સ્વપ્નની જેમ ચાંચિયાઓની અંદર જગેલા અર્કાડ તાડવના બાર માસ લુલાઇ જશે. પૂરાં સ્વપ્નની જેમ ભાગેલાં વહાણુના ફવાથંબને બાઝીને જીવન મરણુ વચ્ચેના ઝૂલતા દરિયાની એકલવાટના દહાડાયે લુલાઇ જશે ! એક મહાન્ કસોટીમાંથી પાર નીકળીને, એક મહાન્ સિદ્ધિ મેળવીને, એક મહાન્ પ્રણયને કાઠે ઉભા રહીને એ દરિયાલાલને ફરતી નવી કીર્તિ, નવાં સાહસ, નવી નામચીનીની નવી જ કિનાર મઢશે.

વીજળી ! વીજળી ! ફીરંગીઓ આવે છે પણુ એમનાથી જરાયે ના ડરીશ. કેમકે કાનજી એમના પહેલાં આવે છે, ને ન્યારે ગુરવાયુરના મંદિરની આગના લાલ અજવાળાં નાચવા માંડશે ને ગુરવાયુરના મંદિરમાં માનભંગ બનેલી દેવદાસીઓનાં આકંદ ઉઠશે ત્યારે વીજળી ! તું એક બહાદુર માણસની છાતી ઉપર નિર્ભય એસીને દૂરથી જ તટસ્થ પ્રેક્ષકની જેમ એ આખું દ્રશ્ય જોશે ! વીજળી ! ડરતી ના ! હૈયે હામ રાખ ! કેમકે કાનજી પોતાના પગમાં ઝાંઝનો વેગ સીચીને તારી પાસે આવે છે !

કાનજીના માથામાં લોહી ગાજતું હતું ને એના પગમાં વેગ ઉઠતો હતો ! સંબલને કાનજીની સાથે રહેતાં મહાત્રાસ થઇ પડ્યો ! એના બૂખ્યા પગ વેગ પકડી શકતા નહોતા. એનો બૂખ્યો દેહ થાક પચાવી શકતો ન હતો, પણુ દરિયાદનો એક શબ્દ એના મુખમાંથી નીકળ્યો નહિ, એના દિલમાં જાગ્યોયે નહિ. એને જે કાંઇ શારીરિક પીડા વેઠવી પડતી હતી એ શું વીજળીને ખાતર નહોતી ? એને જે કાંઇ હેરાનમતિ

સહેવી પડતી હતી એ શું એના રૂડા દિલના જાતિઠોહના પાપના દંડ સમી નહોતી ? કાનાં ધનભાગ્ય એવાં હોય કે, જે ભયાનક પાપના દંડ આજ જન્મમાં પૂરેપૂરા ભોગવી લ્યે ?

દેખાયું ! આ દેખાયું ! આ દૂરથી જૂલોની ટાય ઉપરથી સફેદ વિમાન જેવું દેખાય છે, તેજ ગુરવાયૂરના મંદિરનું શિખર ! સંબલના હારેલા પગમાં નવો જન આવ્યો ! દેખતી આંખે કરેલાં પાપના પ્રાયશ્ચિત્તમાંએ એક સાંકેતિક સોન રેખા છે. જ્યારે મનસા, વાચા ને કર્મણુ પરિતાપની મજલ સર્વથા અસહ્ય બને છે, ત્યારે મન ભાગે, એ પહેલાં મજલનો અંત આવે છે.

અને દુર્બળ સંબલ સદંતર ભાંગી જવાનો આત્મભય અનુભવી રહ્યો હતો ને પોતાની અશક્તિથી દહેશત પામતો જતો હતો ત્યારે-જાણે ધણે દૂરથી સંબલની હામ ટકાવી રાખવાને મંદિરે નિરધાર કરીને આગળ કદમ ભર્યાં હોય, એમ ગુરવાયૂરના મંદિરનો દરવાજો એમની સામે આવીને ઉભો રહ્યો.

એ દરવાજાની દોઢી ઉપર સંબલ તો ઢગલો થઇને પડ્યો અને કાનજીએ દરવાજાનું કડું ખડખડાવ્યું !

આદર્શ રાજભક્તિ

અથવા

પિશાચ અને દેવ

લેખક:-શ. શ. નારાયણ વિસનજી ઠક્કર

આ વાર્તાએ ‘ગુજરાતી’ના વાંચકોનું ખ્યાન ખેંચી રાખ્યું હતું, તે પુસ્તક આકારે પ્રકટ થાય છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૨+૨૬૦=૩૦૨.

કિં. રૂ. ૨) ટપાલ અને વી. પી. ખર્ચ પાંચ આના અલગ.

ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફિન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

પ્રકરણ ૨૦ મું

ફિટકાર

રવાળની બારી ઉઘડી. ઉઘાડી બારીમાંથી એક વૃદ્ધ મસ્તક દેખાયું.

‘કાણુ છે અત્યારે ?’

‘કાણુ લાલજી ?’ કાનજીએ લાલજીને પારખીને કહ્યું: એક કાણુબર લાલજીને જોઈને એને અપાર અચરજ થયું. બીજી કાણુ એને સંબલની કહાણી યાદ આવી. લાલો તો મંદિરનો દરવાન હતો.

‘હા, હું લાલો. તમે કાણુ ?’ લાલજીએ સવાલ પૂછ્યો.

‘મને ન ઓળખ્યો ?’ કાનજી જરા છોભીલા જેવો બન્યો. જેનો જન બચાવવાને માટે પોતે પોતાનો જન આપવાની તૈયારી બતાવી હતી, એ જ માણસ એને ઓળખવાનો ઇન્કાર કરતો હતો !

‘એ તો કાનજી માલમ છે.’ સંબલે થાકથી હાકિતાં હાકિતાં કહ્યું: ‘અને હું સંબલ ?’

‘હું જાણું છું કે, એ કાનજી માલમ હતો. હવે એ કાણુ છે ?’

આ સવાલ કાનજીને જરાયે ન સમજ્યો. લાલો જો જાણતો જ હોય કે એ કાનજી માલમ છે, તો પછી એ કાણુ છે, એ ફરી ફરીને પૂછવાનો શો અર્થ ?

‘તમે જાણતા હો તો શું કામ પૂછો છો કે હું કાણુ છું ?’ કાનજી માલમે કહ્યું: ‘અમે અત્યારે જ ફરી કામે આવ્યા છીએ.’

‘જ ફરી કામ કાનું ? શીરંગીનું ? હું હજી પૂછું છું તમે કાણુ છો ?’

‘એટલે ?’

‘એટલે એમ કે મેં તમને ઘણા રૂપરંગમાં જોયા છે. તમે કાનજી માલમ હતા. તમે એકલ વિહારી ચાંચિયા હતા, ને તમે ચાંચિયાઓના મુખી હતા. અત્યારે તમે શીરંગીના બોમિયા છો, પણ

એક પણ તમારું રૂપ હું એવું નથી જાણતો જેમાં તમે કાષ્ટને કાષ્ટને કાષ્ટ ને કાષ્ટ પણ દ્રોહ ન કર્યો હોય ! જે હાથે તમને ખવરાવ્યું એનો તમે દ્રોહ કર્યો, જે મિત્રોએ તમને આથ આપી એનો દ્રોહ કર્યો, જે હાથે તમે તમારા સેંકડો સાથીઓની વચમાંથી ઉંચા ઉપાખા એનો તમે દ્રોહ કર્યો. હું તમને પૂછું છું કે, તમે અહીં શા કામે આવ્યા છો ? અહીં તમે કાણ બનીને આવ્યા છો ? ફીરંગીઓના ભોમિયા છો, તે એના જસૂસ થઈને આવ્યા છો ?

કાનજી સ્તબ્ધ બની ગયો ! મનમાં એ જાણતો હતો કે, લાલાનું એની સામેનું તહોમતનામું પાયા વગરનું હતું, પણ...પણ... એ ઝોટું પૂરવાર કરે એવું એક પણ કાર્ય એના હાથે થયું નહોતું ! અને એનો સત્યાભાસ આપે એવું એને હાથે ધણું થયું હતું.

સંબલ બોલ્યો : દૂરથી કાષ્ટનો અવાજ કાને પડતો હોય, એમ સંબલનો અવાજ લાલાના કાનમાં અથડાયો : ‘લાલાભાઈ ! તમારી શંકા તદ્દન જૂઠી છે. કાનજીભાઈ ફીરંગીના ભોમિયા છે ખરા. સંયોગોની વિચિત્ર અછડાઈથી અમને એ કામ કરવું પડ્યું, ને એ કામ અમે કર્યું, એની એ ના પણ નથી કહેતા.’

‘આટલી લાંબી વાત પછી તમે અહીં કેમ આવ્યા છો એ કહેશો ?’ લાલાએ સવાલ કર્યો. ‘ફીરંગીના ભોમિયા કે જસૂસ સાથે લાંબી વાત કરવાની મને ખેવના નથી.’

‘ફીરંગીના જસૂસ થઈને એ નથી આવ્યા.’ સંબલે કચવાયેલા અવાજે કહ્યું : ‘એ તો ફીરંગીઓ સામે તમને ચેતવવા આવ્યા છે.’

લાલાએ અટ્ટહાસ્ય કર્યું. ‘એ હાસ્ય અવાજ બનેલા કાનજી માલમને તમાસા જેવું લાગ્યું. ‘વાહ ! વાહ ! ખૂમ ! ખૂબ ! આ છેલ્લી કહાણી શેષ રહી હતી ! ફીરંગીઓના ભોમિયા બન્યા પછી, એનો પણ દોહ કરવાનું કાનજી નથી ચૂકતો એમ ને ?’

દુઃસહ રોષ કાનજીને હાડેહાડ વ્યાપી રહ્યો : ‘વૃદ્ધ થયા પછી તમારી જ્ઞાનસાન ઠેકણે હોવા સંબંધે મને શક તો હતો જ.’ હોઠ પીસીને એ

લાલાને ઉદ્દેશીને બોલ્યો: ‘હવે એ શત્રુ મારો થાય છે. તમારી બુદ્ધિ બહેરી બની ગઇ છે. તમારી સાથે વાત કરવી એ વખત બગાડવા જેવું છે અને અમારી એક એક ક્ષણ મહામૂલી છે. દૂર હટી જાઓ. મને અંદર જવા દો !’

લાલો બારીની વચમાં સ્થિર ઉભો રહ્યો. ‘અંદર જવાશે નહિ !’ એ હઠપૂર્વક બોલ્યો.

‘અરે લાલાલા! તમે ગાંડા થયા છો ? અમે તમને અને મંદિરના અધિકારીઓને ચેતવવા આવીએ છીએ. ફીરંગીઓ ગુરવાચૂરના મંદિરને લૂંટવા માગે છે, એ લોકો અહીં ચડી આવવા ધારે છે, એઓ જ્યાં જાય છે ત્યાં કાંઈ નારીની ઇજ્જતની જરાયે સલામતી નથી. અમે વીજળીને અને તમને બચાવવા દોડ્યા આવીએ છીએ અને તમે અમને અંદર દાખલ થવાની પણ ના પાડો છો ?’

‘હા, મારે કે વીજળીને તમારી મદદની જરૂર નથી.’

‘કાંઈ નહિ, પણ મારી એક વાત સાંભળશો ?’ કાનજીએ એકાએક ઠંડા પડીને કહ્યું.

‘બોલો, જે કહેવું હોય તે બહારથી જ કહો.’

‘મોટેથી કહેવાય એવી નથી. ખાનગી છે.’

‘હું તમારી સાથે ખાનગી વાત નથી કરવા માગતો.’

કાનજીએ લાલાના ચહેરા સામે પોતાની આંખો ઠેરવી: ‘મને યાદ દેવામાં કાંઈ મજા નથી, પણ ભરદરિયામાં ચિડી જ્યારે તમારા નામની નીકળી હતી ત્યારે મેં વહોરી લીધી હતી. અને મારી એક ખાનગી વાત સાંભળવાનો પણ અધિકાર મને નથી આપતા ?’ કાનજી નરમ થઇ બોલ્યો.

લાલાના વદન ઉપર યાદગીરીની વ્યથાની એક કંપારી આવી ગઇ: ‘બોલો તમારે શું કહેવું છે ? જો કે તમારી વાત.....’

‘મારી વાત સાંભળીને તમે ગમે તે કરજો. પણ સાંભળો એટલું જ હું તો માગું છું ને ?’ સંબલને કાનજીના ચહેરા ઉપરનું હાસ્ય

સમજાયું નહિ. કાનજી લાલાને શી વાત ખાનગી કહેવાનો હતો, એનો પણ એને કાંઈ ખ્યાલ ન આવ્યો.

‘તો પછી કહો ને ?’ લાલાએ કાનજીને ઉતાવળ કરવા સૂચવ્યું.

‘કહું ?’ કાનજી બારી પાસે લગોલગ જમને ઉભો: ‘જરા તમારો કાન ધરો એટલે કહું.’

લાલાએ કાન ધરવા માટે પોતાનું માથું બારી બહાર કાઢ્યું.

‘એ ને આ.’ ચીસ જેવા અવાજે કાનજીએ લાલાનું ગળું પકડ્યું. બે હાથો વતી લાલાની ગરદન ભીંસતા કાનજીએ સંબલને કહ્યું: ‘સંબલ ! ચાલ. આ ડોસાની બુદ્ધિ બહાર મારી ગઈ છે. અને અંદર દાખલ થવા માટે એ આડો ઉભો હતો ત્યાં સુધી બીજો કાંઈ ઉપાય ન હતો !’

ભારે ભીંસથી અવાજ અનેલા લાલાને ગરદનથી ઝાલીને જ કાનજીએ અંદર પ્રવેશ કર્યો. અંદર પ્રવેશ કર્યા પછી કાનજીએ લાલાના કાનમાં સ્પર્શવતા અવાજે સવાલ પૂછ્યો: ‘તમારી ઓરડી ક્યાં છે ?’

લાલાને પોતાની આંખમાં રોષ પૂરવો હતો, પણ આંખમાં દેખાઈ માત્ર અસહાયતા. ડોસો કદાવર જુવાનના રોઠોડી હાથમાં મીણુસમો હતો. આંખોવતી ઇશારત કરીને લાલાએ પોતાની ઓરડી બતાવી.

કાનજીએ લાલાને ગરદનમાંથી પકડી રાખીને જ એની ઓરડીમાં પ્રવેશ કર્યો. ઓરડીમાં દાખલ થતાં વેંત કાનજીએ ડોસાને ફેંક્યો:

‘તમારી ઇચ્છા હોય કે ન હોય, તો પણ હું વીજળીને બચાવવા આવ્યો છું ને બચાવીને જવાનો છું.’ કાનજીએ ઓરડીનાં બારણાં ખેંચી લીધાં ને બહારથી સંકળ ચડાવી દીધી.

‘સંબલ ! તું અહીં ઉભો રહે ! હું અંદર જઈ છું.’ ડોસાનો દ્વિમાગ ઠેકાણે હોય ને તું એને બહાર રાખવા માગતો હોય તો મને કાંઈ હરકત નથી.’

કાનજી ઝપાટાબંધ અંદર આગળ ચાલ્યો.

ચાલતા ચાલતા એને કાંઈક સ્વપ્ન હોય એમ એ ઉભો રહ્યોઃ ‘હાસો પણ ભારે જીદી છે.’ એક આછું હાસ્ય એના ચહેરા ઉપર ચમકી ઉઠ્યું: ‘આજના બનાવને પણ એ મારા દોહની નામાવલિમાં ઉમેરે તો ના નહિ.’ આ વિચાર કાનજીને જાણે સંતોષ આપી રહ્યો.

‘અને હવે વીજળી પાસે. એ જીદી નથી, સમય વર્તી શકે એટલી શાણી છે !’

કાનજીનાં પગલાં વીજળીની યાદગીરીથી જાણે વીજળી જેટલાં વેગવંત બન્યાં.

× × × ×

મંદિરને ફરતા ગઢ પછી ખુલ્લી જગ્યા હતી: અને એ ખુલ્લી જગ્યાની વચમાં દેવમંદિર ઉભું હતું. દેવમંદિરની પાછળ વાડી હતી. ને વાડીની પાછળ નાનાં મોટાં મકાનો ને ઓરડાઓની અભંગ હાર હતી. આમાં ક્યાંક પણ વીજળી હતી.

દેવમંદિરના ચોકમાં, મંદિરના ઓટલા ઉપર વીજળી નહોતી: કાનજી પાછળનાં મકાનો તરફ ગયો. એ એક પછી એક ઓરડા તપાસતો ગયો. દેવમંદિર ઉપર જે આપત્તિ ઉતરવાની હતી, એની સામે મંદિરની સૂની લાગતી ને અખોલ જણાતી ગહન શાંતિ એને ખૂબ ખૂબ ઉદ્દેગકર લાગી. આ લોકોને શું કાંઈ કરતાં કાંઈ ખ્યાલ જ નથી ? નજીક શહેરમાં ભારે ઉલ્કાપાત મચી રહ્યો છે, એની અહીં કાંઈ કરતાં કાંઈ અસર નથી ? શું આ લોકો બેકામ હતા ?

પરંતુ મંદિરના કોઈ કરતાં કોઈ મકાનમાં વીજળી ન હતી. કાનજીને ચિંતા થઈ. શંકા થઈ. ‘શું વીજળી અહીં નથી ? શું સંબલ ભૂલ્યો હતો ? ને મંદિરમાં કોઈ માનવી કેમ દેખાતું ન હતું ?’

એકાએક એના કાનમાં કાંઈક અવાજ સંભળાયો. એ અવાજ કરતાં સંચાર હતો. સંચાર હવામાં આછી ધુળરી માત્ર હતી. કાનજીએ પોતાના કાન માંડ્યા. ક્યાંક ધણા માણસો મનમાં કાંઈ મણમણતા હોય, એવો અવાજ હતો. થોડી વારે કાનજીને અવાજની દિશા કળાઈ.

એ ઝપાટાબંધ ચાલ્યો. પાછો મંદિરમાં આવ્યો. પહેલી તપાસમાં જે સ્થાન એણે જોવા જોગ માન્યું ન હતું, એ સ્થાન પાસે એ ગયો. દેવમંદિરના વિશાળ ગર્ભ દ્વારમાંથી એણે નિજ મંદિરમાં નજર નાંખી. અને એ મંત્રમુગ્ધ બન્યો હોય એમ જોઈ રહ્યો.

x

x

x

x

નિજ મંદિરમાં દેવમંદિરની મૂર્તિની જેમ બાબુ બે હારમાં માનવીઓ ઉભા હતા. એક તરફ હતા પુરૂષો. બીજી બાબુ હતી સ્ત્રીઓ. બંને હારનાં માનવીઓ અવનત મસ્તકે હાથ જોડીને ઉભા હતા. મંદિરના મુખ્ય પૂજારી સમો દેખાતો એક વયોવૃદ્ધ પુરૂષ ધીમે રાગે કાંઈક સ્તવન ગાતો હતો ને બીજાં મનમાં ને મનમાં એ સ્તવનને ઝીલતાં ગણગણતાં હતાં !

આખરે સ્તવન પૂરું થયું. વૃદ્ધજન દેવમંદિરમાં મૂર્તિ સામે હાથ જોડીને મોટે સાદે બોલ્યો :

‘દેવાધિદેવ ! કલીકટ ઉપર મહા આપત્તિ ઉતરી છે. તારા બાળકો તમામ વિધવિધ રીતે ચાતના ભોગવી રહ્યાં છે. જે રતનાકર વર્ષ પ્રતિવર્ષ મિત્ર બની રહેલો તે આજે અમિત્ર બન્યો છે અને એણે યવનોને અહીં ઉતાર્યા છે. એ તારા પુત્રોને હણે છે, તારી પુત્રીઓની ધજજત લે છે, તારા બાળકોના આવાસોમાં અગ્નિ મૂકે છે. દેવાધિદેવ ! તું જ સર્વ નજરોત્તર જુએ છે. તને અમે અમારી વિપદ શું કહીએ ? પરંતુ જે કાંઈને તારી પાસે યાચના કરવાની સુચુદ્ધિ સૂઝે છે ને જે કાંઈને તને યાચવાની મતિ સૂઝતી નથી, એ તમામવતી અમે તારી પાસેથી રહમ માગીએ છીએ, રક્ષા માગીએ છીએ, વહાર માગીએ છીએ.’

પૂજારી બે હાથ જોડી આંખો બંધ કરીને છાતી ઉપર માથું નાંખીને થોડી વાર ઉભા રહ્યા. બીજા બધા પણ એ રીતે ઉભા રહ્યા-થોડી વાર.

પછી પૂજારીએ કહ્યું : ‘હવે સહુ સહુનો વ્યવસાય કરો. આપણી આજની પ્રાર્થના પૂરી થઈ. સર્વ લોકો જાઓ. અહીં હવે કેવળ દેવદાસીઓ જ રહેશે !’

કાનજી ઝપાટાબંધ મંદિરની પાછળની બીંતે લપાયો ને તરત જ મંદિરના ગર્ભ દ્વારમાંથી માનવ સમુદાય બહાર નીકળ્યો. બધા ધીમે પગલે ગંભીર ભાવે મંદિરનાં પગથિયાં ઉતરીને પોતપોતાને કામે ચાલ્યા ગયા, ને થોડી વારમાં મંદિર પાછું શાંત બન્યું.

કાનજી હવે આગળના ભાગમાં આવ્યો. એ જ્યારે આવ્યો ત્યારે મંદિરના ઓટલા ઉપર બે સ્ત્રીઓ ઉભી હતી. એકના દેહની રેખાઓમાં યૌવનની સ્થિતિ ઉપર અકાળ વાર્ધક્યનો બોજો સાફ દેખાતો હતો. બીજાના યૌવન ઉપરથી પ્રયાસ છતાં યૌવનનો બોજ દૂર થવા માગતો દેખાતો નહોતો. પ્રથમ નારી કાણુ જાણે કાણુ હતી ? કાનજી એને ઓળખતો નહોતો છતાં ન સમજાય ને ન યાદ આવે એવી રીતે એ પરિચિત લાગતી હતી. એ તો જે હો તે હો, પણ બીજી નારી તો વીજળી જ હતી. કાનજીએ એ નારીનો ચહેરો નજરો નજર જોયો નહોતો, પરંતુ ફૂદી ઉઠેલું એનું હૈયું જ એની પૂરી ગવાહ નહોતું દેતું ?

‘વીજળી ?’ કાનજીએ ફારી ગયેલા અવાજે બ્રમ પાડી.

X X X X

પોતાના નામની અચાનક પડેલી બ્રમથી ચમકીને વીજળીએ પાછળ નજર કરી. એક ક્ષણભર એને લાગ્યું કે, એની આંખો જ એને દગો દે છે. એક ક્ષણભર એને ભ્રમણા થઇ કે, એના અંતરના અતળ ઉંડાણમાંથી દફનાઇ ગયેલી સ્મૃતિ અચાનક અકારણ જાગીને એની સામે પ્રેતરૂપે ઉભી છે.

બીજી ક્ષણે એનું હૈયું હાથ આવ્યું. એની આંખમાંથી ભૂત-કાળનું સોણલું ઓસરી ગયું. દરિયાના નીલાં મોતીનાં શિખરમાંથી જાણે લાલ લાલ આગના બડકા ઉડ્યા, વીજળી બેબાકળી બનીને ઓપાસ જોવા લાગી.

કાનજી માલમ આગળ આવ્યો. વીજળીની સામે ઉભો રહ્યો : ‘વીજળી ! વીજળી ! મને તું નથી પિછાનતી ? હું કાનજી માલમ !’

વીજળીએ પોતાની આંખે હાથ દીધા. એના અંગે અંગમાં કમકમાટી આવી ગઇ. એ ચૂપ રહી.

વીજળીની સાથે બીજી બાઇ હતી એ બોલી:

‘હું તમને બરાબર ઓળખું છું.’

‘તમે મને ઓળખો છો ?’ વીજળીની આડે પડીને વાત કરનાર આ બાઇ કાનજીને ચિચાવલી લાગી. ઓળખતી હોય તો ભલે ઓળખે, પણ અત્યારે એ કોઈ અધૂરી ઓળખાણ તાજ કરવાને ક્યાં આવ્યો હતો ?

‘હશે ! મને ધણી માણસો ઓળખે છે.’ કહીને કાનજીએ બાઇ સાથે પોતે વિશેષ વાત નથી કરવા માગતો, એમ બતાવવાને વીજળી ઉપર આંખો ઠેરવી:—‘વીજળી !’

બીજી બાઇ સાથે કાનજી વાત કરવા માગતો નહોતો તો પણ બીજી બાઇ વચમાં પુરાયા સિવાય રહી નહિ.

‘તમે મારી સાથે વાત કરો.’ એ બાઇએ જરા અકુક અવાજે કહ્યું: ‘તમે અહીં કેમ આવ્યા છો ?’

‘તમે કાણ છો ?’ કાનજીના અવાજમાં જરા ઉતાવળ હતી, જરા ઉદ્વેગ હતો. શા માટે આ બાઇ નકામી વગર બોલાવ્યે વચ્ચે પડતી હતી.

‘હું કાણ છું ?’ પેલી બાઇએ હસીને કહ્યું: ‘તમારી યાદગીરી ધણી દૂંડી ન હોત તો તમે મને ઓળખી શકત. હું એ બાઈ છું, કાનજી માલમ જેનું તમે સત્તાની તોરમાં અને તાકાતના અભિમાનમાં ગેરીલા નામના ચાંચિયાને દાન કર્યું હતું. હું એ બાઈ છું જે આ મંદિરની એક અધિષ્ઠાત્રી છે. હું એ બાઈ છું જેની રજા વગર વીજળી કોઇની સાથે વાત કરી શકતી નથી. હવે બોલો ! તમારે શું કામ છે ?’

‘મારે વીજળીનું કામ છે.’ કાનજીએ કહ્યું: ‘વીજળી ! વીજળી ! શું મને કેમ જવાબ નથી દેતી ?’

કેસરના ચહેરા ઉપર એક આછું સ્મિત ફરકી રહ્યું. એ સ્મિતે એના મ્હાન વદનને વધારે મ્હાન બનાવ્યું. ‘તમે મને જો વાત નહિ કરો તો વીજળી સાથે તો તમે વાત કરી શકશો નહિ, અને તમારી સાથે નાહકની માથાફટ કરવાની મને નવરાશ નથી.’

‘માથાફટ ?’ કેસરના અવાજમાં સત્તાવાહકતા એટલી તો સ્પષ્ટ હતી અને એટલી તો દલીલથી પર અને સંસ્થાપિત હતી કે, કાનજીને આધિજો ઉકળાટ કાંઈક થીજ્યો.

‘હાસ્તો ! તમારા જેવા માણસની સાથે વાત કરવી, એ વખતનો દુરપયોગ તો છે જ. હવે હું તમને છેલ્લી વાર પૂછું છું કે, તમારે શું કામ છે ? તમે તમારા ભાષાખંધ શીરંગીઓની વચમાં રહીને લૂંટની મજા ને આગની ઉંમ્રા છોડીને અમારા આ મંદિરમાં શા કાળે આવ્યા છો ?’

ક્ષણભર સત્તાવાહકતાની શેઠમાં દબાયેલો કાનજી હવે પૂરો ઉકળી ઉઠ્યો. ‘આ બાઈ શું સમજે છે ? શ્વા માટે એ એને બદ્દેલ શીરંગીઓ સાથે સંડોવે છે ?’

કાનજી બે કદમ આગળ આવ્યો. એની આંખમાં કારમું તેજ પ્રજ્વલ્યું. એક ક્ષણ એના ચહેરા ઉપરની જવાલા દુઃસહ બની ગઈ.

‘તમે મારા માર્ગમાંથી દૂર હટી જાઓ !’ એણે કેસરને એક ધક્કો માર્યો. એણે વીજળીના હાથ પકડ્યા : ‘વીજળી !’ કાનજી માલમ ખપાટાખંધ બોલવા લાગ્યો : ‘સાંભળ ! આ મંદિર ઉપર ફીરંગી લોક હૂમલો લાવવાના છે. હું તને અહીંથી લઈ જવા આવ્યો છું. તું મારી સાથે ચાલ !’

કેસર ખડખડાટ હસી. ‘ઓહો, તમે આટલા માટે જ અહીં આવ્યા છો ને ? હું જઉં છું, તમને વીજળીની સાથે નિરાંતે વાત કરવાની તક આપું છું અને તમારા જેવા માણસને શો જવાબ આપવો એ મારી વીજળીને મારે શીખવવું નહિ પડે !’

ચાલી જતી કેસરની પીઠને કાનજી કેટલા આશ્ચર્યથી તાકી રહ્યોઃ
‘આ બાપ તો ભારે જીંદી લાગે છે. આ દૂંકા વાડાની સાંકડી સત્તાનું
એને ભારે ગુમાન ચઢ્યું લાગે છે.’

વીજળીએ પોતાના બે હાથો આંખો ઉપરથી ખેસવ્યાઃ ‘તમે મને
સતાવો નહિ. તમે મને શા માટે બદનામ કરો છો ?’

‘બદનામ ?’

‘હા, બદનામ ! હું તમારી સાથે વાત કરવા પણ નથી માગતી,
એ જોવાને તમારે શું આંખો નથી ?’

‘હું તને બચાવવા આવ્યો છું ને તું મારી સાથે વાત કરવાને
પણ નારાજ છે ?’

‘હા.’

‘કાંઈ કારણ ?’

‘મને શા માટે પૂછો છો ? તમારા દિલને જ પૂછી જુઓ.’

‘વખત ધણો બારીક છે. વખત ધણો કીમતી છે. આવા સમસ્યા
જેવા સવાલ જવાબો આપણે આપણા વહાણના તૂતક ઉપર કરીએ
તો ન ચાલે ? અત્યારે તો તમે મારી સાથે ચાલો !’

‘હું હરગીજ તમારી સાથે નહિ આવું.’

‘ફીરંગીઓ જ્યાં જાય છે ત્યાં કાંઈ નારીની ઇજ્જત સલામત
નથી, એ તો તમે જાણો છો ને ?’

‘મને જાન દેતાં ક્યાં આંચકા આવે એમ છે ?’

‘તમે જાન દેશો પણ મારી સાથે નહિ આવો ? પરંતુ તમે જાન
હો એ વાત મને પરવડતી નથી. તો હું તમને બળજોરીથી ઉઠાવી
જઈશ. પણ એક વાત તમે નિશ્ચયે માનજો કે જ્યારે અસ્મતખાર
ફીરંગીઓ આ દેવળ ઉપર તૂટી પડશે ત્યારે એ દેવળની અંદર ખીજ
ને કાંઈ હશે તે બંધે હો. મારી વીજળી તો નહિ જ હોય.’

‘તમે મને સ્પર્શ કરજો પણ કરશો તો હું અહીં ને અહીં જ મારો
જાન આપીશ. તમે મને શું સમજો છો ?’

‘હું તમને અત્યારે તો એક મૂખ છોકરી તરીકે જોઉં છું. જે આપત્તિમાંથી નાસવાનો તમને રસ્તો સાંપડે છે, એ રસ્તો સ્વીકારવાને બદલે જે આપત્તિનો તમે સામનો કરી શકવાનાં નથી અને મોત કે મોતથીએ બદલતર જીવન માત્ર તમને અચૂક સાંપડવાનું છે તેમાં પરવાનાની જેમ ઝંપલાવવાનું પસંદ કરો છો, એ માર્ગ કાંઈ શાણી સ્ત્રીનો નથી, છોકરી છોકરીનો છે.’

‘હું બલે શાણી ના રહી. હું બલે મૂખ રહી. હું બલે છોકરી રહી. હું જેવી છું તેવો આ દેવમંદિરમાં પોષાઈ છું ને પોષાઈશ. મને એક વાતનો તો સંપૂર્ણ સંતોષ છે. હું દેશદ્રોહી નથી, અને દેશદ્રોહીની સાથે કાંઈ જાતની નિરુપત ધરાવવા માગતી નથી.’

કાનજી માલમનો અહેરો આગથી તપેલા લોઢાં જેવો ભૂરો બની ગયો. ભયાનક જોરથી એણે વીજળીનો હાથ પકડ્યો. પોતાની આંખોની જવાલા માત્રથી એ વીજળીને ખાક કરવા માગતો હોય, એમ વીજળીને તાણી રહ્યો: ‘શું કહ્યું ? દેશદ્રોહી ?’

‘હા, દેશદ્રોહી ! ફરીને કહું છું કે, દેશદ્રોહી ! દેશદ્રોહીનો સંગ્રાથ કરવામાં પણ પાપ છે, દેશદ્રોહીનો સ્પર્શ કરવામાં પણ પાતક છે.’

‘કાને મને કહે છે ? હું દેશદ્રોહી ! વીજળી ! તારા મોઢામાં આ વાક્ય શોભતું નથી.’

‘સાચી વાત કહેવામાં શોભાની જરૂર શી રહે છે ?’

‘પણ હરગીજ એ વાત સાચી નથી. કાણુ કહે છે કે હું દેશદ્રોહી છું ?’

વીજળી હસી-મ્હાન હસી. એ હાસ્યની પાછળ તિરસ્કાર હતો, કપકા હતો. ઉંડી ઉંડી અંતર વ્યથા પણ હતી: ‘કાંઈક વાર આંધળા અને અહેરો થવું એ પણ ઉપયોગનું છે.’

‘તું શું કહેવા માગે છે ?’

‘હું કહેવા એ માગું છું કે, તમે આંધળા અને અહેરો છો એટલે જ તમને દેશદ્રોહી કાણુ કહે છે, એ તમે નથી જોઈ શકતા કે, નથી સાંભળી

શકતા; પણ તમને દેશદ્રોહી કહેતું કાણુ નથી ? પરદેશી લૂંટારાઓને લાવવા, એમની મારફત આગ અને અસ્મતખારીનાં અકાંડતાડવો રચતાં જોઈ રહેવાં, દેશજનોની સામે પરદેશીઓની વહારે ચડવું, આ બધું કદાચ તમને ધણું સાહજિક લાગતું હશે—તમારા સિવાય સર્વને એ સાફ સાફ દેશદ્રોહ જેવું લાગે છે.’

કાનજી થોડી વાર ચૂપ રહ્યો. શીરંગીઓ સાથેના પોતાના સંબંધને આ રીતે એણે વિચાર્યો નહોતો. ‘ત્યારે શું પોતે દેશદ્રોહી હતો ?’

‘પણ ચાંચિયાને વળી દેશ કેવો ?’

‘તમારે નહિ હોય મારે તો છે.’

‘અને આટલા માટે તું મારી સાથે આવવાની ના પાડે છે ?’

‘હા. હું અત્યારે આ મંદિરમાંથી ચાલી નીકળું તો સેંકડો નારી-ઓનાં આકંઠો, સેંકડો આગોની નાની મોટી સેવા મારાં જીવનસંગી બની રહે. તમે જાઓ, હું તમારી સાથે આવવા માગતી નથી.’

‘પણ અહીં શીરંગીઓ આવવાના છે ને ?’

‘જાણે આવે. શીરંગીઓ ન આવે એ માટે શું કરવું ને એ આવે તો પછી શું કરવું, એ સવાલો તો મારે વિચારવાના નથી. મંદિરના અધિકારીઓ જેમ સૂઝશે તેમ તેઓ કરશે; પણ હું એક વાત જાણું. આ મંદિરે મારા સ્વત્વની રક્ષા કરી છે, ને એ મંદિરનાં સ્વત્વની રક્ષા માટે હું પ્રાણ આપવા પડશે તોય પાછો પગ નહિ જરૂં.’

‘વીજળી ! વીજળી !’ વીજળીના અવાજની નિશ્ચયાત્મકતાએ કાનજીની સખતાઈ ઓગળી ગઈ.

વીજળીનો અવાજ કાનજીને હવે કોઈ નવા સૂરે સંભળાયો. ઝાંઝની ચીસમાં કોઈ પાતળી કટારીનો શિંગોટો ઉકળે એવો ઉકળાટ એની વાણીમાં હતો. સુઠી હાડકાંની વીજળી એને મંદિરનાં શિખરથીએ ઉંચેરી બની જતી લાગી.

‘શા માટે તમે તમારી જાનથી મારું નામ લ્યો છો. તમારા મુખે એક વાર આ મંદિરમાં મારું નામ ઉચ્ચાર્યું છે, એ ખ્યાલે પણ મને જંપ નહિ વળે ! તમે જાણો છો ? તમે આજે શું ધોર પાતક કર્યું છે ? જેઓને કોઈયે યકીન નથી, જેઓને કોઈ મર્યાદા નથી, જેઓને કોઈ કરતાં કોઈ સાદ નથી, એવા યવનોની વચમાં કિરતારે પોતાના અખૂટ ડહાપણમાં સાત સાત સાગરો મુક્યા હતા. તમે કિરતારે અકિલી એ સલામતી જૂંસી નાંખી છે. એ યવનોને તમે આ દેશમાં પ્રવેશ કરવાનો રાહદારી રાહ બતાવ્યો છે. આજે આ ભૂમિ ઉપર જે શયતાનિયત આચરાઈ રહી છે, એનું પાપ તમારે માથે છે. આવતી કાલથી આવી જે અનેક શયતાનિયતો આચરાશે એનાં પાપ તમારી માથે. આ દેશને તમે લૂંટી ખાતા હતા, એ વાત આ દેશના રક્ષકો અને તમારી વચ્ચેની હતી. એ વાત સારી હોય માઠી હોય, એ કહેવાનું કામ મારું નથી. પરંતુ જેવી હોતેવી, એનો ઇન્સાફ અહીં ને અહીં જ હતો. એની યાદગીરી પણ અહીં ને અહીંની હતી. ભવિષ્યમાં કોઈ એ બૂરી યાદ હૈયે ન લાવત, પણ આ દેશને તમે આજે માથે રહીને લૂંટાવ્યો છે, એ વાત તો ભવે ભવ જગતી રહેશે. સેંકડો વર્ષો પછી જ્યારે જ્યારે આવી લૂંટ થશે, ત્યારે ત્યારે લોકો યાદ કરશે કે, એક કાનજી માલમ હતો. ઘણો દુષ્ટ હતો, લૂંટારો હતો, તે લૂંટાવનારો બન્યો. એ વેપારીનાં વહાણ લૂંટતો ને સ્ત્રીઓની ઇજ્જત લૂંટાવનારો બન્યો. દેશનો ચોર હતો, તે દેશદ્રોહી બન્યો. જાઓ ! તમે જાઓ ! મારે ને તમારે કાંઈ કરતાં કાંઈ સંબંધ નથી. એક વાર કાંઈક પણ સંબંધ મનમાં જાગ્યો હતો, એ કેવળ બૂરું સ્વપ્ન હતું. જાઓ ! તમારા ને મારા રાહ જુદા છે. તમારો રાહ તમારા મ્હેનજી મિત્રોની શરાબી અસ્તખ્ત મિજલસમાં છે. મારો રાહ તો અહીં જ પૂરો થયો છે. કોઈ યાદ, કોઈ શેઠ મને અહીંથી દૂર કરી શકશે નહિ. આ મંદિરનો છેલ્લામાં છેલ્લો પથર હયાત હશે ત્યાં સુધી હું અહીં રહીશ અને જ્યારે એ પથર પણ નાશ પામશે ત્યારે દેવની મૂર્તિ લઈને હું મારો મહારાહ પકડી લઈશ.’

‘વીજળી !’

‘ચૂપ કરો ! મારા છેલ્લા શબ્દો તમે સાંભળ્યા. વિશેષ મારે કાંઈ કહેવું નથી.’

વીજળીના શબ્દે શબ્દે કાનજીની આંખમાં આતશ પ્રજ્વળતો હતો. એ એકદમ આગળ આવ્યો. ભયાનક જોરથી એણે વીજળીનો હાથ પકડ્યો.

‘ચૂપ કર નાદાન છોકરી !’ કાનજીના અવાજમાં કારમી તીવ્રતા હતી: ‘ચૂપ કર ! હું કાનજી માલમ ! જેવા મારે સાંભળવા હોય તેવા સિવાય બીજા કોઈ જાતના છેલ્લા શબ્દો મને કોઈ કરતાં કોઈ સંભળાવી શકે નહિ. અને શું હું તારા મુખેથી આજ પહેલી વાર સાંભળીશ ?’

‘તમે સાંભળો ન સાંભળો, એની મને પરવા નથી. મારા છેલ્લા શબ્દો મેં તમોને કહ્યા. જીવનમાં ફરી વાર તમારી સાથે હું એક અક્ષર પણ વાત કરવા માગતી નથી.’

‘ચૂપ કર ! તારો ગમે તેવો નિરધાર હોય તોયે ફરીને એક વાર તારે મારી સાથે વાત કરવી જ પડશે.’

‘તમારી સાથે ?’ વીજળી કાનજીની ઉંચતા ઉપર જરા કડવાશથી જરા તિરસ્કારથી સ્મિત કરી રહી.

‘હા, મારી સાથે. એક વાર ફરીને હું આ મંદિરની બહાર ઉભો રહીશ અને તું જ મને અંદર બોલાવીશ.’

અને વિશેષ એક શબ્દ પણ બોલ્યા સિવાય કાનજી માલમ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

સ્વનાં મકાનમાં કાનજી માલમનાં પગલાં બમણા જોરથી પડવી રહ્યાં. હોઠ પીસીને વીજળી એ સાંભળી રહી. આખરે એ સંભળાતાં બંધ થયાં.

પ્રયાસે બતાવેલી અછડાઈ તમામ ઓસરી ગઈ, અને વીજળી બોંબ ઉપર ઢગલો થઈને બેસી ગઈ. ‘હું સાચી જ હતી !’ એ મનમાં બડબડી. એની આંખમાં ઝાંખ વળી. ‘એણે દેશદ્રોહ જ કર્યો કહેવાય.’

પોતાની પાછળ કાંઈ ઉભું છે એવો વીજળીને સહસા ખ્યાલ આવ્યો. વીજળીએ નિરાશ વદને ઉંચે નજર કરી. એની પાછળ કેસર ઉભી હતી.

‘ચાલ આપણે જમએ.’ કેસરે ધીમેથી કહ્યું.

‘બહેન ! બહેન !’ વીજળીના અવાજની રૂઝવિયા કેસરને ગંભીર બનાવી રહી: ‘હું સાચી હતી ને ? એ દેશદ્રોહી જ હતો ને ?’

વીજળી કેસર સામે આશ્ચર્ય જોઈ રહી. કેસરે જવાબ દીધો: ‘હા.’

પોતાની માન્યતાને ટેકા મળ્યાનો કાંઈ ભાવ વીજળીના વદન ઉપર ન દેખાયો. ઉલટાનું એની આંખમાં કાંઈ નિરાશા દેખાઈ:

‘પૂરો વિચાર કર્યા વગર ક્યું’ હોય તોયે કે ?’

‘તોયે. ખરાબ વસ્તુ કરવાની પાછળ એ કરનારનો વિચાર સારો હતો, એ કહેવું અર્થ વગરનું છે. વિચારો તો આવે છે ને ઉડી જાય છે. કેવળ આચાર જ રહે છે.’

‘એમ જ હશે.’ વીજળી પ્રયાસે થતી હોય એમ ઉભી થઈ: ‘મને લાગતું હતું કે તમે...તમે...’

‘શું મેં ?’

‘કાંઈ નહિ. અને...અને...દેવદાસીઓથી પુરુષનો વિચાર સરખાયે પણ કેમ થાય ? ખરુંને બહેન !’

‘ખરું.’

વિશેષ એક શબ્દ બોલ્યા સિવાય વીજળી આગળ ચાલવા માંડી. ધૂણવાનું શ્વર ઉતરી ગયા પછી માતાના બૂવાનું શ્વરીર જેમ હતચેતન અને, તેમ વીજળીના અંગમાં પણ કાંઈ જાજરમાન તત્ત્વ દેખાયું નહીં. એ અત્યારે ચાલતી હતી-મુક્તિ મેળવવાની આશ્ચર્ય કંઈને વધારે સખ્ત સજા થાય એમ !

પ્રકરણ ૨૧ મું

દશદ્રોહી !

રવાળે આવીને કાનજીએ સંબલને કહ્યું:

‘સંબલ ! એ ઓરડી ઉઘાડીને લાલાને હવે બહાર કાઢ !’

કાનજીની આજ્ઞાને અધીન થઇને સંબલે ઓરડી ઉઘાડી: ઓરડીની અંદરથી લાલો બહાર નીકળ્યો.

‘એં તો તમને ક્યારનુંયે કહ્યું હતું કે, તમારે બહાર આવવું હોય તો આવો, પણ તમે જ ના પાડી હતી!’ લાલો કપડાં ખંખેરતો ઓરડી બહાર નીકળ્યો, એને સંબલે ખુલાસો કર્યો.

પોતે શા માટે બહાર આવવા માટે સંબલનો ઉપકાર લેવા માગતો ન હતો, એ વિષે લાલાએ મૌન ધર્યું. સંબલને જરા પણ જવાબ દીધા સિવાય, સંબલ સામે જરા સરખીયે નજર કર્યા સિવાય, લાલાએ કાનજી સામે જોયું—અને જોઇને એના ચહેરા ઉપર નવાં તિરસ્કારનું એક સ્મિત આવ્યું.

‘કેમ વીજળીને તમે બચાવી લીધી કે ?’

કાનજીની આંખમાંથી અગ્નિ વરસ્યો. હોઠ પીસીને એ બોલ્યો: ‘મને તમારી અવસ્થાની દયા આવે છે.’

‘અને મને તારી બેવકૂફીની દયા આવે છે.’

‘બેવકૂફી !’

‘બેવકૂફી નહીં તો ? તમને શું ખબર ન હતી કે, વીજળી મારી છોકરી છે ! અહીં એ મરશે પણ તમારી સાથે જીવતી રહેવા એ કદિ ન આવે એટલો ખ્યાલ પણ તમને ન આવ્યો ?’

‘શા માટે એવો ખ્યાલ મને આવે ?’

‘હું ભૂલ્યો. તમને એવો ખ્યાલ આવે જ નહિ. તમે તો અચૂક માન્યું હશે કે જે દરિયો આપણો હતો-મારો ને તમારો, એના બેઢ પરદેશીને તમે વેંચ્યા. એનાં નાણાં ઉપર મોજ માણવા મારી વીજળી તમારી સાથે ચાલી નીકળશે, ખરું ને ? પણ વીજળી તો મારી દીકરી છે. દરિયાના દ્રોહીના મોઢાં ઉપર તો એ થૂંકે પણ નહિ !’

કાનજીએ લાલા તરફ પૂંઠ ફેરવી, સંબલ સામે જોયું : ‘સંબલ ! ચાલ મારી સાથે.’

‘ક્યા ?’

‘હું જાઉં ત્યાં.’

સંબલે માથું ધુણાવ્યું : ‘હું તો અહીં જ રહીશ.’

‘કેમ ?’ કાનજી માલમે તીખે અવાજે પૂછ્યું ; શું સંબલ પણ એના ઉપર તહોમત મૂકનારાઓની જમાતમાં લગતો હતો ?

‘વીજળી અહીં છે ને ?’

વિફરેલા સિંહની અદાથી કાનજી પાડો ફર્યો. સંબલના ખભા ઉપર એના રોઠોડી હાથોએ તરાપ મારી. એના દુર્બળ શરીરના સાંધે સાંધાને હચમચારીને કાનજીએ સ્વસવતા અવાજે પૂછ્યું : ‘વીજળી ને તારે શું છે ?’

‘વીજળી મારી નથી, પણ હું વીજળીનો છું.’

લાલાના હારથે કાનજીની પકડ છોડવી દીધી. ‘આફત કેટલાકને શયતાનયત શીખવે છે તો કેટલાકને માણસાઈ શીખવે છે !’

લાલાની અપમાનભરી વાણીથી કાનજીનું અંગેઅંગ આમ વર-સાવી રહ્યું : લાલાને મારવા જતો હોય એમ એ હાથ ઉગામીને લાલા તરફ આગળ વધ્યો.

સંબલને કાનજીનું દુઃસહ રૂદ્ર રૂપ જોઈને સાચેજ ભય લાગ્યો કે, કાનજી લાલા ઉપર ભારે જોરથી પ્રહાર કરશે. જીવાન અને કદાવર કાનજીના એક જ સીધા ને સચોટ પ્રહારથી લાલાના પ્રાણ નીકળી જાય એમાં પણ સંબલને શંકા ન હતી. કાનજીનો પ્રહાર સીધો ને

સચોટ પડશે એમાં પણ સંબંધને શંકા ન હતી. સંબંધ લાલ્લાને કાનજીની વચ્ચેમાં પુરાયો. તેલની ધારથી આગ ધુઝાવવા મથતો હોય એમ એ બોલ્યો: ‘હ’, ‘હ’, કાનજીભાઈ!’

‘સંબંધ ! દૂર હતી જા !’ લાલ્લાએ સંબંધને દૂર હટાવતાં કહ્યું: ‘એક વાર—બસ એક વાર પણ મારી આ દેશદ્રોહી સામે આંખ મળવા દે. એ મારા શરીરને બંધે હણી નાંખે. મારો આત્મા અમર છે. એને એ મારી નહીં શકે. અને જ્યાં સુધી આ સૃષ્ટિ હયાત રહેશે ત્યાં સુધી એ આત્મા કેવળ એક જ વાત સદાકાળ પુકારતો રહેશે કે: ‘કાનજી માલમ ! તું દુશ્મનનો દોસ્ત ને દોસ્તનો દુશ્મન છે. તું શયતાન છો. તું દેશદ્રોહી છો !’

કાનજી થંબી ગયો, ધરતી સાથે જડાઈ ગયો.

લાલો કાનજીની સામે આવીને ઉભો. સામે ઉભીને એણે તબિયત-વાળી: ‘કાનજી માલમ ! એક વાર પૂર્વે આ શરીર તારા કબજામાં હતું. આજે પણ એજ વૃદ્ધ શરીર અવસ્થાની અશક્તિએ તારા કબજામાં તારી સામે ફરીને ઉભું છે, પણ આજ એ જરાયે કંપતું નથી. આજ એ સ્થિર છે. એતું કારણ તને ખબર છે ?’

કાનજી મૂંગો રહ્યો. એની આંખો જાણે લાલ્લાને જોતી જ ન હતી. લાલો નિશ્ચયથી બોલ્યો: ‘એતું કારણ એક છે. હજાર પાપ આ શરીર ઉપર ખડકાયાં છે, પણ એ તો એના શરીરની સાથે ખાક થવાનાં છે. એણે ચોરી કરી છે પેટ ભરવા. એણે લૂંટ કરી છે પેટ ભરવા, એણે હત્યાઓ કરી છે શરીર રક્ષવા, એણે મોજ કરી છે શરીરને આરામ આપવા, એના આત્મા ઉપર એક પણ પાપ નથી. એણે પોતાનાં દેવમંદિરો બ્રષ્ટ નથી કરાવ્યાં, એણે પોતાની માબહેનોની ઇજ્જત નથી લૂંટાવી, એણે પોતાના દેશને નથી વેચ્યો, એણે પોતાના સ્થાનકપિતા દરિયાલાલને નથી ફગો દીધો. મને મારી નાંખ. શા માટે તું મારી કડવી વાણી સાંભળી રહ્યો છે. મને હણી નાંખ. સામેો હા કરવાની મારામાં શક્તિ નથી, મારામાં વૃત્તિ નથી. ને મને બચાવવા

કાઈ આવવાનું નથી, પણ એક વાત બરાબર યાદ રાખજો. મરતાં મરતાં પણ હું અભય છું. મરતાં મરતાં પણ હું કહું છું ‘તું દેશને દ્રોહી છે !’

અને એક શબ્દ પણ બોલ્યા સિવાય કાનજી માલમ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.

X X X X

લાલાનાં છેલ્લાં વાક્યો એણે સાંભળ્યાં કે નહિ એમ શંકા છે. એ ક્યારે ચાલવા માંડ્યો એનોય એને ખ્યાલ ન હતો. એના અંતરના ખૂણેખૂણામાં બસ એક જ નાદ ઉઠતો હતો, ‘તું દેશદ્રોહી છે.’

દેશદ્રોહ એટલે શું ? પહેલાં તો દેશ તરફ જરાયે મમત્વ રહે એવું દેશે એને માટે ક્યું હતું શું ? પેટને માટે એને લૂંટ કરવી પડતી હતી ! સલામતી માટે એને દોડ કરવી પડતી હતી ! આ કામને માટે એને મધદરિયાના એકાન્તના ટાપુઓ શોધવા પડતા હતા. દેશમાંથી તો એને પકડવા માટે જહાજો આવતાં ને એના માથા માટે ધનામ જાહેર થતાં. દેશ ! દેશ ! દેશ ! વીજળી, લાલો, સંબલ બધા દેશને માટે પોપટપાઠ પઢતાં હતાં, પણ દેશ એટલે શું ? કાનો દેશ ? દેશની રિદ્ધિ સિદ્ધિ સલામતી ભોગવનારાઓ તો કેવળ નાસભામ કરતાં હતાં ને ઉલટાનું એના ઉપર દેશના દ્રોહનું પાપ ઓઢાડતાં હતાં !

અને દ્રોહ જેવું પણ એણે શું ક્યું હતું ? દરિયામાં એ ધસડાતો ધસડાતો પરભોમમાં જઈ ચડ્યો. પરભોમમાં એને પરદેશી માણસો મળ્યા. એમને આ દેશમાં આવવું હતું, પણ રસ્તો જડતો ન હતો. પોતાને પણ આ દેશમાં આવવું હતું, પણ કાઈ સાધન મોજૂદ ન હતું. અનાયાસે સાધન અને સાધકનો ભેટો થઈ પડ્યો. અને... અને... જેમની પાસે સાધન હતું પણ સિદ્ધિ નહોતી, એમની ગરજનો લાભ લઈને એણે જે પોતે બિલકુલ વળતર વગર પણ કરત, એ જ કામ કરવા માટે શીરંગીઓ સાથે સોદો કર્યો ! આમાં દ્રોહ આવ્યો ક્યાં ?

પણ જેમની ઇજ્જત લૂંટાઈ છે ને અસ્કામત લૂંટાઈ છે, એઓને તો કાનજનો દ્રોહ જ દેખાય. શીરંગીઓએ જે આગ લગાડી હતી, એ આગમાંથી નીકળતા ધમાડાના અક્ષરો પણ આકાશમાં એના દ્રોહની કથા આલેખશે.

અરે જીવડા ! બીજા તો ભીંત જુલ્યા, પણ તુંયે લપસવા માંડ્યો કે ? બીજાં ભલે તને દ્રોહી કહે, પણ તું જાતે તને દ્રોહી કેમ માનવા લાગ્યો ? શીરંગીઓના મનોભાવ તેં ક્યાં પહેલેથી જાણી મૂક્યા હતા ? શીરંગીઓના દિલમાં આવા મનોભાવ તેં જગવ્યા એ ક્યાં હતા ? શીરંગીઓને તેં ક્યાં કાંઈ મદદ પણ કરી હતી ? તેં જે ક્યું છે એ માટે બીજાની જીભ ઉપર કેમ કાન માંડે છે ? તારા હૈયાના ધબકારા ઉપર કાન માંડ. તેં દ્રોહ કર્યો નથી. તને દેશદ્રોહી કહેનારા બધા જૂઠા છે.

પણ વીજળી ! જૂંડા, તેં જે ક્યું એ જો ન ક્યું હોત તો તને વીજળીનો ભેટો ક્યાંથી થાત ? પણ ભેટો થયા પછી.....

એ ભેટો કાંઈ સારરૂપ છે ખરો ? એણે વીજળીને ફરી જોવાની આશા મૂકી હતી. વીજળીને એની વચ્ચે હજાર જોજનનું અંતર પડી મયું હતું. એવી વીજળીને જોયા પછી એ શું ? એ હજાર જોજનના અંતરમાં તો હવે ભવભવનાં અંતર પડી ગયાં હતાં !

લાલો અને સંબલ.....જવા ઘેા, વીજળી ને એની વચ્ચે આટલાં અંતર ખેડાઈ ગયા પછી લાલા ને સંબલની ખિસાત શી ? જ્ઞાને એનો વિચાર કરવો ? એનાં કિસ્મત જ એવાં તે સંયોગો જ એવા ઉભા થયા. લોકોનાં કિસ્મત જ એવાં કે એમને લૂંટાવાનું થયું. ને એ ધંટીના પડ વચ્ચે એની આશા કચરાઈ ગઈ. વાંકે એનો નહોતો ! એ વિષે તો એના મનમાં લવલેશ પણ શંકા ન હતી !

વાંકે શીરંગીઓનો કે એમને આંકડે મધ બાઝેલું જોઈને લોભ થયો ! પણ આંકડાની ગણે મધ બાઝ્યું જ હોય તો મધમાખીના ડાંખ વગર, મધમાં, કેવળ હાથ લાંબો કરવાથી જ મળતું મધ લેવાને કહેને કાને લોભ ન થાય !

ત્યારે ? સોડાનો કાંઈ જ વાંક નહીં એમકે ? શા માટે તેઓ મુઠ્ઠીભર ફીરંગીઓથી તોળાઈ પોકારે છે ? શા માટે તેઓનું જે છે તેની રક્ષા કરવાને તેઓ તત્પર થતાં નથી ? અંદૂકની બીક ? અંદૂકના કરતાં અંદૂકની બીક શું આટલી વધારે હશે ખરી ? અંદૂક પણ જે ન કરી શકે એ શું અંદૂકની બીક કરી શકે ?

કલીકટના લોકો કાયર છે ! એ કાયર છે માટે એમનાં મકાનોમાં આગ લાગી ને એમનાં મંદિરો બ્રષ્ટ બન્યાં; એ કાયર છે માટે એમની ઓરતોની ઇજ્જત લૂંટાઈ; એ કાયર છે માટે એમની મિલકત લૂંટાઈ; એ કાયર છે માટે જ ફીરંગીઓએ લૂંટ ચલાવી અને હવે એમની કાયરતાનાં પાપનો પોટલો મારે માથે નાખવા માગે છે !

ક્યાં ગયા બધા શરવીરતાના બેટાઓ ? જરા બતાવો તો ખરા ? ક્યાં ગયો પેલો સારંગપાણી ? એક રીતે તો સારંગપાણીને આ બધું ઈશ્વરી ઇન્સાફ સમું લાગવું જોઈએ છે ! જે સારંગપાણીએ ચાંચિયાઓને પકડ્યા ન હોત, ચાંચિયાઓનાં વહાણો દરિયામાં હજી ધૂમતાં હોત તો ફીરંગીઓનાં જહાજો કલીકટ સુધી પહોંચી ના શકત. સારંગપાણીને આજે અચૂક ખાતરી થતી હોવી જોઈએ—જે એ આજે જીવતો હોય તો—કે થોડીશી મામૂલી લૂંટના બદલામાં ચાંચિયાઓ આ દેશની પરદેશી તરી ચડાઈ સામે રક્ષકો હતા ! કલીકટ લૂંટાયું, ફીરંગીઓ આવ્યા, નહિ કે કાનજી માલમ દેશદ્રોહી હતો તેથી, પણ એટલા માટે કે ચાંચિયાઓનો નાશ કરવામાં આવ્યો હતો ! એટલા માટે કે દેશની તરી રક્ષા કરવાની કશી જ તળવીજ સિવાય દેશનો તરી માર્ગ સાફસફા કરવામાં આવ્યો હતો ! જે ચાંચિયાઓ.....

ચાંચિયા ! પોતે પણ એક ચાંચિયો હતો ને ?

કાનજી માલમ થંભી ગયો. આલની સામે તાકી રહ્યો !

થોડી વારે એ મનમાં બોલ્યો: ‘વીજળીને મેં કહ્યું હતું કે, એકદા હું તારા દેવમંદિરની બહાર ઉભા રહીશ અને તું જ મને બહાર બોલાવવા આવીશ. મેં આ કહ્યું ત્યારે તો મને કાંઈ ઉઠો કે લાંબો વિચાર ન

હતો ! એને બોલતી બંધ કરવા માટે જ કહ્યું હતું. પણ વીજળી મને હવે જરૂર બોલાવશે. વીજળી એનું બોલ્યું તમામ પાછું ગળી જશે- અને તે પણ એની પોતાની જ આપ મરજીથી !

X

X

X

X

કાનજી માલમની વિચારમાળા સંપૂર્ણ થઇ હોય અને એણે કોઇ ચોક્કસ નિર્ણય કરી લીધો હોય, એમ એના પગ હવે ઉતાવળમાં ઉપડવા લાગ્યા. હવે જાણે સમયના વેગ સામે એને હરિકાષ્ઠ કરીને સરસાઇ મેળવવી હોય, એમ એની ચાલ ઉતાવળી બની ગઇ.

એ શહેરમાં પેઠો અને ઉભે માર્ગે ચાલવા માંડ્યો.

ધૂંધવાતી આગના ઘેરા ધૂમની વચ્ચેથી એ ચાલ્યો ને એનું હૈયું જાણે એ ધુમાડા જેટલી મુક્તિ અનુભવી રહ્યું.

ફીરંગીઓની લૂંટના ચિત્રવિચિત્ર પ્રકારે ધણા નગરજનો માટે ઘરમાં રહેવું અસહ્ય થઇ પડ્યું હતું. ક્યાંક આગ લાગી હતી. ક્યાંક મિલકત લૂંટાઇ ગઇ હતી, ક્યાંક ધજજત લૂંટાઇ હતી. ક્યાંક બાળકોની લાસો વેરાઇ હતી, એવી સ્થિતિમાં પુરજનો બહાર રસ્તા ઉપર હતાજોને હતચેતન બનેલાં ઉભાં હતાં.

એ બધાની વચમાંથી કાનજી માલમ ઝપાટાબંધ ચાલવા માંડ્યો. હજાર આંગળીઓ ‘ફીરંગીઓને અહીં લાવનાર દેશદ્રોહી’ સામે નોંધાઇ. હજાર શાપો ‘દેશદ્રોહી’ને કાને અથડાવા મથ્યા. પરંતુ કાને અથડાયેલા એ અવાજોના ખાલી પડ્યા માત્ર એના મગજમાં પડવા સિવાય બીજી કંઈ અસર કાનજી ઉપર ના થઇ. કાનજીના હવે જુદે ચીલે ચડેલા અંતરમાં તો આ બધીયે આપત્તિ ઉપર એક મહા કંઈ જા જૂટતી હતી. આ આપત્તિને શક્ય બનાવનાર નાગરિક કાયરતા ઉપર એને દયા આવતી હતી. આ નાગરિકોનું રક્ષણ કરવાને માટે જેની ફરજ હતી, એ રાજની નિર્બળતા ઉપર તિરસ્કાર આવતો હતો !

સાચી વાત ! સાવે સાવ સાચી વાત ! બ્યાં સુધી માથે વહોરેલાં કામ માટે તમે મારવા કે મરવાને તત્પર ન થાઓ ત્યાં સુધી એ કામ

સંપૂર્ણ પાર ઉતરે જ નહિ. મિલકત ધારી મિલકતને માટે મરવા કે મારવા તૈયાર થાય તો જ મિલકત સાચવી શકે; ઓરત જે મારવા મરવાને તૈયાર હોય તો જ અસ્મત જાળવી શકે છે; ચાંચિયો પણ જે મરવા કે મારવાને તૈયાર હોય તો જ ચાંચિયાગીરી કરી શકે છે; અને રાજા પણ મરવાને કે મારવાને તૈયાર હોય તો જ રાજ કરી શકે છે.

‘દેશદ્રોહી ! દેશદ્રોહી ! અમને તારા ઉપર નફરત ઉપજે છે.’
ચોમેરથી પોકારો ઉઠતા હતા.

‘કાયરો ! કાયરો ! મને તમારી દયા આવે છે’ કાનજીના અંતર-
માંથી અવાજ ઉઠતો હતો.

x x x x

કલીકટના નાગરિકો કાયરો હો કે ન હો, પરંતુ એમના ઉપર ઉતરેલી આપત્તિ ખરે જ ખતરનાક હતી. માણસ જાત ઉપર આપત્તિ ઉતરે છે, પરંતુ એમાં પણ સાત્ત્વિક, રાજસી ને તામસી એવા પ્રકૃતિ-ભેદો દેખાય છે. કેટલીક આપત્તિઓ જાણે સામે ચાલીને હમદર્દી માગી લ્યે છે; કેટલીક આપત્તિઓ જાણે પોતાના ભોગ અનેલાની કચાશ દૂર કરીને એને ધડે છે; કેટલીક આપત્તિઓ સદંતર બેરહમ હોય છે. એમાં એક પણ અંશ ક્યાંય કરતાં ક્યાંય કચ્છા કે કોમળતાનો નથી દેખાતો. કલીકટના નગરજનો ઉપર આજે એવી તામસી આફત ઉતરી ચૂકી હતી. એ આફત ફીરંગીઓને સદંતર બેપરવા બનાવતી હતી; નગરજનોને સદંતર કાયર બનાવતી હતી. બહાદુર માણસની કચ્છા કયું દૃશ્ય વધારે જગવે છે ? પુરૂષની કમજોરી કે સ્ત્રીઓનું રૂદન ?

ચોમેરથી એના તરફ અંગુલિનિર્દેશ થઈ રહ્યો હતો; ચોમેરથી સર્વ લોકો એને જ પોતાની અવદશાનું કારણ જણાવતાં હતાં. કાયરોના ધિક્કાર જેવી તીખી ચીજ બીજી કોઈ આ અવનિતજ ઉપર નથી, અને એ ધિક્કારના પડધા ચારે બાજુથી એના કાન ઉપર પહોંચતા હતા.

પરંતુ એ સાંભળવાને એની પાસે કોઈ કાન ન હતા. એના મનમાં તો કોઈ નવો જ વિચાર ચાલતો હોય એમ એ બેધ્યાનપણે ઝપાટાબંધ ચાલતો હતો. એ ક્યાં જતો હતો એ એ જાણતો હતો ?

એક મહાન દુખતા મોતમાંથી ઉગરીને એ કલીકટમાં આવ્યો હતો. એક જીવતા મહા મોતમાંથી ઉગરીને વીજળી પણ કલીકટમાં આવી હતી. નક્કી એ સંકેત હતો. એમનું મિલન જો સરળયુગ્મ ન હોત, અનેક આડા રાહોની સંભાવનાભરી જીંદી જીંદી દરિયાવાટ મારફતે તેઓ બન્ને એક જ સ્થળે એકઠાં કેમ થાત ?

સામાન્ય સંયોગોમાં બન્ને ઉપર રાજનાં નગરજનોના કારમા પ્રતિકાર ઉતરે, સામાન્ય સંયોગમાં વીજળી જો પકડાઈ હોય તો ઝામોરીનના હાથમાંથી છટકી શકે નહિ. સામાન્ય સંયોગમાં કાનજી જો જીવતો ઝલાયો હોય તો એને ઉંચામાં ઉંચી ફાંસીએ લટકાવ્યા સિવાય કોઈ જાંપે નહીં. પણ એમના મિલનને સફળ બનાવવાને માટે જ અસામાન્ય સંયોગો ઉભા થયા હતા. એકને દેવમંદિરની ઓથ હતી, બીજાને દેવમંદિરને બ્રષ્ટ કરનારાની યાવની તાકાતની ઢૂંક હતી.

વીજળીના દિલમાં કાંટો રહી ગયો હતો. એ વીજળીને ક્યાં ઓળખતો ન હતો ? પહેલેથી જ એ માથાફરેલી છોકરી હતી. પહેલેથી જ એના દિલમાં એક વાર જો વાત ઉગી એને એ ચિકાશથી વળગી રહેતી. વીજળીના દિલમાં આજે વાત ચોંટી ગઈ હતી: ‘કાનજી માલમ દેશદ્રોહી છે.’ એ વાત સહેલાઈથી દૂર થવાની ન હતી. વીજળીએ એનો તિરસ્કાર કર્યો હતો. એક સમય એવો હતો કે, એ તિરસ્કારનો બદલો તિરસ્કારથી આપત. આજે કાનજીને એક પરમ સત્ય સ્પર્શ્યું. વીજળીની સિવાય જીવન જીવવું એને માટે અશક્ય હતું. વીજળીને મનાવવી જોઈએ, વીજળીને રિઝાવવી જોઈએ, અને એ માટે એના ઉપરનો સાચો કે જૂઠો પણ દેશદ્રોહનો આરોપ આડે આવતો હોય તો એ આરોપ એણે હટાવવો જોઈએ. એને માટે તો એક ધંકાર માત્ર બસ હતો. પોતે દેશદ્રોહી હતો નહિ. દેશનો દ્રોહ કરવાનું એને કારણ ન હતું, પણ

વીજળીને જે કેવળ ઇન્કારથી સંતોષ થતો ના હોય તો માશાલ્લા એવા એક પ્રત્યક્ષ કાર્યથી એણે એ આરોપ બૂંસી નાંખવો જોઈએ કે, એને દેશદ્રોહી કહેનારા તમામ એના પગમાં માથું આજોડીને એ આરોપ પાછો ખેંચી લ્યે !

ચાંચિયાના દિલમાં મહાપ્રેમ જાગ્યો હતો, ને એ મહાપ્રેમ એને એક જવાંમદ્ બનવા હાકલ કરતો હતો. જવાંમદ્ બનવા માટે કાનજીને કોઈ વિશેષ ઉત્તેજનાની તો જરૂર હતી. બીક કેને કહેવાય એ તો તે જાણતો જ ન હતો. જે હાકલ અત્યારે એના માથા આસપાસ ચુંબતી હતી, એ ઝીલવા માટે કોઈ ખાસ માનસિક તૈયારી તો કાનજીને કરવાની ન હતી ! ઘણી સહેલાઈથી કોઈ ખાસ માનસિક મંથન સિવાય કાનજી વીરત્વનો સાદ જીલવાને સાવધાન બની ગયો. મારે વીજળી જોઈએ છે, ને વીજળી જે એમ ચાહતી હોય કે, મારે આ દેશને ઉગારવો તો ચાલોને હું દેશને ઉગારું, પછી કંઈ ? પછી વીજળીને મારો ઇન્કાર કરવાનું કારણ નહિ રહે, પછી દેશને મારી ને વીજળી વચ્ચે આવવાનું કારણ નહિ રહે.

x x x x

કાનજીને ખ્યાલ ન હતો કે, અધૂરો વિચાર-સ્પષ્ટતા એને કેવા તીક્ષ્ણ ભાવી તરફ ધક્કેલી રહી હતી ! એ માણસમાં હીંમત હતી, તાકાત હતી, નજર હતી, ચાપલ્ય હતું અને તોરીલી બેપરવાઈથી એ પોતાને માટે પોતે જવા આંકેલા રાહ તરફ આગળ વધ્યો.

શહેરમાં હજીયે લૂંટના કાલાહલ ગાજતા હતા. હજીયે નવી ને વધારે નવી આગના લડકા ઉઠતા જતા હતા. નિરંતરાય એકનું એક કાર્ય કરવાથી માણસને આખરે તો થાક જ ચડે છે. તૈમૂર જેવાને પણ સદાકાળ લડાઈઓ જીત્યે જ જવાનો થાક ચડ્યો સાંભળ્યો છે. સિંહને પણ સર્વદા હરણુનો શિકાર કરતાં કરતાં થાકતો સાંભળ્યો છે. વાઘને પણ શિકાર કરતાં થાક લાગ્યાના કિરસા પ્રાણી શાસ્ત્રના દૃઢતરે નોંધાયા છે, પણ પંદરમી સોળમી સદીના ફીરંગીને લૂંટનો થાક લાગ્યાનું કદિયે

સાંભળ્યું નથી, એકાદ કિસ્સો પણ ક્યાંય નોંધાયો સાંભળ્યો નથી. કાનજી માલમ હેઠ પીસીને આગળ ચાલ્યો. વીજળીએ એને જે નવી અંખિા આપી હતી, એને ફીરંગીઓનો ઉત્પાત અસહ્ય બન્યો હતો.

એમ ને એમ એકત્રે એ દરિયાકાંઠે આવ્યો.

x x x x

દરિયાકાંઠે લોકોનો ખૂબ ભરાવો હતો. કંઈક માણસો શહેરમાં જામેલા ઉલ્કાપાતથી બચવા માટે દરિયાવાટે નાસી જવાનો ધરાદો કરીને આવી ચડ્યા હતા. એવાઓનું મોટું ટોળું કાંઠે જમા થયું હતું. દરિયામાં ચારેક જહાજો હતાં, ને એના ખલાસીઓ ખૂબખૂબ ઉતાવળથી એ જહાજોનું ભરત કરતા હતા. દૂર દૂરથી શહેરનો કાલાહલ ગાજતો સંભળાતો હતો. શહેર ઉપર ધુમાડાનો પડદો ફૂલતો અહીંથી સ્પષ્ટ દેખી શકાતો હતો.

બાજને જોઇને કબૂતરખાનામાં જેવો ફફડાટ થાય, એવો ફફડાટ કાનજીને જોઇને ટોળામાં થયો.

‘આ તો ફીરંગીનો ભોમિયો ! દેશદ્રોહી ! નક્કી એની વાંસાવાંસ ફીરંગી આવતા હશે !’ ટોળામાંથી અનેક કંઠમાંથી આ દહેશતને વાચા સાંપડી.

એક ક્ષણ કાનજી તોરીલા મરડાટથી ટોળાને જોઇ રહ્યો. એક ક્ષણ એનું ફરીને નિર્ભીક હૈયું ટોળાની કાયરતાનો સ્વાદ ચાટી રહ્યું. ખીજ ક્ષણે લોકટોળાની નિર્ભેજ પામરતાએ એના જરઠ દિલમાં ક્રોધ ન સમજાય એવો દાહ એના અંતરમાં જણાવ્યો. કાનજીના અંતરમાં આજ પૂર્વે કદિ આવો દાહ નહોતો લાગ્યો. એણે આફ્રિકામાં ગામે બાળીને ગુલામો પકડ્યા હતા. એણે જીતેલાં જહાજોના ખલાસીઓને પાટિયે ચલાવ્યા હતા. એણે પોતાના મુખી સામે બંડ ઉઠાવ્યું હતું, ને એની પોતાની સામે એના પોતાનાં માનેલાં માણસોએ બંડ ઉઠાવ્યું હતું. એક ફવાયંબને આધાર માત્રે ભૂખે અને તરસે એણે દરિયાલાલના

સેંકડો જોબન ફરજિયાત કાપ્યા હતા, પણ કોઈ દિવસ એના દિલમાં એક થડક સરખી નહોતી આવી. કોઈ દિવસ એના મોઢામાં ખૂનની ખાસ નહોતી સળવળી, પણ આજે ભાગી જવા માગનાર ટોળાંની નિર્ભેજ પામરતાએ એના દિલમાં એક મહાઝોલ જગાવ્યો. ને એ ઝોલે એના થઈ ચૂકેલા નિરધારને જાણે સરાણે ચડાવી એને નવી ધારે સંજો.

અદ્ય વાળીને કાનજી ટોળાંની સામે આવીને ઉભો: ‘ખામોશ.’ એણે બૂલંદ અવાજે બૂમ પાડી. ઝાંઝની કાળી ચીસમાં પણ જે અવાજ એક એક ખલાસીના કાન સુધી પહોંચતો, એ અવાજે ટોળાના કાન સરવા બનાવ્યા.

‘અધ્યા આ તો કાનજી માલમ, શીરંગીનો ભોમિયો ! ચવનોનો જસસ, જેરી નામનો ઠાકરિયો વીંછી ! એને તો મારો ! મારો ! મારો !’

બૂખ્યું વરૂ ધૂરકે એવો ઘેરો ધુરકાટ ટોળામાંથી આવ્યો. સ્વ-વાયેલી ફરખાસ્તનો કોઈ કરતાં કોઈ વિરોધી હોય એમ ના દેખાયું.

‘ખામોશ’, કાનજીએ બૂમ પાડી: ‘મને તમારે મારવો છે ને ? હું પોતે જ મોતનો માર્ગ લઈ રહ્યો છું. સવાલ મને મારવાનો કે મારા મરવાનો નથી. સવાલ એ છે કે, તમારાથી કોઈને મરવાની તાલાવેલી થાય છે કે નહિ ?’

કોઈ કાંઈ બોલ્યું નહિ. કોઈ કાંઈ સમજ્યું નહિ.

કાનજીએ આગળ વાત કરવા માંડી: ‘સામી છાતીએ મારનારા કે સામી છાતીએ મરનારા તો થરા હોય છે. કાયરો નહિ. કૂતરાંની જેમ બે પગ વચ્ચે પૂંછડી નાંખીને દુરથી ધુરકાટ કરનારાઓનું મારે કામ નથી, પણ જેટલામાં છાતી સામી ધરવા જેટલી માણસાઈનું ખમીર હોય એને મારે થોડા બોલ કહેવા છે.’

‘મારી વાત સાંભળો !’ ટોળામાં હવે સ્તબ્ધ શાંતિ હતી. ‘આ ચવનોનો જસસ શું કહેવા માગતો હતો ? એના અવાજમાં આટલો રજૂકાર શેનો છે ? એના વદન ઉપર આ દુઃસહ તાપ શા માટે

છે ? સાંભળો ભાઈ ! સાંભળો, સાંભળવા તો ડો. એને શું કહેવું છે તે તો જોઈએ.’

કાનજીના ચહેરા ઉપર તિરસ્કારની કડવાશ આવી: ‘મારું નામ કાનજી માલમ ! હું ચાંચિયો છું. આજ પૂર્વે ઘણી વાર મારા હાથ નીચે સાઠથી વધારે માણસો હતાં, પણ મને શું ખબર કે આવડા બધા ધીકતા બંદરને કેવળ સાઠ માણસોની મદદથી બહુ આસાનીથી લૂંટી શકાય છે ! હું તે ફીરંગીની છાતીને ધન્ય પોકારું કે તમારી કાયરતા ઉપર ધ્યાનત વરસાવું. શું કરું ?’

‘તમારા આ શહેરમાં વેપાર બળિયા તો અનેક છે, પણ કાંડા બળિયા કોઈ છે કે નહિ ? સાઠ માણસો-કેવળ સાઠ માણસો આ સારાયે શહેરને ઘોળે દહાડે લૂંટે અને કોઈ કરતાં કોઈ એનો સામનો પણ ન કરે ? નાસભાગ કરવામાં પોતાની જાત મિલકત જળવવામાં જ તમારી તાકાતની અજમાયેશ પૂરી થાય ! હું જ્યારે આ દૃશ્ય જોઉં છું ત્યારે મને એમ થાય છે કે, આ શહેર લૂંટાવું જ જોઈએ. આ શહેરનાં લોકો પણ લૂંટાવાં જ જોઈએ ! જેઓ સાચવી શકે નહિ એને રાખવાનો કોઈ હક્ક નથી. જેઓ સમય આવ્યે, કોઈ પવિત્ર ખ્યાલ ને ખાતર જીવ આપવાને તત્પર ન બને એને જીવતા રહેવાનો કોઈ હક્ક નથી ! કેવળ જીવતા રહેવા માત્રથી-કોઈ પણ ઉપાયે કેવળ જીવતા રહેવાનો કોઈ અર્થ પણ નથી.’

ક્ષણભર કાનજી ટોળાંને તાકી રહ્યો. લોકો એને ધ્યાનથી સાંભળતાં હતાં જ. પોતાનો એક હાથ હવામાં ઉંચો કરીને કોઈ, મહાન ઇજ્જતનો ઘંટ બાજતો હોય એવા અવાજે એ બોલ્યો:

‘ફીરંગીઓને લાગ્યો હું, એ વાત અક્ષરે અક્ષર સાચી છે, પણ હું એમને કલીકટ લૂંટાવા નહોતો લાગ્યો. મારું નામ કાંઈ મોડું નથી. પણ તમે ન સાંભળ્યું હોય એટલું નાનું પણ નથી. હું ચાંચિયો છું અને જે દેશમાં મારે ચાંચિયા થયા સિવાય ખીજો કોઈ રસ્તો ન હોતો એ દેશને ફરતા દેવ દરિયાલાલમાં હું બહાદૂર ચાંચિયો હતો, એ

મારે મન મગફરીનો વિષય છે. જે જહાજ હું ન લૂંટી શકું, એ કદિયે ઉપર ઉભા રહીને બીજા પાસે ન લૂંટાવું. હું એમાં મારી નામદાંષ્ટ વાંછું, એમાં ભારે લાંછન માનું. જે શહેરને હું ન લૂંટું એ માથે ઉભા રહીને બીજા પાસે ન લૂંટાવું. હું શીરંગીઓને કલીકટ લૂંટવા લાવ્યો ન હતો. મારે કલીકટ સામે કોઇ વેર હતું નહિ અને નથી. તમારા સહુના મનમાં આવે ભ્રમ પેટે છે, કેમકે ઝામોરીને ચાંચિયાઓની કત્લ કર્યા પછી તરત જ શીરંગીઓ આવ્યા. પરંતુ મારા જાત ભાઇઓની કત્લના વર્તમાન તો મને અહીં ઉતર્યા પછી જ મળ્યા. કત્લ થઇ ત્યાર પહેલાં તો શીરંગીઓનો ને મારો મેળાપ થઇ ચૂક્યો હતો; ત્યારે તો અમે આ તરફ ચાલી નીકળ્યા પશુ હતા. આ છે મારો બચાવ, એ હકીકત છે. તમારે માનવો હોય તો માનો; ન માનવો હોય તો ન માનો. હું તો દરિયાલાલના શપથ લઇને કહું છું, એ બચાવ સાચો છે.'

કાનજી પળવાર થંભી ગયો. પાણીના ધોધમાં એક આકસ્મિક સત્ય એની જાનનામાંથી સરી પડ્યું હતું! એને પોતાને પોતાની સામેના દોષારોપણના પૂર્વાપરની ઝાંખી થઇ! ઝામોરીને ચાંચિયાઓને પકડ્યા હતા! એ બધા જેલમાં હણાઈ ગયા હતા! અને એ પ્રસંગ પછી પોતે તરત જ કલીકટ શીરંગીઓ સાથે આવી ઉતર્યા હતા! સાચે જ સામાન્ય લોકસમુદાય એના આકસ્મિક આવાગમનને એ બનાવ સાથે જોડતો હોય, અને ચાંચિયાઓની કત્લ સામે એનામાં જાગવી જોઇતી વેરવૃત્તિમાંથી શીરંગીઓની લૂંટ એણે ધરાદાપૂર્વક કરાવેલી હોવાનું માનતો હોય, તો એમાં લોકાને દોષ દેવાય એવું ન હતું! શા માટે પોતાને અત્યાર સુધી કોઇએ આ વાત ન કહી? કે આ વાત બધાને એટલી બધી સાહજિક લાગી કે, એમાં કહેવા જેવું કંઈ જ હતું નહીં એમ સહુને લાગ્યું હોય! એ તો જે હો તે હો! એણે એની સામેનો આરોપ એ ધારતો હતો એના કરતાં વધારે ચીકટ હતો!

કાનજીના અવાજમાં આ નવાં સંપિડેલાં દિશાસૂચનનો કંપ આવ્યો.

‘તમે મને દેશદ્રોહી માનો છો। સંયોગો અને જોગાનુજોગ તમને એમ માનવાને પ્રેરતાયે હશે. પણ હકીકત તો એ છે કે, ફીરંગીઓને અહીં સુધીનો રસ્તો બતાવવામાં પરસ્પર ઉપયોગી થવાની અને ઉપયોગ કરવાની વૃત્તિ સિવાય બીજું કંઈ એની પાછળ હતું નહીં—છે નહીં. મારા દિલમાં કશું પાપ હતું નહીં ને એમના દિલમાં આટલો મેલ હશે, એમ જાણવાનો ન તો મને અવકાશ હતો અને એમ માનવાનું ન તો મને કંઈ કારણ હતું. આટલું છતાં પણ આ દેશનો જળમાર્ગ પરદેશીઓને સૌથી પહેલો બતાવવામાં મેં ભારે ભૂલ કરી છે, એમ હું કબૂલ કરું છું. માત્ર એટલી જ વાતને જો તમે દેશદ્રોહ કહેતા હો તો એ કુટુંબ પાપ મેં કયું છે—મારે હાથે થઈ ગયું છે, એમ પણ હું કબૂલ કરું છું.’

કાનજીના અવાજમાં હવે તીખાશ આવી. એના ચહેરા ઉપર ઢળતાં સ્વર્ણનું તેજ રેલાયું હોય એવી લાલપ છાંય ગઈ. એની આંખની અંધિ નજીક ઉભેલાઓને જાણે પ્રત્યક્ષ દઝાડી રહી.

‘બૂલ મેં કરી, પણ પાપ તો તમારું છે. આજે દેશદ્રોહનું પાપ જો કોઈનું ખરું હોય તો તે તમારું, તમારું ને તમારું જ છે ને બીજા કોઈનું નથી. તમે બધા મને ગુન્હેગાર લેખો છો. હું તમને બધાને જવાબદાર માનું છું. તમે બધા મને શાપને પાત્ર માનો છો, હું તમને સહુને દયાને પાત્ર માનું છું. હું તમને સહુને કહું છું કે, તમારી સહુની છાતીએ હાથ મૂકીને તમારા દિલને પૂછી જુઓ કે, આજે જે આગ આ શહેરમાં લાગી છે, આજે જે નારીઓની ઇજ્જત લૂંટાઈ છે, આ શહેરમાં આજે જે અત્યાચારો, અનાચારો ને દુરાચારો થયા છે, આ શહેરમાં એ તમામને માટે જવાબદાર કોણ છે? કાનજી માલમની દરિયાખેડ કે તમારી નામદાંઈ કે રાજની બેપરવાઈ? તમને સહુને જાતસલામતીનો અંધાપો ન વળગ્યો હોત, તો આજના બનાવો હરગીજ બનવા ન પામત. જેને ભાગી જવું હોય એ બંધે ભાગી જાય. નામદાંઈની હાજરી મદાંઈની ગેરહાજરી કરતાં પણ બચકર નીવડે છે.

એટલે જેને જવું હોય એ બંધે નાસી જાય, પણ અહીંથી જે જાય તે ચૂંદડી ઓઢીને જાય. તમારામાં જે જેમ હોત, તમારામાં જે માણસાઈ હોત, તો મૂઠીબર શીરંગીઓની શી મળલ છે કે, તેઓ આવડા ધીકતા શહેરને ધોળે દિવસે તો શું પણ કાળી રાત્રે પણ લૂંટવાનો વિચાર સરખો કરે? દેશદ્રોહી કાણુ છે? તમે કે હું?”

કાનજી માલમ જરા શ્વાસ ખાવા થંબ્યો. સાંભળનારાઓ એક-બીજા સામે જોઈ રહ્યા. ‘ચાંચિયો આખા બોલો તો ખરો! પણ એની વાત આખરે ખોટી પણ શું છે? એને એકલાને તહોમતદાર ગણાવાય કેમ? કાનજીને હજી પણ કહેવાનું હોય એમ એનો હાવભાવ કહી રહ્યો છે! જરા સાંભળો! ખામોશ બાંધ્યો! સાંભળો ને સાંભળવા લો.’

કાનજી માલમે મેદિની ઉપર નજર નાંખી. મેદિનીનો રંગ એને ફરી ગયેલો લાગ્યો. જ્યાં તિરસ્કાર હતો ત્યાં એણે આતુરતા જોઈ, જ્યાં ઉકળાટ હતો ત્યાં તરવરાટ જોયો. એ આગળ બોલ્યો:

‘હું બોલું છું એ કાંઈ બોલવા ખાતર નથી બોલતો. તમે સાંભળો છો તે પણ કેવળ સાંભળવા ખાતર ન સાંભળશો. હું મારી ભૂલ ભૂંસી નાંખવા માગું છું. તમે તમારું પાપ ધોવા તૈયાર છો? શીરંગીઓએ કલીકટ બંધે લૂંટ્યું. કલીકટની ધજ્જત નથી લૂંટી, એમ તમારે કહેવરાવવું છે? એમણે કલીકટનાં માણસો બંધે લૂંટ્યાં. કલીકટની માણસાઈ એઓ નથી લૂંટી શક્યા, એમ તમારે બતાવવું છે? જેને આ ખેવના હોય તે ચાલો મારી સાથે, હું આગળ ચાલું છું. તમારામાંથી કોણુ મારી પાછળ ચાલવાને તૈયાર છે? કોઈ બોલતું નથી? કાંઈ વાંધા નહિ. એક મરદ એકલો હોય તોયે શું કરી શકે છે એ તમે આજે જોશો. એક મરણિયો સોને (સૌને) બારી.’

એક ખલાસી આગળ આવ્યો. કાનજી માલમની બાજુમાં જઈને ઉભો રહ્યો: ‘મને તમારી સાથે ગયુંજો!’ એણે કહ્યું.

એક માણસે પહેલ કરી, એટલે તો ટાળામાંથી ચોમેરથી શોર ઉઠ્યો, ‘મને !’ ‘મને’ ‘મને’ માણસાઈ ઉપર બીકનાં લાગેલાં તાળાં જાણે ઝપોઝપ ખૂલવા માંડ્યાં. ‘મને !’ ‘મને’ ‘મને’ થોડી વાર સુધી બીજો કોઈ અવાજ સંભળાયો નહિ. કોઈ કિમિયાગર પોતાના ધ્રુમથી સીસામાંથી સોનું બનાવે, એમ કાનજી માલમે પોતાની જાનથી ને હાથથી ભાગેડુ ટાળામાંથી સેના સર્જી. બસો ખલાસી, ખારવા ને બીજા જીવાનો કાનજી માલમની પાછળ ચાલી નીકળવા તૈયાર બની ઉભા થઈ ગયા.

‘ચાલો દોસ્તો’ કાનજી માલમે ઉછરેલો કહ્યું: ‘ફીરંગીઓએ કલીકટને એક બોધપાઠ શીખવ્યો છે. હવે કલીકટ ફીરંગીઓને બીજો બોધપાઠ શીખવશે.’

શેષ મેદિનીને ઉદ્દેશીને કાનજીએ કહ્યું: ‘હવે તમે લોકો અહીંથી જાઓ. કોઈ હવે ભાગે નહિ. કોઈ શોર પણ કરે નહિ. સહુ શાંતિ રાખે અને અમને મેદાન ખૂલ્લું કરી આપે.’

થોડી વારમાં બંદરકાંઠો કાનજી માલમ અને એના સાગીદોં સિવાય નિર્જન બન્યો.

શાહજહા અને લીખારી

(૧૮૬૮) ઇસ્લાંદના રાજા હેન્રી ૮ માના પુત્ર એડવર્ડ છઠ્ઠાનું રમુજ ઉપજાવે એવું જીવનવૃત્ત-તે કાળમાં ઇસ્લાંદમાં ચાલતું ધાતકીપણું-અધિર-અવ્યવસ્થા-એ સમજાવતું વર્ણન અમેરિકન વિનોદી પુરુષ માર્કટ્વેનના ગ્રંથને આધારે આપવામાં આવેલું છે-મનને ખરેખરો આનંદ આપનાર છે. દિનમત ૩. ૧-૮-૦.

ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સામુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

પ્રકરણ ૨૨ મું

ભત્રદ્રોહ !

નજ માલમે પોતાના સાગરીતાને કહ્યું: 'તમે કાઠ મલ-
રાશે નહિ. લડાઈ લડવાનો મને પુરતો મહાવરો છે
અને તમે બધા જેટલા ઉત્સાહથી આવ્યા છો એટલી જ
શીસ્ત જાળવશો તો ખરિશ્ચામ માટે શંકા નથી.'

ચાર પછી કાનજી માલમે પોતાના સાગરીતાની
નાની નાની દૂકડીઓ પાડી દીધી. દરેક દૂકડીને માથે એણે એક એક
નાયક મૂક્યો. ભવિષ્યમાં જેનું ધણું કષ્ટ પ્રસંગે બચાંકર કમોત થવાનું
હતું, એ હીરાજી નામના એક ટુંડેલને એણે પોતાનો સહાયક
મદદનીશ નીમ્યો.

'જ્યાં બેય પક્ષે હથિયારોની અસમાનતા હોય ત્યાં સમાનતા કરી
દેવી એ કળતું કામ છે અને આપણી એ કળ ત્યાં છે.' કાનજીએ
દરિયા ઉપર આંગળી ચીંધીને સલામતી માટે બંદર કાંઠાથી દૂર નાંગ-
રેલાં શીરંગી જહાજો બતાવ્યાં.

'ખલાસીઓ તમામ તો લૂંટ કરવા ગયા છે. વહાણોની જાળવણી
માટે માત્ર એક એક બે બે ચોડીદારો જ છે. એ વહાણો પહેલાં
કબજે કરવાનાં છે.'

'શીરંગીઓનાં જહાજો કબજે કરવાથી શો અર્થ સરશે ?' અન્ય
સહુની શંકાને હીરાજીએ વાચા આપી.

'એ વહાણો શીરંગીઓએ મેળવેલી લૂંટનું સંગ્રહ સ્થાન છે, એ
એક કારણ. એ વહાણો શીરંગીઓના પાછા ફરવાનું એક માત્ર સાધન
છે, એ બીજું કારણ. પણ એ વહાણો ઉપર તોપો અને દારૂગોળો છે,
એ સર્વથી વિશેષ કારણ.'

'અહીં કાંઠા ઉપર ચાર જહાજો છે. એ જહાજોમાં બેસીને
આપણે બધા એ વહાણો ઉપર ચડી જઈએ ને એ વહાણોને કબજે
કરીએ !' હીરાજીએ દરખાસ્ત કરી.

‘એના કરતાં બીજો અને સહેલો રસ્તો કોઈ હોય તો ?’ કાનજીએ કહ્યું.
‘તો બતાવો, એમ કરશું.’

‘જુઓ. ચાર પાંચ નાની કિસ્તીઓ લઈ જાઓ. ચાર પાંચ કુહાડા લઈ જાઓ. વહાણોનાં લંગર કાપી નાંખો. વેળ ચડતી છે. વહાણો આપ મેળે કાંઠે ધસડાઈ આવશે !’

થોડી વારમાં સાત આઠ કિસ્તીઓ દશ બાર ઉત્સાહી સ્વયંસેવકોને લઈને ઉપડી.

કેટલીક વાર, જેમ એક નાનો બરફનો ટૂકડો જળમાં હિમ પહાડનો માર્ગ મોકળો કરે છે, તેમ એકાદ નાનો જોગાનુજોગ મહાન સાહસના જોગાને પહેલો વેગ આપે છે.

શીરંગીઓના વહાણોના ચોક્કાદારો જાગતા હોત તો કોણ જાણે આ સાહસનો અંજમ કેવો આવત. સદ્ભાગ્ય એ બધા થાકેલા ને પીધેલા પજા હતા. સલામતીની શ્રદ્ધાનો અતિરેક એમના નશામાં મદદગાર બન્યો. વારકો ડા ગામાએ એમને રાખ્યા હતા જાગતી ચોક્કા કરવા. ‘અહીં આપણને તે કોણ કનડવાનું છે ? ને કદાચ કોઈ આવે તો પણ આટલે દૂર આપણને સવેળા બબર ન પડે એમ તે બને ?’ એ ખ્યાલે ચોક્કાદારોએ ચોક્કા ઉપર બેસતાં બેસતાં શરાબનો સ્વાદ કર્યો. લૂંટ કરવાનો થાક દારૂએ ઓગાળ્યો.

એમનાં વહાણોનાં લંગરો કાપવાને કોઈ આવે છે, એની એમને સરત ના રહી. એમનાં વહાણોનાં લંગરો કપાયાં છે, એની પણ એમને સરત ના રહી. ચડતી વેળની કાંઠા ભરતી ભરતીએ વહાણોને બ્યારે કાંઠા તરફ ધસડવા માંડ્યાં ત્યારે એમનો નશો કાંઈક ઉતર્યો. પણ પ્રત્યેક જહાજ દીઠ બંને ચોક્કાદારોની સંખ્યા વહાણ ઉપર કાબૂ મેળવવા માટે એટલી તો અસંભાવ્ય રીતે અધૂરતી હતી કે, એમને વહાણોને કાંઠા તરફ ધસડાતાં જોવા સિવાય પછી બીજો કોઈ રસ્તો ના રહ્યો. શું બની રહ્યું છે, હવામાં શેના ભણકારા પડી રહ્યા છે, એ સમજવા જેટલાં એમનાં શરાબચૂર મગજો પણ સ્વચ્છ ન હતાં.

અને આખરે આ વહાણો તણાઈને કાઠે છીતી ચે ગયાં, ત્યારે ચોકીદારોએ કાઠા ઉપર જનસંખ્યા જોઈ, લોક તૈયારી જોઈ, લોકની વૃત્તિ પણ આછી આછી પારખી. એમણે તોપો ભરવા માંડી. એમણે ગામાના નામથી ધમકાઓ આપવા માંડી, પરંતુ એમની ધમકાની કામના ઉપર અસર ના થઈ; એમની તોપો ભરીને દાગવા જેટલો એમને સમય ના રહ્યો.

જહાજો, ચોકીદારો અને જહાજો ઉપરનો તમામ સરંજામ અનાયાસે, વિનાપ્રયાસે આમ કાનજી માલમ અને એના સાથીઓના હાથમાં આવ્યો.

એ ત્રણ જહાજોમાં ફીરંગીઓએ કલીકટની અત્યાર સુધીની લૂંટનો સામાન ઠાંસી ઠાંસીને ભર્યો હતો. લૂંટાયેલાં દેવમંદિરો, લૂંટાયેલાં ઘરો, લૂંટાયેલાં વેપારીઓ, લૂંટાયેલાં જમદારખાનાં તમામ આ વહાણો ઉપર હટું.

× × × ×

‘દોસ્તો !’ કાનજી માલમે એ સરંજામ જોઈને હર્ષથી ઉભરાતા અવાજે કહ્યું : ‘શુકન સારાં થયાં. આપણને લૂંટનારાને આપણે લૂંટ્યા છે. હવે આ ચોકીદારોને પાકા જાપ્તામાં રાખો. આ ત્રણેય જહાજો ઉપરથી તોપો અને દારૂગોળો તમામ નીચે ઉતારો. લૂંટનો માલ જહાજો ઉપર જ રહેવા દો. તોપો ઉતાર્યા પછી આ ત્રણે જહાજો ઉપર પચીસ પચીસ માણસ ચડી જાઓ ને જહાજોને પાછાં દરિયામાં ભઈ જાઓ. જોજો જેટલા જાય એ તમામને માથે એક વાત છે. ફીરંગીઓના હાથમાં આ જહાજો જવાનો સંભવ દેખાય તો જહાજો કુબાવી દેજો. જરૂર પડે તો જહાજો સાથે ટુબી મરજો, પણ ખબર-દાર એક પણ જહાજ પાછું ફીરંગીના હાથમાં જવા દીધું છે તો.’

અને પછી તો ઉત્સાહી હાથે એક સાથે અનેક કામે વળગી ગયા. જોતજોતામાં તો તોપો કાઠે ઉતરી ગઈ. દારૂગોળાના ~~થેલા~~ કાઠે ઉતરી

ગયા. ફીરંગી ચોકીદારોને નીચેના બંડકમાં પૂરી દેવામાં આવ્યા ને એમને માથે જાગતા પહેરા બેસી ગયા.

અને પછી કાનજી માલમના આદેશ મુજબ એ જહાજોને પાછા દરિયામાં લઇ જવામાં આવ્યાં.

બારાની બહાર વેળની નાળમાં ફીરંગી જહાજો નાંગર્યાં એટલે કાનજી માલમ શેષ રહેલા પોતાના સ્વયં સેવકોને લઇને ઉપડ્યો. ફીરંગી બંદર નિર્જન બન્યું, પરંતુ એ નિર્જનતામાં હવે કાયરતા અને પામરતાની કાલિમા નહોતી. પ્રત્યક્ષ નજરે દેખી ન શકાય છતાં પરોક્ષ નજરથી જરાયે છુપાવી ના શકાય, એવો અભય હવે જાણે ચુંબતો હતો. દરિયાના નાદમાં પણ હવે જાણે કોઇ નવા બાલુકારા ગાજી ઉઠ્યા.

અને દરિયા કાંઠે કાંઠે શહેરથી દૂર અને વધારે દૂર કાનજી માલમ અને એના સિપાહીઓ ચાલ્યા. શહેરમાંથી હજી આગનો ધૂંધળો ધૂમ ઘેરાતો હતો, હજી વસતીનો આજીવ કોલાહલ સંભળાતો હતો, હજી ક્યારેક ક્યારેક બંદૂકના ભડાકા પણ સંભળાતા હતા. પરદેશી ગીધોના શિકારી નહોત હજી પણ શહેરને પીખતા હતા અને શહેરમાંથી લૂંટની પીડાના આર્તનાદનો કોલાહલ સંભળાતો હતો.

લૂંટથી ગાજતા, ત્રાસતા શહેરથી દૂર કાનજી માલમ એમને ક્યાં લઇ જાય છે, એની કાનજીના સિપાહીઓને કોઈ ખબર નહોતી. એ લઇ જઇને શું કરવાનો છે, એનીય કોઇને ખબર ન હતી, પરંતુ એનામાં અત્યારે સહુની શ્રદ્ધા મૂર્ત થઇ હતી. એને સવાલ પૂછવો એ પણ અશ્રદ્ધા સમજાતી હતી. કોઇએ કાનજીને કાંઈ ખુલાસો પૂછ્યો નહિ; ને કોઇને કાનજીએ કોઈ ખુલાસો જણાવ્યોએ નહિ.

ધીમે ધીમે કોલાહલ પાતળો ને વધારે પાતળો પડતો ગયો. ધીમે ધીમે શહેર દેખાતું બંધ થયું. આખરે શહેરની ઉંચામાં ઉંચી ઇમારત પણ દેખાતી બંધ થઇ ગઇ.

અને શહેરથી દૂર એવા વગડામાં કાનજી માલમ અને એના સિપાઇઓ કૂચ કરતા રહ્યા, અને કોઇએ પોતાની પાછળ છાની નજર સરખી પણ નાંખી નહિ.

x

x

x

x

પરદેશી ગીધો જ્યારે પોતાની કઠોર ને નઠોર ચાંચો વતી પોતાના પગમાં પહેલા શિકારને કટકે ને કટકે જીવતી ખાલ ઉતારતા હતા, ત્યારે એમને એમની પાછળ બની ગયેલા બનાવોનો ખ્યાલ સરખો પણ ન હતો. એમની પીઠ પાછળ એમના વિરૂદ્ધ કોઇ કાંઈ યોજના ધોલી હોવાનો એમને અંદેશો સરખોયે નહોતો. એઓ તો મશગૂલ હતા લૂંટ કરવામાં. બીજી કોઇ વાતની એમને ફિકર ન હતી. એમની સામે કોઇ છેડાઇ ઉઠે એવી તાકાત એને લોકમાં વંચાઇ પણ ન હતી ને તાજા અનુભવમાં પણ જણાઇ ન હતી. એમને તો કલીકટનું ઝાડ કાંટા વગરની બોરડી જેટલું દેખાયું, ને એ બોરડીને ખંખેરવામાં તેઓ ગરક હતા.

કલીકટની લૂંટ એ વારકો ડા ગામાનું મહાન સાહસ હતું. ગામાની સાથે પૂરતા ખલાસીઓ નથી. ગામાની સાથે લડાઇ લડવાને માટેના સિપાહીઓની સંખ્યા પણ નેવું માણસોથી વધારે ન હતી, પરંતુ ગામાને પોતાનાં સાધનો ઉપર જેટલો વિશ્વાસ હતો તેના કરતાં કલીકટના પ્રજાજનોની ભીરતા ઉપર વધારે વિશ્વાસ હતો.

ઉછરતા ગરૂડ જેવી ઉગતી પ્રજાને પોતાના યશસ્વી બાવીમાં જે અવિચળ ઇતબાર હોય છે, એ ઇતબાર ગામામાં હતો. આ ધર્મી શીરંગી ખલાસીને પોતાના બૂલંદ સિતારામાં જરાયે ચલિત ન થાય એવી આશ્વા હતી. પોતે કોઇ ઇશ્વરી શાસન લખને અવનિતલ ઉપર ઉતર્યો હોવાની આત્મશ્રદ્ધા હતી.

પણ કોઇક વાર સોનામાં જેમ સુગંધ મળે છે, તેમ સોનામાં દુર્ગંધ પણ મળે છે. ઇતિહાસમાં પહેલા કરતાં બીજા પ્રકારના દાખલાઓ

પણ વધારે પ્રમાણમાં મોબ્દ છે. હજુ, જંગીસખાન અને તૈમૂરની જ એલાદને વારકો ડા ગામા હતો. એની જંગે જવાંમદી પૈશાચી ફૂરતાથી કલંકિત બની હતી. એની સાહિસકતા લોભથી દૂષિત થઈ હતી. એની સ્વધર્મધતા પરધર્મના અનુયાયીઓના પીડન અને જલનથી અધી બની હતી. એ શ્રદ્ધાવાન ખ્રીસ્તી હતો ને જગત ઉપર એણે ગુલામીનો વેપાર સ્થાપ્યો. એ લડવૈયો હતો ને લૂંટારો બન્યો.

એવો ગામા કલીકટને પોતાના પગ નીચે સ્તેલું માને, પછી એને સહેલાઈથી ઊઠે એ માંહેનો એ નહતો. સ્તેલા શત્રુને તો ગમે તેમ કરીને પણ વધારેમાં વધારે બરબાદ કરવો, એ એની નીતિ હતી. એની કલીકટની લૂંટ અટકી નહિ, એની અગ્નિપૂજા અટકી નથી, એની ખૂન અને લક્ષ્મીની ખ્યાસ ખુઝાઈ નહિ. માટીની દુકાનમાં માટેલો સાંઢ ધૂમે, એમ એ કલીકટમાં ધૂમતો હતો ને એને કાઢ ના કહેનાર નહોતું; એ હકીકત એની વૃત્તિને નરમ બનાવવાને બદલે નશાથી મૂચ્છાં પમાડનાર બની.

ગામાએ પોતાના માણસોને એકઠાં કર્યા. એંસી જેટલાં માણસો શહેરના ચોકમાં એના આદેશ અનુસાર એકઠાં થયાં. એ તમામને એણે એક નવી લાલચ આપી. લૂંટની નવી દિશા બતાવી.

‘મારા ખલાસીઓ!’ ગામાએ ઉચે સાદે કહ્યું. એ કાળે ગામાનો આખો દિદાર બહારાક્ષસ જેવો હતો. એનાં વસ્ત્રો લોહીથી ખરડાયેલાં હતાં, એની તલ્લવારમાંથી લોહીનાં ટીપાં નીચળતાં હતાં, ને એની આંખમાં પરધનને હરવાનું લૂટારૂં તેજ પ્રજ્વળી રહ્યું હતું: ‘મારા ખલાસીઓ! કલીકટને આપણે લૂંટ્યું, પરંતુ ખરી લક્ષ્મી તો કલીકટમાં હતી નહિ—ને છેય નહિ. એ છે ગુરવાયૂરના મંદિરમાં. મંદિર હો કે નહો, પણ એની લક્ષ્મી આપણી થવી જોઈએ.’

સહુએ આ માહિતી સહર્ષ કબૂલી લીધી: ‘ચલો! ગુરવાયૂર!’ એંસી કંઠમાંથી એક સામટી આ ચીસ ઉઠી.

‘ચલો!’ ગામાએ આદેશ આપ્યો.

જરેલી બંદૂકોએ મામા અને એના એંસી માણસો ગુરવાચરતું
વમાદર લૂંટવાને ચાલ્યા.

X X X X

જંગલની ઝાડીઓની વચમાં કાનજી માલમે પોતાના સિપાહીઓને
લાવી મૂક્યા અને કહ્યું: ‘આપણે અહીં પડાવ નાંખવાનો છે.’

કાનજીના કટકમાં એક સગરામ નામે ખારવો હતો. આકાશમાં
જેમ ધૂમકેતુ ચમકીને પછી ચાલ્યો જાય છે, તેમ આ સગરામ એ
કાળના ઇતિહાસમાં ચમકીને ચાલ્યો ગયો છે. ધૂમકેતુ ક્યાંથી આવ્યો છે
એ કાંઈ કહી શકતું નથી, તેમ સગરામ પણ ક્યાંથી આવ્યો, શું
કરતો હતો, એ સમયે એ કલીકટમાં હાજર શા કારણે હતો, એ
કાંઈ કહી શકતું નથી. સંભવ એવો છે કે, એ કાંઈ વેપારી જહાજનો
ખલાસી હશે. જે હોય તે, ને જ્યાંથી આવીને જ્યાં ગયો હોય ત્યાં,
પણ સગરામ કાનજીનો જમણો હાથ બન્યો હતો.

સગરામે કાનજીને કહ્યું: ‘શહેર લૂંટાય છે અને આગે ખાક
થાય છે ત્યાં આપણે બધા આ જંગલમાં પડીને કરવાનું છે શું ?
તમને શું સ્ત્રીઓની કે ખાલકોની ચીસો નથી સંભળાતી ? તમને શું
સળગતા શહેરનો તાપ નથી લાગતો ? શા માટે આપણે અહીં પડ્યા
રહેવું જોઈએ ?’

કાનજી માલમે જવાબ દીધો: ‘તમે શું એમ માનો છો કે,
તમને લાગે છે ને મને કાંઈ નથી લાગતું ? તમે શું સમજો, સગરામ
ભાઈ ! કલીકટમાં લાગતી આગનો એક એક તણખો મારાં એક એક
સોણલાંને ખાક કરે છે. કલીકટમાં ઉઠતી એકએક ચીસ મારી આજ્ઞા-
ઓની આડે એકએક ગઢ ઉભો કરે છે. તમે શું સમજો છો કે,
જેટલો વિલંબ હું કરું છું એટલી સજા મારે પોતાને ખાસ ખમવાની
છે ? પણ છતાં આપણે અહીં જ પડાવ કરવો લાજમ છે. એક દિવસ,
એ દિવસ, ચાર દિવસ રાહ જોવી પડે તો પણ તે આપણે અહીં
જોવાની છે.’

‘પણ અહીં તે વળી કોની રાહ જોવાની છે ?’

‘શીરંગીઓની.’

‘શહેર મૂકીને શીરંગીઓ જંગલમાં આવે શા માટે ?’ સગરામે સવાલ કર્યો.

‘ગુરવાયૂરનું મંદિર લૂંટવા.’

‘શીરંગીઓ ગુરવાયૂરના મંદિરને લૂંટવા માગે છે ?’

‘મારી એ માહિતી છે અને સાચી માહિતી છે. એ લોકો વહેલા-મોડા પણ ત્યાં તો જશે જ. ત્યાં જવા માટે એમણે અહીંથી જ જવું જોઈએ છે, ને આપણે એમની સાથે અહીં જ ભરી પીવાનું છે...’ કાનજી માલમે હાથ ઉંચા કર્યા: ‘ખામોશ ! સાંભળો !’

અધાએ કાન માંડ્યા. હવામાં એમની આછી ધુળરી સાંભળી. પહેલાં તો એ ધુળરી શેની હતી, એ એમને ના કળાયું: પરંતુ એક બે ક્ષણ સુધી એમણે એ ધુળરીનું ચૂપચાપ ઝીલન કર્યું ત્યારે એમને એ અવાજ પરખાયો. એ હતું ‘શીરંગીઓનું’ ગીત-જે ગીત લૂંટે ચઢેલા શીરંગીઓના કંઠમાંથી સાંભળી સાંભળીને એમના કાને બહેરા બની ગયા હતા.

‘શીરંગીઓ આવતા દેખાય છે !’ સગરામે પોતાનો શ્વાસ રોકીને કહ્યું.

‘એ આવવાના જ હતા !’ કાનજી માલમે આખરી સ્વર પૂરાઓ: ‘હવે તમે અધા હું કહું તેમ કરો.’

X

X

X

X

ગીતના તાનમાં ગુલ્લતાન થઇને શીરંગીઓ ચાલ્યા આવતા હતા. અચની સંભાવના નહોતી. શાંતિની જરૂર ન હતી. એઓ ઉધાડી એપરવાઇ ખુમારી સાથે મહામંદિર લૂંટવા ચાલતા હતા. બીનચુરોપીઅન દેશોની વસતી તરફ એમના સ્વભાવમાં જ સાહજિક તિરસ્કાર હતો.

શું ‘નીગર્સ’ ને ગામાએ જીવતા પશુની જેમ ઝાલ્યા નહોતા ? શું આફ્રિકાના મૂળ વતનીઓ ગામાની ગેલીઓ ખેંચતા ન હતા. નીગર્સમાં સામે થવાની છાતી ન હતી. માથે કારડો લઇને ઉભેલા ગોરા માલિકને માટે કાળી મજૂરી કરવાની તાકાત હતી. એ કાળે ફીરંગી વહાણવટું નિત્ય નવું સાગરમંથન કરીને પરદેશી અમૃતનું પાન કરી રહ્યું હતું અને એને પોતાના સર્વાધિકાર વિજયમાં અપાર શ્રદ્ધા હતી. શું ગામાનાં જહાજો પાદરીઓની આશિષ લઇને નીકળ્યાં નહોતાં ? સો વર્ષ સુધી જે પ્રજા સાગરનું સાર્વભૌમત્વ ભોગવવાની હતી, એ પ્રજાના એઓ પહેલા પ્રહરી હતા. પરદેશી માનવીને મારવા એ એમને મન રમત હતી. પરદેશી ભૂમિ લૂંટવી એ એમને મન મોજ હતી. એમાં ક્યાંય પાપ ન હતું. ને કદાચિત્ હોય તો પણ એ પાપ ધોષ નાખવાના ધણી સહેલા રસ્તા એમના પાદરીઓએ આંકી રાખ્યા હતા.

‘આગે બટો ! જુઓ સામે આકાશમાં ઉંચું થતું શિખર દેખાય છે ! એ મંદિરમાં અઢળક દૈવત ભરી પડી છે. એ મંદિરના દેવોના અંગ ઉપર કહે છે કે, હીરા મોતીના દાગીના છે !’ લૂંટના પુરોગામી સ્વાદથી ફાટી ગયેલા કંઠો બૂમો પાડે છે. ‘આગે ! આગે ! આગે !’ લૂંટની પુરોગામી લોલૂપતાથી અભીકતી આંખો જાણે હીરામોતીના તેજને ચૂસી રહી છે.

‘ચાલો ! ચાલો ! ગીત બંને ગાઓ. પણ કાંઈ ગીતને તાલબદ્ધ બનાવવા માટે કૂચ થોડી અટકી રહે ?’

ઉંચા ઉંચા દેવદારનાં ધટાદાર વૃક્ષો વચ્ચેથી વહી જતી પગદંડી ઉપર ફીરંગી દળ ચાલ્યું જાય છે. એમના માથામાં શરાબનો નશો છે. એમના પગમાં શરાબનો ધૂમ છે, અને આગળ અને વધારે આગળ સાંકડી પગદંડી ઉપર એક એક માણસની હાર ચાલી જાય છે. દેવમંદિરનું શિખર એમની વધારે ને વધારે નજીક સરતું આવે છે અને મધ્યાહ્નના સૂર્યનો તાપ એમની બંદૂકોની નાળ ઉપર પડે છે.

x

x

x

x

સગરામે કાનજી માલમ સામે જોયું અને એને કાનજી માલમ ધણો શાંત અને ધણો ચૂપ દેખાયો ! ‘આમ કેમ ? આ ફીરંગીઓ તો મંદિર તરફ કૂચ કરી રહ્યા છે ! ધા કરવો જ હોય તો અત્યારે કરવો જોઈએ. નહિતર ધા કરવાનો કાંઈ કરતાં કાંઈ અર્થ ન હતો. ત્યારે કાનજી આમ ચૂપ કેમ ?’ સગરામ બબડતો કાનજી પાસે ગયો.

એક પણ શબ્દ બોલ્યા સિવાય સગરામે કાનજીના ખભા ઉપર એક હાથ મૂક્યો ને બીજા હાથે ચાલી જતી ફીરંગીઓની કતાર બતાવી. કાનજી સગરામની સામે જોઈને સહેજ હસ્યો, પણ એ કાંઈ બોલ્યો નહીં.

‘પણ આ તો જય છે.’ સગરામે ઉતાવળે કહ્યું.

કાનજીએ સગરામને ચૂપ રહેવા પ્રશારત કરી. એના કાનમાં ઉમેયું. ‘ગભરાઓ નહિ. આપણી તૈયારી પૂરી છે.’

‘પણ મંદિર લૂંટાય પછી.....’ સગરામે ખૂબ ધીમે સાદે દહેશત બતાવતાં શરૂ કર્યું.

‘એ લોકો મંદિર નહિ લૂંટે.’ કાનજીએ સ્વસ્થતાભર્યો જવાબ આપ્યો : ‘હવે જરા ધીરા પડો ને સાંભળો.’

સગરામ ચૂપ રહ્યો. એને કાનજીની કાંઈ ગોઠવણોમાં રસ ન હતો. એ તો ફીરંગીઓ સામે લડવા આવ્યો હતો ને લડાઈમાં વ્યૂહ કે દાવપેચો હોય છે, એની એને ગંધ સરખીયે ન હતી.

એકાએક આગળ કોલાહલ થયો. એ કોલાહલ સાંભળીને કાનજીના અંગમાં કોઈ નવું ચેતન આવ્યું હોય, એમ એ ઉભો થયો. કાનજી જે ઝાડને અટ્ટેલીને બેઠો હતો. એની પાછળ એક તોપ હતી. કાનજી ઉભો થયો ત્યારે જ પાછળ જમીન સરસી પડેલી તોપનો સગરામને ખ્યાલ ન આવ્યો.

કાનજીએ ઝપાટાબંધ ચક્રમક ઝખકાવ્યો. ચક્રમકનો તણખો એણે એથી જલાવ્યો ને થોડી વારમાં તોપનો અવાજ આખું જંગલ ધ્રુજવી ઉઠ્યો.

અને એ પહેલાં તોપની પાછળ ખીજી તોપોના અવાજો પહેલી તોપના પડમાની જેમ જંગલ આખામાં ધૂમી વળ્યા. કાનજી માલમની બૂહરચના સાવ સાદી હતી. પોતાની અક્કલ કરતાં સામાની અક્કલ એને વધારે પ્રિયકર લાગે છે !

ગોઠવણ એ હતી. એક નાની સરખી ટૂકડીને કાનજીએ ખૂબ આગળ ઉભી રાખી હતી. આ ટૂકડીનું કામ ફીરંગીઓની આગલી હરોલ ઉપર જંગલનાં ઝાડો પાછળથી હૂમલો કરવાનું હતું. આ હૂમલાનો જવાબ આપવાને ફીરંગીઓ ટોળે મળે એટલે.....

જે સ્થળે ફીરંગીઓ ટોળે થાય, એ સ્થળ કાનજીએ નક્કી વિચારી રાખ્યું હતું. પહેલી ટૂકડીને ક્યાંથી ને કેવી જાતનો હલ્લો કરવો, એ એણે પાકું સમજાવી રાખ્યું હતું. ફીરંગીઓ એ હૂમલાનો જવાબ આપવા ટોળે વળવાના-નક્કી કરેલા સ્થળે જ ટોળે વળવાના.....અને એ સ્થળ ઉપર નિશાન લઇ શકે, એમ કાનજીની તોપો ડાયાં વકાસીને તૈયાર રાખવામાં આવી હતી. ઢૂ ઢૂ...ઢૂ...ઢૂ.....કરતી તોપો વફૂટી. એ તોપો ઓછું મોત ને નર્ચો બચ વેરતી ફીરંગીઓના ટોળાં ઉપર ને આસપાસ આગનો વરસાદ ચલાવી રહી.

ફીરંગીઓ ચમક્યા ! ને શેહ પણ ખાઇ ગયા ! જ્યાં જરા સરખાણે સામનાની સંભાવના એમણે ગણી જ નહોતી, ત્યાં આવો બ્યવસ્થિત સામનો યોગ્ય યુકયો હતો.

‘પાછા ! પાછા ! પાછા હટો !’ ગામાએ બૂમ પાડી.

ફીરંગીઓ પાછા હટ્યા. મોતના છટકામાંથી એમણે પારોઠના પગલાં ભર્યાં.

‘બંદૂક ચઢાઓ !’ ગામાએ હૂકમ આપ્યો.

ફીરંગીઓએ આસપાસ નજર કરી. ગાઠ જંગલનાં આલ ઉંચાં ઝાડોમાં ફોપ એમને નજરે ન ચડ્યું. તોપોના ગોળા જે દિશામાંથી આવ્યા હતા, એ દિશામાં એક સામટી એંસી બંદૂકો ગાજી ઉઠી.

ગામા આવી જ બૂલ કરશે, એવી કાનજીની એક ગણતરી હતી. ગામા આવી બૂલ કરે એવો કાનજીને ભરોસો ન હતો, પણ દરિયાની લાંબી આંતરાની રાત દિવસની લડાઇમાં પાવરધો બનેલો કાનજી ગામા આવી બૂલ કરે તો એનો લાભ લેવા તૈયાર હતો. એવી બૂલ ગામા ન કરે તો જરૂરી મૂલ ચૂકવવા એ એટલો જ તૈયાર હતો.

પણ ગામાએ બૂલ કરી ! કાનજીનું હૈયું દ્રવી ઉઠ્યું ! દુરમનનો ભેટો થયા પહેલાં ગામાએ પોતાનાં હથિયાર ઠાલવી દીધાં. એ ખાલી થયેલી બંદૂકોને ફરી વાર ભરવા દેવાને કાનજીએ જરાયે સમય ન આપ્યો. ચારે દિશામાંથી એનું કટક ફોરંગીઓ ઉપર તૂટી પડ્યું. અને ભરેલી બંદૂકની બીક બતાવીને કામ લેતા ફોરંગીઓને એ જ બંદૂકોનો કેવળ ગદા તરીકે ઉપયોગ કરીને જીવ સટાસટની હાથોહાથની લડાઇ લડી લેવાની વેળા આવી.

ભારે તુમુલ જુદા જંગલનાં ઝાડોની વચમાં ઉઘાડા પડેલા ચોકમાં મચી રહ્યું. ભારે જખરા કાલાહલથી જંગલ ધૂણી ઉઠ્યું ને મરેલાં ને મરનારાંનાં લોહીની ગંધમાંથી એંચાઇને આકાશમાં જમાવટ થતાં ગીધોની ચીસો દૂર દૂર સુધી જંગલનાં ઝાડઝાડે ગાજી ઉઠી.

x

x

x

x

ગુરવાચરના મંદિરની લૂંટ કરવાને માટે ફોરંગીઓ આવવાના છે, એવું તો મંદિરના અધિકારી વર્ગે કાનજી પાસેથી જાણેલું. એમણે દેવની પ્રાર્થના કરી; મંદિરના ગઢના દરવાજા બંધ કર્યા અને મંદિરની આમરણાંત રક્ષા કરવાને દેવદાસી સુદાંએ શસ્ત્ર સંજ્યાં.

એક દિવસ આખો ગયો, પરંતુ કાંઈ નવું ન બન્યું. એ એક દિવસમાં ગઢને શક્ય એટલો સખળ કરવાની કામગીરી લાલા અને સંબલે કરી. આખી રાત એમણે જાગતી ચોકી કરી, પરંતુ આખી રાત પણ કાંઈ ન બન્યું.

એ આખી રાત-ભારે લાંબી ને જરા સરખા પણ જાણકારથી ધણધણી ઉઠતી રાત લાલા અને સંબલે પોતપોતાના જીવનના સંસ્મરણોની અને જીવનપ્રસંગોની સમાલોચનાની આપ-લે કરવામાં વીતાવી.

બંનેને લાગ્યું કે, અત્યાર સુધી તેઓ એકબીજાને ઓળખતા ન હતા; અથવા તો જેવા તેઓ એકબીજાને ઓળખતા હતા એવા એઓ રહ્યા ન હતા. જીવન આપું મોતને ખિરસામાં લઇને ફરનાર લાલાને હવે શાંતિ જોઇતી હતી ને ભગવદ્ભજન માટે મોતને માન ભરી રીતે બને એટલું છેટું રાખવું હતું. જીવન આપું જ મોતથી ડરનાર સંબલ અત્યારે મોતને વાંચી રહ્યો હતો !

સવાર પડી ને એક પછી એક એનીયે ધડી વીતવા લાગી ! 'ફીરંગીઓ આવશે કે નહિ ? ફીરંગીઓ આવવાના છે કે નહિ, કે પછી કાનજી ખાલી દમ ભરાવી ગયો ?'

મધ્યાહ્ને એમણે ફીરંગીઓના આવવાની સંભાવનાને અળગી કરી. 'ફીરંગીઓ અહીં આવે જ શા માટે ? એઓ તો કલીકટને ખંખેરવામાં જ રોકાયા હશે ! ત્યારે કાનજી માલમ.....'

પણ કાનજી માલમનો પણ દોષ ક્યાં છે ? શું ખુદ સંબલે પોતે પણ ખુદ ફીરંગીઓને મુખેથી ગુસ્વાચરના મંદિર ઉપર હુમલો કરવાની ફીરંગીઓની થઇ રહેલી વેતરણુની વાત ક્યાં નહોતી સાંભળી ? નક્કી કાંઇક.....

'સાંભળો ! સાંભળો ! આ કોલાહલ ક્યાંનો ? અરે આ પ્રચંડ કડાકાઓ શેના બોલે છે ?'

'તોપ' સંબલે જરા થડકી ગયેલી છાતી દબાવતાં કહ્યું : 'શું ફીરંગીઓ મંદિર ઉપર તોપો પણ લાવે છે ?'

બધા કાન હવામાં મંડાઈ રહ્યા. થોડી વાર પછી પત્થર ઉપર વરસાદ પછડાતો હોય એવી બંદૂકની ધાણી એમને સંભળાઇ. 'આ શું છે ? છે તો ફીરંગીઓ, પણ તેઓ મંદિર પહોંચ્યા પહેલાં જ આટલા ધડાકાભડાકા શા માટે કરે છે ?'

કાલાહલ વધ્યો અને પછી ઉંચા અવાજની સ્થિર જમાવટ કરીને ગાજવા લાગ્યો.

‘નક્કી !’ લાલાએ ક્યાંય સુધી આતુર અખોથી હવામાં વાંચવાનો મિથ્યા પ્રયાસ કર્યા પછી આશ્ચર્યથી ચમકી ગયેલા અવાજે અભિપ્રાય આપ્યો: ‘નક્કી ! કોઈકે ફીરંગીનો માર્ગ રોક્યો લાગે છે !’

ફીરને તેઓ હવાને સાંભળી રહ્યા. આભમાં વાયા સાંભળવાના એમના પ્રયાસો બધા જ નકામા હતા, પણ એમને એક સત્ય સમજાયું. કાલાહલ નહોતો નજીક આવતો, નહોતો દૂર ભાગતો.

ત્યારે તો ઘોર ધિંગાણું મચ્યું હશે ! ફીરંગીઓ અને...અને... કાની સાથે ? કાણુ જાગ્યું આટલું મોડું છતાં ફીરંગીઓ સામે અડગ ને અણુનમ રહીને બાથ ભીડનાર ?

સંબલે લાલા સામે જોયું. લાલાએ સંબલ સામે જોયું.

સંબલ એક પણ શબ્દ બોલ્યા સિવાય, લાલાને પ્રણામ કરીને, દેવમંદિરને પ્રણામ કરીને કાલાહલની દિશામાં દોડ્યો !

X X X X

ફીરંગીઓ પાછા હઠ્યા ને એમણે કરેલી નજરબંદી દૂર થઈ. એમનાં અજ્ઞેયત્વનાં જાદુ તૂટ્યાં. ફીરંગીઓને બંદૂકો ભરવાનો થોડોક પણ સમય જોઈતો હતો. દુશ્મનોથી થોડુંક પણ અંતર જોઈતું હતું. ને કાનજી માલમ આ બેમાંથી એકેય એમને ન સાંપડે એટલો નિશ્ચયો હતો. હાથોહાથની જીવ સટોસટની લડાઈ ચાલી.

અને ધૂમકેતુ શેા સગરામ ધૂમકેતુની ઉધ્વ કક્ષાના તેજથી પ્રજ્વલી ઉઠ્યો. સગરામ હાથમાં તલવાર લઈ માતેલો આપલો વાડી વીખે, એમ ફીરંગીઓની વચમાં ધૂમી રહ્યો હતો ને ફીરંગીઓ એની જોરાવર સમશેરથી પાછા પડતા હતા. પહેલા જ ધસારામાં સગરામે ફીરંગીઓના એક આગેવાન નાયકને માર્યો. મશહૂર ફીરંગી બાથો લોખ્ખ ડાયઝના બાઈના દીકરા એઆરટીયન ડાયઝને સગરામે એક જ

ઝાટકે પૂરેા કર્યો. ફીરંગીઓ ચોમેરથી બિંચાયા એટલે એમની બંદૂકોનો ગદાની જેમ ઉપયોગ કરવા મંડ્યા.

આ લડાઈ તો હાથોહાથની હતી. ગેબીમારનો યાત્રિક ઇલમ ફીરંગીઓને અત્યારે હાથવેંત ન હતો. ફીરંગીઓ પાસે અઘૈાકિક અજ્ઞયખી ઉપજાવે એવું શસ્ત્ર નકામું બન્યું. હવે તો મામલાએ રંગ પકડ્યો હતો. લડાઈનું મેદાન, લડાઈનાં હથિયારો ને લડાઈના લડવૈયા કસુંબલ લાલ રંગે રંગાતા જતા હતા. મામલાના આ રંગમાં તો કેવળ કાંડાના કાવતનો ને શરીરની તાકાતનો જ હિસાબ હતો અને એમાં તો ફીરંગીઓ સરસાઈ ભોગવતા ન હતા.

કાનજી માલમ અત્યારે ખરો રણે ચડ્યો હતો. ફીરંગીઓના હજાર હજાર અત્યાચારોની વચમાં પણ એની સામે નાચી રહ્યું હતું માત્ર એક મુખડું-વીજળી, આરમાન ભરી દેતાં વીજળીનો ચહેરો એના ઉપર પ્રશંસા વરસાવી રહ્યો હતો ને લડાઈના પરિણામની આશાતૂર આંખે રાહ દેખતો હતો. ને જ્યારે વીજળીનો ચહેરો રાહ જોઈ રહ્યો હતો ત્યારે લડાઈનું પરિણામ ખીંજી કાંઈ આવવાનું જ ન હતું !

કાનજી માલમના કાનમાં અત્યારે સૃષ્ટિ માત્ર જાણે વાચાવિહીન બની હતી. ધિંગાણાનો અવાજ એના કાનમાં નહોતો પહોંચતો. હથિયારોના ખણખણાટ એના કાનમાં સંભળાયા ન હતા. મરેલા ને મરતાની વેદના ચીસો એના કાનમાં પહોંચતી નહોતી. માત્ર એક અરાજ-એકનો એક અવાજ-કોઈ વાર ઠપકા, કોઈ વાર મેણાં, કોઈ વાર વિલાપ, કોઈ વાર તિરસ્કાર, એમ જુદા જુદા ધ્વનિ સાથે એના કાનમાં અથડાતો હતો: 'તમે દેશદ્રોહી છો ! તમારે દેશ ભલે ન હોય, મારે છે ! ખરે ! કાનજીને દેશ હો કે ન હો ! પણ વીજળીને તો હતો જ. ને વીજળીના દેશ માટે લડવું એના કરતાં કહો ખીંજી પરમ સૌભાગ્ય શું ? કાનજીને તો દેશ, ધર્મ, મમત્વ જે કહો તે એક માત્ર વીજળી જ હતી !

x

x

x

x

ગામાએ બેયું કે, જોતજોતામાં ફીરંગીઓનું બળ નાશ પામવાનો સંયોગ જોડેલો નજીક છે, એનાથી નજીક સંયોગ તો હાર પામવાનો છે. એના એંસીમાંથી પાંત્રીસ તો મોત કે જખમોને કારણે સદંતર નકામા બન્યા છે. ને દંગો જો આ રીતે જ ચાલશે તો બાકીના પિસ્તાબીસની દશા પણ એવી જ થવાની હતી. કલીકટની ધૃષ્ટ લૂંટનો હિસાબ વસૂલ આપવામાં પોતે વધારે સમય લઇ શકે, એવી શક્યતા પણ એને નહોતી દેખાતી.

વારકો ડા ગામાના અંતરમાં મહારોષ જલતો હતો—મહાશંક સળવળતી હતી. આ પૂરું થવું જોઇએ, તરત પૂરું થવું જોઇએ. એમ નહિ થાય તો બન્યા છે એટલામાંથી પણ એક માણસ સલામત જવાનો નહતો. ટાંચા માણસોના મદાર ઉપર એણે મહા સાહસ ખેડ્યું હતું. અત્યાર સુધી તો એના તકદીરે એને ખાત્રી આપી હતી, ચિરકાળ યાદ રહી જાય એવી બરકત આપી હતી. પરંતુ અત્યારે એનું તકદીર એના શુભદંડ બખત સિતારાને રાહુના ઓછાથે છાતું હતું ને એક કદિયે ન ધોવાય, કદિયે ન બૂલાય એવી શિકસ્તની એના માથા ઉપર લટકતી તલવાર ઝુલાવી રહ્યું હતું.

અને બીજું તો ઠીક હતું, પણ કલીકટવાસીઓને મોખરે કાણ હતો? એનો ભોમિયો! જોને એણે મામુલી માણસ ધાર્યો હતો, એ જ અત્યારે એના કરતાં પણ મહાન બનવાની તૈયારીમાં હતો!

ગામાએ પોતાની બેધારી તલવાર ઉઠાવી હાથમાં લીધી અને પછી એ સીધો કાનજી માલમ ઉપર ચડ્યો.

‘દગલબાજ! મિત્રદ્રોહી! સ્વામીદ્રોહી!’ ગામાએ મધરાતે ધૂવડ ધૂધવે એવા અવાજે બૂમ પાડી: ‘તે’ મારી સાથે છેવટ સ્પર્ધા મૈત્રીનો બૂરખો પહેર્યો. એ બૂરખા નીચે તે’ આ બધું કારસ્થાન ગોઠવ્યું. હવે તું મારી સામે તાકાત મિલાવવા ઉત્સુક બન્યો છે, પરંતુ તારો સતેલો ફિરતાર તને એનો બદલો આપે એ પહેલાં હું જીવતો જાગતો તને બદલો આપીશ.’

કાનજીએ યુમ સાંભળી ને ઉંચે જોયું. એણે ગામાને પારખ્યો. ઉંચે અવાજે એણે પ્રતિવાદ કર્યો: 'મેં તમારી નોકરી લીધી નથી, અને તમે મારી સાથે કોઈ મિત્રવટ રાખી નથી. તમે મારી પાસેથી કયા દાવે કર્ષ વફાદારીની આશા રાખો? તમને જ્યારે તમારાં માણસો ઉજ્જડ ટાપુમાં મૂકીને નાસી જતાં હતાં ત્યારે મેં તમને તમારી મુશ્કેલીમાં મદદ કરી. એટલે શું તમે અમારાં ગામો લૂંટો એ મારે જોયાં કરવું? તમે મારા દેશજનો લૂંટો ને મારે ચૂપચાપ બેસવું? ને તમે અમારાં મંદિરો ઉપર ચડાઈ કરો ત્યારે મારે હાથ જોડીને કહેવું કે: 'ગામા મારો મિત્ર છે ને મારાથી ન તો અમારા ચૂલાની આગ કે મંદિરના તાપની રક્ષા થઈ શકશે? આપણે મિત્રો હોઈએ તો મિત્રદ્રોહી કોણ? તમે કે હું?'

કાનજીનો જવાબ સાચો છે, એમ ગામા કબૂલ કરવાની માનસિક સ્થિતિમાં નહોતો. એ જવાબ ખોટો છે, એમ પૂરવાર કરવાની એની પાસે કોઈ દલીલ ન હતી. કાનજીનો જવાબ ગામાને ઉકળતા તેલમાં ચાણીના છાંટા જેવો લાગ્યો.

‘અરે, તું બકબક શું કરે છે?’ ગામાએ ઉદ્ધત આવાહન આપ્યું: ‘તું મારી સામે આવને એટલે તને ભડનો બેટો થાય.’

‘હુંયે ભડનો જ બેટો શોધું છું.’ કાનજીએ આવાહન ઝીલ્યું ને એની તરફવારે ગામા સુધીનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો.

કાનજી અને ગામાની તલવારો સામસામે ધસાઈ.

X

X

X

X

ઇસિહાસને પાને ફંદા યુદ્ધો તો વીરલ નોંધાય છે. પણ જે કાંઈ નોંધાયાં છે, તેમાં કાનજી અને વારકોડા ગામાનું ફંદાયુદ્ધ સહેલાઈથી મહત્ત્વનું સ્થાન દ્યે છે. બંને મરદો હતા. બંને સહંતર નિર્ભીક હતા. બંનેએ કુદરત અને માનવીઓ સામે લડતાં લડતાં જીંદગી કાઢી હતી. લડાઈની રીતિ નીતિ, દાવપેચના પણ બંને પૂરેપૂરા માહિતગાર હતા.

જાણે કોઈ તિલેસમનો જાદુ થયો હોય, એમ અન્ય તમામ ભડ-નારાઓના હાથ થંબી ગયા. શું ફીરંગી કે શું હિન્દી, બંને ફાટેલી

આંખે આ યુદ્ધ જોઈ રહ્યા. આ દ્વંદ્વ યુદ્ધ બંને પક્ષના કિસ્મતનું યુદ્ધ હતું. કાનજી માલમને હાથે જો ગામા પરાસ્ત થાય તો ફીરંગીઓની લૂંટ લીલા સદંતર સમાપ્ત થઈ સમજવાની હતી. જો ગામાને હાથે કાનજી માલમનું મૃત્યુ થાય તો ફીરંગીઓ માટે હજી પણ ચારે દિશાઓ ઉઘાડી થવાની સંભાવના હતી.

જુદ્ધ જામ્યું ને બંને જોદ્ધા ખરેખરના લડનારા હતા, એમાં શંકા ન હતી. સદા ફત્તેહમંદ કળ્યાણોર તરીકે વાસ્કો ડા ગામા બેનમૂન નામચીની એના વતનમાં ધરાવતો હતો. કહેવાયું છે કે, વાસ્કો ડા ગામા અત્યાર સુધીમાં કાંઈ નહિ તોયે પચાસેક જેટલાં દ્વંદ્વ યુદ્ધ રમી ચૂક્યો હતો. પચાસ પચાસ માણસોનાં ટોળાંમાંથી, માખણમાંથી મોવાળા સરકે એમ, સરકી જવાની કાનજી માલમની આબરૂ હતી. બંને હરિકૃષ્ણની એ આબરૂ એમની તરવારો મારફત પ્રેક્ષકોને પ્રત્યક્ષ દેખાવા માંડી. હૈયું થંભી જાય, અંગેઅંગ કમકમી ઉઠે, આંખો છળી જાય, એવા તરવારના ધાવ પડધાવના આ દ્વંદ્વમાં એક ધડી સુધી તો બેય હરિકૃષ્ણમાંથી એકેય પોતાના વિરોધીના અંગમાંથી લોહીનું નાનું સરખું બુન્દ પણ નિહાળી શક્યો નહિ.

આમથી તેમ, તેમથી આમ, આભમાં વીજ ઝળકે, એમ તરવારો ઝળકવા લાગી. અને સર્વ પ્રેક્ષક સમુદાય મૂક અને મૂઠ જોઈ રહ્યો.

પરંતુ જે યુદ્ધમાં શરીરના અંગેઅંગને રોમેરોમની તીખીમાં તીખી કસોટી થતી હતી, તેમાં સમયના વહેવા સાથે શારીરિક લક્ષણો કળાવા માંડ્યાં. ગામાના અંગમાં શરાયના થાકની અસર દેખાવા માંડી. એક વાર એનું શરીર જરાક લથડ્યું. એ પોતાનું સમતોલપણ પાછું મેળવે એ પહેલાં એના ડાબા કાંડા ઉપર તરવારનો ધા પડ્યો. બીજી વાર એને ચક્કર આવતાં હોય એવું થયું ને એના ખભા ઉપર તરવારનો ખીજો ધા પડ્યો. ચમકી ઉઠેલા ને પોતાના મનમાં પોતાના હરિકૃષ્ણની શેઠ અનુભવવા માંડેલા ગામા પોતાના શરીરનું તમામ જોર એક ભગીરથ પ્રયાસે એકઠું કરીને ઝનૂની આવેગથી કાનજી ઉપર ધસી

આવ્યો. કાનજી જરા બાજુએ ખસ્યો ને અર્ધ બેકામ, અર્ધ બેભાન વાસ્કો ડા ગામાને એણે માથા ઉપર એવો તો ફટકો માર્યો કે, ઝાડ ઉપર વીજળી પડી હોય એમ ગામા ભોંય ઉપર પછડાઇ પડ્યો.

પોતાના નાયકને ભોંયે પછડાયો જોઇને કાનજી અને ગામાની આસપાસ પ્રેક્ષકોના રચાયેલા મૃંગા અને આતુર સમુદાયમાંથી ફીરંગીઓનું જૂથ એકસામટું કાનજી ઉપર તૂટી પડ્યું. ઢંઢ યુદ્ધના શિષ્ટાચાર વિરૂદ્ધના આ જીવલેણ હુમલા માટે કાનજી માલમ જરાયે તૈયાર ન હતો. એનાં બારે વહાણ ત્યાં ઘૂડી ગયાં હોત.

પરંતુ જે કિસ્મતે એને ગામા જેવા સખળ હરિફ ઉપર વિજય અપાવ્યો હતો, એ કિસ્મતની ન્યોત હજી જાગતી હતી.

ફીરંગીઓએ કાનજી માલમના માથા ઉપર નોંધી નોંધીને જનૂની શેષથી ધા ક્યો—અને એ ધા પડ્યો સંબલના માથા ઉપર.

એક પળ નિર્ભેળ આશ્ચર્ય અને નિઃસીમ ત્રાસનું કિંકર્તવ્ય મૂઢ વાતાવરણ છાઇ રહ્યું. બીજી પળે ચમકી ઉઠેલા હિંદીઓએ અને એથીયે વધારે ચમકી ઉઠેલા ફીરંગીઓએ જોયું કે, કાનજી માલમ હજીએ સ્વસ્થ ને સલામત ઉભો હતો—ને લોહીમાં રંગદોળાતું હતું કાષ્ટ બીજું જ માનવી. પછી તો ફીરંગીઓથી ત્યાં ઉભાય એવું ના રહ્યું. પોતાના જખમી સરદારને લઇને તેઓ ત્યાંથી જીવ લઇને બાઝ્યા.—બંદૂકો ફેંકીને બાઝ્યા ને એમની પાછળ લોકનાં વેરથી લોહી તરસ્યાં બનેલાં ટોળાં પડ્યાં !

X

X

X

X

કાનજીના સાગરીતો ફીરંગીઓ પાછળ પડ્યા ને સગરામ પણ ફીરંગીઓ પાછળ પડ્યો. પરંતુ કાનજીનું ધ્યાન અત્યારે ફીરંગીઓ ઉપર ન હોતું. ‘સંબલ અહીં ક્યાંથી ? સંબલે શા માટે પોતાને માટે જાન હોમી ?’

કાનજી સંબલ પાસે જમીન ઉપર બેસી ગયો. સંબલનું માથું નાળિયેરની કાચલીની જેમ ફાટી ગયું હતું. એક શબ્દ સરખો પણ એ બોલી શકે એમ ન હતું. સંબલનો આખો ચહેરો લોહી લુહાણ બન્યો હતો. ને એમાંથી બે આંખો માત્ર અબ્જૂર ચેરાગની જેમ

તગતગતી હતી. ‘એ આંખો શું જોતી હતી ? કાનજીને ? પરલોકને ? જે માણસનો એણે જનન બચાવવાને એણે સર્વ પ્રહારો પોતાના માથા ઉપર ખેંચી લીધા હતા, એને સલામત જોઈને કૃતકૃત્યતા અનુભવતી હતી ? કે જે પરલોકનું પ્રયાણ એને માટે અચૂક લખાયું હતું એની ઝાંખી કરતી હતી ?’ આંખો જાણે કાનજી ઉપર મંડાઈ હતી—અને છતાં જાણે એના શરીરની આરપાર બીજા કોઈ દ્રશ્યને જોતી હતી ! કાનજી માલમ સંબલના માથાને પોતાના બોળામાં લઈને બેઠો રહ્યો !

આખરે આ અંજનમ આવ્યો ! દૂર દૂર દરિયાની વચમાં આવેલા એક ખેટમાં બે ત્રણ ચાંચિયાઓ વચ્ચે એક મામૂલી વાત મમતે ચડી ગઈ ને એમાંથી આજનાં મોત જાળ્યાં ! ઇતિહાસનું ચક્ર એક અતીવ નાની શી ધરી ઉપર ફરતું હોય, તોયે એ જો વિંઝાવા માંડે તો એનો તાડ કેટલો ઉગ્ર બની શકે છે !

કાનજી સંબલના માથાને પોતાના બોળામાં લઈને બેઠો રહ્યો ! સંબલની આંખો કાનજી ઉપર ઠરી રહી હતી ને કાનજીના હાથો સંબલને ધીમે ધીમે પંપાળતા હતા. અનેક સંભારણું કાનજીને અત્યારે સતાવી રહ્યાં. ઉગ્ર પ્રતિકારની ઉગ્ર મૂર્તિશા બનેલા કાનજીના પગ પથ્થુ બેથિ જડી દિયે એવું સંબલનું મૃત્યુ થતું હતું. કાનજી ફીરંગીઓને હાકો કાઢવા શક્તિમાન થયો હતો. ફીરંગીઓનો પીછો પકડવામાં કાનજીના નિરધારનું શ્રેયસ્ હતું—અને છતાં સંબલના મૃતપ્રાયઃ દેહ પાસે એના પગ જડાઈ રહ્યા હતા. જાનિસાર દોસ્તો તરીકે બન્ને એ જીવનનો આરંભ કરેલો. જાનિસાર દુશ્મનો તરીકે બન્ને એક બીજાને માનતા થયા હતા—એને એવો સંબલ એવા કાનજીને એનો પોતાનો જન દેખતી આંખે ઠંડી તાકાતે ન્યોછાવર કરી શકતો જોયો હતો !

કાનજીને સમજાયું નહિ કે, હવે પોતે શું કરે ? પોતે ઉભો રહે ! ઉભો રહીને કરે શું ? પોતે જાય ? જઈને શું કરે ?

દૂર દૂર બંદર કાંઠા ઉપરથી ગહેરો કાલાહલ ગર્જતો સંબળાયો. અને છતાં કાનજી તો સંબલના શબની પાસે જ બેઠો રહ્યો.

x

x

x

x

ફીરંગીઓ કાઠે આવ્યા ત્યારે એમની આગળ દરિયો હતો ને પાછળ લોહી તરસ્યું લોક હતું. એ એ ધુધવતા સાગરોની વચમાં ફીરંગીઓ પોતાના જખમી સરદારને લઇને જીવ અચાવવા ભાગતા હતા.

દરિયા કાંઠા ઉપર ફીરંગીઓ આવ્યા, એ સમયે કાંઈ ઝાઝું લોક ન હતું, ને કાંઈ વેપારીઓનાં વહાણો હતાં. ફીરંગીઓનાં પોતાનાં વહાણો તો અંદર ગાહની નાળમાં હતાં. પણ વેપારીઓનાં વહાણો કાંઈ હતાં ખરાં. ફીરંગીઓ આવાં એ જહાજોમાં સરદારને લઇને ફેરી પડ્યા.

કુદરત પણુ ધણી વાર દુષ્ટોને પાપની સજામાંથી વારી લેવાને જાણે વહારે ચડે છે, આવું જ અત્યારે બની રહ્યું હતું. ચડેલી ભરતી પાછી વળવા માંડી હતી. અત્યારે વહાણો નીકળી જાય એમ હતું. એક ધડી પછી અંદરનાં પાણી છીછરાં થઇ જવાનાં હતાં.

ફીરંગીઓનાં થોડાં માણસો પાછળ રહ્યાં હતાં ને પાછળ ધુરકતા આવતા લોક ટોળામાં અટવાઈ ગયા હતા. પોતાનું શું થશે, એ એક મહાચિન્તામાં ખીજનું શું થશે, એનો વિચાર કરવાનો કાંઈ કરતાં કાંઈ ફીરંગીને અવકાશ ન હતો. પાછળ રહ્યા હતા એટલાને કિરતારને ભરોસે મૂકીને આગળ રહ્યા હતા તેટલા દરિયાને ભરોસે ઝુકાવવા માંડ્યા.

વહાણોમાંથી વાંસડાઓને ઝાલી ખેંચીને, લંગરોને કુહાડાથી ને તલવારોથી કાપીને ફીરંગીઓએ વહાણોને ધક્કામાંથી ખસેડવા માંડ્યાં.

દરિયો જાણે એમને ઉપાડી જવાને તૈયાર બન્યો હતો. પવન જાણે એમને વટી જવાની તાલાવેલી અનુભવી રહ્યો હતો. આલાદ ખેંચાઇ ગઇ. ઓદી ખસી ગઇ. સઢ ઉઘડવા માંડ્યા. ચઢતા સઢ પવનમાં ફૂડફૂડવા લાગ્યા.

અને પછી છવાયેલાં બચ્ચાને પાંખમાં રાખીને બતક જેમ સરે, એમ એ વહાણો આરામાંથી સરવા માંડ્યાં.

કાંઈ વ્યવસ્થિત પ્રયાસ થયો હોત તો હજી પણ ફીરંગીઓને રોકી શકાત, પરંતુ એમના સદ્ભાગ્યે એ ના થયો. કાનજી માલમની એરહાબરી એવા પ્રયાસને સફળ થવા દે એમ ન હતું.

પ્રકરણ ૨૩ મું

વીરનાં સન્માન

ક ભયાનક ઓઘારની અસરમાંથી કાઢી ચમકીને જાગે અને વહી ગયેલી ભયાનકતા પછીની સ્વસ્થ શાન્તિ જોઈને આશ્ચર્ય અનુભવે, એમ શીરંગીઓના નાસી ગયા પછી લોકોએ શાન્તિ અનુભવી.

કાઠિ વધારે ને વધારે લોક જમા થવા માંડ્યું. ક્ષિતિજમાં શીરંગીઓનાં જહાજોના ડાઘ આછા અને અતિ આછા થવા માંડ્યા.

સારાયે શહેરમાં તો વા વાત લઈ ગયો હતો. જલી ગયેલા મકાનોના ધુમાડા દ્વારા, બ્રહ્મ થયેલાં મંદિરોનાં ધૂમટો દ્વારા, અનાથ અનેલા બાળકોની ચીસો દ્વારા સારાયે શહેરમાં સમાચાર ફરી વળ્યા હતા કે, શીરંગીઓને કલીકટનું પાદર બતાવનાર ભોમિયો ચાંચિયો કાનજી માલમ આખરે પોતાના ખરા રૂપ ને અસલી રંગ ઉપર આવ્યો હતો અને એણે ખલાસીઓ એકઠા કરીને શીરંગીઓ પાસેથી લૂંટના માલનો કબજો લીધો હતો. એણે દૂંદૂધમાં યવનદળના આગેવાનને ધાયલ કરીને પરાસ્ત કર્યો હતો, અને એણે અને એના સાથીઓએ શીરંગીઓને નસાડી મૂક્યા હતા.

ભયંકર કાલરાત્રિનો અંત આવ્યો હતો અને એ અંત કાનજી માલમે આણ્યો હતો. અને કાઠિ તો વધારે ને વધારે મોટું થતું લોક ટોળું જમ્યું.

શીરંગીઓનાં જહાજો દેખાતાં બંધ થયાં હતાં. પોતાના જખમી અનેલા નાયક વારકો ડા ગામાને તેઓ લઈ જતાં હતાં.

x

x

x

x

એ એ જહાજોને દરિયામાં શું વીતક પડ્યાં, એ જહાજો કેમ આફ્રિકાના ખંડના કાંઠા ઉપર ધસડાર્યા, ત્યાં એ વહાણોની ગામાએ

કેવી રીતે મરામત કરાવી, ત્યાંથી ગામાએ હબસીઓને પકડીને ગુલામો કેમ બનાવ્યા અને ચારસો ચારસો વર્ષ સુધી જે બયાનક આપત્તિને બાર આફ્રિકાની પ્રજાને છૂંદી નાંખવાનો હતો અને ગોરાઓની શિકારી વૃત્તિ ઉત્તેજવાનો હતો, એ ગુલામીની પ્રધાનો ગામાએ સર્વથી પ્રથમ આરંભ કેમ કર્યો, એ ગામા અને એના સાથીઓ કેવા અપાર સંકટો પછી ને કેવી દશામાં પાછાં પોતાને વતન પહોંચ્યાં,.....આ કથા ઘણી રોમાન્સિક કથા છે. પણ આ સ્થાને અપ્રસ્તુત છે.

x x x x

કાંઠે મળેલા લોકને વીર વિજેતા ખલાસી સાંભર્યો.

‘કાનજી માલમ ક્યાં છે?’ ચોપાસથી પોતાના વિજયી સરદારને નજરે જોવાની જૂમ ઉઠી.

અને લોકસમુદાય થઇ ગયેલા ને જીતાયેલા યુદ્ધનાં મેદાન તરફ દોડ્યો.

‘કાનજી માલમ! કાનજી માલમ!’ ચોમેરથી માત્ર એક જ જૂમ ઉઠી.—એક જ સાદ ઉઠ્યો, ને ચોતરફથી એ સાદ ઉપર ગાંડું અનેલું લોક દોડ્યું.

ત્યારે કાનજી માલમ યુદ્ધના મેદાનમાં જ બેઠો હતો. એના ખોળામાં સંબલનું માથું હતું. એનાં વસ્ત્ર સંબલના લોહીથી ખરડાયાં હતાં. એની આંખો કાંઈ જોતી ન હતી. એના કાન કાંઈ સાંભળતા ન હતા. વિજયનો જાક જેમાંથી સાવ નીતરી ગયો હતો, એવી આંખ સંબલના મૃત દેહ ઉપર જડાઇ હતી. વિજયની ઉમ્મા જેમાંથી સાવ નિચોવાઇ ગઇ હતી, એવા હોઠે એ ધીમે સાદે બડબડતો હતો. ‘સંબલ! સંબલ.’ બીજો કાંઈ શબ્દ એ બોલતો ન હતો.

ન્યારે મૃત્યુએ એકબીજાને સદાને માટે વિખૂટા પાડ્યા અને ન્યારે ફરીને કદિયે એ સંબલનો અવાજ સરખો પણ ન હતો સાંભળવાનો, ત્યારે વચલાં વર્ષો, હરણુફાળે કુદીને એના જીવનના આરંભકાળ સાથે એકતાર થઇ જતાં લાગ્યાં. નાના નાના બે છોકરાઓ મધદરિયાની

વચમાં આવેલા બેટની રેતમાં રમતા હતા ! જેડિયાભાઈ હોય એમ કદિ છૂટા નહોતા પડતા. એકનો આનંદ બીજાનો સંતોષ બનતો, એકનું રોવું બીજાની વેદના બનતી. આવાં આવાં કંઈ કામળ અને મૃદુ સંભારણું કાનજીને સતાવી રહ્યાં. એ સંભારણાની કામળતા કાનજીને આગ જેવી દાહતી લાગતી. એ સંભારણાનું માર્દવ કાનજીને વજ્ર જેટલું કઠોર લાગતું.

‘નહિ જીએ ! એહ ! ફરીને કદિયે નહિ જીએ એ સંબલને !’ જ્યાં પોતં પડ્યો હોત ત્યાં આજે સંબલ પડ્યો હતો.

ને પડેલા સંબલની આસપાસ ભૂતકાળની તમામ કાયરતા, બીરતાને છેદનારી સમર્પણની પ્રભા વીંટળાઈ વળી હતી. સંબલ તો મૃત્યુથી તેજસ્વી બન્યો ! મૃત્યુના ઓજસમાં પડેલા આ બાળ બેરૂની સામે કાનજીનો જીવતો વિજય કેટલો કંગાલ લાગતો હતો ?

લોકો આવ્યા ને લોકદળના આગેવાનોએ કાનજીને ઉભો કર્યો. ચંદનની ચિતા ત્યાં જ રચાઈ ને ખુદ સગરામે સંબલને અગ્નિદાહ દીધો.

‘અરે ભાઈ !’ અગ્નિનો દાહ દેતાં સગરામે કાનજીને કહ્યું : ‘આ માણસ ગામમાં ફકીરની જેમ રખડતો, બિખારીની જેમ માગી ખાતો, ને ગમે ત્યાં સૂઈ જતો હતો. એક કંગાલ બિખારી તરીકે આખું ગામ એને ઓળખે. કહે છે કે એનાં આગલી અવસ્થાનાં પાપ એને પહોંચી ગયાં હતાં. એ તો જે હો તે હો, પણ અમે તો એને બિખારી તરીકે જોતા હતા ને બિખારી માનતા હતા. એનામાં આટલી તાકાત હશે એનો તો અમનેય કાંઈ ખ્યાલ નહિ. જ્યારે ફીરંગીઓ તમારા ઉપર તૂટી પડ્યા ત્યારે અમે બધા ક્ષણભર તો અસાવધ હતા ને નિર્ભેળ ત્રાસ અનુભવી રહ્યા હતા, ત્યારે એ એકલો દોડ્યો ને દોડીને બધા ધા પોતાના માથાં ઉપર ઝીલી લીધા. આગમાં પતંગિયું ઝંપલાવે એમ એણે તો ભાઈ ! ઝંપલાવ્યું. એ બિખારી ભલે હોય, પણ હતો મરદનો બચ્ચો !’

x

x

x

x

આ બધો સમય કલીકટના ઝામોરીન થું કરતા હતા ? એ પોતે ફીરંગીઓની પહેલાં અંજન થયા હતા, એ વાત તો ઉઘાડી હતી ને પછી એના કુદી બન્યા હતા ! શહેરને બચાવવાને કાંઈ કરતાં કાંઈ એનાથી નહોતું થયું. લૂંટ દરમિયાન ઝામોરીનનો ધણો સમય તો વારકોડા ગામાને રીઝવવામાં જતો હતો. ફીરંગીઓએ લૂંટ ચલાવી કેમકે, એનાથી શહેરનું સંરક્ષણ ના થઈ શક્યું. ફીરંગીઓ લૂંટનો માલ પડતો મૂકીને જીવ લઈને ભાગતા હતા ત્યારે એ વિજયનો ઘાવાદાર કાનજી માલમ હતો !

ઝામોરીનને માટે આ કડવી ગોળી હતી ને એથીયે વધારે કડવી હતી એના સલાહકારો માટે. સામાન્ય સમજણ કલ્પના પણ ન કરી શકે, એવી એક ધૃષ્ટતા પણ વિચારાતી હતી. ‘કાનજી માલમને જ ફીરંગીઓના આગમન માટે અને ફીરંગીઓના આગમન પછીના એના અત્યાચારો માટે જવાબદાર લેખીને પકડી લીધો હોય તો ?’ પરંતુ ઝામોરીનના દરબારમાં થોડાક તો સમયવિદ હતા ને શાણા પણ હતા. એમણે કહ્યું કે, ‘ઝામોરીનની સત્તા લોકોની નજરમાં કમતરીન દેખાઈ છે અને ઝામોરીનની અપેક્ષાએ કેવળ પ્રભુજનોએ જ સ્વયંપ્રેરિત શક્તિથી ફીરંગીઓનો પરાજય કર્યો છે, એનું લોકોને આત્મભાન થવા દેવું, એ ઝામોરીનના પોતાના હિતની વાત નથી.’

એટલે પછી ઝામોરીનના અમલદારો સંબલના મૃતદેહ માટે કીંમતી કસબી વલંદી લાવ્યા ને કાનજી માટે કીંમતી પોષાક લાવ્યા. હાથી ઉપર બેસાડીને કાનજી માલમને ઝામોરીનના દરબારમાં લઈ જવામાં આવ્યો.

લોકોની બીડ વચ્ચેથી હાથી ચાલ્યો. એ હાથી ઉપર પુષ્પ વરસ્યાં. એ હાથીને ચાલવા માટે લોક સમુદાયે જમીન ઉપર કપડાના તાકા પાથર્યાં. કડાબીડ મેદિની આગળ પાછળ ચાલતી હતી ને વારંવાર એમાંથી પ્રચંડ જયનાદ ઉઠતા હતા.

નગરનારીઓ પણ વિજેતાનાં સન્માન કરવાને તત્પર થઈ હતી. એમણે હાથીની પાછળ ચાલીને મંગળ ગીતો ગાયાં ને કંઈક કંઈક કુમારિકા અને સધવાઓએ હાથીને વારંવાર ઝુકાવીને અક્ષતકંકુ કર્યાં.

આવા દમામથી, આવી લોકપ્રીતથી અને આવાં હરખધેલાં લોકથી વીંટળાયેલા કાનજી માલમ જ્યારે દરબારમાં આવ્યો ત્યારે શહેરની વીરશ્રી ત્યાં જમા થઈ ચૂકી હતી. ઝામેરીને છેક દરવાજા સુધી સામે ચાલીને તેનું સ્વાગત કર્યું ને હાથી જ્યારે જમીન ઉપર ઝૂક્યો ને અંબાડીમાંથી કાનજી નીચે ઉતર્યો ત્યારે થોડી વાર ઝામેરીને છત્ર પણ ધરી રાખ્યું.

લોકોની પારદર્શક અનેલી પ્રીતમાં સંબલનો શોક શમી ગયો. ચાંચિયાની છાતી ગજગજ ફૂલવા લાગી. આજ કલીકટ શહેર-જ્યાં એનાં માથાં માટે ધનામ જાહેર થયાં હતાં ને જ્યાંથી પોતાના જેવા સક્કરબારને પકડવા માટે કમજોર સાગરશોધ આરંભાતી ને હતવીર્થ સારંગપાણીઓ નીકળતા ને છોકરીઓ ને છોકરાઓને તે કાચા અનેલા જણોને પકડી લઈ જઈને કૃતકૃત્યતા અનુભવતા !

ક્યાં ગયો એ સારંગપાણી ? બિચારાએ જીવનભર વામણી દરિયા-ખેડ કરીને આખરે બાંધી હતી-એક રાતમાં એ આખરે ખીણના કાંકરાની જેમ ઓગળી ગઈ ! ક્યાં ગયો.....

પણ જવા હો. બાજનો દિવસ તેનો પોતાનો હતો. જે આવા વિજયથીયે વીજળી પોતાની ન અને તો એ વિજય અર્થે વગરનો હતો ! અને કેવો એ વિજય ? શ્રીરંગીઓ આવ્યા તો બલે આવ્યા ! પોતાને એમને હાંકી કાઢવાની તક આપીને પોતાને માટે બાજનો અવસર શક્ય બનાવ્યો !

ઝામેરીને કાનજી માલમને પોતાની બાજુમાં બેસાર્યો. એના કુશળ-ક્ષેમ પૂછ્યા. પછી જણે કાનજી માલમ ઝામેરીનની સૂચનાથી જ શ્રીરંગીઓ સામે થયો હોય, એમ ઝામેરીને લડાઈના મામલાની થોડી વિગતો પૂછી.

‘કાનજી માલમ !’ ઝામોરીને બધા સાંભળે એવા અવાજે કહ્યું : ‘આજના અવસરના મંગલ્યને કારણે રાજ્ય તરફથી તમને પોષાક અર્પવામાં આવે છે. એ સિવાય તમારી ઇચ્છા હોય તે માગી લ્યો ને ઝામોરીનની શક્તિ હશે ત્યાં સુધી તે તમને મ્હોંમાગી વસ્તુ આપશે.’

‘હજાર !’ કાનજીએ જવાબ આપ્યો. એ જવાબમાં કાંઈ ઉત્સાહ ન હતો. ‘મારે કંઈ કમીના નથી. મેં એક કાર્ય કયું’ હતું. એ કાર્યનાં સારાં પરિણામ આવ્યાં હોત તો એ સારું ગણાત. ખરાબ પરિણામ આવ્યાં એટલે ખરાબ ગણાયું. આ દેશ સાથે મારે કાંઈ નિરપત નહોતી. મારો પોતાનો દેશ તો અનંત પડ્યો છે, છતાં આ દેશના લોકોએ મને દેશનો દોહી માન્યો. મેં એ ભૂલ ભૂંસી નાંખી એ જ મારે મન મોટું ધનામ છે અને એ ભૂલ ભૂંસવામાં આ દેશના જે જે લોકોએ મને સહાય આપી એમનો હું અહેસાનમંદ છું. મને લોકો દોષમુક્ત માને અને મારા સાગરીતો મારો અહેસાન સ્વીકારે એટલું મારે માટે બહુ છે.’

‘તોય તમે કાંઈક તો માગો.’ ઝામોરીને કહ્યું.

‘તો મહારાજ ! હું માગું છું કે, મને મારે માર્ગે જવા દો.’

ઝામોરીનને કાનજીનો જવાબ તિરસ્કારભર્યો લાગ્યો, પરંતુ એ કાંઈ બોલ્યો નહીં. કાનજીને આ બધી દરખાસ્તની વિધિ ભારે ત્રાસરૂપ લાગતી હતી, એ એ ન સમજી શક્યો ને લોકો પણ ન સમજી શક્યા અને કાંઈનેય પોતાના વિશ્વાસમાં લેવાની આ એકલિયા કાનજીને જરૂર ન લાગી. એને તો આ બધી વિધિ એક પક્ષે નકામી ને બીજે પક્ષે પોતાને વીજળીની મુલાકાતમાં ઢીલ નાંખનારી હતી.

અને હવે હતું શું ? લોકોએ એને દેશદ્રોહી કહ્યો હતો એની એને ચીડ નહોતી ચડી ને અત્યારે એનું સન્માન કરતા હતા એયે પ્રિયકર ન હતું. એને ને કલીકટના લોકોને કાંઈ આત્મીયતા ન હતી, કાંઈ હિંમતમાન્ય મમત્વ ન હતું. એને એ ધરતી સાથે લેવા દેવા નહોતી.

કલીકટ એનો દેશ નહોતો. એનો દેશ હતો વિશાળ; સૂર્યોદયથી તે સ્પર્શિત સુધી જેની સીમા ફેલાતી હતી એ દરિયાકાંઠા.

એને ને કલીકટને શું ? એને ને કલીકટના લોકોને શું ? કહિ એવું જહાજ જૂલવું હતું, એ જહાજમાં એ બેસી જશે !

એને ફરીને એક વાર કાલાજહાજ પોતાની પુરાણી સફરે બેડશે. ફરીને મસ્કતના આરબ ને ઇરાનના શાહ, ચીનના શહેનશાહ ને સયામના પ્રજાપતિ, મધરાતની જાગેલી ઉંઘમાંથી થડકાને જાગી ઉઠશે, ને કપાળે વળેલાં શીતને કંપતા હાથથી લૂંછતાં ઓધારમાં કાલા જહાજની શિકારી તરાપ બેશે.....

x x x x

દેવમંદિરોમાં ઘેરા ઘંટનાદ બાજી રહ્યા. ધર્મસ્થાનોનાં શુદ્ધિકરણ થઈ ગયાં. પકડાયેલી લૂંટની પોતપોતાના માલિકોને ફરી સોંપણી થવા માંડી. નગરજનો અસ્તવ્યસ્ત થયેલી ઘર સામગ્રીઓ ફરીને વ્યવસ્થિત ગોઠવવાના કામમાં લાગી ગયા.

ત્યારે કાનજી માલમ.....

રશ્મિક અને રોમાંચક વાર્તાસંગ્રહ

આત્મહત્યા : કર્તવ્ય કે પાપ !

પુસ્તક કાઢિન સાઈઝ ૫x૭ા ઈંચ

પ્રથમ ખંડ પૃષ્ઠ ૨૫૦, રૂ. ૨ } બંને ભાગ સાથે રૂ. ૪
 દ્વિતીય ,, ,, રૂ. ૨ }

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સાસુન બિહિંગ એપ્રી-સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

પ્રકરણ ૨૪ મું

દેવદાસી

રે કાનજી માલમ એકલો ગુરવાયુરના મંદિર તરફ ચાલી નીકળ્યો.

એનો બિલકુલ સવાલ ન હતો કે, પોતે સાચી જવામદી બતાવી હતી. એણે ચાંચિયાના ખમીરનો પરચો બતાવ્યો હતો. રજભાત્ર પણ શંકા ન હતી કે, પોતે એક સાહસ સફળતાથી પાર ઉતાયું હતું. એમાં પણ જરાયે શંકા ન હતી કે, પોતે આજે જરાક પણ વૃત્તિને આગળ ધરે તો આ રાજ્યની મોટામાં મોટી અમલદારી એની બને એમ હતું.

જેઓ એને ગાળો દેતા હતા, તેઓ આજે એને પ્રજ્ઞવા રોકાયા હતા. જેઓ એનો જન લેવા તત્પર બન્યા હતા, તેઓ એને ખાતર આજ જીવ આપવા તૈયાર હતા. જે એને ધિક્કારતો હતો, અને પોતાની બરબાદી માટે એને જવાબદાર લેખતો હતો, એ જ સંબલ એને ખાતર પોતાનો જન આપી ચૂક્યો હતો. મૃત્યુ પરિવર્તન કરાવનાર સાહસ એણે પાર ઉતાયું હતું ખરું! કાનજીના પૌરુષ્યને જેબ આપે અને પોષે એવું કામ એણે કયું હતું. સેંકડો મંદિરોમાંથી વાજતા ધંટનાદો ને હજારો આવાસમાં પથરાયેલો આનંદ આની ગવાહ પ્રરતો હતો! પણ આ બધું કોના માટે? પોતાના માટે? કલ્કટ માટે? દેવમંદિરોની પવિત્રતા માટે? ઝામેરીન માટે? કોના માટે એ જીવડા! તેં આ કામ લીધું હતું? કોના માટે ને કોના ખોલે?

ને કાનજીના અંતરમાંથી સાદ ઉઠ્યો: 'વીજળીને માટે...વીજળીને માટે...વીજળી.'

વીજળી કાણુ? વીજળી એને શું થાય? એ છોકરીને તિરસ્કારથી એણે અપમાનિત કરી હતી! એ છોકરી બહાદુર હતી ને એની છાતી

ભાંગી નાંખવાના ઉપાયો એણે અખત્યાર કર્યા હતા. પોતાની શક્તિએ કરીને એ છોકરી ઉંચા આસને ચડી હતી ને પોતે એને એ આસનેથી ગળડાવી દીધી હતી ! પોતે એને જમીનદોસ્ત કરી હતી અને પછી એને જીવતી ગુલામીના રૂપમાં દાટવા ચાડી હતી ! કહે તો ખરો, અસ્થા કાનજી, તારે ને વીજળીને શું ?

જે હો તે હો. એનું રોમરોમ અત્યારે તો વીજળીનું એકમાત્ર નામ પુકારતું હતું. એનું અંગેઅંગ એક મહાન તૃષા અનુભવી રહ્યું હતું !

આજે પોતે એક ભગીરથ સાહસ કર્યું હતું. એ એક ભગીરથ ભૂખ ટાળવા કર્યું હતું ! વીજળીના નાજીક હોઠ ઉપર એણે તિરસ્કારની કમાન જોઈ હતી, ને એ કમાન ખાક કરવાની એના હૈયામાં ઝાળ જાગી હતી. એ નાજીક ભૂરી આંખમાં એણે ક્ષોભંડની નીલી ઝાંખ જોઈ હતી ને એ ઝાંખને ભૂંસી નાંખવાની એના દિલમાં હામ જાગી હતી. ગુલછડી જેવો એનો દેહ અસ્પૃશ્ય અને દટ્ટાર ઉભો હતો ને એને પોતાની છાતી સાથે ભીંસવાની એનામાં વિકરાળ ભૂખ જાગી હતી.

આજે-બસ આજે જ વિજયી બનીને એ પાછો જાય છે. એની પાછળ મહાવિજયનો આનંદ ગાજે છે ને એની આગળ એના પડખા ગાજશે. એ વિજયને એ વીજળીના ચરણમાં ધરશે. એ હોઠો હાસ્યથી વિલસી ઉઠશે. એ આંખો હસી ઉઠશે. એ દેહ અસ્પૃશ્ય ટળી જશે.

એ વીજળીને લાઇ જશે....

પછી એ ક્યાંક ક્યાંક દૂર દૂર નીકળી જશે. દૂર દૂર સાગરની વચમાં...જ્યાં દિવસની હવા ફૂલોથી મહેકી ઉઠે છે ને રાતની હવા તજ અને જળવંત્રીનાં વૃક્ષોની પરાગથી માફક બને છે, ત્યાં એને એ લાઇ જશે.

ત્યાં સમય આથમી જશે. ત્યાં કાળ થંભી જશે. રહેશે એક માત્ર પોતે અને વીજળી-અનંત, શાશ્વત, અજર, અમર અને અબ્યય-અખૂટ ઉલ્લાસો, અખૂટ મસ્તીથી આભને ભરી દેશે તોયે હૈયાને નહીં ભરી શકે...એવા કાંઈ સ્થળમાં....

અને પછી?...અહો કેવો એ દિવસો જશે!-ને કેવીએ રાત્રિઓ જશે.

વીજળી. વીજળી...દરિયાલાલનું એક એક બ્લન્ડ, ધરતીનું એક એક અણુ નાણું ચિરંજીવ નૌજવાનીને હાકલ કરી રહ્યાં.

બધું ભૂલી જશે! કોઈ કડવાં સંસ્મરણો એ નહિ સંધરે! વીજળીએ એનો તિરસ્કાર કર્યો હતો એ એ ભૂલી જશે ને પોતે વીજળીને પદચ્યુત કરી હતી તે તે ભૂલી જશે. સાગરની વચમાં એક લાકડાના દૂકડાને આધારે એણે ભૂખ્યા તરસ્યા સેંકડો ગાઉની દરિયાવાટ કાપી હતી એ એ ભૂલી જશે ને વીજળીનું ઝમોરીને કરેલું અપમાન ભૂલી જશે, ગોરીલાનું બલિદાન એ ભૂલી જશે ને સંબલનું આત્મવિસર્જન પણ એ ભૂલી જશે. ફીરંગીઓ આવ્યા એ એ ભૂલી જશે ને ગયા એમ એ ભૂલી જશે. એનું જીવન આખું જ એક પછી એક એવા પ્રસંગોમાં ગયું હતું કે, એને વીજળીથી વધારે ને વધારે દૂર કરે.

છતાં...છતાં...સુગંધ જેમ ફૂલ પાછળ ખેંચાય, દરિયો જેમ ચંદ્ર પાછળ ખેંચાય, ધરતી જેમ સૂર્ય પાછળ ખેંચાય, એમ હજાર જુદા પાડનારા પ્રસંગોને એ વીજળી પાસે જતો હતો-વીજળી એની પાસે આવતી હતી.

એ લઈ જશે વીજળીને...દૂર દૂર જ્યાં દિવસની હવા વીજળીની સન્નિધિથી આલ્હાદક બનશે ને રાતની હવા વીજળીનાં સ્વપ્નાંથી માદક બનશે...એવા કે સ્થળે.....

ગુરુવાયુર મંદિરના પૂજારીએ જ્યારે એના ખમ્મા ઉપર હાથ મૂક્યો ત્યારે એને ખ્યાલ આવ્યો કે, એ પોતાના મુકામ ઉપર આવી પહોંચ્યો છે.

X X X X

ફીરંગીઓના પરાજયની કથા કાનજીના આવ્યા પહેલાં કયારનીયે ગુરુવાયુરના દેવમંદિરમાં પહોંચી ગઈ હતી. પહેલાં તો કોઈનેય આ વાત માન્યામાં ન આવી, પણ પૂજારીએ તપાસ કરવાને લાલ્લાને

મોકલ્યો ને લાલો પાકા સમાચાર લઈ આવી પહોંચ્યો હતો. ફીરંગીઓ પરાજિત થયા હતા. કાનજી માલમે એને પરાસ્ત કર્યા હતા. જે માથુજી એને આ દેશના ઝાંપા બતાવનાર હતો, એ જ એમને હાંકી કાઢનારો થયો હતો. લૂંટ પછી પાછી કબજે કરી હતી. કાનજીને પોતાની ભૂલ સમજતાં એણે ભૂલ સુધારી હતી. કાનજી માટે પોતે તો ધણા જાત-ભાતના અનુભવ પછી એટલું કહી જ શકે કે, કાનજી માથાભારે હતો, એકલિયો હતો, મિળજી હતો તો પછી બહાદુર હતો. જેણે દરિયાની હવા ખાધી છે, એ ધરાદાપૂર્વક દુષ્ટ હોઈ જ શકે નહીં. કાનજી તો ભડ હતો ભડ! એના જેવો દરિયાસારંગ દરિયાલાલને પારણે થયો નથી-થવાનો નથી.

એટલે જ્યારે કાનજી ગુફવાધૂર આવ્યો ત્યારે પૂજારીએ એનું સ્વાગત કર્યું. એને દેવમંદિર તરફથી ફૂલમાળ પહેરાવીને એની પ્રશસ્તિ ગાઈ. એણે એક આપતિનું વાદળ વિખેરી નાંખ્યું હતું. જે મહામંદિર કાનજીએ નજીબજી અતા બચાવ્યું હતું, એ મંદિરનું કાનજીને અંતઃકરણ-પૂર્વક સ્વાગત હો !

અને પૂજારી કાનજીને દેવમંદિરની અંદર લઈ ગયા, એણે કાનજીને દેવની મૂર્તિનાં દર્શન કરાવ્યાં ને એની સન્નિધિમાં દેવમૂર્તિ સન્મુખ દેવદાસીઓનું નૃત્ય કરાવ્યું. દેવદાસીઓ કાં તો દેવની સમક્ષ કે દેવતુલ્ય મનાય એવા માનવી સમક્ષ માત્ર નૃત્ય કરતી ! બીજા ઠાંઈની સમીપ કે સન્નિધિમાં દેવદાસી નૃત્ય કરે જ નહિ.

અને પછી પૂજારી મહારાજે કાનજીને ફરીને આશિષ આપીને પોતાની પૂજા-વાટ પકડી.

x

x

x

x

પછી કાનજી અને લાલો બે એકલા રહ્યા. બેય એક બીજાને કયાંય સુધી તાકી રહ્યા. ઠાઈ કાંઈ બોલ્યું નહિ. માત્ર સામે જોઈ રહ્યું.

એકાએક ઢોટ મૂકીને લાલો કાનજીને ધણા જોરથી ભેટી પડ્યો. કાનજીએ લાલોને સામી બાથ ભરી. બન્ને જાણે વહી ગયેલા કાળની કડવાશ નીચોવી નાંખતા હોય એમ એકબીજાને ધણા જોરથી ભેટ્યા !

વિરોધ-કાળનો આખોય માઝો જાણે નિચોવાઈ ગયો. કાનજીનાં નિર્મળ-બનેલાં ચિત્તમાં ખ્યાલ આવ્યો કે, અત્યાર સુધીમાં જેના વિષે એણે વિચાર સરખાવે નહોતો કર્યો, એ લાલો.....એ લાલો.....

કાનજીનો અવાજ બારે થયો: 'તમારે મને માફ કરવા જેવું થયું છે !'

'આજે તેં જે કયું છે એ પછી મારી ને તારી વચ્ચે કાંઈ માફ માગવાનું ને માફ આપવાનું નથી રહેતું.'

'એ તમારી વડાઈ છે.'

'વડાઈ શી ?' લાલાએ કહ્યું: 'જૂના વખત ગયા, જૂના ધંધા ગયા, જૂના ભાવ ગયા ને જૂનાં માણસોય ગયાં. હવે જૂની વાત સંભારતી શું ?'

કાનજી ચૂપ રહ્યો. લાલાની વાતનો પ્રતિવાદ તો એ કરી શકે એમ ન હતું, પરંતુ એનું મગજ ચૂપ ના રહ્યું. ચિત્ત નિર્મળ બને ત્યારે નવા વિચારો આવ્યા સિવાય ના રહે. કાનજીને વિચાર ઉપજ્યો કે, લાલાએ જે વિધાન કયું, એ વિધાનને ઉપસ્થિત કરવામાં પોતાની જવાબદારી મોટી છે.

'પેલો કમબખ્ત સંબલ ક્યાં ગયો ? પાજી કાયર રહ્યો તે છેક સુધી કાયર રહ્યો ! અહીં હતો ને મંદિરની રક્ષા કરવા માટે જાન દેવાની મોટી વાત કરતો હતો, ને ખરેખરો એલ શરૂ થવાનાં એંધાણુ આરંભાર્યા કે ભાગી ગયો !' લાલાએ અસામયિક ઉકળાટથી કહ્યું.

વાત એમ થઈ કે, લાલાએ 'જૂનાં માણસો મરી ગયાં' એમ કહ્યું ત્યારે સહેજે એના મગજમાં આ આખાંયે રોમાંચક કાંડના પ્રભવસ્થાન સમો કાનજી ને સંબલનો કલહ યાદ આવ્યો, ને પોતે કાનજીને બદલે સંબલની તરફેણ કરી હોવાનું એના દિલમાં શૂલ જગ્યું. એ કાનજી તો અત્યારે એક કાર્યને પાર પાડીને અહીં એની સામે ઉભો છે. 'સંબલ ક્યાં ગયો ? કાયર...નક્કી કાયર...ભાગી ગયો...'ને ચૂક જાગેલું એ શૂલ લાલાને ખ્યાલ આવે એ પહેલાં ઉચ્ચાર પામ્યું.

કાનજીએ હાથ ઉંચો કરીને લાલ્લાને વાર્યો: 'એમ ના બોલો! એ આપણા બેય કરતાં વધારે બહાદૂર હોતો!'

લાલ્લાના ચહેરા ઉપર કડવું હાસ્ય છાયું.

કાનજીએ ખુલાસો કરવાની પોતાની ફરજ માની: 'તમે જાણતા નથી લાગતા, પણ સંબલ તો સદ્ગતિ પામ્યો છે.'

'હે! શું? ક્યારે?' સંબલના અવસાનની વાત લાલા માટે નવી હતી. વિજયના મહત્વના વર્તમાન આપનારાઓને લાલ્લાને એક લિખારીના અવસાનથી વાકેફ કરવાનું જરૂરી નહોતું લાગ્યું.

'મારી ને શ્રીરંગીઓની લડાઈ વેળાએ એ હાજર હતો. એ હાજર હતો ને એણે મારે ખાતર પોતાનો જન આપ્યો ત્યારે તો હું તમારી પાસે આજે જીવતો છું.'

લાલ્લાને પસ્તાવો થયો. ઉતાવળમાં એણે કેવી ધોર બદનક્ષી કરી હતી! મરી ગયેલા વીરની કેવી ફૂર વિડંબના કરી હતી! 'ઈશ્વર એના આત્માને શાંતિ આપો!' એણે હાથ જોડીને કાનજીની ક્ષમા માગતો હોય એવા સ્વરે ઉમેર્યું.

થોડી વાર બંને ચૂપ રહ્યા.

પછી કાનજીએ નવી દિશામાં વાત ઉપાડીને પોતાના આગમનનું કારણ જણાવ્યું: 'લાલા કાકા! મારે વીજળીને મળવું છે!'

લાલ્લાના ચહેરા ઉપર મ્હાન સ્મિત છાયું. 'એ તો તું આવ્યો ત્યારથી હું સમજતો હતો.'

'ત્યારે મને એની પાસે લઈ જાઓને?'

'વીજળીને મળીને તારે શું કરવું છે?'

કાનજીએ જવાબ ન આપ્યો. કાનજી શા માટે વીજળીને મળવા માગતો હતો ને મળીને શું કરવા માગતો હતો, એ વીજળીના પિતાને સમજાવવાથી શો લાભ? એ શું કાંઈ નાનો બાળ છે કે સાનમાં સમજે નહિ?

લાલાના ચહેરા ઉપરનું સ્મિત તો હતું મ્હાન, પણ એય જુઝાઇ ગયું: 'એ તારાં નકામાં સોણલાં છે.'

કાનજીને એકાએક ચમક આવી ગઈ. 'નકામાં? કેમ તમને હત્યે મારા ઉપર રોષ રહ્યો છે કે?'

લાલાએ માથું ધુણાવી ના પાડી.

કાનજીની અસ્વસ્થતા વધી. લાલાના ચહેરા ઉપર કાંઈ આનંદ, કાંઈ અભિમાન નહોતું દેખાતું, પણ ત્યારે નકામું કેમ?

કાનજીના ચહેરા ઉપર ઝપાટાબંધ વ્યગ્રતાથી કાલિમા છાઇ હતી ને એનો મિનજ ઉશ્કેરાતો હતો, એ એની ખેંચાતી ભમ્મર કહેતી હતી. લાલાએ કહ્યું:

'હું જ્યારે તને આપતો હતો ત્યારે તેં ન લીધી, ને હવે જ્યારે માગવા આવ્યો છો ત્યારે હું આપી શકતો નથી.'

'પણ એનું કાંઈ કારણ?'

'વીજળીનાં લસ થઈ ગયાં છે, કાનજી!'

કાનજીની કાયામાં એક ધ્રુજરી આવી ગઈ. વીજળીનાં લસ થઈ ગયાં? થઈ ગયાં? ને ગઈ કાલે જ્યારે એ આવ્યો ત્યારે કાંઈ એ એને કાંઈ ના કહ્યું.

'લસ થઈ ગયાં?' કાનજી એક કદમ આગળ આવ્યો. એના કપાળમાં કારમી કમાન ખેંચાવા માંડી હતી. 'કેની સાથે?'

'જેની સાથે થયાં છે એની સાથે તાકાત તું મિલાવી શકશે નહિ.'

'એ છે કોણ?'

'દેવાધિદેવ શંકર.'

'દેવાધિદેવ શંકર? એ વળી કોણ છે?'

'શંકર.....'

'શંકર? કયો શંકર?'

'ભગવાન.'

કાનજી ખડખડાટ હસ્યો. એ તો સમજ્યો હતો કે, કોઈક માણસ હશે એ નામનો ને આ તો નવું ભૂત નીકળ્યું.

‘મસ્કરી શું કામ કરો છો ? શંકર તે કોઈને પરણતા હશે ને શંકરને વળી પરણાતું હશે ?’

‘એક વર્ગ એવો છે કે જેને દેવાધિદેવ પરણે છે ને જે દેવાધિદેવને પરણે છે તે અન્ય પુરુષ તમામને બાંધ બાંધે માને છે.’

‘એવું વળી કાણુ છે ?’

‘દેવદાસી !’

‘દેવદાસી ! વીજળી દેવદાસી બની છે ?’

‘હા અને તારે એને મળવું નકામું છે. એ તારી સાથે આવી શકે નહિ.’

કાનજીએ આતુર આગ્રહથી કહ્યું : ‘લાલા કાકા ! આજે મેં જે કાંઈ કયું છે એ કોને ખાતર કયું છે ?’

‘તારે પોતાને ખાતર !’

‘મારે ખાતર ! મારે ખાતર મારે કાંઈ પણ કરવાની જરૂર શી હતી ?’

‘કિરતારના દરબારમાં તારો હિસાબ ચોખ્ખો કરવા. આ લોકમાં તેં જે કાંઈ કયું છે, જે કાંઈ તારે માથે ચડ્યું છે, એનો એકદા તો તારે કિરતારને જવાબ આપવો જ પડશે. અહીં રહે રહે આટલું તો મને ઉકલી ગયું છે કે, વહેલું કે મોડું પણ આપણે ન્યાયના ત્રાજવામાં તોળાવાનું છે.’

‘અહીં હું તોળાવાનો નથી ને ઉપર શું થાય એની મને ચિન્તા નથી, કાકા !’

‘કાનજી ! તારા એકના તુમાખથી કાંઈ દુનિયાનાં ધોરણ નહીં બદલાય. મારી એક વાત બરાબર સંભળ. જણે અજણે પણ કાંઈક માણસના હાથે એકાદ અપકૃત્ય એવું થઈ જાય છે કે, હજાર પ્રાચિતો કે હજાર સુકૃતો એને બૂંસી શકતાં નથી.’

કાનજીને કંટાળો આવ્યો. લાલા સાથે એ પાપને પુણ્યની ચર્ચામાં એને ઉતરવાની વૃત્તિ નહોતી. એણે લાલાની વાત કાપી: 'વીજળીને અહીં કાણુ રોકી શકે એમ છે ? મારી સામે ?'

'કાંઈ વીજળીને રોકી શકે નહીં' ને કાંઈ એને રોકવા ચાહતું નથી. વીજળીનાં બંધન ને કાંઈ છે એ એની સ્વેચ્છાનાં જ છે !'

વીજળીની સ્વેચ્છા ! ત્યારે તો પાપ પુણ્ય ને લોકોપચારો બધા જ શાસ્ત્રોના પ્રંઠાર્માં પડ્યા રહેવાના, માત્ર ચાર આંખો મળે એટલે...

કાનજીએ કહ્યું: 'લાલા કાકા ! તમે બહારથી બમે એમ કહો પણ અંતરથી બરાબર જાણો છો કે, 'મે' ને કાંઈ કયું' છે એ વીજળીને ખાતર કયું' છે !'

'હા.'

'તો બસ. મને વીજળીને મેળવી આપો !'

'ભલે !'

X

X

X

X

લાલો અંદર ગયો. કાનજી બહાર એકલો પડ્યો. એના મગજમાં અત્યારે બસ એક જ વિચાર હતો. વીજળીના સિવાય એ રહી શકે જ નહીં. 'વીજળીએ એની સાથે આવવું જ જોઈએ. અને વીજળી શા માટે ન આવે ? પ્રેયસીતું દિલ જીતવા ને કાંઈ પણ માણસે આજ દિન તક ને કાંઈ પણ કયું' હશે, એનાથી પોતે જરૂર ચડિયાતું કરી બતાવ્યું' છે. વીજળી આવશે જ. વીજળીએ આવવું જ જોઈએ. વીજળી વગર એક દિવસ પણ કેમ જાય ? વીજળી દેવદાસી છે. ભલે હો. પણ એને શું કાંઈ હાડ માર, દિલ, મગજ, લોહી કાંઈ કરતાં કાંઈ નહિ હોય ? શું કયાંય કાંઈએ એકાદ કણમાં પણ કાનજીનું નામઠામ નહોતું ?'

એ બને જ કેમ ? વીજળી આવશે જ. વીજળીએ આવવું જ જોઈએ.

પ્રકરણ ૨૫ મું

મૃગવૃણા

ડી વારે લાલો અંદરથી પાછો આવ્યો અને એણે કાનજીને અંદર જવાનું કહ્યું. કાનજી અંદર ગયો. નિજ મંદિર સામેના મંડપમાં વીજળી

એકલી બેઠી હતી.

થોડી વાર બન્ને એક બીજા સામે જોઈ રહ્યાં ને કાંઈ કાંઈ બોલ્યું નહિ.

આખરે કાનજીએ કહ્યું: 'વીજળી ! હું તને તેડી જવા આવ્યો છું.'

'મને તેડી જવા આવ્યા છો ? ક્યાં તેડી જશો ?'

'વીજળી ! મારી વીજી !' કાનજીનો અવાજ ઉંચે ચડતો ચડતો વધારે ને વધારે ધ્રુજવા લાગ્યો: 'ગઈ ઠાલ હું તારી પાસે આવ્યો હતો ને તેં મારો તિરસ્કાર કર્યો હતો. તેં મારા ઉપર એક આરોપ મૂક્યો હતો ને એ આરોપની એથ નીચે તેં મને ઠાઠી મૂક્યો હતો. ત્યારે મેં તને કહ્યું હતું કે, ફરીને એક વાર હું તારી પાસે જવાબ લેવા આવીશ. એક દિવસમાં તેં મારા ઉપર મૂકેલો આરોપ પાયા વગરનો હોવા છતાં જૂંસી નાંખ્યો છે. આજ હું તારી પાસે એ કાનજી ઉભો છે કે, જેણે તું કહેતી હતી એવો દેશઠોહ ધોઈ નાંખીને તું કબૂલ કરી શકે એવી દેશસેવા કરી છે. વીજળી ! હું તારા વગર રહી શકું તેમ નથી ને તારા ખ્યાલ માત્રથી આભને પણ બાથ ભરવાની મારામાં હામ જાગે છે. તું મારી છો, હું તારો છું. મારી સાથે ચાલ !'

વીજળી નિરૂત્તર રહી.

કાનજીએ ધ્રુમ પાડી ને એનો અવાજ એને પથર ઉપર પછડાતાં પાણી જેટલો તીખો લાગ્યો: 'વીજળી ! વીજળી ! મારું જહાજ તારી

રાહ જીએ છે. મારે દેશ તારી રાહ જીએ છે. મારું દિલ તારી રાહ જીએ છે. હવે શું વિચાર કરે છે ? ચાલ !

જવાબમાં વીજળીએ માથું ધુણાવ્યું.

એ મૂક ઇન્કારથી ઉશ્કેરાઈ ગયેલા કાનજીએ જરા આગળ આવીને વીજળીની આંખો મારફત વીજળીના હૈયામાં સીધી નજર કરતો હોય એ ઢાંખે કહ્યું : ‘યાદ કર, વીજળી ! તારા અંતરને પૂછ. તારા આત્માને પૂછ. તારી બુદ્ધિને પૂછ. તારા લોહીને પૂછ. એક વાર મેં તને ગુલામ બનાવી હતી-કેવળ તારા શરીરને. હવે તેં મને ગુલામ બનાવ્યો છે-મારા દેહ, મારી બુદ્ધિ, મારા દિલ-મારા તમામે તમામના અણુએ અણુને અને હવે તું નહિ આવે ?’

વીજળીએ પોતાના હોઠ ખે દાંતો વચ્ચે દબાવ્યા : ‘એક દિન મારું દિલ તને જંખતું હતું. એક દિન મારું રોમ રોમ કેવળ તારું ચિન્તન કરતું હતું, પણ આજ.....’

વીજળી ચૂપ રહી. કાનજીએ સવાલ કર્યો : ‘અને આજે ?’

‘આજે કંઈ નહિ.’ વીજળીએ નિરાશ અવાજે જવાબ દીધો.

કાનજી હસ્યો. ખે કદમ આગળ આવ્યો : ‘કંઈ નહિ એમ નહિ. તારો ચહેરો મને મવાહ પૂરે છે અને મારું અંતર પણ મને ગવાહ દે છે કે, આજ પણ તારા દિલમાં મારું સ્થાન છે. વીજળી ! ત્યારે શા માટે તું આમ જીવન વેડી નાંખે છે ? શા માટે તું તારી કાયા અહીં સુકાવી નાંખે છે ? તું ચાલ મારી સાથે...અનંત આલ ને અખૂટ મહાસાગરનાં આપણે બાળ, તને આ બધી સંકડામણ, ગુંગળાવી નાંખશે. આ શહેરો, આ રસ્તાઓ, આ ધરો, આ બધાં અધકારનાં ચોસલાંઓ છાતી ઉપર ભારે શિલા જેવાં પડશે. તું ચાલ, તારું સ્થાન અહીં નથી.’

‘મારું સ્થાન અહીં નથી તો ક્યાં છે ?’

‘જ્યાંથી નિશ્ચિન ચંદ્રમાનાં નિરંતરાય દર્શન થાય છે, જ્યાંથી આકાશનો એકએક તારો ગણી શકાય છે, જ્યાં અહોનિશ ખારા પાણીનું

મોજાં સમુદ્રલક્ષ્મીનું મંથન કરે છે, ત્યાં દરિયાના પારણા ઉપર તારું સ્થાન છે...અને...અને...તારું સ્થાન તો મારા જીવનમાં છે, મારી દેવી !

‘પણ મારાથી અવાય જ નહિ. હું દેવદાસી છું.’

‘દેવદાસી ! એક બદતમીજ રાજની પાપવાસનામાંથી જીવવા માટે લીધેલી દીક્ષા શું તને જીવનભર બાધી રાખશે ?’

‘પણ મને આ મંદિરમાં સંરક્ષણ મળ્યું છે.’

‘સાચું, સંરક્ષણ કરવાનો મંદિરનો શું ધર્મ ન હતો ? એક નિર્દોષ છોકરી ઉપર એક રાજાને અત્યાચાર કરી શકે તો ઇજ્જત કોની જાય છે, છોકરીની કે દેવની ? મંદિરે તારી રક્ષા કરીને પોતાનો ધર્મ બજાવ્યો છે. વીજળી એટલા માટે કાંઈ આવ્યા ઉગ્ર વ્રત ન હોય !’

‘મને દલીલો નથી આવડતી, ને મને તારી માફક બોલતાં નથી આવડતું, પણ મેં દીક્ષા લીધી છે. દેવને મેં હાકલ પાડી ત્યારે દેવને હાકલ પાડવાનો અધિકાર મેળવવા મેં એની આજ્ઞા સેવા કરવાનું વ્રત લીધું છે અને ધર્મનાં વ્રત કદિ ફરે નહિ. કાનજી ! તું જા, અને કોઈ બીજા સાથે લક્ષ કરીને સુખી થા !’

‘વીજળી !’ કાનજીએ કહ્યું : ‘મારે માટે તો આ જગમાં તો કોઈ બીજી નથી. પણ...પણ... તું મને નથી ચાહતી ? તું બોલ ! હું શું કરું કે તું મને ચાહે ? તું કહેતી હો તો હું વહાણો લઈને જઈ, ને દરિયો ડાળીને શીરંગીઓનો મુલક શોધી કાઢું, ત્યાં ખાનાખરાબી કરું. તું કહેતી હો તો હું ઝામોરીનને ઢંડ આપું... વીજળી ! હું શું કરું કે તું મને જરાક પણ ચાહે ?’

ચંદ્રમા ઉપર વાદળી દોડે એવું મ્હાન હાસ્ય વીજળીના ચહેરા ઉપર જવાયું. ‘મારાં રામરોમમાં તારા સિવાય બીજું કંઈ નથી.’

આ ૨૫૦૮ એકરાર સાંભળીને કાનજીનું હૈયું ફૂટી ઉઠ્યું. એણે વીજળીનો હાથ પકડ્યો : ‘ત્યારે તો હું બીજી કંઈ વાત નથી સાંભળવાનો.’

‘એ અધર્મનો બવહાર થાય. તું મારે માથે એવો કાંઈ બવહાર લાવે તો મારે આત્મહત્યા કરવી પડે.’

‘પશુ આવો તે કાંઈ ધર્મ હોય ?’

‘ધર્મનાં ફરમાન કદિ તકથી નથી સમજતાં.’ વીજળીએ કહ્યું : ‘પૂજારી મહારાજ હરહંમેશ અમને એમ સમજાવે છે ને સાચું સમજાવે છે.’

‘ત્યારે ?’

‘ત્યારે કાંઈ નહિ. તું જા અને સુખી થા.’

‘હું જઈ છું.’ કાનજીએ અદ્ય વાળીને કહ્યું : ‘બહુ સારું, હું જઈ છું.’

‘તું ક્યાં જશે ?’ વીજળીએ પૂછ્યું.

‘હું જમ્મશ વાસ્કો ડા ગામાના મુલકમાં. એને શોધી કાઢીશ, એના ઉપર ઉમ પ્રતિકાર લખશ અને પછી...અસ પછી.....’

‘તું એવો ગડો વિચાર ના કરીશ.’

કાનજી એક સ્પષ્ટ બોલ્યા સિવાય ત્યાંથી પાછો ફરી ગયો.

‘કાનજીભાઈ !’ પાછળથી અવાજ આવ્યો.

કાનજીએ ચમકીને પાછળ જોયું.

પાછળ કેસર ઉભી હતી.

‘કાનજીભાઈ ! પાછા આવો !’

કાનજી પાછો ફર્યો. એના ચહેરા ઉપર કુતૂહલ છવાયું.

‘તમારી બહેની વાત મેં સાંભળી છે !’ કેસરે કહ્યું : કેસરના ચહેરા ઉપર શ્વાન ગૌરવ હતું. એની આંખમાં નિમોહની તટસ્થતા હતી. ‘તમારી બહેની વાત મેં સાંભળી છે.’

કાનજી અને વીજળી બેય કેસર સામે જોઈ રહ્યાં.

કેસરે આજળ ચલાવ્યું : ‘તમે બંને એક બીજાને ચાહો છો, એક બીજાના અનુરાગી છો. જેઓ ચાહે છે તેઓ ધન્ય છે. તમે શા મારે તમારું જીવન એને જવા દો છો ?’

કેસરના ચહેરા ઉપર એક પ્રકારની એવી દીપ્તિ છાપે કે, જેનો મર્મ એમાંથી કાઢ ન સમજી શકયું.

‘જેઓ ચાહે છે એમણે કદિ વિખૂટાં નહિ પડવું’ જોઈએ.’

વીજળી કેસરની સામે જોઈ રહી. આજ કેસર એને એમ કહેનારી હતી કે, જેણે એક વાર દેવદાસીનાં વ્રત લીધાં એનાથી પુરૂષનો ખ્યાલ સરખો પશુ કરાય નહિ. વીજળીની આંખો કેસરને આ સવાલ પૂછી રહી.

એ સવાલ કેસર સમજી હોય એમ કેસરે આગળ ચલાવ્યું:

‘મારી વાત જુદી છે. હું તો સંસાર ને સમાજમાંથી હડધૂત થયેલી નારી છું. મારા જીવનમાં કોઈ આશા નથી, કોઈ શાતા નથી, કોઈ પ્રણય નથી, કોઈ મહોજ્જત નથી, કોઈ સ્વપ્નાં એ નથી, અને મારા જેવીને જ દેવદાસી બનવાનો અધિકાર છે. આ લોકમાં કોઈ પશુ પુરૂષની જે બહેન ના બની શકે, પત્ની ના બની શકે, પુત્રી ના બની શકે, એ જ પરલોકવાસી દેવની દાસી બની શકે. પરંતુ આ લોકમાં જેને રજમાત્ર પણ આશા છે, આસ્થા છે, એણે હરગીજ એ આશા અને એ આસ્થાને કદિ દ્રોહ ન કરવો જોઈએ. અને જેને આ લોક અને પરલોક વચ્ચે મનોમંથન કરવાનો જરા સરખો પણ અવસર ઉભો થાય છે, એણે દેવદાસી બનવું નહિ જોઈએ.’

‘હું પણ એને એ જ કહી રહ્યો છું,’ કાનજીએ કહ્યું: ‘પરંતુ એને મારી વાત સમજવી જ નથી.’

‘સમજવી જ નથી એમ નહિ, પણ કાં તો તમે સમજતી શક્યા નથી તે કાં તો તમે પોતે જ સમજતા નથી. પ્રેમ જ્યારે અધર્મનો પંથ હોય ત્યારે પાપ બને છે. પ્રેમ જ્યારે ગદ્ય કાલની ઉપસ્થિતિનો વિઠોહી બને ત્યારે શાપ બને છે. એક નારીને આ જગતમાં જે તંત્ર સ્થાપિત થઈને ચાલે છે એ તંત્ર નીચે જે જે ઝડપુ ચૂકવવાનાં હોય છે તેનો ભંગ કરવાને પ્રેરે એ કદિયે સાચો પ્રેમ નથી. એક નારીને પુત્રી તરીકે,

અહેન તરીકે જે દ્રેહી બનાવે એ પત્નીત્વ કદિ સુખદ ન બને. એક નારીને પોતાના દેવતા તરફ ઉપેક્ષિત બનાવે એ પ્રેમ કદિ ઉર્ધ્વગામી ન બને.’

‘ત્યારે ?’ વીજળીએ પૂછ્યું : એને કેસરની વાતનો કાષ્ઠ મેળ સમજતો ન હતો.

‘પ્રેમના પ્રકાર બે. એક પ્રેમ છે ઉર્ધ્વગામી, એ કિરતારના ચરણુર્મા જઘને થંબે. બીજો પ્રેમ છે અધોગામી, એ વેશ્યાવૃત્તિના ઉંબર ઉપર જઘને થંબે. તમારો પ્રેમ જો નિર્મળ હોય તો તમે એને કિરતારના ચરણુર્મા પ્રાંજલ કરી શકો છો.’

કેસર થોડી વાર ચૂપ રહી, પછી પાછી બોલી:

‘વીજળી! દેવદાસીઓની અધિકાત્રી તરીકે તને માઈં શાસન છે. તારા અંતરતમ અંતરમાં પુરૂષની મહોબ્બત છે ને શુદ્ધ મહોબ્બત છે. તારાથી દેવદાસી રહી શકાશે નહિ. તારે આ મંદિરનો ત્યાગ કરવો પડશે.’

‘અને કાનજીબાઈ! કિરતારના આ ધામમાં કિરતારની પરમ પવિત્ર એવી વસ્તુ તમે લેવા આવ્યા છો. તમને હું પૂછું છું કે, તમે ચોરી કરવા આવ્યા છો કે પ્રસાદ સ્વીકારવા? તમારે કિરતારની ચોરી કરવી છે કે, કિરતારનું નૈવેદ્ય લેવું છે? તમારા અંતરના ઉંડાણુર્મા પ્રવેશીને જરા જોજો. પવિત્ર વસ્તુ જોને લેવી હોય, એણે પવિત્ર રહેવું ઘટે ને જૂતકાળનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે. વિચાર કરજો કેટકેટલી હત્યાઓ તમારે માથે ચડી છે. દેવમંદિરની તમારા શીરંગીઓને હાથે થયેલી બેઠજીજીતની જવાબદારી પણ તમારી છે. અનાયાસે બલે હો, છતાં માંજીસ પોતાના કૃત્યોનાં પરિણામમાંથી છટકતો નથી-છટકી શકતો નથી. જાણ્યે કે અજાણ્યે પણ અગ્નિને હાથ લગાડનાર દાઝ્યા સિવાય ના જ રહે. તમે જાણ્યે કે અજાણ્યે તમે જે પાપનો પૂંજ આ મુલક ઉપર લાવ્યા હતા, એનો બોજો પણ તમારા ઉપર છે. તમે કહેશો કદાચ કે, તમે એ લોકોને આ મુલકમાંથી પાછા હાંકી કાઢીને એ પાપનું ચત્કિચિત્ પ્રાયશ્ચિત્ કર્યું છે. પણ હું તમને જ પૂછું છું કે,

એ પ્રાયશ્ચિત્ત સાચું છે ખરું ? માણસ પોતાની ભૂલ સમજીને, ભૂલને વારવાનો, કશી જ સ્વાર્થબુદ્ધિ વગર, પ્રયાસ કરે, એ જ સાચું પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય. તમે શ્રીરંગીઓની સામે લડ્યા-બહાદુરીથી લડ્યા, પણ શ્રીરંગીઓના બુલભોથી ત્રાસીને તમે લડાઈ ઉપાડી હતી ? તમારી તો સહાનુભૂતિ શ્રીરંગીઓ તરફ હતી, પણ જ્યારે વીજળી ઉપર આપણે આવી, જ્યારે તમારા ચાર-ભિત્રો તમારી ચોકાના પ્રદેશ ઉપર પેટ કદમી કરવા પ્રેરાયા, ત્યારે તમારી ચાચિયાગીરીના ધોરણ મુજબ જ તમે તમારા બાઇબંધો સામે થયા. જે આજે પ્રાયશ્ચિત્ત જેવું દેખાય છે એ તો કેવળ જામ છે. એ તમારા પાપને નિવારણ નહિ, પણ ઢાંકણ. એ ઉપર રચાયેલો તમારો પ્રેમ નહિ તમને સુખ રૂપ નીવડે, નહિ વીજળીને સુખરૂપ બને, નહિ આ લોક પર લોકમાં મંજૂર રહે. તમારે જે શુદ્ધ ભાવથી શુદ્ધ મહોબ્બત રાખવી હોય, એ મહોબ્બત વગર તમારાથી જીવી જ શકાશે નહિ, એમ તમને લાગતું હોય, તો અણી શુદ્ધ પ્રેમને ખાતર જે સર્વ પાપોની ઉદારચિત્તે ક્ષમા આપે છે એ કિરતારના ચરણમાં તમે બને પહોંચો, અને પછી આ લોક ને સર્વ લોકમાં સર્વ કાળે તમારી જોડલી કદિ વિખૂટી પડશે નહિ.’

કેસર ચાલી ગઇ. કાનજી અને વીજળી એક બીજાની સામે જોઈ રહ્યાં.

‘જો તમે એ માર્ગ કબૂલતા હો...’ વીજળીએ કહ્યું.

જવાબમાં કાનજીએ જીવનમાં પહેલી જ વાર વીજળીને બાથમાં લીધી. દેવની સન્નિધિમાં એના કપાળ ઉપર ચૂંબન કર્યું. ‘જોને ભગવાન જોડે છે એને કોઈ વિખૂટાં નહિ પાડી શકે.’

વિરામ

નજીએ ત્યાંથી વિદાય લીધી અને વીજળીએ એનો સાથ પુરાવ્યો.

સૌથી પહેલાં એમણે દેવમંદિરના અધિષ્ઠાતા દેવના ચરણમાં પ્રણિપાત કર્યા.

પછી એમણે દેવમંદિરના પૂજારીના ચરણમાં

દંડવત્ કર્યા.

‘મહારાજ ! અમે આપની વિદાય માગીએ છીએ અને આપ અમને આશિષ આપો. આ જગતમાં અમારે જુદા જુદા રહેવા જેવું કાંઈ આકર્ષણ નથી રહ્યું અને આ લોકમાંથી સહપ્રયાણ કરવા જેવું થયું છે. મારા અંતર ઉપર મહાપાપ અને મહાપ્રેમનો ખોજ છે. અને એ ખોજને એક સામટો આ સંસારમાં ઉપાડવાની મારી હામ નથી.

‘મહારાજ ! હું ચાંચિયો ! જીંદગી આખીયે મેં દે-માર અને લૂંટ-લોભમાં ગાળી છે. હું બહાદૂર છું કે નહિ, એ હું નથી જાણતો, પરંતુ એક વાત હું જાણું છું. જીવનભર શિકારી તરીકે રહેલો હું શહેરી તરીકે રહેવામાં ભારે વિકટ પંથ જોઉં છું. મારા સાથીઓ નાશ પામ્યા છે. મારો દેવ દરિયાલાલ પણ મારા તરફ નહોતર થયો છે. મારાં જહાજો લૂંટાઈને નાશ પામ્યાં છે. જેને ખાતર અને જેના જોર ઉપર હું ફૂટતો હતો, એ અમારી પેઢી દરપેઢી ચાલી આવતી દોલત પણ લૂંટાઈ ગઈ છે. સર્વસ્વથી લૂંટાયેલો અને સર્વ-સ્વથી વંચિત થયેલો હું આજે વીજળીને ક્યાં લઈ જઈ ? હું વાણિયાની જેમ વેપાર કરીને જીવી શકતો નથી. હું બ્રાહ્મણની જેમ બિદ્યા માગીને જીવી શકતો નથી. હું ચંદ્રની જેમ સેવા કરીને જીવી શકતો નથી. ક્ષત્રિયની જેમ ધરતી ઉપરની જનફસાની મને ગમ્ય નથી. હું દરિયાનો મત્સ્ય, અને આજે દરિયામાં મારું કાંઈ રહ્યું નથી, મહારાજ !

‘વીજળી સિવાય હું રહી ના શકું. આજ દિનતક હું કેમ રહી શક્યો, એ હું નથી જાણતો, પણ એક વાર વીજળીને જોયા પછી તો હું એના સિવાય હરગીજ રહી ના શકું, એ નિર્વિવાદ છે. અને વીજળી આ લોકમાં મારી સાથે નથી આવી શકતી. એની પ્રતિજ્ઞા છે. એ પ્રતિજ્ઞાથી એ બંધાયેલી છે અને મહારાજ ધર્મના આચારોથી હું બીનવાકેફ હું થું જાણું કે, એ પ્રતિજ્ઞા એણે તોડવી જોઈએ કે નહિ? પરંતુ હું એ એક વાત જાણું છું, મહારાજ! કે જેને વીજળી અધર્મ માને છે, એવો આચાર કરાવીને આ લોકમાં હું સુખી થઈ શકું નહિ. આ લોકમાં મારે કંઈ આશા નથી. દરિયાનો મને ડર નથી. અમે બંને દરિયાને ખોળે બેસવા જઈએ છીએ, મહારાજ! અમને વિદાય આપો!’

પૂજારીએ દંડવત્ પડેલા કાનજીને ઉઠાડ્યો અને કહ્યું:

‘તમે આત્મહત્યા કરવા માગો છો?’

‘હું જળસમાધિ લેવા માગું છું.’

‘જીવન જીવવાનો તમને કાર્ષ્ઠ રસ્તો દેખાતો જ નથી? તમારા જેવા વીર પુરૂષે જીવનભરની વિપથવાટ પછી સૂઝેલા સાચા રાહને આટલો વહેલો કેમ ત્યાગવો પડે છે?’

‘વીજળીને પૂછો.’ કાનજીએ અદ્ય બીડીને કહ્યું:

પૂજારીએ વીજળી સામે જોયું. વીજળીએ જવાબ દીધો:

‘ગુરૂદેવ! જેને કારણે એક આખીએ કોમતું નિકંદન નીકળી ગયું, જેને કારણે મારા સંબંધીઓ અંદર અંદર કપાઈ ગયા, જેને કારણે મિત્રોએ દ્રોહ કર્યા ને દુશ્મનોએ જન દીધા, જેને કારણે આ દેશ ઉપર મહાપાપ આવ્યું, જેને કારણે આ દેવમંદિરના બૂઝગ પૂજારીએ જન આપ્યો...આટલી આટલી હત્યાઓનો ભાર જે નારીને માથે છે, એ નારી દેવમંદિરમાં કદાચ શાતા પામી શકે, પરંતુ સંસારમાં સુખ શી રીતે મેળવી શકે?’

પૂજારીએ એક પછુ શબ્દ બોલ્યા સિવાય બંનેને આશિષ આપી.

X X X X

બંને જ્યારે હાથમાં હાથ સાંઠીને બહાર આવ્યાં ત્યારે લાલો એમને જોઈને ચમક્યો.

‘વીજળી ! ક્યાં જાય છે ?’

‘આમની સાથે.’

‘કાનજી, તું ક્યાં જાય છે ?’

‘વીજળીની સાથે.’

લાલો મૂઠ જોવો તાકીને ઉભો રહ્યો.

કાનજીએ કહ્યું : ‘પૂજારી મહારાજે અમને સુખ વિદાય અને શુભાશિષ આપી છે અને તમે પણ આપો.’

‘પણ તમે ક્યાં જાઓ છો ?’

‘ભાગ્ય અમને એક જ માર્ગ બતાવી રહ્યું છે અને તેમાંથી છટકવાની અમારી ધૃષ્ટિ પણ નથી.’

‘કાનજી ! વીજળી !’ લાલાએ ઉંચે સાદે કહ્યું : ‘તમે બંને જાઓ ! પરંતુ તમે સુખી થઈ શકો એમ મને માન્યામાં નથી આવતું. કાનજી ! જે દેવની પ્રતિષ્ઠાને રક્ષી છે, એની ઇચ્છા તું આજે જાકરી રહ્યો છે. વીજળી ! જેની સાથે તે શોધી એનો નિયમ તું ભાંગી રહી છે. પાપનો પંથ પકડીને કોઈ સુખી નથી થતું, એ આપણે આપણી જ જીંદગીમાં જોયું, છતાં તમે બંને એનો પ્રયોગ કરવા જાઓ છો ?’

‘પણ.....’ વીજળી બોલવા જતી હતી. એને લાલાએ વારી : ‘તમારી કોઈ પણ વાત મને સંભળાવ્યા સિવાય કેવળ મારી વાત તમે સંભળતાં જાઓ ! તમે જશો ક્યાં ? સારા મુદ્દકનાં વેર તમારી આસપાસ ગાજે છે. તમે શું એમ માનો છો કે, લૂંટારાઓ, ચાંચિયાઓ ને રાજાઓ—એક જ જમાતના શિકારીઓને લૂંટાયેલાઓ ને શિકાર થયેલાઓ કદિ સુખે જીવવા દેશે ? જેટલી હત્યાઓ તમારે હાથે થઈ

છે એટલા કિન્ના તમારી પાછળ ભમશે, જેટલી લૂંટ તમારે હાથે થઈ છે એટલાં વેર તમારા માથા ઉપર ગાજશે અને તમને નહિ તો તમારાં બાળકોને એ પાપ ભોગવવું પડશે. તમે કહેશો કે તમને ઉપદેશ આપવાનો મને કોઈ અધિકાર નથી. હું એ કબૂલ કરું છું અને હું તમને ઉપદેશ આપતો નથી, કેવળ હકીકત કહું છું. મારી પોતાની વાત બુઝો. મારાં પાપ મારી પુત્રીને વેડવાં પડ્યાં. એ ન્યાય છે જગતનો. મારી અંતરની ઇચ્છા છે કે, તમે બન્ને સુખી થાઓ ! મારી દેહશત છે કે, સુખ તમને ઝાંઝવાનાં જળ જેવું દૂર ને દૂર ભાગવું હાગશે.’

બન્ને જણાં મસ્તક નમાવીને આગળ ચાલ્યાં.

જરા દૂર જઈને વીજળીએ કહ્યું : ‘મારા બાપુને એમ લાગે છે કે, આપણે ક્યાંક આ જગતના ખૂણામાં જીવતાં બેસી રહેવા માગીએ છીએ.’

લાલાને મૂઠ અને મ્હાન વદનનો બનેલો મૂકીને તેઓ આગળ ચાલ્યાં. એમને જતાં લાલો જોઈ રહ્યો. એ દેખાતાં બંધ થયાં એટલે લાલો બોલ્યો :’

‘ઓ ભગવાન ! એ મારાં બાળકો છે. એમને શાતા આપજે.’

X X X X

કલીકટમાં તેઓ બન્ને ઝામોરીનના રાજગઢના દરવાજા પાસે ઉભાં રહ્યાં. તેઓ જ્યાં ઉભાં ત્યાં પાંચસો માણસ એમને જોવાને ઉભું.

એ પેલો દેખાય તે જ કાનજી ! ધંધે તો ચાંચિયો ! અરે જેના પ્રતાપે કલીકટના બંદરને ધીંગાં તાળ્યાં દેવાયાં હતાં એ જ કાનજી માલમ ! જેનું કાલાજહાજ હિન્દી મહાસાગરના તસુએ તસુ જેટલા વિસ્તારને માપી ચૂક્યું હતું, એ જ એ કાનજી માલમ ! જેણે ચીનના બાદશાહની દાઢીમાં આમના તણુખા વેર્યાં હતા ને જેણે ઇરાનના શાહની નીંદ ઉડાડી હતી ! એવો હતો એ કાનજી માલમ ! ને એ જ પેલાં પરદેશી ગીધને અહીં લઇ આવ્યો હતો. પણ જ્યારે એ લોકોનો અનર્થ ને અનાચાર એને દેખાયો ત્યારે એણે એને કાઢી મૂક્યા.

અને એની સાથે છે એ કાશુ ? એ છે ચાચિયાની પ્રિયતમા !
અને જેને કારણે આ પવિત્ર રાજમાં પાપનો કણુ પ્રવેશ્યો છે એ,
જેને કારણે રાજ્ય ઉપર અહાહત્યા ચડી ને જેલમાં પોણોસો જેટલા
માણુસો સામી છાતીએ ભાલાને બાઝ્યાં એ !

પાપીઓ ! બેય પાપથી ભરેલાં ! જાંઘગી આખીયે પાપમાં ગાળી !
પણુ...છેલ્લે...છેલ્લે...સુકૃતની એક અમી અંજલિ ભરીને એમણે
પોતાના પાપના કૂંપ ઉપર જાંટી લીધી.

અને જુઓ ! આજે તેઓ વીર અને વીરાંગના તરીકે ઉભાં છે.
ઝામોરીને કાનજી અને વીજળીને અંદર બોલાવ્યાં.

કલીકટનું પુનાર્વાધાન કરવા માટે ઝામોરીન મંત્રણા પરિષદ ભરીને
બેઠા હતા. શીરંગીઓના અત્યાચારથી બ્રહ્મ બનેલી એ નગરીને ફરીને
હસહસતી કરવાની રહી. જલ્દી મથેલાં મકાનો ફરીને બાંધવાનાં રહ્યાં.
નાશ પામેલી દોહત ફરીને સર્જવાની રહી. બ્રહ્મ બનેલાં દેવમંદિરો પુનઃ
પુનિત કરવાનાં રહ્યાં. બયાનક ભૂજંગ તો દાઢ બગાવીને ચાલ્યો મથો,
પરંતુ એની પાછળ મૂર્ત થયેલા ત્રાસના જે લિસોટા રહ્યા હતા એના
સગડ ભૂસવા કેમ ?

ગામના સર્વ સંભાવિતો અહીં હાજર હતા, વિચારોની આપણે
કરતા હતા, ત્યાં કાનજી ને વીજળી બંને આવ્યાં.

ઝામોરીને ઉભા થઇને કાનજીનું સ્વાગત કર્યું. સમસ્ત પ્રજામંડળે
સાથે સાથે ઉભા થઇને એ સ્વાગતમાં સ્વર પુરાવ્યો.

‘ફરમાવો ! તમારું હું શું પ્રિય કરી શકું ?’ ઝામોરીને પ્રછયુઃ

‘અમને વિદાય આપો રાજન્ !’ કાનજીએ કહ્યું :

‘તમે જાઓ છો ? તમને નૌકાધિપ બનાવવાની મારી મુરાદ
શું પૂરી જ નહિ થાય ?’

‘રાજન્ ! અમને વિદાય જ આપો ! જતાં જતાં આપની પાસે
માત્ર એક જ અભ્યર્થના છે.’

‘બોલો ! ને કલીકટનું તખ્ત વેચવું પડશે તો વેચીને એ માગણી હું પૂરી કરીશ.’

‘મારું પ્રિય જહાજ ‘કાલા-જહાજ’ આપના નૌકાધિપે કબજે કરેલું, એ મને પાછું આપો.’

‘એ જહાજ લઇને તમે ફરીને તમારો જીવો ધધો કરવા માગતા હો તો પણ એ જહાજ તમને સુપ્રત કરવામાં આવશે !’ ઝામોરીને કહ્યું.

નગરશેઠે કહ્યું : ‘અમો નગરજનો આટલું તો જરૂર ઇચ્છીએ કે, કાનજી માલમ ફરીને ચાંચિયાગીરી ના કરે-છેવટ કલીકટના વેપારીઓ સામે તો નહિ જ.’

‘હું ચાંચિયાગીરી’ કરવા નથી જતો : ‘હું તો જે દરિયાની ગોદ ઉપર ઉછર્યો છું એ દરિયાની ગોદમાં સમાધિ જઉં છું. તમારા સર્વની વિદાય લેવા આવ્યો છું.’

‘એટલે ?’ ઝામોરીને પૂછ્યું.

‘હું આજ એવી સ્થિતિમાં સર્વ રીતે મુકયો છું કે, મારે માટે આ જગત ઉપર જીવતા રહેવાનું અશક્ય બન્યું છે. વાઘને વૈરાગ્ય સૂઝે એના જેવી મારી વાત થઇ છે. જે જીવનમાં મને અત્યાર સુધી મળ્યું હતી, એ જીવન હવે મારા માટે અશક્ય બન્યું છે. હું ચાંચિયો હતો. દરિયાની પીઠ ઉપર જીવતો હતો, ખૂઝતો હતો. આજે હવે હું ચાંચિયો રહી શકતો નથી. હું અત્યાર સુધી સ્ત્રીનો ભારે વિરોધી હતો. હવે એ વિરોધ કરી શકતો નથી. ને જે સ્ત્રીને હું ચાહું છું એને મારી સાથે રાખી શકતો નથી. મારે માટે હવે જીવન સર્વથા અસંભવ બન્યું છે.’

‘અરે આવી ગાંડી વાત.....’ નગર શેઠ બોલવા જતા હતા એને કાનજીએ વારીને આમળ ચલાવ્યું.

‘મને કૃપા કરીને કાંઈ એક શબ્દ ન બોલશો, એક અક્ષર પણ ન સમજાવશો. મેં મારો રાહ નક્કી કરી લીધો છે. અને જે દરિયામાં

જે જહાજના તૂતકે ઉપર ઉભા રહીને આજ દિવસ સુધી હું નિરંકુશ ઘૂમ્યો છું. એ દરિયામાં હું મારી આખર સમાધ લેવાનો છું. જતાં જતાં તમને હું કહેતો જાઉં છું થોડીક દિલની વાત. હું ચાંચિયો થયો શા માટે ? ન થયો હોત તો ? હું ચાંચિયો કેમ થયો એ હું નથી જાણતો. ન થયો હોત તો મારે માટે જીવનનો બીજો કાંઈ રસ્તો ઉઘાડો હોત કે નહિ એ હું નથી જાણતો. જે થયું તે થયું અને હું ચાંચિયો બન્યો. ચાંચિયા તરીકે જીવ્યો; એનાં બધાં માઠાં પરિણામો જોયાં. અને આજે તો જીવન વાટ આખી જ કાપી નાંખવાનો મારો અવિચળ નિર્ધાર છે.

‘મારી અંતકાળની ઇચ્છા એક છે કે, અમારી ચાંચિયાઓની જે કાંઈ દોલત હુંટાઈ આવી છે એનો ઉપયોગ કશીકંટને નવેસરથી બાંધવામાં વાપરવામાં આવે. એ દોલતમાંથી શેષ જે વધે એનો ઉપયોગ દેવસ્થાનોને ફરીથી પુનિત કરવામાં વપરાય.

‘મારી ઇચ્છા છે કે, મારા જે સાથીઓ આ રાજની તુરંગમાં જે રીતે મૃત્યુ પામ્યા છે એ જોતાં એ તુરંગને એમના અંતકાળના સમાધિ-સ્થાન તરીકે પ્રમાણીને એનો તુરંગ તરીકે ઉપયોગ ન થાય.

‘મારે કોઈને કાંઈ કહેવું નથી. કોઈને કાંઈ ઠપકો આપવો નથી. સર્વની ક્ષમા માગવાની છે.’

કોઈ કાંઈ બોલ્યું નહિ. બધા ચૂપ થઈ રહ્યા.

અને કાનજી માલમ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.

પ્રકરણ ૨૭ અં

જળસમાધિ

ત્યંત પશ્ચાત્તાપથી પણ જે પાપો ન ધોવાય, અત્યંત વેદનાથી પણ દેહના ને મનનાં જે દર્દ ન શમે તે દરિયાલાલ શમાવે છે, એ અનાદિ કાળથી ચાલતી આવેલી શ્રદ્ધા છે. એટલે જ રક્તપીતના રોગીઓ પણ જળસમાધિ દે છે ને મહાપાતકી દરિયા સારંગે! પણ જળ સમાધિ દે છે.

સારાયે શહેરમાં સમાચાર ફરી વળ્યા કે, કાનજી માલમ અને વીજળી જળસમાધિ દે છે.

એક બ્રાહ્મણનો પુત્ર કાનજી પાસે આવ્યો, અને કહ્યું: ‘તમારી સાથે મારી મા પણ ‘સમાધિ’ લેવા માગે છે. એને રક્તપીતનો રોગ થયો છે.’

x

x

x

x

કાનજી માલમે રક્તપીતની રોગી ડોસીને પોતાની સાથે લીધી.

રસ્તામાં બેય બાજુ ગલી પડી ગઈ. કાનજી માલમ માટે માર્ગ ચમ્પ ગયો.

બેય બાજુએ શહેરનાં લોકો જમા થયાં હતાં, ને વચમાં બે જણ ચાલતાં હતાં. કાનજી માલમે ડોસીને ખબા ઉપર બેસારી હતી.

કારાં કપડાંમાં આગળ કંકુ વેરતી વીજળી ચાલે છે ને પાછળ કાનજી માલમ ચાલતો હતો.

લોકો પગલે પગલે એને ધસારતે રોકતાં હતાં, એના પગ આગળ નાળિયેર વધારતાં હતાં, એના ઉપર ફુલ છાંટતાં હતાં.

ને રતનાકર દેવની સ્તુતિ ગાતાં હતાં.

આમ ને આમ એઓ ધીમે ધીમે આગળ ચાલ્યાં. દરિયા કંઠે એમનું પ્રિય 'કાલાજહાજ' હાજર હતું.

ને એના ઉપર કાળો સદા ફરફરતો હતો.

ધીમે ધીમે કાનજી માલમ અને વીજળી જહાજ ઉપર ચડ્યાં.

'ઉભા રહો ! ઉભા રહો.' પાછળથી બ્રમ ઉઠી.

તુરંગના મહાસંહારમાંથી બચેલા ચાંચિયાઓમાંથી ચાર શેષ રહેલા તેઓ દોડતા આવ્યા.

'ભાઈઓ !' કાનજીએ એમને વારવા ધાયું.

'ના, ના. અમને વારશો નહિ. અમે પાકો ઇરાદો કરીને આવ્યા છીએ. જીવતાં ને મરતાં આપણે સાથે ને સાથે. આપણને કાંઈ વિખૂટાં પાડી શકશે નહિ.'

'ભલે આવો !' કાનજીએ એમને જગ્યા કરી આપી.

સાત માણસોનો બોળે લઇને કાલાજહાજ કંઠે ઉભું.

'ભાઈઓ !' કાનજીએ લોકમણને ઉદ્દેશીને કહ્યું: 'બધી ભૂલોની ક્ષમા માગીએ છીએ. સહુનું મંગળ વાંચ્છીએ છીએ. અમને વિદાય આપો.'

'દરિયાલાલની જય.' કંઠેથી ધ્વનિ ઉઠ્યો.

×

×

×

×

'કાલાજહાજ'નું લંગર તૂટ્યું. સમાધના વહાણમાં જેમ જેમ વસ્તુ નકામી બનતી આવે, એમ એમ તોડવામાં જ આવે.

દરિયામાં જહાજ ઉપડ્યું. ચડતી વેળમાં ઉપર ચડ્યું.

દૂર અને દૂર જહાજ ચાલવા માંડ્યું. દૂર અને દૂર જતાં એને લોકો ભેંષ રહ્યાં.

એ નાનું અને વધારે નાનું બનતું ગયું.

દૂર ક્ષિતિજમાં એ થોડી વાર થંબ્યું.

દૂરથી એનો સદ્ ઉડીને દરિયામાં પડતો દેખાયો.

દૂરથી એનો કૂવાથંબ તૂટીને નીચે પડતો દેખાયો અને પછી વહાણુ દૂર અને દૂર સરતું, તણાતું દેખાયું.

ને એ દેખાતું બંધ થયું ત્યાં સુધી બધાં એને એકી ટસે જોઈ રહ્યાં.

અને પછી સાત માણસોના બોજને લઈને જહાજ અનંતકાળમાં વિલીન થઈ ગયું !

ત્યાર પછી કદિયે કાલાજહાજ ક્યાંય દેખાયું નથી. કાનજી માલમ ક્યાંય દેખાયો નથી. વીજળી ક્યાંય સંભળાઈ નથી.

દરિયાલાલની ભીતરમાં તેઓ અનંતકાળની ઉંઘમાં સાથે સૂતાં છે.

ને એમના સાગર શા વિશ્વાળ પ્રેમ ઉપર સાગર મહાગીત ગાય છે.

x x x x

લોકસમુદાયની નજરથી દૂર એક અચાત ઉંચી ભેખડ ઉપરથી બે જણાં આ દ્રશ્ય જોતાં હતાં.

એક હતો લાલો અને બીજી હતી કેસર !

બંને અનિમેષ આંખે આ દ્રશ્ય જોઈ રહ્યાં હતાં.

એમણે જહાજને ઉપડતું જોયું.

એમણે જહાજને મધદરિયે થંભતું જોયું.

એમણે જહાજને સર્વ બોજો દૂર કરીને દરિયામાં ધસડાતું જોયું.

એમણે દરિયાને સદંતર નિર્જન બનતો જોયો.

છતાં બંને ચૂપ રહ્યાં.

એકાએક લાલાએ બ્રમ પાડી : 'જુઓ ! જુઓ !'

હાલો બતાવતો હતો, એ દિશા તરફ કેસરે નજર નાંખી. એને કશું ના દેખાયું.

‘શું છે?’

‘ભુઓ ! તમે જોતાં નથી. એ આત્માઓ દરિયામાંથી નીકળીને એક ખીજને બેઠતા ઉંચે ચડે છે. સફેદ રહ...સૂર્યના અંશ જેવા... ઉપર...ઉપર...હવે તેઓ દરિયાની ખીણોમાં નહિ પડ્યા રહે. હવે તેઓ સ્વર્ગમાં પહોંચશે.....’

અને અસહ્ય એકાગ્રતાથી બેભાન બનેલો હાલો જમીન ઉપર ઢળી પડ્યો.

વાળ વધારવા માટે તથા શ્રમીત મગજને
માટે સર્વોત્તમ

વરલકર પ્રાણી

(રજીસ્ટર્ડ)

વરલકર જુની હનુમાન ગલી, મુંબઈ-૨.

ગંગા એક ગુર્જર વાર્તા

કર્તા:—ઈચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઈ

આ વાર્તા ગુર્જર સંસારની અનુપમ સત્ય ઘટના ઉપર ઘડાયેલી વાર્તા છે. આ વાર્તામાં વપરાયેલી ભાષા ગુજરાતી ભાષામાં વિદ્વાનોએ રૂઢ ઉત્તમ ગુજરાતી ભાષાના નમુના તરીકે સ્વીકારેલી છે. ઈ. સ. ૧૮૮૦-૮૫માં મુંબઈની કોલેજમાં સ્થપતા વિદ્યાર્થીઓનું ગૃહજીવન અને પાઠશાળાનું જીવન જેવું હોય છે તે આબિહુજ દર્શાવ્યું છે.

કીંમત ૧-૪-૦.

પાકું પુકું રૂ. ૧-૧૨-૦.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સામુન બિલ્ડિંગ એશીન્સ્ટન સર્કલ, કાટ, મુંબઈ

મહારાજધિરાજ

(સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમયની ઐતિહાસિક
સચિત્ર નવલકથા)

ધણી દંતકથાઓમાં સય ઘટના થોડી; અને અસલ ઘટના ધણી એતપ્રેત થઇ ગઇ હોય છે. ગુર્જર નરેશ અને સતી જશમા ઓડણુનો પ્રસંગ તેવી દંતકથામાંનો એક છે. પ્રસ્તાવનામાં આવી વાતોમાં સત્યાસત્ય ફેટલું છે તેની વિદ્વાતાભરી ચર્ચા કરવામાં આવી છે. સતી જશમા ઓડણુનો શ્રાપ, સહસ્રલિંગ તળાવમાં પાણી રહેવા માટે માયા ડેડનું બલિદાન, માળવા પર સિદ્ધરાજ જયસિંહની ચઢાઈ, મૃણાલ અને મુંગલ; લીલાદેવી અને જયસિંહ; બર્બરકની બીહામણી વાતો; વાહક અને સમરથનો પ્રેમપ્રસંગ; શોભન મહેતા અને પ્રેમ કુંવરની રસથાળ, જયસિંહ સિદ્ધરાજ કેમ કહેવાયો, સિધ્ધોનો રાજ, કાકનું સાહસ વગેરે પાણીના પ્રવાહ જેવી સરળ શૈલીમાં આખી વાર્તા લખાઈ છે. છેવટે સહસ્રલિંગનો ઇતિહાસ આપ્યો છે. ગુજરાતનો નાથ રાજધિરાજ કેમ કહેવાયો તે જણાયા પછી સિદ્ધરાજ મહારાજધિરાજ કેમ કહેવાયો તે જણાવું જરૂરી છે. સિદ્ધરાજ પાટણની માદીએ થઈ ગયેલા રાજપૂત રાજાઓમાં વિશેષ વિખ્યાત અને પ્રભાવશાળી છે. તેણે લોકકલ્યાણના અનેક કાર્યો કર્યાં છે. તેણે ગુજરાતની કીર્તિ ગુજરાતની બહાર ફેલાવી છે અને ગુજરાતની સંસ્કારિતા વધારવા બારે જહેમત ઉઠાવી છે. એવા એક રાજવીની કથા વાંચતાં અનેરો આનંદ અનુભવાય છે. પ્રકરણ પર પ્રકરણ ચાલ્યા જ જાય અને એક્ટી બેઠકેજ વાર્તા પુરી કરવાની ઇચ્છા થાય તેની અમો ખાત્રી આપ્યે છીએ. ૫૪ સંખ્યા ૩૨૮.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

સામુન બિહારી, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

ગુજરાતનો યુગ્મતો દીપક

સચિત્ર]

અને

[સચિત્ર

ઈસ્લામી સત્તાનો ઉદય

(ગુજરાત-પાટણના છેલ્લા હિંદુ રાજા કરણ વાઘેલાના શાસનકાળના અંતિમ સમયની સચિત્ર ઐતિહાસિક નવલકથા)

અત્યાર સુધીમાં ઐતિહાસિક વાતોમાં ટટલીક વાર લોકોની માન્યતાઓનો શંભુમેળો થયેલો આધુનિક સલશોધકને માલમ પડ્યો છે, તેમણે શોધ ચલાવીને લોકોની ચાત્રી આવતી માન્યતામાં થણો ફેરફાર કર્યો છે. કરણ જેવો શ્રદ્ધાસંપન્ન ધાર્મિક રાજા પ્રધાનની પત્નીને છોળે અને તે પ્રધાન છેક દિલ્હી જઈ યવન આદશાદ અલા-ઉદ્દીનને, પેટનો ખાલ્યો ગામ ખાળવા બોલાવી લાવે, કરણ રાજા મુસલમાનો સાથે યુદ્ધ ન કરતાં ડરીને નાસી જાય, પાછળથી તેની રાણી કમળાદેવીને મુસલમાનો ઉપાડી જાય અને દિલ્હી મોકલી દે અને ત્યાં તે સુલતાન અલાઉદ્દીનની માનીતી બેગમ અને, પાછળથી કમળાદેવી સુલતાનને પોતાની પાછળ રહી ગયેલી પુત્રી દેવળદેવીને તેડી લાવવા માટે સ્વયના કરી અને મલેક કાઠુર દક્ષિણ ઉપર ચડાઈ કરતાં દેવળદેવીને તેડી લાવે અને તેના શાહનશા ખાજૂમાં સાથે લગ્ન કરવામાં આવે વગેરે ચાલી આવતી વાતો નવી શોધખોળ પછી નિરાધાર પૂરવાર થઈ છે. એ વાત આજે અભ્યાસકોને ગળે ઉતરે, તેવી નથી. છેલ્લા શોધખોળને પરિણામે, વિશ્વાસપાત્ર આધારો લખને, યુદ્ધ કલ્પનાને આશ્રયે કરણુદેલાનું જીવન અને તેના ગુજરાતની સ્વતંત્રતા સાચવી રાખવાના પ્રયત્નો નવી દિશામાં જ વાચકને લઈ જાય છે. મુસલમાનોની વટાળ પ્રવૃત્તિ, હિંદુ ધર્મને સંરક્ષવાની તમન્ના, મલ્લેક કાઠુરનો પૂર્વ ઇતિહાસ, દુર્દૈવ સામે ટક્કર ઝીલવાની હિંમત, સ્વદેશનો ત્યાગ વગેરે બાબતો નવી જ રીતે વર્ણવી છે. ગુજરાતનો યુગ્મતો દીપક હોલવાતાં, હોલવાતાં પણ ઝળકે છે, આશા આપે છે અને નષ્ટ થાય છે. પૃષ્ઠસંખ્યા ૩૪૩.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સાસુન બિલ્ડિંગ, એશીન્ટન સર્કલ, ફાટ, મુંબઈ

ઐતિહાસિક નવલકથાઓ

૩. આ. પા.

દેશોદ્ધતનો મોહન મંત્ર	૦-૧૨-૦
અમારું તે અમારા માટે (આયલેન્ડનો સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ)	૦-૧૨-૦
જાલા (લયલા અથવા ગ્રેનેડનો ઘેરો)	૧- ૮-૦
મીસરની મહારાણી કલીઓપાત્રા	૧- ૮-૦
આયર્ આદિત્ય બાપા રાવળ	૧- ૦-૦
જહાગીર	૦-૧૨-૦
રજબા બેગમ	નથી.
પરચીસશે વર્ષ પૂર્વેનું હિંદુસ્તાન અથવા	૨- ૦-૦
ક્રૅટિલ્સ ભગવાનની ચઢતી...	૧- ૮-૦
બેટનો બળવો અથવા રાજબા રણસુંદરી	૨- ૮-૦
ભદ્રપુરની ભદ્રશ્યામા અથવા વીરેન્દ્રનું વીરત્વ	૦-૧૨-૦
વિક્રમ અને કાપાલિક	૦- ૬-૦
વીર જયમલ અને ચિત્તોડનો ઘેરો	૧- ૮-૦
ગંગા-એક ગુજર વાર્તા	૧- ૮-૦
શિવાજીની સુરતની લૂંટ	૨- ૦-૦
લાલ ઉદેરાની કથા	૦- ૮-૦
ધાસીરામ કાટવાલ	૧- ૮-૦
મહારાણી વિક્ટોરીઆ...	૧- ૪-૦

મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ

[સચિત્ર]

અથવા

[સચિત્ર]

ખાલસાનું અપ્પરે

સન ૧૮૫૭ ના હિંદીઓનાં સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાના આદિલનમાં ઝાંસીનાં મહાન રાણી અહમ્યાબાઈએ કેવી બહાદુરીથી અંગ્રેજો સામે કામ લીધું હતું તેનો આખેહુથ ચિતાર આ ઐતિહાસિક પુસ્તકમાં રજુ થાય છે. એક અંગ્રેજ સર હુરોઝ લખે છે કે, ‘શત્રુઓ (હિંદીઓ) તરફથી સહુથી મહાન વ્યક્તિ રણમાં પડી તે એક સ્ત્રી હતી; તે બીજી કાંઈ નહીં પણ ઝાંસીની રાણી.’ ‘ઘોડેસવાર લશ્કરના ઉપરી તરીકે પુરૂષનો પોષાક પહેરી એણે શત્રુઓ (અંગ્રેજો) પર હલ્લો કર્યો અને છેવટ સુધી એકલે હાથે યુદ્ધ કરી વીર ગતિને પામી.’ ૧૮ વર્ષની વયે વિધવા થયા પછી રાજકારભાર સંભાળી જગતને ચારિત્ર્ય શુદ્ધિનું અલૌકિક અદ્ભુત દર્શાવે તેણીએ પૂરું પાડ્યું છે. તેની વીરતા અને ચારિત્ર્ય વિશુદ્ધિ માટે બે મત છે જ નહીં. એક અંગ્રેજ લેખક તેના સંબંધમાં નાટક લખી તેના ચારિત્ર્યને ડાખ લગાડવાનો પ્રયાસ કરેલો; પરંતુ તેના લખાણમાં સત્યાંશ માલુમ પડ્યું નથી, તે માત્ર તેના ભેજાંની કલ્પના જ હતી. એમ આ વાર્તામાં જણાવ્યું છે. નાની વયથી જ તેણે ઘોડેસવારી તેમજ રાજ ચલાવવાના કામકાજનો અભ્યાસ કર્યો હતો અને તેમાં તે આગળ જતાં પાવરધી થઈ હતી. તેણે જે વીરતાથી ૧૮૫૭ ના સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધમાં ભાગ લીધો છે તેનો સુંદર ચિતાર તેમજ તે સમયે નાના સાહેબ વગેરેએ કરેલી યોજના તે વખતના હિંદના ફટલાક રાજાઓની મનોવૃત્તિ વગેરેનો ચિતાર આ પુસ્તકમાં જોવા મળે છે. ઝાંસી અંગ્રેજ સરકાર સાથે જોડાઈ ખાલસા થાય ત પહેલાં લક્ષ્મીબાઈએ ફટલી દક્ષતા, દુરંદેશી વડે રાજવહીવટની આંટીઘુંટી ઉઠેલી તે જણવાને આ પુસ્તક અનૈડ છે. પૃષ્ઠસંખ્યા ૨૫૦.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

સાસુન પ્રિન્ટીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કાટ, મુંબઈ

બાદશાહ બાબર અથવા

નુરે દિસ્લામ

(૧૬૨૦)-આ પુસ્તકમાં મોગલવંશના સ્થાપનાર મૂળ પુરુષ બાબર બાદશાહની પહેલેથી માંડીને છેવટ સુધીની કથા છે. તેણે હિંદુસ્તાન કેવી રીતે સર કર્યું, લોદીવંશના બાદશાહને પાણીપતના મેદાનમાં કેવી રીતે હરાવ્યા, મુસલમાન ધર્મના ઉદય માટે કેવા પ્રયત્નો કર્યા, પોતાના દીકરા હુમાયુ માટે પોતાનો જન કેવી રીતે આપ્યો વગેરે રસીક કથા-ભાગ છે. મુસલમાનોએ ખાસ વાંચવા લાયક છે.

કૌમત ૩ ૩-૦-૦

કચ્છનો કાર્તિકેય અથવા જાડેજ વીર ખેંગાર

(૧૬૨૨)-આ વાર્તા અદ્ભુત વીર રસવાળી છે. એમાં જાડેજ વીર ખેંગારજીના પરાક્રમે અને કચ્છ દેશની વીરશ્રીનાં દર્શન કરાવેલાં છે. કચ્છની ઐતિહાસિક વાર્તા તરીકે આ પ્રથમ અને ઉત્તમ પુસ્તક છે. કૌમત ૩. ૩-૦-૦

અનંગભદ્રા અથવા વલ્લભીપુરનો વિનાશ

(૧૬૧૮)-આમાં લોભી કાકુ, તેની પુત્રી અને રાજકન્યાની વચ્ચે હીરાની કાંસકી માટે થયેલી વલવાડ, મહિયારીની અતુશઈ, વલ્લભી વંશના છેલ્લા રાજા ઉપર કાકુની શીખવણીથી આરોગ્યે કરેલો હુમલો અને તેનો વિનાશ, વગેરે પ્રસંગો અદ્ભુત અને હૃદયગમ રીતે વર્ણવેલા છે. વાર્તાનો પ્રવાહ એક સરખો પહેલેથી છેવટ સુધી વલો જાય છે. તેમાં શ્રીચંદ્રાચાર્ય પશ્ચિમ મુલકનો વિજય કરવા આવી ગયા તેનું વર્ણન છે. કથા અદ્ભુત અને રસિક છે.

કૌ. ૩. ૩-૦-૦ ધટાડેલી કૌ. ૩. ૨-૦-૦.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડીંગ એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

અનારકલી અથવા

અપરાધી અકબર

(૧૬૨૩)-મુગલશાહ અકબરના હાથે જેમ સારાં કાર્યો થયાં હતાં તેમ કેટલાંક અક્ષતંત્ર્ય કામો પણ થયાં હતાં, તેવાં કમોર્ની આ પુસ્તકમાં વાર્તા છે. અનારકલીનો કેવી રીતે તેણે નાશ કર્યો, શાહનહો સક્ષીમ કેવો બીહતો કરતો તેનું વર્ણન આમાં છે. અકબર સંબંધી બીજા પુસ્તકો સાથે આ વાંચવા જેવું છે.

કી. ૩. ૩-૦-૦

ચાણુક્યનંદિની અથવા ચર્ય ચને સુંહધી

(૧૬૧૭)-આ સિંધ દેશની એક નૂતની વાર્તા ઉપરથી લખાયેલી વાર્તા છે. રાણી સુંહધી પરપુરુષ ચર્યના પાશમાં પડી પોતાના બાણીનો નાશ કરી કેવી કષ્ટભંગથી રાજકારમાર ચલાવે છે તેનું પ્રત્યક્ષ વર્ણન આમાં છે. સિન્ધ દેશને લગતી આ અદ્ભુત નવલકથા છે.

નથી.

રૌનક મહેલની રાજખટપટ અથવા

બ્રાહ્મણી વંશના વિધ્વંસનો પ્રારંભ

(૧૬૧૯)-આ ઐતિહાસિક નવલકથામાં દુષ્ખણમાં રચપાયેલા બ્રાહ્મણી વંશના છેલ્લા બાદશાહની પડતી કેવી રીતે થઈ, તેના વખતમાં રાજ્યની બહોળલાલી કેવી હતી, તેમજ અંદરખાનેથી રાજખટપટ કેવી ચાલતી હતી, અને પરિણામ કેવું વિનાશકારક આવ્યું તેનું આગેદુણ વર્ણન છે. કીમત રૂ. ૨-૦-૦

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સામુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

સામાજિક નવલકથાઓ

	રૂ. આ. પા.
એમ. એ. બના કે કયોં મેરી મીટી ખરાબ કરી ? ...	૨-૦-૦
વિલાયતી વિલાસમાં ફેજનબાદ ખલાસ ...	નથી.
આબકાલનો સુધારો કે રમણીય ભયંકરતા ...	નથી.
સંદિગ્ધ સંસાર અથવા સાધુ કે શ્યતાન ...	૩-૦-૦
સુરેલનો વસો ભાગ ૧ લો અને બીજો ફરેકના ...	૪-૦-૦
નવો જમાનો, અમૃત કે ઝેર ? ...	૪-૦-૦
વિક્રમની ૨૦ મી સદી અથવા આબકાલના હાલહવાલ. ...	૫-૦-૦
અખમિલ અથવા ગરીબનું નસીબ ગરીબ ...	૫-૦-૦
આત્મહત્યા :: કતબ કે પાપ ?... ...	૪-૦-૦
બેગમ બાગર અથવા રંગ મહાલયમાં રતિ તડિવ	
	ભાગ ૧ લો. ૧-૮-૦
	ભાગ ૨ જો. ૧-૮-૦
” ” ”	
ભારત લોક કથા ભાગ ૧ લો ...	૧-૮-૦
ભારત લોક કથા ભાગ ૨ ...	૧-૮-૦
ભારત લોક કથા ભાગ ૩ ...	૧-૮-૦
ભારત લોક કથા ભાગ ૪ ...	૧-૮-૦
ભારત લોક કથા ભાગ ૫ ...	૧-૮-૦
ભારત લોક કથા ભાગ ૬ ...	૧-૮-૦
ભારત લોક કથા ભાગ ૭ ...	૧-૮-૦
ભારત લોક કથા ભાગ ૮ ...	૧-૮-૦
ભારત લોક કથા ભાગ ૯ ...	૧-૮-૦
ભારત લોક કથા ભાગ ૧૦ ...	૧-૮-૦
પાનકી પતિયા કે છોટી છોટી બતીયા ...	૧-૮-૦
મસ્ત ફકીરના હાસ્ય પ્રસંગો ...	૧-૮-૦

જુજ ખર્યમાં જ્ઞાન.

હંતરેક્ષણ પત્રિકા ૦-૧-૩ ટીકીટ મોકલી મંગાવો, જેમાં દાંતને લગતી સાહિત્ય ને વિજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ લખાએલી ધણી ખીના છે. તંદુરસ્ત જીવન, મજબુત દાંત, દુધીઆ દાંત, કાયમી દાંત, દાંતની જાતો, દુઃખતા દાંત, હલતા દાંત, પાયોરીઆ, સમર્થાં ઓના દાંત, દુર્ગંધ મારતું મોહું, દાંતલુવિધિ, દુય ધ્રુશ, વગેરે સંબંધી લખાણ છે.

ચહા સંબંધે પત્રિકા ૦-૧-૦ મોકલી મંગાવો.

કીકેટ લોઝ ૦-૧-૦ ટીકીટ મોકલી મંગાવો.

ચંપકલાલ મગનલાલ, ભાવનગર

પાટણની પ્રતિષ્ઠા

સિદ્ધરાજ નયસિંહે પાટણની પ્રભુતાનાં પગરણ કીધાં, પણ પાટણપ્રતિષ્ઠા તે કુમારપાળે જ કરાવી. આ વાર્તામાં સિદ્ધરાજ નસંતાન મૃત્યુ પામવાથી ત્રિભુવનપાળનો પુત્ર કુમારપાળ જેની રીતે ગુજરાતની ગાદી પર આવે છે તેનું ધમનું પ્રાણસ્થ માનીતી અને અણુમાનીતી રાણી મોના કાતાકાવા, કુમાર પાળનું અવસાન; અજયપાળ, ભીમદેવ અને મૂંગરાજની પાટણની પ્રતિષ્ઠા સાચવી રાખવાના પ્રયત્નો, છેવટે પાટણની પ્રતિષ્ઠા નો જીત અને પડતીનો પ્રારંભ વગેરે વર્ણનો એક પછી એક અપારાનંદ રજૂ થાય છે. ગુજરાતનો વાર્તામય ઇતિહાસ સરળ રીતે વાંચવાને આ પુસ્તક અતિ સુંદર છે. વિશેષ પણ પાને પાને છે. લાચણેરીઓ મટિ પાકું પુકું બાંધ્યું છે.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

સાસુન બિલ્ડિંગ એશીનરટન સર્કલ, કાટ, મુંબઈ

૨૧. કનૈયાલાલ મુનશીએ વખાણેલી

વિક્રમની ૨૦ મી સદી

અથવા

આજકાલના હાલહવાલ

ભાગ ૧ હો અને ૨ જો

આ ગ્રન્થના રચનાર ભાવનગરના પહેલા વર્ગના દિવાની ન્યાયાધીશ સ્વ. મોતીલાલ ત્રિલોચનદાસ સદ્વાવાળા છે. એમની લેખનીમાં મધુરતા રહેલી છે. તેમણે હાલના હિન્દુસમાજનું એક સુંદર આબેહુબ સંસારી ચિત્ર ખડું કરેલું છે. વાર્તાનો હેતુ ઉત્તમ છે. સાર સદ્બોધક છે. વાર્તાના નાયકો અને નાયિકાઓ કેમ જાણે આપણા પરિચિત ન હોય તેવાં જ વાંચતાં લાગે છે. આ ચાલુ જમાનાની અદ્ભુત સાંસારિક વાર્તા છે. શેઠીઆઓના છોકરાની છટેલાઈ, મીલ એજન્ટોની દાંડાઈ, મુંબઈની સોનેરી ટાળીનાં પરાક્રમો, હાઈ કોર્ટનાં અંધેર અને હાથ હાથ, નામચીન શેઠીઆઓની અક્કલના નમુના અને સંત પુરુષોનું માહાત્મ્ય. આ એક આ જમાનાની રીયલ નવલકથા છે. ખટપટીઆ માણસો કેવી ધાંધલ મચાવે છે, સ્થિરાચિત્ત માણસને આખરે કેવો લાલ થાય છે, એ વગેરે અનેક કુતૂહલભરી વાતો એમાં સુંદર રીતે દર્શાવી છે. આ પુસ્તક ૮૦૦ પાનાનું દળદાર છે અને ગુજરાતી ભાષામાં આ એક અપૂર્વ સામાજિક નવલકથા મનાય છે. આવી રસમય સદ્બોધક કથા એછે રચાઈ નથી.

પાકું પુકું કિમ્મત બંને ભાગના રૂ. ૫-૦-૦.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

સાસન બિલ્ડીંગ એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, પ્રા. મુંબઈ.

PRABHURAM ANANT PHARMAC

પ્રભુગમ અનંત ઔષધાલય

શુલેશ્વર, મુંબઈ

અસરકારક અને ઉત્તમ દેશી દવાઓનો મોટો સંગ્રહ
જેને માટે પુના, મુંબઈ, અમદાવાદ, રાજકોટ વિગેરે એકઝીબીશનોમાં
સોનાના ચાંદ તથા ફર્સ્ટ ક્લાસ સર્ટિફિકેટો મળેલાં છે

દરેક દવાનું પોસ્ટ પેકીંગ ખર્ચ જુદું પડશે

સ્થંભક

દુર્બળતા અર્શને માટે ધણેજ ઉત્તમ
ઉપાય. જમે તેવી જાતનું લોહી પડતું હોય,
તે આ દવા ફક્ત ત્રણજ વખત લેવાથી
ખંધ થઈ જાય છે.

કિંમત (૮ બાગવાળી) ઔસ ૧ ની
બાટલીનો રૂ. ૧૧.

KANAK

કનક.

ક્ષય, ઉધરસ, દમ અને ચાંદુ નબ-
બાઈને માટે ધણેજ અસરકારક શુદ્ધ
સોનાની બનાવટની દવા.

માત્રા-પાંચ દીપાં કાચના વાસણમાં
એક ઔસ પાણી સાથે, દિવસમાં જમ્યા
પછી ત્રણ વખત. પાંચથી દશ વરસની
ઉંમરનાં બાળકને માટે ૩ દીપાં, પાંચ
વરસની અંદરનાને ૨ દીપાં.

કિંમત ૧ ઔસની બાટલીના રૂ. ૫,
અરધા ઔસના રૂ. ૩, પા ઔસના
રૂ. ૨.

અમૃત

ક્ષય, ઉધરસ, ઝાણા તાવ, નબ
અને કબજિયતમાં એક ઉત્તમ અં
તરિકે વાળકરણ, સારક. અને લોહી
સુધારનાર એક પ્રયોગ તરિકે, તથા રોગ
અને નિરોગી બંને માટે એક પુષ્ટિદાયક
ખોરાક તરિકે આ ચાટણ અમૂલ્ય છે.

કિંમત બરણી ૧ ના રૂ. ૩.

દ્રાક્ષાસવ

દેશ શાશ્વત અને અનુસરીને તૈયાર થતો
આ આસવ, સેવન કરનારને ચેતના
આપે છે. એ ઉપરાંત ક્ષય, લાંબા વખ-
તનો તાવ, ઉધરસ, દમ વિગેરે દરદોષ
આ આસવનું સેવન ધણેજ કિંમતી
બને છે. પ્રભુરામ અનંત ફાર્મસી તરફથી
બનતો દ્રાક્ષાસવ ત્રણ કદના શીશીઓમાં
ગ્રાહકોને આપવામાં આવે છે.

૨૪ ઔસ (દોઢ રતલ) રૂ. ૨-૦-૦

૧૨ ઔસ (પોણા રતલ) રૂ. ૧-૨-૦

૬ ઔસની બાટલીના રૂ. ૦-૧૦-૦

તેમજ બે ઔસની સેમ્પલ બાટલીઓ
સાડાત્રણ આને મેળવી શકાય છે.

પત્રવ્યવહાર:-મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર પ્રભુરામ અનંત ફાર્મસી

કેપીટલ સ્ટ્રીટ, શુલેશ્વર, મુંબઈ નં. ૨ એ શીરનામે કરવો

